

The background is a dense, repeating pattern of white line-art icons on a white background. The icons represent various financial and business concepts: dollar signs, Euro symbols, lightbulbs, target charts, pie charts with percentages (10%, 20%, 25%, 40%, 5%), calculators, briefcases, coffee cups, gears, speech bubbles, and bar charts. The overall theme is finance and business education.

ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ

ФІНАНСИ. ЩО? ЧОМУ? ЯК?

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ. ФІНАНСИ. ЩО? ЧОМУ? ЯК?

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

КИЇВ
2019

УДК 336:371(075)
Ф59

Видання підготовлено
Проектом USAID «Трансформація фінансового сектору»

ПРОЕКТ USAID «ТРАНСФОРМАЦІЯ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ»

Навчальний посібник є результатом спільної роботи
Проекту USAID «Трансформація фінансового сектору» та
Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»

Авторський колектив

Від Проекту USAID «Трансформація фінансового сектору»: Т. С. Грищенко (керівник),
Ю. В. Вітка (керівник), А. Б. Дягілев, М. В. Захарко, Н. Ю. Лозицька, М. В. Бурлака,
К. І. Білоус, Т. В. Бурак, Н. В. Горюк, І. І. Вишневський.

Від ДВНЗ «Університет банківської справи»: Т. С. Смовженко (керівник), А. Я. Кузнецова
(керівник), О. Д. Вовчак, Т. Д. Гірченко, О. О. Гордєєв, О. С. Гирик, З. Я. Лапішко, Б. І. Пшик,
В. В. Рисін, О. П. Сідельник, Л. Я. Слобода, Н. В. Ткаченко, М. І. Хмельярчук.

Рецензенти:

О. А. Шевчук, доктор економічних наук, професор,
перший проректор Національного університету Державної фіскальної служби України;

О. П. Кириленко, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри фінансів імені С. І. Юрія
Тернопільського національного економічного університету;

Л. О. Примостка, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри банківської справи
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

*До друку рекомендувала вчена рада
Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»,
протокол № 10 від 17.05.2019.*

*Гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України»
(Лист № 1/11-4963 від 27.05.2019)*

Ф59 Фінансова грамотність. Фінанси. Що? Чому? Як?: навчальний посібник / авт.
кол.; – К., 2019. – 272 с.

ISBN 978-966-484-311-6

Навчальний посібник із фінансової грамотності дасть знання про фінансову
систему, фінансові установи та послуги, що ними пропонуються, а також
допоможе в розвитку вмінь управляти власними фінансами та відповідально
користуватися фінансовими послугами.

Для учнів старших класів закладів загальної середньої освіти.

УДК 336:371(075)

*Погляди та думки, висловлені в цій публікації, необов'язково стверджують або відображають
погляди та думки USAID чи Уряду США.*

© Авторський колектив, 2019
© Проект USAID
«Трансформація
фінансового сектору», 2019

ISBN 978-966-484-311-6

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ВСТУП ДО ОСОБИСТИХ ФІНАНСІВ	9
ТЕМА 1. ЩО ТАКЕ ГРОШІ	10
ТЕМА 2. ЗАЙНЯТІСТЬ І ПІДПРИЄМНИЦТВО	18
ТЕМА 3. ФІНАНСОВЕ ПЛАНУВАННЯ	28
ТЕМА 4. НАДХОДЖЕННЯ	38
ТЕМА 5. ВИДАТКИ.....	43
ТЕМА 6. СКЛАДАННЯ ТА ВЕДЕННЯ СІМЕЙНОГО БЮДЖЕТУ	52
ТЕМА 7. ПОДАТКИ	59
РОЗДІЛ 2. ФІНАНСОВА СИСТЕМА ТА ФІНАНСОВІ ПОСЛУГИ	69
ТЕМА 8. ЯК ПРАЦЮЄ ФІНАНСОВА СИСТЕМА.....	70
ТЕМА 9. БАНКИ ТА БАНКІВСЬКІ ПОСЛУГИ	79
ТЕМА 10. СТРАХУВАННЯ	90
ТЕМА 11. НЕБАНКІВСЬКІ ФІНАНСОВІ УСТАНОВИ	100
ТЕМА 12. ЩО ТАКЕ ВАЛЮТА.....	107
ТЕМА 13. ПЛАТЕЖІ ТА ПЛАТІЖНІ СИСТЕМИ	114
РОЗДІЛ 3. ЗАОЩАДЖЕННЯ ТА ІНВЕСТИЦІЇ	127
ТЕМА 14. ВСТУП ДО ЗАОЩАДЖЕНЬ ТА ІНВЕСТИЦІЙ	128
ТЕМА 15. ДЕПОЗИТИ.....	138
ТЕМА 16. ІНВЕСТИЦІЇ	147
ТЕМА 17. ПЕНСІЇ.....	163
РОЗДІЛ 4. ЗАПОЗИЧЕННЯ ТА КРЕДИТ	173
ТЕМА 18. ЗАПОЗИЧЕННЯ ТА БОРГ	174
ТЕМА 19. ВАРТІСТЬ КРЕДИТУ	181
ТЕМА 20. ОБИРАЄМО КРЕДИТНУ ПРОПОЗИЦІЮ	193
ТЕМА 21. КРЕДИТНІ ПРОДУКТИ	206
РОЗДІЛ 5. ЯК СЕБЕ ЗАХИСТИТИ	225
ТЕМА 22. ТИПИ РИЗИКІВ ТА УПРАВЛІННЯ НИМИ	226
ТЕМА 23. ВИДИ СТРАХУВАННЯ	233
ТЕМА 24. ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ТА ШАХРАЙСТВО. ФІНАНСОВІ ПІРАМІДИ	241
ТЕМА 25. ЗАХИСТ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ	255
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	263
ПОКАЖЧИК	266

ПОДЯКА

Новий Закон України «Про освіту» (ст. 12) декларує, що досягнення мети повної загальної середньої освіти забезпечується шляхом формування ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині. Однією з таких ключових компетентностей є підприємливість і фінансова грамотність. Саме на формування цієї компетентності спрямований навчальний посібник «Фінансова грамотність. Фінанси. Що? Чому? Як?». Зокрема, він покликаний розвинути в учнів критичне та системне мислення з фінансових питань, здатність логічно обґрунтовувати позицію, уміння оцінювати ризики та приймати рішення щодо управління своїми фінансами.

Навчальний посібник «Фінансова грамотність. Фінанси. Що? Чому? Як?», напевно, є результатом спільних зусиль. Проект Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Трансформація фінансового сектору» вдячний Національному банку України, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, а також експертам із фінансових питань (Наталії Версаль, Галині Третьяковій, Юрію Кучеренку) за висловлені зауваження щодо змісту навчального посібника.

Особлива подяка Національному банку України за допомогу в редагуванні та оформленні остаточної редакції матеріалів.

Проект USAID «Трансформація фінансового сектору» висловлює подяку Міністерству освіти та науки України за впровадження експериментального викладання курсу «Фінансова грамотність» у системі загальної середньої освіти з 2012 до 2019 року. Сподіваємося на подальшу співпрацю з Міністерством над матеріалами курсу для учнів 10-х (11-х) класів закладів загальної середньої освіти та на впровадження в системі закладів загальної середньої освіти додаткових навчальних матеріалів із фінансових питань.

Проект USAID «Трансформація фінансового сектору»

ВСТУП

Любі учні!

За гроші щастя не купиш, згодні? І це справді так. Але, водночас, уявити життя в сучасному світі без грошей неможливо. Усі ми ухвалюємо фінансові рішення щодня, а тому гроші – або те, як ми ними управляємо – впливають на різні сфери життя: роботу й відпочинок, здоров'я та стосунки, урешті – й на щастя. Це не повинно вас лякати, а швидше, навпаки – спонукати до того, щоб стати фінансово грамотними, свідомими та відповідальними за свій добробут. У цьому вам допоможе цей навчальний посібник.

Ви вже користуєтеся та розпоряджаєтеся грошима повсякденно, але з тим, як ви дорослішатимете, зростатиме й вага та важливість ваших фінансових рішень. Це справедливо, незалежно від того, чи продовжуватимете ви здобувати освіту, чи почнете працювати або започаткуєте власну справу, чи створите сім'ю, придбаєте житло або автомобіль, чи заощаджуватимете на відпочинок і старість. Крізь усі ці життєві події знання про фінанси впливатимуть на досягнення ваших цілей.

Саме про це наш навчальний посібник. Із ним почнетесь ваша подорож у світ фінансів. Наша мета – надати вам знання та основні інструменти управління особистими фінансами, щоб ви могли побудувати майбутнє, до якого прагнете. Тут є відповіді не на всі запитання, але на багато з них. Навчальний посібник поділено на розділи навколо п'яти ключових компетентностей: «Заробляти», «Витрачати», «Заощаджувати й інвестувати», «Позичати» та «Захищати».

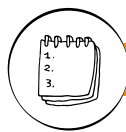
Розділи 1–2 покликані надати розуміння сутності грошей, праці та підприємництва, фінансового планування та бюджету, а також того, як працює фінансова система.

Розділ 3 зосереджено на тому, як і чому потрібно заощаджувати та примножувати статки: від депозитів, інвестицій аж до пенсій.

Розділ 4 присвячено тому, як відповідально ставитися до запозичень і кредитів.

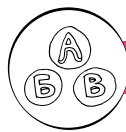
Розділ 5 – не лише про те, як захистити себе в разі виникнення фінансових негараздів, але і як запобігти цим негараздам завдяки управлінню ризиками та уникненню шахрайства.

Ми намагалися зробити вашу подорож корисною, цікавою та наближеною до реального життя, тому в кожному розділі ви знайдете:

ВИВЧИВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ:

На початку кожної теми є перелік очікуваних результатів навчально-пізнавальної діяльності, яких ви досягнете, опрацювавши тему.

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ

Ці поняття слід запам'ятати. Опанування тем навчального посібника залежатиме від вашого розуміння цих термінів.

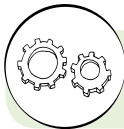
ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Шукайте ці позначення! Під ними багато цікавої інформації не лише з України, а й інших країн світу.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Тема фінансів може бути складною, навіть попри те, що ми намагаємося зробити її якомога зрозумілішою. Це – непрості запитання щодо фінансів, які змусять вас мислити критично. На них немає відповідей безпосередньо в навчальному посібнику; інколи щодо них навіть фахівці не мають одностайної думки. Але вам усе до снаги! Тому досліджуйте, мисліть критично, працюйте в команді – і запропонуйте свою думку!

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

Ці приклади дають змогу детальніше дослідити реальні ситуації з життя та зрозуміти, яким має бути вирішення.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ

Назва цього позначення доволі промовиста. Це – важливе повідомлення для вас.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Наприкінці кожної теми є перелік запитань, які дають змогу перевірити, чи отримали ви відповідні знання. Відповіді на ці запитання можна знайти безпосередньо в самих темах.

РОБОЧИЙ ЗОШИТ

Невід'ємним доповненням до цього навчального посібника є робочий зошит, що містить різноманітні кейси, дослідження, тести, завдання для командної роботи й навіть кросворди. Він допоможе вам закріпити знання, здобуті під час вивчення цього курсу.

І наостанок: не забудьте поділитися цими знаннями із батьками, друзями та знайомими. Зможні люди – зможна країна!

*Щиро ваші –
автори*

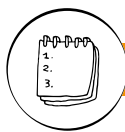
РОЗДІЛ 1

Вступ до особистих фінансів

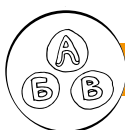

ТЕМА 1. ЩО ТАКЕ ГРОШІ

ВИВЧИВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ:

- ✓ ознайомитеся з історією виникнення грошей
- ✓ дізнаєтеся про форми грошей, що перебувають сьогодні в обігу
- ✓ зрозумієте, які функції виконують гроші

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ

<i>гроші (грошові кошти, кошти)</i>	<i>електронні гроші</i>
<i>фіатні гроші</i>	<i>віртуальна валюта</i>
<i>банкнота</i>	<i>ліквідність</i>
<i>монета</i>	

§ 1.1 Гроші та їх еволюція

Гроші (грошові кошти, кошти) – загальний еквівалент, що слугує мірою вартості будь-яких товарів та послуг і який здатний безпосередньо на них обмінюватися.

Важко точно встановити момент в історії, коли люди почали використовувати гроші. За даними істориків, перші платежі з використанням грошей було документально зафіксовано в Стародавній Месопотамії ще в третьому тисячолітті до нашої ери. Проте «формат» грошей значно змінився відтоді. Ранні «гроші» були переважно товарами. Тобто функцію грошей тривалий час виконували певні матеріальні речі (товарогроші), які мають природну цінність, наприклад: пшениця, рис, хутро, худоба тощо, а потім – дорогоцінні метали: золото та срібло.

Найдавніші відомі нам монети вчені датують приблизно 600 р. до н. е. Їх було знайдено під час археологічних розкопок у храмі Артеміди в Ефесі (біля Ізміра, Туреччина). Майже в той самий час з'явилися перші монети й на території сучасної України – у грецьких колоніях північного узбережжя Чорного моря. Пізніше в обігу на наших теренах перебували римські денарії, візантійські соліди та дирхеми Арабського халіфату.

На території Київської держави монетне карбування розпочалося за князя Володимира Святославича (978–1015). Утім, тривало воно недовго, і з другої половини XI до XV століття для великих торговельних операцій використовували срібні зливки – гривні, а в побуті населення повернулося до товарогрошей. Сьогодні саме гривня – назва національної грошової одиниці України.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Назва «гривня» походить від стародавньої нашійної прикраси, яку носили вожді та знать, а воїнів нагороджували за доблесні вчинки.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Чому золоті та срібні монети були найпоширенішим платіжним засобом у багатьох країнах?

Приблизно в XVIII столітті в Європі й Америці почали активно використовувати паперові гроші. Це були банкноти (від англ. *bank* – банк і *note* – розписка), що мали товарне забезпечення («товарні гроші»). Товарні гроші не були цінними самі по собі, але їх можна було в будь-який час обміняти в банку на фіксовану кількість золота чи срібла, що їх забезпечували. Головною перевагою товарних грошей стала їхня портативність, коли одночасно можна було перевозити чи передавати великі суми.

У сучасному світі практично в кожній країні існують центральні банки. Саме вони мають монополію на випуск грошей, які обов'язково приймають як оплату в межах відповідної держави (тобто є законним платіжним засобом). Номінальну вартість таких грошей встановлює та гарантує держава на основі свого авторитету та влади, тому вони отримали назву фіатних грошей (від лат. *fiat* – декрет, дозвіл).

Фіатні гроші – незабезпечені золотом чи іншими товарами гроші, номінальна вартість яких встановлюється і гарантується державою незалежно від розміру витрат на їхнє виготовлення. **Номінальна вартість** – це вказана на банкноті, монеті або в електронній системі вартість, за якою гроші зобов'язані приймати як засіб платежу.

Сучасні банкноти схожі на паперові товарні гроші за зовнішнім виглядом, але відрізняються від них за сутністю, оскільки для підтвердження їхньої номінальної вартості не використовують дорогоцінні метали. Люди готові приймати фіатні гроші в обмін на товари та послуги завдяки тому, що вони довіряють владі держави, за правилами законодавства якої відбувається їхній випуск та обіг. Довіра є важливим елементом будь-якої системи фіатних грошей. Падіння авторитету державної влади призводить до інфляції, зниження купівельної спроможності фіатних грошей (тобто обсягу того, що можна за них придбати), «утечі від грошей» (спроби зберегти їхню купівельну спроможність шляхом інвестицій) тощо.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Чим сучасні фіатні гроші відрізняються від паперових грошей, забезпечених товаром?

§ 1.2 Форми грошей в обігу

Фіатні гроші в сучасному світі існують у трьох основних формах: готівкові кошти, безготівкові кошти й електронні гроші.

1. Готівкові кошти – це грошові знаки грошових одиниць певної держави (групи держав) у вигляді банкнот і монет, які випускає відповідний центральний банк і які є законним платіжним засобом (обов'язкові до приймання для оплати) на її території.

Банкнота (купюра) – грошовий знак, виготовлений із паперу, щільної тканини, металу або пластику, у більшості випадків прямокутної форми.

Банкноти української грошової одиниці – гривні – виготовляють із банкнотного паперу за спеціальними технологіями, що запобігають фальшуванню банкнот. Під час друку гривні застосовують такі елементи захисту від фальшування, як: маркування водяними знаками, рельєфні елементи, кодові малюнки й інші сучасні захисні елементи. Елементи захисту, переважно, розраховані на те, щоб їх можна було

перевірити без застосування спеціального обладнання. Основним елементом захисту банкнот є **водяні знаки** – спеціальні зображення, утворені під час виготовлення банкнотного паперу, які стають видимими лише під час розглядання банкноти проти світла.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Перша українська банкнота з'явилася з відродженням державності під час Української революції (1917–1921 роки). 5 січня 1918 року було введено в обіг 100 карбованців за ескізом художника Георгія Нарбута. Із введенням 1 березня 1918 року гривні тогочасна грошова система мала такий вигляд: 1 карбованець дорівнював 2 гривням і 200 шагам.

Із проголошенням Україною незалежності в 1991 році спершу в обіг було введено купонокарбованці. У вересні 1996 року було проведено грошову реформу, у результаті якої національною валютою стала гривня з її сотою часткою – копійкою.

Перші гривні друкували в Канаді та Великій Британії, а копійки карбували в Італії й Луганську. Зараз завдяки Банкнотно-монетному двору Національного банку України наша держава має повний цикл виробництва грошей. Українські банкноти виготовляють із українського льону; вони мають понад 20 систем захисту.

Станом на січень 2019 року в грошовому обігу в Україні перебувають банкноти номіналом 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100, 200 і 500 гривень. На лицьовому боці банкнот гривні розміщено зображення визначних постатей української історії – Володимира Великого (1 гривня), Ярослава Мудрого (2 гривні), Богдана Хмельницького (5 гривень), Івана Мазепи (10 гривень), Івана Франка (20 гривень), Михайла Грушевського (50 гривень), Тараса Шевченка (100 гривень), Лесі Українки (200 гривень) і Григорія Сковороди (500 гривень). На звороті – архітектурні пам'ятки, пов'язані з ними. Малюнки 1.1 та 1.2 демонструють лицьовий і зворотний боки банкноти номіналом 20 гривень, а також опис її елементів захисту.

Мал. 1.1 Банкнота номіналом 20 гривень

ПРОТИ СВІТЛА

1 Водяні знаки

Багатотонний водяний знак – портретне зображення І. Франка та світлий елемент водяного знака – зображення цифрового позначення номіналу (розміщено вертикально в правій нижній частині багатотонного водяного знака).

2 Захисна стрічка

Повністю занурена в товщу паперу захисна стрічка, на якій за допомогою збільшувального скла можна побачити зображення у прямому та перевернутому вигляді: «20 ГРН», елемент малого Державного Герба України (тризуб) і цифрове позначення номіналу «20» у два рядки.

3 Наскрізний елемент

Зображення цифрового позначення номіналу «20», усі елементи якого збігаються та доповнюють один одного під час розглядання банкноти проти світла.

ПРИ ЗМІНІ КУТА НАХИЛУ БАНКНОТИ

4 Оптично-змінний елемент

Стилізоване зображення квітки, розміщене праворуч від портрета І. Франка. При зміні кута нахилу банкноти колір зображення квітки змінюється з малиново-фіолетового на оливково-зелений.

5 Латентне зображення

Зображення цифрового позначення номіналу – «20»: цифри видимі під час розглядання банкноти на рівні очей проти світла під гострим кутом:

- темні на світлому фоні – при розгляданні банкноти з довгої сторони;
- світлі на темному фоні – при розгляданні банкноти з короткої сторони.

НА ДОТИК

6 Рельєфні елементи

Елементи зображень, шорсткість яких відчувається на дотик; для прикладу наведені збільшені зображення:

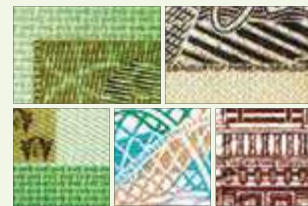
- а) написи та зображення;
- б) елемент для людей з послабленим зором;
- в) фрагмент портрета.

ПРИ ЗБІЛЬШЕННІ

7 Мікротексти

Написи, що повторюються, і які можна прочитати за допомогою збільшувального скла.

Мал. 1.2 Елементи захисту

Монета – грошовий знак, виготовлений із металу методом карбування або з іншого матеріалу, певної форми, ваги та номіналу. Переважною монетною формою є коло, однак монети деяких держав карбують у вигляді багатогранників чи в іншій формі.

У грошовому обігу в Україні зараз перебувають розмінні монети номіналом 1, 2, 5, 10, 25, 50 копійок та обігові монети номіналом 1, 2 гривні.

Проте існують й інші монети, які випускають центральні банки. Це колекційні, пам'ятні та інвестиційні монети, які не є розмінними/обіговими й призначені для інвестування.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

В Україні станом на 1 січня 2019 року в обігу було готівки на загальну суму 400 млрд грн: монет – 2,2 млрд грн (13,1 млрд штук); банкнот – 397,8 млрд грн (2,95 млрд штук). Середня кількість банкнот на одного українця становила 69 штук, а розмінних монет – 293 штуки.

Із 1 липня 2018 року в Україні припинили карбування монет дрібних номіналів (1, 2, 5 та 25 копійок). Також було введено в обіг монети номінальною вартістю 1 гривня та 2 гривні. У 2019–2020 роках в обіг надійдуть монети номінальною вартістю 5 і 10 гривень. Нові обігові монети мають сріблястий колір, є невеликими, а також легкими та зручними для розрахунків.

Навіщо потрібно міняти дрібні банкноти на монети? Річ у тім, що чим дрібніший номінал банкноти, тим коротшим є її життя. Як свідчить практика, середній строк служби монети становить 20 років, а банкнот низьких номіналів – 2 роки. Тому, щоб центральний банк не був змушений зазнавати витрат на друк нових банкнот, він і вводить в обіг відповідні монети дрібного номіналу.

Детальніше про банкноти та монети української гривні, а також елементи їх захисту ви можете дізнатися на офіційному веб-сайті Національного банку України (www.bank.gov.ua).

2. Безготівкові кошти – це кошти на рахунках (ще кажуть: «у формі записів на рахунках») у банках, які також є законним платіжним засобом. Тобто, якщо ви внесли кошти готівкою в касу банку, банк зарахує аналогічну суму у формі безготівкових коштів на ваш поточний чи депозитний рахунок. А якщо ви зніматимете кошти, наприклад, у банкоматі, безготівкові кошти спишуть із вашого рахунка й видадуть вам у готівковій формі (банкнотами).

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Безготівковий переказ грошей запровадили лицарі Тамплієри ще 900 років тому. Вони винайшли спосіб не перевозити золото фізично, а переказувати його за допомогою чеків. Кожен чек посвідчувався відбитком пальця вкладника. Наявність чека давала можливість отримати золото в будь-якому відділенні ордену та звільняла людей від потреби перевозити готівкові гроші. У такий спосіб гроші власника чека ставали недоступними для розбійників.

Між готівковим і безготівковим грошовим обігом є взаємозалежність: гроші постійно переходять з однієї форми в другу. Завдяки новітнім технологіям і платіжним інструментам останнім часом простежується загальна тенденція витіснення готівкових коштів безготівковими. В Україні цю тенденцію підтверджує показник рівня готівки в економіці (відношення готівкових коштів в обігу поза банками до валового внутрішнього продукту). Зокрема, за оцінками Національного банку України, цей рівень знизився з 18,1% ВВП у 2014 році до 10,3% ВВП у 2018 році.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Чи змінюватиметься співвідношення використання готівкових і безготівкових коштів у майбутньому? Яким чином та чому? Обґрунтуйте свої відповіді.

3. Електронні гроші – це грошові зобов'язання особи, яка їх випускає (емітента), що зберігаються на електронному пристрої. В Україні емітентом електронних грошей може бути виключно банк. Банк-емітент зобов'язаний забезпечити, щоб сума випущених ним електронних грошей не перевищувала суми отриманих ним готівкових або безготівкових коштів, які зберігаються на окремому рахунку в банку-емітенті.

Отже, електронні гроші є фіатними грошима, вираженими в електронній формі, які можуть бути в будь-який час обміняні на готівкові чи безготівкові кошти в банку-

емітенті за номінальною вартістю. Електронні гроші можуть прийматися в оплату не лише їх емітентом, але й продавцями товарів і послуг (торговцями), які бажають їх приймати.

Іноді електронні гроші вважають безготівковими коштами, проте це не зовсім так. У розрахунках електронними грошима списання коштів здійснюється не з банківського рахунка, а з електронного носія (наприклад, із електронного гаманця), який не завжди містить ідентифікаційні дані його власника. Водночас, у розрахунках безготівковими коштами (наприклад, за допомогою банківської платіжної картки) списання коштів відбувається з банківського рахунка, і банку завжди відомо, хто саме, за що й де розрахувався. Тому основною відмінністю розрахунків електронними грошима від безготівкових розрахунків є те, що перші відбуваються без використання банківських рахунків.

Зауважмо, що до електронних грошей не належать передплачені цільові картки, які приймають як засіб платежу виключно їхні емітенти: подарункові сертифікати, електронні проїзні квитки, телефонні картки тощо. Використання таких карток передбачає здійснення платежу в момент купівлі чи поповнення такої картки. Тобто такі картки є просто способом попередньої оплати товарів або послуг, які буде спожито в майбутньому.

Слід розрізнити фіатні гроші й так звані віртуальні валюти (зокрема криптовалюти). **Віртуальна валюта** – цифрове вираження одиниць вартості, що може обмінюватися в цифровій формі та слугувати засобом обміну та/або одиницею обліку, але не має статусу законного платіжного засобу (принаймні в Україні). **Криптовалюта** – віртуальна валюта, яка захищається методом криптографії, тобто шифрування інформації за допомогою таємного алгоритму (коду ключа).

Фіатні гроші завжди забезпечені авторитетом влади певної держави, тобто випуск та обіг фіатних грошей відбувається виключно за правилами її законодавства. Водночас віртуальні валюти випускаються та використовуються (тобто обмінюються та приймаються до оплати) лише за згодою спільноти користувачів такої віртуальної валюти. Як правило, ніхто не гарантує безпеку та надійність у розрахунках за допомогою цих віртуальних валют.

Варто також відрізнити й електронні гроші як одну з форм фіатних грошей від віртуальних валют. Як зазначалося вище, електронні гроші завжди забезпечені коштами в банку й можуть бути в будь-який момент обміняні на готівкові чи безготівкові кошти за номінальною вартістю. Віртуальні валюти нічим не забезпечені: їхні власники користуються ними на свій страх і ризик.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

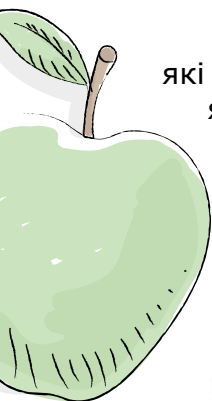
Що таке готівкові та безготівкові кошти?

Чим відрізняються електронні гроші від безготівкових коштів?

§ 1.3 Функції грошей та основні правила користування грошима

Незалежно від своєї форми гроші традиційно асоціюються з трьома основними функціями.

По-перше, гроші виконують функцію одиниці обліку (рахунку) або міри вартості. Вони виступають стандартним цифровим значенням для вимірювання вартості товарів і послуг. Щоб зрозуміти, чому ця функція важлива, подивімося на бартерну економіку, у якій товари та послуги обмінюються безпосередньо на інші товари та послуги.

Уявіть, наприклад, фермера, який вирощує яблука, але не вміє робити чоботи, які йому потрібні. Він повинен знайти кожум'яку та чоботаря, які полюбляють яблука. Щоб сплатити кожум'яці справедливую ціну за шкіру, а чоботарю справедливую ціну за його роботу, фермеру потрібно знати принаймні дві ціни: ціну шкіри в яблуках та ціну роботи чоботаря в яблуках. Але такі товари, як яблука, можуть відрізнятися за якістю (наприклад, бути цілими чи пом'ятими, смачними чи кислими тощо). Шкіра також може бути гарної якості або поганої. Тоді фермеру потрібно буде знати ще й ціну гарної шкіри в кислих, але цілих яблуках, ціну поганої шкіри в спілих, але пом'ятих яблуках тощо. До того ж, чоботарю для роботи будуть потрібні ще голка, нитки, підошва, клей, фарба, цвяхи тощо...

Як ми можемо побачити з цього прикладу, функція грошей як одиниці обліку або міри вартості дуже важлива, оскільки вона дає змогу визначити вартість одних товарів і послуг порівняно з іншими. Гроші мають три важливі характеристики, які дозволяють їм виконувати функцію одиниці обліку: ділимість (гроші можна легко ділити на будь-які частки), однорідність (гроші є взаємозамінними) та лічильність (будь-який обсяг грошей підлягає математичним операціям). Ці характеристики грошей дають змогу вимірювати ціни, доходи, витрати, борги та багатство.

По-друге, гроші – це засіб обміну (платіжний засіб). Гроші використовують як посередника в торгівлі, тобто для купівлі та продажу товарів і послуг. Оскільки більшість людей визнають гроші цінними, вони готові обмінювати свої товари та послуги на гроші з метою їх використання для купівлі товарів чи послуг у когось іншого. Чому ця функція важлива? За умов бартерної економіки люди змушені задовольняти «подвійний збіг бажань». Це означає, що покупець товару має знайти того, хто може запропонувати потрібний йому товар і згоден взамін свого товару отримати наявний у покупця товар. Водночас, використання фіатних грошей заощаджує багато часу та зусиль, що витрачалися б під час безпосереднього обміну товару на товар.

І по-третє, гроші – це засіб накопичення (заощадження). Їх можна накопичити та витратити в майбутньому. Ця функція грошей корисна, бо більшість людей не хоче витратити гроші негайно після отримання, а вважає за краще почекати, доки виникне потреба щось купувати.

Гроші не є унікальним засобом накопичення. Нерухомість (земля, будинки), об'єкти мистецтва або ювелірні вироби, а також цінні папери (наприклад, акції та облігації) можуть використовуватися для зберігання багатств. Перелічені цінності, які використовують для заощадження чи інвестицій, в економіці називають словом **актив**. **Актив** – це певна цінність, якою володіє особа, очікуючи, що вона забезпечить їй вигоду чи принесе користь у майбутньому.

Проте всі ці активи мають один недолік порівняно з грошима. Вони є менш ліквідними. Термін ліквідність походить від латинського слова *liquidus* – «плинний». Під **ліквідністю** активів розуміють їхню здатність перетворюватися на грошову форму без втрати вартості. Відповідно, що швидше актив можна продати за гроші, то більше він ліквідний. Усі види активів (нерухомість, цінні папери тощо) можуть бути оцінені з погляду ступеня їхньої ліквідності.

Гроші є найбільш ліквідним активом із усіх, тому що всі готові використовувати їх як засіб обміну. Гроші не потрібно перетворювати на щось інше для придбання товарів і послуг. Пояснимо це на прикладі: людині терміново потрібно розрахуватися за новий автомобіль. Якби в неї були гроші (готівкою або на поточному рахунку в банку тощо), вона зробила б це негайно. А якщо вона володіє активами, які є менш ліквідними, ніж гроші, наприклад, садовим будинком, то їй потрібен час для його продажу. Якщо гроші потрібні негайно, то власник, можливо, буде змушений призначити досить низьку ціну, щоб швидше продати цей будинок. Той факт, що

гроші є найбільш ліквідним активом, пояснює, чому люди готові накопичувати саме гроші, навіть якщо вони не збільшують своєї вартості в майбутньому так добре, як деякі інші активи.

Гроші як засіб накопичення (заощадження) необхідні для стійкого функціонування економіки. Гроші, які тимчасово не використовуються, можуть зберігатися на рахунках у банках і бути витрачені в майбутньому. За рахунок коштів, розміщених на банківських рахунках вкладниками, банки можуть кредитувати підприємства, які виробляють нові товари.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Який спосіб обміну товарами та послугами вигідніший і зручніший: у формі бартеру чи з використанням грошей? Чому?

На вашу думку, якими будуть гроші через 50 років? Обґрунтуйте свою відповідь.

Наостанок наведемо такі основні правила користування грошима (детальніше про них й інші правила користування грошима ви дізнаєтесь із наступних розділів).

Основні правила користування грошима

1. Отримавши банкноти, перевіряйте наявність на них водяних знаків й інших елементів захисту.
2. Перераховуйте отримані гроші, не відходячи від каси чи банкомату.
3. Не зберігайте значні суми грошей у готівці.
4. Користуйтеся банківськими рахунками та платіжними картками.
5. Завжди просіть на касі чек під час купівлі будь-яких товарів чи послуг. Намагайтеся, за можливості, розраховуватися не готівкою, а безготівковими коштами. Так ви легко проконтролюєте, чи правильну суму коштів ви сплатили, чи не нарахували вам чогось зайвого, а також зможете проаналізувати, на що ви зазвичай витрачаєте гроші.
6. Ведіть облік своїх грошей.
7. Утримуйтеся від емоційних і спонтанних покупок, особливо в мережі Інтернет.
8. Зважуйте всі ризики та витрати, пов'язані з оплатою вартості товарів і послуг на різних веб-сайтах, використанням різних способів платежу тощо.
9. Частину зароблених грошей заощаджуйте на майбутнє.
10. Вкладайте гроші в різні активи (диверсифікуйте свої активи).

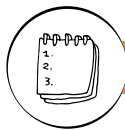
ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Які функції виконують гроші?

Які основні правила користування грошима?

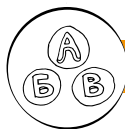

ТЕМА 2. ЗАЙНЯТІСТЬ І ПІДПРИЄМНИЦТВО

ВИВЧИВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ:

- ✓ розрізнятимете форми особистої зайнятості
- ✓ дізнаєтеся, як формується винагорода за працю
- ✓ зможете оцінити зв'язок між знаннями, досвідом, навичками та винагородою

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ

зайнятість населення
підприємництво

мінімальна заробітна плата
кар'єра

§ 2.1 Форми зайнятості

Ми всі доволі чітко уявляємо різницю між дитинством та дорослим життям. У дитинстві ми обмежені в ухваленні самостійних рішень та маємо виконувати вказівки старших. Натомість доросле життя асоціюється в нас із незалежністю, здатністю стати «повноцінним власником» свого життя. Утім, варто пам'ятати, що ця незалежність є доволі умовною та йде пліч-о-пліч з обов'язками дорослої людини.

У той час коли діти або підлітки переважно зайняті здобуттям нових знань, дорослі люди використовують отримані знання для заробітку. Власне, за цим майже кожен із нас має нагоду спостерігати вдома, коли старші члени сім'ї працюють, аби використати отримані за таку працю гроші для задоволення особистих або сімейних потреб. У масштабах усієї країни це є **зайнятістю населення** – діяльністю людей для одержання доходу в грошовій або іншій формах, яка не заборонена законодавством.

Звісно, роботу не можна розглядати винятково як спосіб заробляння грошей. Робота – це, окрім грошей, чудовий спосіб реалізації власних мрій, ідей і переконань, а тому важливо заздалегідь замислитися й обрати те професійне заняття, яке більше припаде до душі. Утім, у цьому навчальному посібнику ми оцінюватимемо роботу крізь призму фінансів.

Насамперед розгляньмо такі форми особистої зайнятості як:

- робота за наймом;
- самозайнятість, або фріланс;
- підприємництво.

Для більшості людей доросле життя тісно пов'язане з роботою за наймом, яка передбачає, що людина стає працівником компанії, установи, органу державної влади тощо (роботодавця) та регулярно виконує обумовлені під час працевлаштування завдання. За це роботодавець виплачує людині заробітну плату. Крім того, роботодавець має створити працівнику сприятливі умови для праці (наприклад, забезпечити всім необхідним для виконання завдань, зокрема, безпечним робочим місцем). Також роботодавець має надати працівнику час для відпочинку (упродовж дня – перерва на обід, упродовж тижня – вихідні, упродовж року – відпустка).

Перевагами роботи за наймом є те, що найманий працівник:

- виконує лише ту роботу, яка відповідає його професії та посадовим обов'язкам. Зазвичай їх описано в окремому документі (посадовій інструкції), який підписує працівник і затверджує керівництво роботодавця;
- отримує соціальні гарантії. Наприклад, під час хвороби він може розраховувати на оплату лікарняних. Крім того, час роботи за наймом враховують у страховий стаж для призначення пенсії за віком;
- переважно має менше ризиків, ніж роботодавець. Незалежно від того, наскільки успішно працює компанія, чи вчасно з нею розраховуються її замовники тощо, працівник у будь-якому разі має право на отримання заробітної плати;
- може розраховувати на регулярну виплату заробітної плати в розмірі, обумовленому під час працевлаштування. На додаток до заробітної плати деякі роботодавці можуть пропонувати своїм працівникам так звані соціальні пакети. Це певні блага та преференції (наприклад, можливість користуватися службовим автомобілем, відшкодування витрат на мобільний зв'язок, медичне страхування), що можуть істотно вплинути на привабливість роботи.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Прийом на роботу нового найманого працівника зазвичай оформлюють наказом керівника про прийняття людини на роботу. Факт працевлаштування також має фіксуватися в спеціальному документі – трудовій книжці.

Проте не всі роботодавці зацікавлені в офіційному працевлаштуванні своїх працівників та нарахуванні їм офіційної («білої») заробітної плати. Свідомо йдучи на порушення законодавства, такі роботодавці мають власний зиск, адже для них більша сума «білої» заробітної плати працівників означає більші збори, що мають бути сплачені ними державі. А для окремого найманого працівника, що погодився отримувати зарплату в конверті («сіру» заробітну плату), така ситуація загрожує:

- відсутністю оплачуваних лікарняних або меншим розміром соціальних виплат під час хвороби;
- меншим розміром плати на період перебування у відпустці;
- меншою пенсією із солідарної системи в похилому віці.

Варто пам'ятати, що на найманого працівника покладаються певні обов'язки, як-от: якісно та вчасно виконувати доручені завдання, дотримуватися трудової дисципліни та режиму роботи.

У пошуках більшої свободи та кращих можливостей для особистої чи професійної реалізації люди дедалі частіше відмовляються від роботи за наймом і шукають альтернативні форми зайнятості. Подивімось на можливі альтернативи роботі за наймом. Ми розглядатимемо їх насамперед за фактичною сутністю, що не завжди може збігатися з юридичною формою.

Перша та найпростіша опція – це самозайнятість, або фріланс, коли людина виконує окремі замовлення компанії-клієнта та отримує від неї за це певну винагороду. Таких людей називають фрілансерами.

Зазвичай фрілансер на прохання компанії-клієнта виконує конкретні, чітко вимірні, але переважно короткострокові завдання. Це може бути, наприклад, переклад іноземного тексту, підготовка звіту за результатами дослідження ринку або написання комп'ютерної програми. На відміну від роботи за наймом, коли найманий працівник змушений чітко виконувати вказівки керівника та працювати відповідно до встановленого режиму роботи, фрілансер самостійно визначає, як, де та коли виконувати завдання. Головне, щоб клієнт залишився задоволеним якістю

виконаної роботи. За кожне виконане завдання фрілансер й отримує винагороду. До речі, фріланс може поєднуватися з роботою за наймом, особливо якщо людина як найманий працівник працює в компанії неповний робочий день.

Звісно, сфера застосування фрілансу певною мірою обмежена: неможливо уявити фріланс у закладах, які безперервно обслуговують клієнтів (наприклад, цілодобова аптека або супермаркет, громадський транспорт). Водночас із участю в рекламних заходах зі стимулювання продажів ліків, перевезенням пасажирів на власному автомобілі або випічкою тортів до днів народження фрілансер може чудово впоратися.

Популярність фрілансу зростає в усьому світі: за припущеннями американського інвестиційного банку Morgan Stanley, до 2028 року фрілансери становитимуть понад 50% усього населення США, яке працює. Ця тенденція може істотно видозмінити традиційну економіку, яка базується на найманій праці. У багатьох країнах вже починає формуватися так звана економіка вільного заробітку (або gig-економіка), що базується на гнучкій та тимчасовій зайнятості та зростанні ролі фрілансу. Привабливість gig-економіки для компаній та організацій полягає в тому, що праця фрілансерів є для них дешевшою та ефективнішою, ніж праця найманих працівників.

Варто пам'ятати, що на фрілансера не поширюються соціальні гарантії, що діють для найманих працівників. Він не зможе отримати лікарняний у разі хвороби або піти в оплачувану щорічну відпустку: за той час, що він хворіє або перебуває у відпустці, йому ніхто не заплатить. Фрілансер може розраховувати лише на оплату роботи в розмірі та в строки, як це узгоджено із замовником.

До того ж, фрілансу притаманний певний елемент ризиковості. Наприклад, якщо замовнику не сподобається якість виконаного завдання, то він навряд чи звернеться до того виконавця наступного разу. Замовлення також часто мають одноразовий, випадковий характер, і фрілансер, відповідно, мусить постійно шукати інших клієнтів та домовлятися про нові завдання.

За певними ознаками дуже подібним до фрілансу є ведення особистого підсобного господарства. У ньому людина самостійно або спільно з членами сім'ї виробляє сільськогосподарську продукцію, яку вона продає за гроші, наприклад, на ринку. Спільним для такої форми зайнятості та фрілансу є використання особистої праці та ухвалення самостійних рішень, яку продукцію виробляти, та пов'язані з цим ризики (наприклад, чи буде попит на продукцію після збору врожаю, якою буде її ціна тощо).

Погляньмо, чим відрізняється фріланс від власного бізнесу (підприємництва).

Законодавство визначає **підприємництво** як самостійну, регулярну (систематичну), на власний ризик діяльність із виробництва чи продажу товарів і послуг, яка спрямована на одержання економічної вигоди (прибутку) або досягнення певних економічних і соціальних результатів. Підприємництво є основою розвитку економіки будь-якої країни. Тому держава всіляко сприяє розвитку підприємництва, і малого та середнього бізнесу зокрема.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Засновники всесвітньовідомих компаній, наприклад, Apple, Google, Amazon колись починали свій бізнес у гаражі, намагаючись втілити в життя свої мрії та сміливі ідеї. Сьогодні вони є відомими підприємцями, їхні товари продають у різних країнах, а акції компаній мають широкий попит серед інвесторів.

Успішний власний бізнес базується на застосуванні таких ключових елементів підприємницького хисту:

- креативності, зокрема здатності розуміти потреби клієнтів, мислити нешаблонно та запропонувати їм продукт, що матиме попит;
- предметних знаннях і досвіді, які нададуть можливість створити такий продукт;
- організаторських і лідерських здібностях, необхідних, щоб залучити до виконання роботи та надихнути інших спеціалістів, делегувати та контролювати виконання завдань, пов'язаних із виробництвом, просуванням та продажем продукту. Вони також украй важливі для правильної організації «ділової рутини» бізнесу: складання планів діяльності та фінансової звітності, налагодження бізнес-процедур і спілкування з органами державної влади. Саме цей елемент відрізняє підприємництво від фрілансу, адже фрілансер справляється з усіма завданнями самостійно та не має клопоту з організацією роботи інших людей.

Власний бізнес завжди починається з **бізнес-ідеї** – творчого задуму щодо створення певного продукту, що може бути запропонований клієнтам за гроші. Продуктом може бути, зокрема:

- новий товар чи послуга;
- нова характеристика товару, що дасть змогу покращити його використання;
- поширення товарів і послуг на новому ринку.

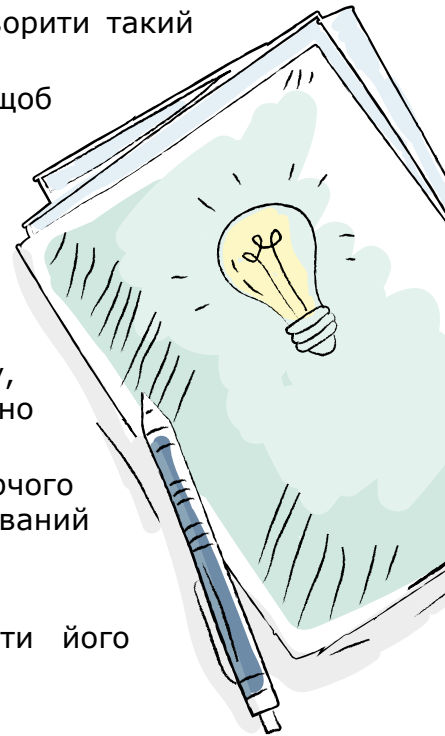
Важливо, щоб продукт був інноваційним й унікальним (тобто позитивно вирізнявся своїми властивостями з безлічі інших товарів та послуг, що їх пропонують конкуренти) та сприяв вирішенню конкретної проблеми потенційних клієнтів.

Гарна бізнес-ідея – це добрий початок. Проте для того, щоб реалізувати бізнес-ідею, підприємець повинен скласти **бізнес-план**, який має дати чіткі відповіді, зокрема, на такі запитання:

- кому та навіщо потрібен продукт;
- чи існують на ринку конкуренти, які їхні переваги та недоліки;
- скільки часу знадобиться для створення продукту, та які матеріальні ресурси для цього потрібні;
- чи потрібна для бізнесу допомога інших людей;
- яким має бути очікуваний результат діяльності в перший рік, упродовж наступних 3–5 років.

Аж ніяк не всі бізнес-ідеї можна реалізувати виключно на ентузіазмі, професійних знаннях і досвіді. Власний бізнес є недешевим заняттям, і для реалізації бізнес-плану будуть потрібні гроші. Пошук стартового капіталу та джерел фінансування є невід'ємною частиною планування власного бізнесу. Бізнес-план може стати також у пригоді, якщо підприємець захоче звернутися до банку по кредит для ведення бізнесу, адже підприємець має обґрунтовано, на чітких розрахунках, пояснити, як він планує заробляти гроші та як швидко зможе погасити борг.

Не треба забувати, що підприємництво за визначенням є ризиковою діяльністю. Ризик підприємця полягає, зокрема, у тому, що ніхто не може йому гарантувати того, що продукт, який він пропонує, знайде свого покупця та його продаж буде прибутковим. Тож підприємець-початківець повинен усвідомлювати, що започаткування власної справи автоматично призводить до витрат на її ведення, але ще не гарантує отримання доходу.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

ЯК НЕ СТАТИ ЖЕРТВОЮ УПЕРЕДЖЕННЯ ВИЖИВАННЯ

Коли йдеться про власний бізнес, на думку одразу спадають назви успішних компаній-гігантів, як-от: Microsoft, Apple, Facebook, – які завдяки блискучим бізнес-ідеям та інноваційним продуктам зробили своїх засновників доларовими мільярдерами. Досвід та особисті й професійні якості Білла Гейтса, Стіва Джобса та Марка Цукерберга стали основою сотень книжок на тему, як досягти процвітання в бізнесі.

Утім, історії підприємців-невдах, які починали з не менш блискучими бізнес-ідеями, але з тих чи інших причин не досягли успіху, залишаються поза увагою широкого загалу. Так спрацьовує упередження виживання, тобто схильність орієнтуватися на переможців, замість тих, хто програв, на успіхи, замість невдач. Але знання та розуміння досвіду невдах може запобігти негативним наслідкам ухвалених рішень або зменшити їх.

Згідно з останніми дослідженнями, рівень невдач під час започаткування власного бізнесу в США сягає 90%. Іншими словами, справу продовжує лише один підприємець-початківець із 10. Проведений «посмертний» аналіз невдалих стартапів виявив, що найчастіше підприємці-початківці зазнають невдачі через:

- відсутність ринкової потреби в продукті, тобто продукт не зміг вирішити конкретну проблему, яка існує на ринку, або він мав обмежений набір функцій;
- вичерпання всіх наявних у підприємця грошей та нездатність віднайти додаткове фінансування;
- формування неефективної команди;
- недооцінку конкурентів і нездатність ефективно конкурувати з ними;
- складність у встановленні «правильної» (збалансованої) ціни на продукт, яка зможе покрити витрати на ведення бізнесу та одночасно залишатиметься привабливою для клієнтів.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Які існують форми особистої зайнятості?

Що таке підприємництво?

§ 2.2 Порядок формування винагороди

Розгляньмо, як винагороджується праця за різних форм зайнятості.

Як ми казали вище, найманий працівник може розраховувати на отримання заробітної плати за свою роботу. Це – регулярний і доволі стабільний дохід. Зазвичай у структурі заробітної плати виокремлюють основну (оклади, тарифні ставки) і додаткову (бонуси, премії, надбавки) заробітну плату:

- основна виплачується працівнику за виконану роботу в межах так званих звичайних норм праці;
- додаткова – за ефективнішу роботу та перевищення звичайних норм праці.

Залежно від професії та сфери діяльності роботодавця, співвідношення основної та додаткової заробітної плати в загальній винагороді працівника може істотно різнитися. Наприклад, заробітна плата менеджера з продажів може більше ніж наполовину складатися з премій (додаткова заробітна плата), які він отримає з розрахунку кількості проданих товарів. А у винагороді касира або бухгалтера в

тій самій компанії, найімовірніше, переважатиме оклад (основна заробітна плата) з незначними за розмірами преміями.

Останнім часом багато компаній для визначення винагороди різних категорій працівників застосовують ключові показники ефективності (англ. – *Key Performance Indicators, KPI*). Так називають певні фінансові та нефінансові оцінки, які дають змогу визначити, наскільки працівник своєю роботою посприяв досягненню компанією поставлених цілей, зокрема, допоміг їй заробити більше грошей.

Тож розмір заробітної плати залежить від складності й умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, як-от: знань, навичок, практичного досвіду, а також результатів його праці. Впливає на розмір заробітної плати й успішність діяльності компанії або установи, у якій працює людина.

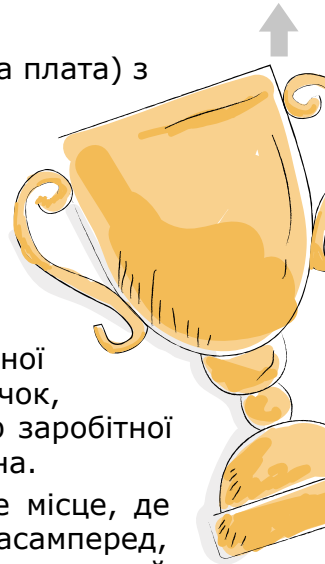
Але загалом розмір заробітної плати диктує ринок праці – умовне місце, де формується попит і пропозиція на робочу силу. **Ринок праці** – це, насамперед, сукупність суспільних відносин, що виникають на перетині бажання одних людей (працівників) продати свою здатність до праці (пропозиція) та бажання інших осіб (роботодавців) скористатися їхніми здібностями, знаннями та досвідом задля отримання фінансової вигоди або досягнення іншого соціального ефекту (попит). Ринок праці є складовою економічної системи й в умовах глобальної ринкової економіки теж набуває глобальних рис. Водночас глобальність ринку праці об'єктивно співіснує з сегментацією ринку, обумовленою різноманітністю професій і робітників, які потрібні сучасній економіці.

У межах однієї (національної) економіки розміри заробітної плати для працівників можуть істотно різнитися. Це може стосуватися й працівників різних професій (наприклад, бухгалтер і лікар), і працівників однієї професії, які працюють у різних секторах економіки (наприклад, бухгалтер у дошкільному навчальному закладі та бухгалтер у комерційному банку). Також на розмір заробітної плати, а в деяких випадках і на здатність знайти роботу, може вплинути зміна економічної ситуації в країні, наприклад, спад ділової активності, економічна криза тощо.

Держава лише встановлює базові стандарти винагороди найманих працівників. Один із таких стандартів – **мінімальна заробітна плата**, тобто мінімальний розмір оплати праці, яку роботодавець має сплатити за виконану найманим працівником норму праці. В Україні її переглядають щорічно та закріплюють законом про державний бюджет. Станом на 1 січня 2019 року мінімальна заробітна плата становила 4 173 гривні (у місячному розмірі) та 25,13 гривні (у погодинному розмірі).

За загальним правилом, роботодавці намагаються платити більше тим працівникам, які працюють продуктивніше, ніж тим, хто працює менш ефективно. Безумовно, продуктивність праці залежить не лише від внутрішньої мотивації працівника, а й, значною мірою, від рівня його професійних знань, навичок і досвіду. Якщо працівник наполегливо працює та водночас підвищує свою професійну майстерність, а роботодавець не хоче підвищувати йому заробітну плату, ситуацію має виправити ринок: найімовірніше, працівник зможе знайти місце в іншій компанії або організації з вищою заробітною платою, що відповідає новому рівню його кваліфікації.

Утім, у цих особливостях ринку праці приховано ключовий недолік роботи за наймом – відносну складність стрімкого збільшення доходу. Ця проблема пов'язана з тим, що ринок не може запропонувати працівнику таку винагороду за працю, яка істотно відрізнялася б від «середнього» рівня винагороди спеціалістів із подібною кваліфікацією та досвідом. Так, кредитний спеціаліст із дипломом вишу та дворічним досвідом роботи зможе знайти роботу із «середньою» заробітною платою банківського спеціаліста (з незначним відхиленням і в більший, і в менший бік). Так само, фінансовий директор із дипломом магістра бізнес-адміністрування іноземного університету може розраховувати на «середню» заробітну плату фінансового директора.

У доволі схожий спосіб формується винагорода за працю фрілансера. Звісно, фрілансер сам встановлює вартість своєї продукції або послуг (наприклад, вартість перекладу сторінки тексту). Проте вона теж віддзеркалює стан ринку та умови роботи в певній сфері та залежить від наявних знань, досвіду та схвальних відгуків попередніх клієнтів. Вочевидь, така винагорода фрілансера навряд чи може істотно відрізнятись від якогось середнього значення для певного виду робіт у певному регіоні.

Ключовою спільною рисою роботи за наймом і фрілансом є так звана «немасштабованість» винагороди за працю. Ця особливість полягає в тому, що оплата праці буде похідною від двох чинників:

- середнього доходу, що пропонується ринком за подібну роботу, та
- кількості відпрацьованого часу або обсягу виконаної людиною роботи.

Вочевидь, що другий чинник (час, присвячений роботі, або фізичний обсяг виконаної роботи) є об'єктивно лімітованим: людина не може працювати понад 24 години на добу. Тому винагорода за працю найманого працівника та фрілансера завжди має свою верхню межу.

Винагорода ж підприємця не є об'єктивно лімітованою й залежить виключно від успішності його бізнес-ідеї. Підприємець може розраховувати на весь прибуток від свого бізнесу (доходи від продажу товарів і послуг за вирахуванням витрат і податків).

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Рональд Уейн, третій співзасновник компанії Apple, продав свою 10-відсоткову частку в компанії Apple за 800 доларів США через два тижні після запуску проекту. Пізніше він отримав ще 1 500 доларів за те, що відмовився від усіх претензій до компанії. Якби він зберіг свою частку, то сьогодні вона б оцінювалася приблизно в 80 млрд доларів США.

Звісно, розмір прибутку залежатиме й від виробничої потужності компанії та витрат на ведення бізнесу (внутрішні чинники), і від наявного попиту на товар чи послугу (зовнішній чинник). Із розширенням бізнесу до створення та продажу продукту залучають усе більше нових працівників, а тому в певний момент прибутки, які отримує компанія, перестають залежати від часу, який підприємець особисто витрачає на ведення бізнесу. Це зумовлюється тим, що він отримує можливість делегувати менш важливі, технічні, функції іншим людям. На певному етапі розвитку бізнесу підприємець, вірогідно, зможе довірити управління всією компанією сторонньому менеджеру, який опікуватиметься тим, щоб компанія й надалі працювала прибутково.

Утім, варто пам'ятати, що на етапі започаткування власної справи підприємець зазвичай виконує майже всі завдання самостійно, приділяючи створенню та продажу продукту весь вільний час. Іншими словами: спочатку підприємець працює на власний бізнес, щоб згодом його бізнес почав працювати на нього та приносити йому прибутки.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Із яких елементів складається заробітна плата?

Чи завжди розмір винагороди підприємця залежить від кількості відпрацьованого ним часу?

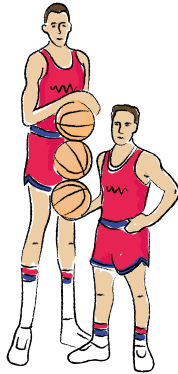

§ 2.3 Безперервність покращення професійних знань і навичок

Вище ми казали про чинники, які впливають на рівень доходу від праці. Деякі з цих чинників, наприклад, економічна ситуація в країні або рівень «середньої» заробітної плати, яку отримують працівники певних професій, перебувають поза контролем людини. Їх треба прийняти як належне та врахувати під час вибору професійного заняття.

На інші чинники вплив людини є значною мірою обмеженим. До них можна зарахувати:

- **фізичні властивості людини.** Наприклад, варто замислитися, чи можна й чи варто робити кар'єру професійного баскетболіста юнаку на зріст 170 см, коли середній зріст баскетболіста в американській Національній баскетбольній асоціації перевищує два метри. Щоправда, низький зріст не позбавляє можливості зробити спортивну кар'єру. Але це радше буде винятком, і «вартість» такого гравця для баскетбольної команди, а отже, його заробітна плата, можуть відрізнятись від «середньої» по ринку баскетболістів;
- **вроджені або виховані з дитинства риси характеру,** як-от: енергійність, комунікабельність, відповідальність, схильність ризикувати. Наприклад, про людину, яка готова взяти на себе відповідальність та своїм прикладом надихнути інших людей, можна почути фразу, що за натурою він або вона – природжений лідер (природжена лідерка). Звісно, певні позитивні якості характеру можна спробувати набути та розвинути, а інших, негативних, навпаки, позбутися. Проте докорінно змінити власну натуру людині вкрай складно.

Але існує група чинників, які перебувають у «сфері відповідальності» кожного. Зазвичай, люди з вищим рівнем професійної кваліфікації (тобто поєднання освіти, практичних навичок, досвіду) можуть отримати вищу винагороду за свою працю. І головне – це правило однаково працює і для найманого працівника, і для фрілансера, і для підприємця-власника бізнесу.

Важливо розуміти, що набуття додаткових знань, розвиток навичок й здобуття професійного досвіду – це, насамперед, підвищення особистої продуктивності. Їх зазвичай називають інвестиціями в людський капітал. Вони дещо відрізняються від інвестицій у фінансові інструменти й інші активи, адже інвестиції в людський капітал лише інколи виражаються в грошовій формі (наприклад, витратах на здобуття другої вищої освіти в іноземному виші). У більшості випадків такі інвестиції пов'язані з витрачанням інших видів ресурсів – часу та фізичних сил. Наприклад, наполеглива робота за фахом автоматично розширить теоретичні знання, підвищить майстерність (рівень навичок), швидкість і правильність ухвалення рішень (досвід).

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Що ви думаєте про вислів китайського філософа та мислителя Конфуція: «Хочеш нагодувати людину один раз – дай їй рибу. Хочеш нагодувати її на все життя – навчи її рибалити»?

Інвестиції в людський капітал вимагають встановлення чітких цілей і ретельного планування, адже ті інвестиції, що потребують грошей, часто пов'язані з прийняттям людиною виважених рішень щодо:

- заощаджень, наприклад, накопичення грошей на оплату курсів іноземної мови;
- запозичень, наприклад, отримання позики для навчання в іноземному виші;

- оцінки та управління ризиками, наприклад, витрачання часу та грошей на здобуття теоретичних знань або практичних навичок, які неможливо відразу застосувати в роботі та які стануть у пригоді й дадуть змогу збільшити дохід лише з часом.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

*Які чинники впливають на рівень доходу від праці?
Що таке інвестиції в людський капітал?*

§ 2.4 Побудова кар'єри

Можливо, ви вже помітили, що деякі люди отримують задоволення від роботи, якою вони займаються, тоді як інші – ні. Оскільки час, який доросла людина присвячує роботі та зароблянню грошей, займає значну частину її життя, дуже важливо обрати для себе професійне заняття, яке принесе не лише фінансову вигоду, а й задоволення. Крім цього, обрана робота має відповідати цінностям й ідеалам людини, дати їй можливість реалізувати прагнення та мрії.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Зіставте власні цінності та риси характеру з професією чи роботою своєї мрії. Які знання, рівень освіти, навички будуть потрібні для досягнення в ній професійного успіху?

У процесі того, як людина працює, супутньо набуваючи нові знання та досвід, підвищується важливість її рішень і рівень її відповідальності, а її професійні судження набувають більшої ваги в очах колег або клієнтів. Із часом рішення людини починають зачіпати інтереси великої кількості інших людей і в середині компанії або організації, у якій вона працює, і поза нею. Людина починає управляти не лише своєю роботою, а й роботою інших. Усе це є проявами професійного зростання.

Усвідомлені й активні дії людини, спрямовані на професійне зростання, називають **кар'єрою**. Її часто ототожнюють зі шляхом найманого працівника нагору службовими сходами до вищої посади, отриманням ним поважного соціального статусу. Людина може вирішити будувати кар'єру, працюючи в одній компанії або організації та поступово переходячи з однієї кар'єрної сходинки на наступну, або час від часу змінювати місця роботи (роботодавців), розширюючи досвід і коло професійних знайомств.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

РОБОТА ПІД ЗАГРОЗОЮ

У XIX столітті представники таких професій, як бокораш (займався сплавом лісу гірськими річками) або ліхтарник (доглядав та запалював ліхтарі на вулицях міста) наполегливо працювали та заробляли своєю працею на життя собі та своїм сім'ям. Сьогодні про них мало хто згадує. Ці професії зникли, бо відпала потреба доставляти ліс річками (до того ж, сьогодні це заборонено законом) або запалювати газові ліхтарі.

Науково-технічний прогрес давно став однією з рушійних сил на ринку праці. Тому, обираючи конкретну професію, плануючи кар'єру та здобуваючи необхідні для професійного зростання вміння та навички, варто взяти до уваги вплив останніх досягнень у сфері автоматизації праці.

Комп'ютерні технології вже тривалий час успішно запроваджують у тих видах робіт, які можуть бути чітко регламентовані та описані у вигляді алгоритмів. Утім, завдяки прориву в сфері обробки великих даних (big data) певні комп'ютерні алгоритми можуть справлятися з розпізнаванням «нестандартної» поведінки, а отже, зможуть замінити на роботі людей розумової праці.

Результати дослідження, проведеного в 2013 році вченими Оксфордського університету, продемонстрували, що 47% із 702 професій перебувають у високій зоні ризику через можливість їх комп'ютеризації впродовж двох найближчих десятиліть. У цьому списку опинилися службовці страхових компаній, кредитні експерти й аналітики банків, спортивні судді та телефонні оператори. Високі шанси пережити комп'ютеризацію мають ті професії, у яких виконання завдань вимагає креативних і соціальних навичок. Серед них: спеціалісти, які забезпечують комунікації в командах, лікарі та вихователі.

Мотивація до побудови кар'єри часто має фінансовий характер, адже вища посада майже завжди гарантує вищий рівень винагороди, щоправда, разом із вищим рівнем відповідальності. Проте, плануючи кар'єру (а її, як і будь-які активні дії людини, потрібно планувати з огляду на особисті цінності, фінансові цілі та бажаний стиль життя), варто брати до уваги й нефінансові обставини, зокрема:

- задоволення від роботи в конкретній компанії на конкретній посаді, яке залежить від стосунків у колективі, відповідності завдань вподобанням й інтересам;
- незалежність і гнучкість, як-от: режим роботи та відпочинку, чітко регламентований або творчий підхід до виконання робочих завдань;
- стабільність та пов'язані з роботою ризики, коли регулярність грошових надходжень може важити більше за їх можливе, але негарантоване зростання;
- родина та місце розташування: зі зміною сімейних обставин, наприклад, народженням дітей, більше часу потрібно приділяти вихованню дітей, або, навпаки, заробляння грошей для утримання більшої сім'ї.

Варто пам'ятати, що обрана кар'єра не є «довічним ув'язненням». Багато людей упродовж свого «робочого» життя можуть докорінно змінювати свої кар'єрні шляхи та пробувати свої сили в геть новій професійній сфері. Також почали практикуватися тривалі, до року, відпустки працівників (так званий, саббатікал). Уперше вони були запроваджені в університетах для наукових співробітників, але зараз набирають популярності й у компаніях серед працівників, які займаються розумовою працею (юристи, аудиторі тощо). Упродовж такої відпустки за працівником зберігається місце роботи, а час саббатікал може бути використаний для відпочинку або громадської роботи.

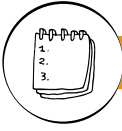
ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Що таке кар'єра?

Які чинники потрібно врахувати під час планування кар'єри?

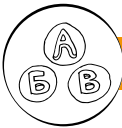

ТЕМА 3. ФІНАНСОВЕ ПЛАНУВАННЯ

ВИВЧИВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ:

- ✓ зможете влучно формулювати фінансові цілі
- ✓ дізнаєтеся, навіщо потрібен фінансовий план
- ✓ зрозумієте, як людина ухвалює фінансові рішення

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ

вартість досягнення цілі	чисті активи
фінансовий план	

§ 3.1 Фінансові цілі

Кожна людина постійно розмірковує, фантазує про власне ідеальне майбутнє. У такий спосіб у нас формуються мрії – доволі абстрактні образи чогось бажаного. Проте, мріючи, ми часто перекладаємо відповідальність за виконання наших сподівань на інших людей.

На відміну від мрії, ціль є конкретним бажаним результатом, для досягнення якого людині потрібно щось зробити впродовж чітко визначеного часу. За допомогою цілей людина починає усвідомлювати, як можна перетворити бажане на реальність. Тому постановка цілей:

- допомагає визначити, чого саме людина хоче досягнути, та спрямувати зусилля в потрібному напрямі;
- дає змогу зрозуміти, на чому першочергово сконцентрувати наявні ресурси (знання, час, гроші тощо);
- мотивує, підштовхує до дії та підвищує впевненість у своїх силах (така впевненість зростає в разі успішного досягнення цілей);
- виховує наполегливість.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

У статті «До теорії мотивації результатами», що була опублікована в 1968 році, американський психолог Едвін А. Лок зазначив, що наявність чіткої цілі дає людям мотивацію, потрібну для досягнення такої цілі, завдяки якій підвищується результативність роботи. Він також звернув увагу, що люди схильні активніше працювати над конкретними й складнішими цілями, ніж заради досягнення нечітких та простих цілей. Його дослідження в подальшому стали основою теорії постановки цілей.

Упродовж життя людина свідомо чи несвідомо ставить перед собою велику кількість цілей. Якщо досягнення цілі вимагає витрат грошей, то її слід вважати **фінансовою**, а суму грошей, потрібну для її досягнення, – **вартістю досягнення цілі**. Утім завжди така ціль буде пов'язана з певними людськими потребами, як-от:

- володіти майном (придбання власного житла, автомобіля);
- вести певний спосіб життя (тривалі подорожі чи коштовне хобі);
- забезпечити опіку та догляд за близькими (накопичення грошей для навчання дітей, догляд за дітьми або батьками);
- реалізувати якусь особисту мрію (власний бізнес, створення благодійного фонду);
- досягнути часткової чи повної фінансової свободи (формування «подушки безпеки» на випадок непрацевдатності або безробіття, ранній вихід на пенсію).

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Вочевидь, людина не може досягнути цілі, якщо не знає або не усвідомлює, у чому вона полягає. Тому важливу роль відіграє спосіб постановки фінансових цілей. Зазвичай, для формулювання цілі використовують метод SMART (аббревіатура від англ. Specific, Measurable, Achievable, Relevant, Time-bound) (мал. 3.1).

Конкретність

чітке пояснення, що саме має бути досягнуто та які дії для цього потрібні

Вимірність

визначення, як буде вимірюватися результат (як кількісний, так і якісний), що дозволить оцінювати стан наближення до цілі

Досяжність

пояснення, за рахунок чого планується досягнення цілі й чи взагалі воно можливе

Доцільність

необхідність, важливість, відповідність реальним потребам людини

Обмеженість у часі

визначеність за часом, встановлення конкретного проміжку часу для досягнення цілі

Мал. 3.1 Критерії, яким мають відповідати фінансові цілі

Фінансові цілі мають віддзеркалювати потреби людини впродовж всього її життя, а отже, вони істотно різнитимуться за строками. Деякі будуть короткостроковими та вимагають дій уже зараз (наприклад, купити подарунок другу на день народження). Інші, віддалені в часі, будуть середньо- й довгостроковими та, зазвичай, вимагатимуть ретельного плану дій і значних зусиль і витрат (наприклад, відкрити власний магазин іграшок або накопичити до виходу на пенсію 5 млн грн).

Певна річ, у людини одночасно може бути декілька різних фінансових цілей, що конфліктуватимуть між собою. Наприклад, людина хоче достроково погасити борг перед банком та поїхати у відпустку влітку, але наявних грошей вистачатиме лише на щось одне. Тому важливо розподіляти фінансові цілі не лише за строками, а й за їх важливістю. Також варто враховувати, що короткострокова ціль може бути кроком до довгострокової, а відтак, впливати на її досягнення в майбутньому. Для цього слід ретельно проаналізувати кожну з цілей та визначити їхню пріоритетність. Можливо, якісь із них лише здаються важливими (наприклад, купівлю більшої квартири можна відкласти на декілька років). Інші, імовірно, вимагають виконання певних передумов (наприклад, перш ніж придбати новий автомобіль, потрібно розрахуватися за непогашеним кредитом перед банком). Тому необхідно ранжувати фінансові цілі не

лише за строками, а й за їхньою важливістю та впливом на досягнення інших цілей. Це дасть змогу не переобтяжувати себе нереальними зобов'язаннями та сконцентрувати увагу й зусилля на найважливіших речах.

Але постановка фінансових цілей є лише першим етапом на шляху до бажаного результату. Перш ніж вирушати в дорогу, потрібно визначити сьогоднішнє місце на маршруті до цілі. Оскільки фінансові цілі пов'язані з витрачанням грошей, це вимагатиме «зробити знімок» власної (сімейної) фінансової ситуації. Це завдання має три складові (мал. 3.2).

Мал. 3.2 Оцінка фінансової ситуації людини (сім'ї)

- **Визначення власного фінансового стану.** Для цього потрібно скласти перелік активів (всього того, що є власністю людини або сім'ї) та пасивів (того, що людина або сім'я комусь заборгувала), наприклад, як це наведено в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Активи та пасиви людини (родини)

Активи (власність)		Пасиви (непогашені борги)	
Готівкові кошти	сума	Борги перед знайомими	сума
Кошти на поточному рахунку	сума	Заборгованість за кредитами: - на придбання житла; - на придбання авто; - на придбання інших товарів; - на будь-які потреби (нецільові) та за кредитними картками	сума
Заощадження	сума		
Недержавні пенсійні накопичення	сума		
Нерухомість	сума		
Цінні папери та інші інвестиції	сума	Інші борги	сума
Автомобіль	сума	-	-
Інше цінне майно	сума	-	-
Разом	сума	Разом	сума

Різниця між активами та пасивами (так звані **чисті активи**) демонструватиме фінансовий стан людини (родини). Якщо вартість активів перевищує вартість пасивів, вона має додатні чисті активи. А якщо боргів більше, ніж майна, то чисті активи будуть від'ємними. Саме додатній розмір чистих активів і характеризує, наскільки фінансово забезпеченою є людина (родина). Утім, від'ємні чисті активи не є катастрофою, але вимагають розробки свідомого плану щодо зміни фінансової ситуації на краще.

Покращити фінансовий стан, тобто перейти до додатніх чистих активів чи збільшити їхній обсяг, можливо й за допомогою зростання активів, зокрема, збільшивши обсяг заощаджень, і шляхом зменшення пасивів, розраховувшись із боргами.

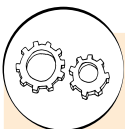
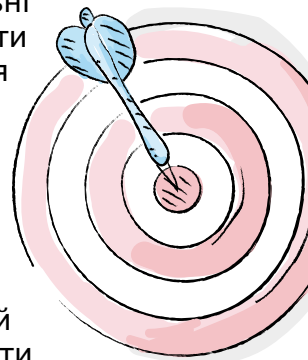
ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

*Якщо особа має великі від'ємні чисті активи та не може вчасно розрахуватися за боргами, це загрожує їй **банкрутством**. Це слово походить з італійської мови та означає дослівно «зламану лавку»: у середньовічній Італії існував звичай ламати меблі лихварів та торгівців, якщо вони розорядилися та втрачали всі свої гроші.*

Традиційно банкрутство пов'язують з неуспішними компаніями. Коли компанія збиткова і не може розрахуватися зі своїми кредиторами, суд може визнати її банкрутом і запровадити спеціальну процедуру продажу майна для погашення боргів. Утім, у деяких країнах, у тому числі в Україні, визнавати банкрутом можна й людину.

- **Оцінка поточних надходжень і видатків.** Це потрібно для того, щоб зрозуміти, скільки грошей людина або сім'я заробляє, як швидко та на що їх витрачає.
- **Оцінка нематеріальних ресурсів.** «Знімок» власної (сімейної) фінансової ситуації буде неповним, якщо не оцінити нематеріальні ресурси, які можуть принести фінансову вигоду в майбутньому та стати в нагоді для досягнення фінансових цілей, як-от, вища освіта, знання іноземних мов. Адже надходження – основа для збільшення активів і зменшення пасивів – залежать від того, яку освіту здобула людина та яку кар'єру обрала.

Варто пам'ятати, що завжди існує декілька маршрутів до будь-якої цілі, і фінансові цілі не є винятком. Це означає, що необхідно не лише правильно визначити ціль, але й оцінити альтернативні шляхи її досягнення, зокрема з точки зору ризиковості. Відзначимо, що двоє людей в однаковій фінансовій ситуації можуть обрати різні варіанти, як досягнути тієї самої фінансової цілі. На їхні рішення вплинуть такі суб'єктивні чинники, як схильність до ризику, рівень внутрішньої дисципліни та самоконтролю тощо.

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

Після завершення вишу Катерина мріє про власну квартиру в столиці. Влаштувавшись на роботу, вона розглядає такі можливі варіанти:

- узяти в банку кредит на купівлю квартири на 500 000 грн. Катерина розуміє, що, оскільки це її перша робота, регулярний заробіток є лише трохи більшим за поточні витрати. Тому банк може відмовити в кредиті, або кредит потрібно буде взяти на дуже тривалий строк і сплачувати за користування ним проценти за високою процентною ставкою;

- заощаджувати частину заробітку на банківському депозиті для накопичення авансового платежу за квартиру (наприклад, до того часу, поки сума депозиту не дорівнюватиме 30% від вартості квартири). Відповідно, вона зможе взяти в банку кредит на залишок вартості квартири. Оскільки квартира купуватиметься частково за рахунок власних коштів Катерини, у банку можна буде отримати менший кредит під нижчу процентну ставку та/або на коротший строк;
- заощаджувати частину заробітку на банківському депозиті для накопичення авансового платежу за квартиру в нещодавно збудованому будинку (наприклад, до того часу, поки сума депозиту не дорівнюватиме 40% від вартості квартири). Потім купити квартиру в забудовника з оплатою частинами (на виплат, або це ще називають «у розстрочку») без сплати процентів.

Катерина схиляється до третього варіанта. Щоб збільшити заощадження, вона готова відмовитися від оренди житла та якийсь час жити спільно з батьками. Вона планує стежити за ринком первинної нерухомості та, за порадою батьків, після обрання новобудови проконсультуватися зі знайомим юристом, як правильно оформити купівлю квартири на виплат.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

*Яким критеріям має відповідати фінансова ціль?
Назвіть складові оцінки фінансової ситуації.*

§ 3.2 Мета фінансового планування

Як можна пересвідчитися з прикладу вище, для більшості людей шлях до фінансових цілей є доволі тривалим, адже для їхньої реалізації потрібно накопичити значну суму грошей. Процес планування всіх аспектів особистих або сімейних фінансів для досягнення фінансових цілей називають **фінансовим плануванням**. Його результатом є **фінансовий план**, що містить перелік дій людини або сім'ї для заробляння та витрачання грошей, користування різноманітними фінансовими послугами тощо. Він деталізує, у який спосіб накопичити гроші, забезпечити зростання чистих активів, убезпечити членів сім'ї в разі непередбачуваних або надзвичайних ситуацій.

Фінансовий план є відображенням фінансового майбутнього людини та маршрутним листом до всіх, навіть дуже віддалених у часі, фінансових цілей. Недбале ставлення до фінансового планування може поставити під загрозу досягнення цілей, а за особливо несприятливих умов – призвести до серйозних фінансових проблем й ускладнення фінансової ситуації. Саме тому під час складання фінансового плану слід детально опрацювати наявну інформацію, отриману з різних джерел (Інтернет, періодичні видання, навчальна література), а за потреби – звернутися по консультацію до фінансового консультанта (радника).

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

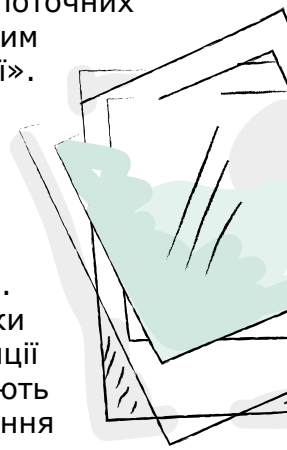
Чому важливо долучити до обговорення сімейного фінансового плану всіх дорослих членів сім'ї?

Добре продуманий фінансовий план на додаток до чітко сформульованих фінансових цілей має містити декілька важливих складових.

- **Складання особистого (сімейного) бюджету.** Якщо оцінка поточних надходжень і видатків на етапі постановки фінансових цілей була першим «знімком», то досягнення фінансової цілі вимагатиме цілої «фотосесії». Що віддаленішою є ціль, то тривалішою буде «фотосесія». Бюджет дає можливість управляти надходженнями, видатками, запозиченнями, заощадженнями й інвестиціями. Складання бюджету є надзвичайно корисним інструментом самоконтролю для обмеження необов'язкових видатків і заощадження коштів на щось насправді потрібне й корисне.
- **Управління грошовими потоками (управління ліквідністю).** Особистий (сімейний) бюджет допоможе відповісти на запитання, скільки грошей людина заробляє, витрачає, спрямовує на заощадження, інвестиції чи на погашення боргів (тобто, якими є її грошові потоки). Але бувають ситуації, коли, спланувавши місячний бюджет, у якому надходження сім'ї більші за видатки, сім'я не може зробити термінову покупку через брак грошей. Такі ситуації трапляються, наприклад, коли роботодавець затримує виплату зарплати, або з підприємцем вчасно не розраховалися клієнти. Заплановані надходження будуть отримані пізніше, а для фінансування видатків, які потрібно здійснити вже сьогодні, не вистачає готівки або коштів на поточному рахунку, та й депозит можна буде забрати лише через декілька місяців. Таким ситуаціям має запобігати управління грошовими потоками та наявними (тимчасово вільними) коштами. Воно допоможе спрогнозувати, коли знадобляться гроші. Це дасть змогу визначити, скільки саме грошей або інших ліквідних активів треба мати під рукою, а скільки – спрямувати в довгострокові заощадження чи інвестувати. Управління грошовими потоками також може стати в пригоді, коли людина запитує себе, на який строк позичати гроші.
- **Фінансування значних подій (великих покупок або інших значних видатків).** Усі значні події, як-от: придбання автомобіля або родинна поїздка на море, – є фінансовими цілями, що різняться за вартістю та строками досягнення. Для досягнення однієї цілі вдалою буде одна стратегія (наприклад, отримати кредит у банку або взяти автомобіль у фінансовий лізинг); для другої – зовсім інша (наприклад, відкладати частину місячної зарплати впродовж року на банківський депозит для покупки путівки на море наступного літа); третю можна досягнути за допомогою їх комбінації. Утім, хоч би яка стратегія була обрана, кожне рішення має бути деталізоване в плані дій. Також варто приділити увагу узгодженню різних цілей за важливістю та строками.
- **Управління зовнішніми ризиками.** Людське життя повне несподіванок. На маршруті до своїх цілей людина постійно постає перед зовнішніми обставинами, які впливають або можуть вплинути не лише на фізичне або психологічне здоров'я людини, а й на її фінансовий добробут. Імовірність настання таких обставин називають **ризиком**, і людина має знати, як поводитися із ризиками і яку стратегію з управління ними обрати. Деяких ризиків можна уникати, стосовно інших – зменшувати їхні можливі наслідки. Наприклад, ризику повної втрати заощаджень можна уникнути, розмістивши депозит не в кредитній спілці, а в банку в межах гарантованої законом суми; ризик звільнення завжди присутній у найманого працівника, але його негативні наслідки можна зменшити, маючи альтернативні надходження, або сформувавши грошову «подушку безпеки». Також людина може скористатися страховими послугами, які дають змогу передати, частково або цілком, можливі ризики іншим особам – страховим компаніям (а точніше, компенсувати втрати від їх настання). Під час фінансового планування важливо визначити, які саме активи мають бути застраховані, на яку суму, від яких негативних обставин, та скільки це коштуватиме; чи потрібно страхування членів сім'ї від непередбачуваних подій, таких як втрата працездатності, захворювання, нещасні випадки тощо.

- **Управління заощадженнями й інвестиціями.** Ті сімейні надходження, що не використовуються негайно для фінансування поточних потреб, можуть бути розміщені на строкові депозити чи інвестовані в певні активи з розрахунку, що такі інвестиції забезпечать у майбутньому додатковий дохід. До таких інвестицій, насамперед, слід віднести придбання цінних паперів або нерухомості. Під час планування заощаджень та інвестицій слід пам'ятати, що володіння деякими активами пов'язане не лише з можливостями отримання доходів, а й із необхідністю сплати податків і здійснення інших видатків (наприклад, сплати комісії за відкриття рахунку в цінних паперах для зберігання придбаних акцій).
- **Управління пенсійними накопиченнями.** Очевидним є бажання людини жити не лише довго, а й у достатньому комфорті та бути незалежною від допомоги з боку держави або близьких. Недержавні пенсійні накопичення покликані дати можливість людині забезпечити достатній рівень особистого достатку, коли її здатність до праці з віком знизиться. Плануючи власну пенсію, людина має визначити, як багато грошей вона хоче накопичити, скільки вона на це готова щорічно витратити та які фінансові або нефінансові інструменти їй обрати (пенсійний договір із недержавним пенсійним фондом, договір накопичувального страхування життя, банківський депозит із капіталізацією процентів або нерухомість, що здаватиметься в оренду тощо). Слід пам'ятати: що раніше людина починає планувати власну пенсію та управляти пенсійними накопиченнями, то кращі в неї шанси безпечніше та комфортніше почуватися після завершення кар'єри.

Взаємовплив складових фінансового плану продемонстровано на малюнку 3.3.

Мал. 3.3 Взаємовплив складових фінансового плану

Добрий фінансовий план потрібно не лише обговорити з іншими членами сім'ї, а й детально занотувати. Також важливо домовитися з іншими членами сім'ї, як документувати та вести записи, що стосуються виконання фінансового плану. Для цього можна використати окремі зошити, у яких родина фіксуватиме всі грошові потоки, або спеціальні комп'ютерні програми й електронні таблиці. Звіряння з фінансовим планом дасть змогу заздалегідь помітити можливі перепони на шляху до фінансових цілей і внести до нього необхідні зміни.

Після складання фінансового плану мандрівка до фінансових цілей лише починається. Варто пам'ятати, що на різних етапах життя людина має різні фінансові можливості та потреби, а отже, можуть змінюватися й самі цілі, і їхня пріоритетність. Тому важливим елементом на шляху до фінансових цілей є регулярний перегляд цілей і плану дій у разі істотної зміни життєвих обставин. Наприклад, переїзд заради роботи в інше місто або навіть країну може зробити неактуальним заощадження на авансовий внесок на власну квартиру чи вимагатиме швидшого погашення боргів за кредитами; народження дитини призведе до перегляду плану управління ризиками та збільшення витрат на медичне страхування, а в довгостроковій перспективі – до потреби накопичення фонду для здобуття дитиною вищої освіти.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Що таке фінансове планування?

Які складові має особистий (сімейний) фінансовий план?

§ 3.3 Ухвалення фінансових рішень

Майже щодня ми приймаємо безліч рішень: купити пляшку води в магазині чи квиток до театру, знайти підробіток, щоб накопичити грошей на подарунок дівчині або хлопцю, відкрити банківський депозит. Такі рішення є **фінансовими**, бо кожне з них стосується грошей – їх заробляння, витрачання або заощадження.

Реалізація особистого (сімейного) фінансового плану вимагає великої кількості фінансових рішень. Водночас, питання полягає не лише в тому, як ухвалити правильне (найвигідніше) фінансове рішення, а й у здатності людини раціонально підійти до вирішення проблеми й ухвалення виваженого фінансового рішення. Розгляньмо, як у цей процес втручається людський чинник – певні особливості людського мислення, що не завжди дають можливість обрати найкращий розв'язок фінансової задачі або досягнути запланованої цілі.

В «ідеальному» економічному світі людина під час ухвалення фінансових рішень:

- вивчає та оцінює лише економічні дані;
- має в наявності всю потрібну інформацію;
- аналізує всю інформацію та неупереджено ухвалює найвигідніше рішення;
- чітко дотримується свого рішення.

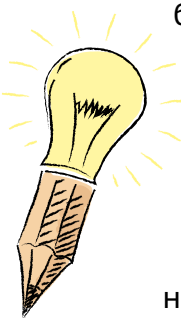
Ухвалення таких фінансових рішень дуже нагадує розв'язання задачі з підручника математики: усі умови задачі викладено коротко та зрозуміло, розв'язок задачі не зобов'язує когось витратити реальні гроші або, навпаки, обмежувати себе у витратах.

То чим відрізняється ухвалення фінансових рішень людиною в повсякденному житті?

По-перше, на людину суттєво впливає її культурне та соціальне оточення. Тому під час ухвалення фінансових рішень вона не обмежується лише економічними даними, а бере до уваги безліч неекономічної інформації з навколишнього

середовища. Наприклад, чи варто купувати овочі та фрукти з наліпкою «без ГМО» за ціною вдвічі вищою, ніж без такого напису; чи варто відкривати депозит у банку, якщо відомо, що його керівництво заарештовано за шахрайство.

По-друге, людина не завжди знає, яка інформація буде критично необхідною для її рішення, і чи вона збрала достатньо даних для оцінки альтернатив. Інколи інформації може виявитися занадто багато, але її якість, актуальність, час, витрачений на її пошук та аналіз, перешкоджають ухваленню вигідного фінансового рішення. Варто пам'ятати про асиметричність інформації: хтось завжди має повнішу інформацію про певне явище чи річ. Так, продавець товару або надавач послуги знають про них більше, ніж споживач може знайти у відкритому доступі. Це особливо характерно для фінансових послуг, оскільки клієнти не можуть наперед знати, чи має намір виконувати свої зобов'язання фінансова установа (наприклад, чи справді страхова компанія виплатить відшкодування в разі настання страхового випадку, і скільки часу на це буде потрібно). Асиметричність інформації також притаманна для ринків капіталу, де відбувається торгівля акціями й облігаціями.

По-третє, людина, зокрема через психологічні особливості, не завжди має можливість неупереджено та всебічно проаналізувати наявну інформацію та використати її для ухвалення оптимального, найбільш вигідного рішення.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Останні дослідження у сфері психології та біології демонструють, що для людини характерні два способи мислення: швидке та повільне. Людина «за замовчуванням» запрограмована на ухвалення рішень через швидке мислення. Воно нагадує автоматичне реагування на зовнішні подразники: людський мозок виокремлює один чинник, швидко добирає асоціації та без особливих зусиль знаходить рішення. Це економить час та фізіологічні ресурси, необхідні мозку для виконання конкретного завдання.

Водночас, при повільному мисленні мозок бере до уваги та ретельно аналізує велику кількість чинників, на що витрачається значна кількість часу та енергії. Щоб активувати повільне мислення, потрібні неабиякі свідомі зусилля. Саме з повільним мисленням пов'язують свідомість вибору та раціональність людини.

Психолог Деніел Канеман, лауреат премії Шведського центрального банку з економічних наук на честь Альфреда Нобеля, зазначає, що мозок «перемикається» на повільне мислення тоді, коли швидке мислення не може швидко дати відповідь на поставлене питання.

Водночас складність взаємодії між швидким і повільним мисленням полягає в «законі найменшої напруги»: з кількох варіантів досягнення однієї мети обирається найменш витратний. Як наслідок, заради економії енергії людський мозок схильний підмінити складне завдання простішим, віднайти відомі асоціації та запропонувати швидке рішення. Тому людина часто готова «погодитися» на рішення, яке згенеровано швидкими мисленням, без активації повільного мислення та без глибокого аналізу всіх супутніх чинників.

У побуті це може мати вияв у різних ситуаціях. Наприклад, людина, помітивши слово «акція» в магазині побутової техніки, швидше зайде і зробить покупку, оскільки «акція» асоціюється зі знижкою (таким був її попередній досвід). Водночас лише одиниці, дивлячись на акційний цінник, перевіряють через Інтернет вартість цього товару в інших магазинах.

Для фінансових рішень складно заздалегідь спрогнозувати, чи матимуть вони позитивний результат, чи ні. Водночас, приймаючи рішення, люди часто виявляють надмірну самовпевненість і схильні занадто довіряти власній інтуїції.

Доволі часто, ухвалюючи рішення, людина спирається на свій попередній досвід або наявні в неї спогади про досвід знайомих людей (наприклад, після викрадення автомобіля, що належав сусіду, людина буде схильна відразу застрахувати новий автомобіль від ризику крадіжки). Загалом люди мають великі проблеми з прогнозуванням майбутніх подій. Це стосується й переоцінки вірогідності події, і її недооцінки.

По-четверте, чітке дотримання накресленого плану дій вимагає значних зусиль і самоконтролю. Утім, здатність людини до самоконтролю є обмеженою. Особливо це характерно для фінансових рішень, які мають віддалені в часі наслідки, але вимагають регулярних дій (наприклад, спрямування 5% щомісячних надходжень на пенсійні накопичення), а отже, контролю над своєю поведінкою впродовж тривалого часу.

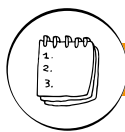
ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Які особливості людського мислення впливають на прийняття фінансових рішень у повсякденному житті?

Як виявляється асиметричність інформації під час купівлі фінансових послуг?

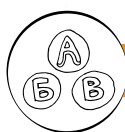

ТЕМА 4. НАДХОДЖЕННЯ

ВИВЧИВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ:

- ✓ дізнаєтеся про джерела надходжень
- ✓ зможете проаналізувати структуру надходжень сім'ї
- ✓ зрозумієте, що впливає на обсяги надходжень

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ

домогосподарство	нетрудові надходження
трудові надходження	доходи від власності

§ 4.1 Поняття та класифікація надходжень

Сім'я є об'єднанням людей, що пов'язані між собою родинними зв'язками або шлюбними відносинами, проживають разом і спільно ведуть господарство. У первісному суспільстві ведення господарства (приготування їжі, виготовлення одягу та знарядь праці) вимагало лише особистої праці членів родини. Для забезпечення сім'ї всім необхідним вистачало простого обміну готовими товарами. Але з розвитком суспільства з'явилася потреба в грошах. Згодом за гроші почали продавати не лише товари та послуги, але й робочу силу. Саме тому для життєдіяльності сім'ї критичною стала наявність **грошових надходжень (доходів)**.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

*В економічній науці сім'ю називають **домогосподарством**, а їхню загальну сукупність в межах країни – сектором домогосподарств. Домогосподарства як суб'єкти економічної діяльності постачають для економіки певні ресурси, як-от: працю, здібності до підприємництва, грошовий капітал, – та використовують отриману за них грошову винагороду для задоволення своїх потреб.*

Зазвичай поняття «дохід» асоціюється саме з певною сумою грошей: такі доходи легко порахувати й обміняти на необхідні товари та послуги. Проте до надходжень сім'ї варто зараховувати не тільки грошові надходження, а й доходи в натуральній формі (негрошові надходження) – матеріальні предмети, які члени сім'ї самостійно створюють (виготовляють) або отримують як винагороду за працю. Навіть якщо такі надходження не буде продано, тобто трансформовано в грошову форму, сім'я може їх використати для задоволення особистих потреб.

Отже, сукупний дохід сім'ї формується за рахунок надходжень із різних джерел і в різних формах та в подальшому використовується на особисте (домашнє) споживання або на заощадження й інвестиції. У масштабах країни – що вища величина доходів сектору домогосподарств, то вищим є рівень життя населення загалом.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

У яких формах сім'я отримує надходження?

§ 4.2 Характеристика окремих видів надходжень

Характеризувати надходження сім'ї можна за великою кількістю критеріїв. Підставою для розподілу надходжень на трудові й нетрудові є використання членами сім'ї власної праці та докладання ними зусиль для отримання доходу.

Трудові надходження людина отримує в результаті своєї економічної діяльності, тобто взамін своєї праці або підприємницького хисту. До них належать усі надходження, які члени сім'ї:

- заробляють як наймані працівники (основна заробітна плата за основним і додатковим місцями роботи, надбавки, премії, бонуси) або отримують як фрілансери (винагорода);
- отримують унаслідок особистої підприємницької діяльності (наприклад, коли власник компанії активно долучається до ведення її поточних справ). Доречно зазначити, що не всі доходи від підприємницької діяльності варто зараховувати до надходжень сім'ї. Власний бізнес вимагає постійного фінансування, а отже, до сімейних надходжень належить лише та частина доходів, яку можна безболісно вивести з бізнесу та спожити для потреб сім'ї;
- отримують як доходи (і в грошовій, і в натуральній формі) від ведення особистого підсобного господарства.

На противагу їм, **нетрудові надходження** сім'я може отримувати без витрат праці. До них належать:

- **доходи від власності**, або рентні доходи (в законодавстві їх називають «пасивними доходами»). Такі надходження пов'язані з володінням активами. Деякі активи самі здатні генерувати дохід (наприклад, проценти за депозитом або облігаціями; дивіденди на акції; плата, отримана за передане в оренду майно). Такий дохід напряду не залежить від зміни вартості самого активу та за деякими видами активів є доволі прогнозованим (наприклад, проценти за депозитом). В інших випадках сам актив може з часом зростати в ціні (наприклад, акції або нерухомість), і за рахунок цього принести своєму власнику дохід. Щоправда, розмір такого доходу складно заздалегідь спрогнозувати. До того ж, володінню такими активами притаманна ймовірність отримання доходу від збільшення вартості активу, і ризик втрат від її зниження. Наприклад, під час світової фінансової кризи 2008 року індекс Standard & Poor's 500, який розраховують на базі вартості акцій найбільших компаній, що торгуються на фондовій біржі в США, знизився на 56%, а під час кризи на ринку нерухомості в Україні у 2008–2009 роках вартість житлової нерухомості впала приблизно на 40%. У такому разі рішення про придбання активу для отримання доходу від його продажу за вищою ціною виявилось би невиправданим;

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Якщо для трудових доходів правильним буде твердження «людина працює за гроші», то для доходів від власності вдалим буде обернене твердження – «гроші працюють за людину».

- **соціальні доходи** (пенсії за солідарної системи, субсидії, пільги, стипендії й інші соціальні допомоги). Їх виплачують членам сім'ї у зв'язку з певними подіями чи обставинами, наприклад, хворобою, безробіттям, утратою працездатності, виходом на пенсію, житловими умовами, здобуттям освіти, народженням дитини тощо;
- **інші доходи**, які не можна зарахувати до жодної з попередніх категорій та які часто мають одноразовий або випадковий характер (подарунки, спадщина, виграші в лотерею тощо). Такі доходи складно заздалегідь спрогнозувати, хоча вони можуть істотно впливати на матеріальне становище сім'ї.

Гроші, отримані в борг, – кредити, отримані в банках або небанківських фінансових установах, або позичені в родичів, друзів, знайомих – варто також зараховувати до надходжень сім'ї. Це пов'язано з тим, що вони будуть використані для особистого (домашнього) споживання: наприклад, для придбання товарів, оплати навчання тощо. Проте варто враховувати, що будь-які запозичення мають поворотний та тимчасовий характер. Для повернення боргів і сплати процентів за ними (якщо такі є) у майбутньому необхідно буде використати інші надходження. Тому важливо в надходженнях сім'ї враховувати запозичення окремо, аби не виникало невинуватого відчуття фінансового достатку та свободи. Погашення боргів слід заздалегідь спрогнозувати та зарахувати в подальшому до видатків.

Зазначимо, що зростання нетрудових надходжень може зумовлювати зниження мотивації людини до праці. Адже якщо людина може частково забезпечити свої потреби за рахунок нетрудових доходів, то вона може працювати менше. Якщо нетрудові доходи прогнозовані, регулярні та досить високі, то це дає людині фінансову свободу, відтак вона взагалі може відмовитися від роботи або займатися улюбленою справою, не турбуючись про гроші.

Не слід забувати, що надходження сім'ї з часом можуть змінюватися з багатьох причин, і це обов'язково потрібно враховувати під час фінансового планування. На трудові надходження першочергово впливатимуть:

- вік, стан здоров'я та працездатності членів сім'ї;
- рівень освіти, досвіду, набутих практичних знань і навичок;
- умови на ринку праці в окремій місцевості або їх зміна в межах країни загалом;
- наявна пропозиція вигіднішої та більш оплачуваної роботи, а також можливості працевлаштування одночасно в декількох компаніях за сумісництвом;
- попит на продукцію та послуги підприємця чи фрілансера;
- зміни в системі оподаткування заробітної плати або доходів від власного бізнесу чи фрілансу.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Як впливає рівень освіти, досвіду людини на здатність заробляти гроші? Який зв'язок між віком та трудовими надходженнями: (а) як найманого працівника, (б) від особистого бізнесу, (в) від фрілансу?

На розмір нетрудових надходжень можуть вплинути, зокрема:

- рівень знань і навичок із управління власними фінансами та ухвалення фінансових рішень щодо активів сім'ї;
- зміна ринкової вартості рухомого й нерухомого майна (активів), які має сім'я;
- зміна системи пенсійного забезпечення, виплати стипендій, умов безоплатного чи пільгового навчання, пільг для малозабезпечених верств населення;
- зміна системи оподаткування пасивних доходів, спадщини, рухомого та нерухомого майна.

За ступенем прогнозованості надходження сім'ї можна розподілити на очікувані та непередбачувані. Очікувані надходження легко спрогнозувати та, залежно від регулярності, можна розподілити на:

- **регулярні**, які сім'я отримує на постійній основі, зазвичай, через однакові проміжки часу. На такі надходження можна розраховувати, коли людина працює, займається певною діяльністю, має певний статус або володіє та використовує певне майно. Це основна заробітна плата, різноманітні надбавки до неї (наприклад, під час виконання обов'язків вищого рівня), пенсії або стипендії (коли людина має статус, який дає право на отримання такого доходу), дохід від оренди майна або проценти за депозитами (їх отримують, коли людина здає майно в оренду або розмістила депозит у банку чи кредитній спілці). Зазначимо, що дохід від власного бізнесу можна вважати регулярним лише умовно. Його наявність та розмір залежать від успішності бізнесу й інших чинників, а отже, він може бути вкрай нерегулярним;
- **тимчасові або сезонні**, на отримання яких сім'я може розраховувати лише впродовж певного періоду року. До них належать надходження від здавання житла в оренду в сезон у курортних містах, дохід від продажу власного врожаю тощо;
- **випадкові**, що мають неповторюваний або випадковий характер (премії, спадщина, подарунки, виграші в лотереях тощо).

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

«ЛЕГКІ» ТА «ТЯЖКІ» ГРОШІ, АБО ЕФЕКТ «ГРИ НА ГРОШІ ЗАКЛАДУ»

Економічна наука вважає, що грошам притаманна взаємозамінність. В «ідеальному» економічному світі людині було б неважливо, як у неї з'явилися гроші. Їхня цінність для неї була б завжди однаковою.

Проте людське ставлення до грошових надходжень не завжди є об'єктивним та неупередженим. Людина схильна вести ментальний облік доходів, отриманих із різних джерел. Тобто цінність однієї гривні доходу на одному ментальному рахунку не буде еквівалентна одній гривні доходу на іншому. Ця особливість людського мислення призводить до розподілу надходжень на «легкі» та «тяжкі». Таке різне ставлення до доходів у подальшому впливає на фінансові рішення щодо них.

Наприклад, незаплановані грошові надходження, як-от: раптова знахідка, виграш у лотерею або в азартних іграх (це стосується тих країн, де таку діяльність дозволено законом), для отримання яких людина не витратила зусилля, – сприймаються як «легкі» та можуть бути швидко витрачені. За твердженням Річарда Талера, лауреата премії Шведського центрального банку з економічних наук на честь Альфреда Нобеля, коли справа доходить до використання таких грошей, у хід іде правило «легко знайшов, легко втратив»: рішення, як із ними вчинити, часто є ірраціональним. Людина буде схильна швидко використати «легкі» гроші, часто на неважливі речі або послуги, а не відкласти їх на заощадження.

Натомість гроші, отримані внаслідок тяжкої праці, мають в очах людини більшу цінність і сприймаються в ментальному обліку як «тяжкі», а відтак, витрачаються вдумливо й ефективно.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Які чинники впливають на розмір трудових і нетрудових надходжень?

Чи потрібно зараховувати до надходжень сім'ї грошову позику від друзів на придбання автомобіля?

§ 4.3 Надходження та податки

Сімейні надходження підлягають оподаткуванню відповідно до чинного законодавства. Певні надходження члени сім'ї отримують вже за вирахуванням податків. У такому разі кажуть про «чистий» дохід. Наприклад, податок із нарахованих процентів за вкладом має утримати та перерахувати до бюджету банк чи кредитна спілка, а податок із заробітної плати – роботодавець.

Із інших надходжень члени сім'ї повинні самостійно сплачувати податки та щорічно їх декларувати. До них належать доходи від орендної плати або від продажу сімейних активів тощо.

Варто пам'ятати, що в певних випадках роботодавець оподатковує не лише заробітну плату та виплачену працівнику матеріальну допомогу (грошові надходження), а й утримує податок із інших благ і преференцій, наданих працівнику. Так, якщо роботодавець здійснює медичне страхування працівників, страховий платіж, що сплачується страховій компанії, буде оподатковано як додаткове благо, а «чиста» заробітна плата працівника додатково зменшиться на суму утриманого податку.

Деякі надходження можуть взагалі не оподатковуватися. Насамперед це стосується стипендій, пенсій, інших видів державної та соціальної матеріальної допомоги. У певних випадках під час продажу майна або отримання спадщини податки також можуть бути відсутні.

Утім, за загальним правилом, члени сім'ї, які отримують доходи, обов'язково повинні сплачувати податки. Люди, які ухиляються від сплати податків, несуть визначену законодавством відповідальність, що не звільняє їх від сплати податків.

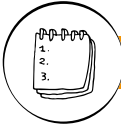
ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Що таке «чистий» дохід?

Чи з усіх надходжень сім'ї необхідно платити податки?

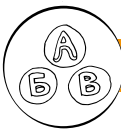

ТЕМА 5. ВИДАТКИ

ВИВЧИВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ:

- ✓ дізнаєтеся про потреби людини, що лежать в основі її поведінки
- ✓ зможете проаналізувати структуру видатків власної сім'ї
- ✓ зрозумієте, як інфляція впливає на видатки

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ

блага

видатки

інфляція

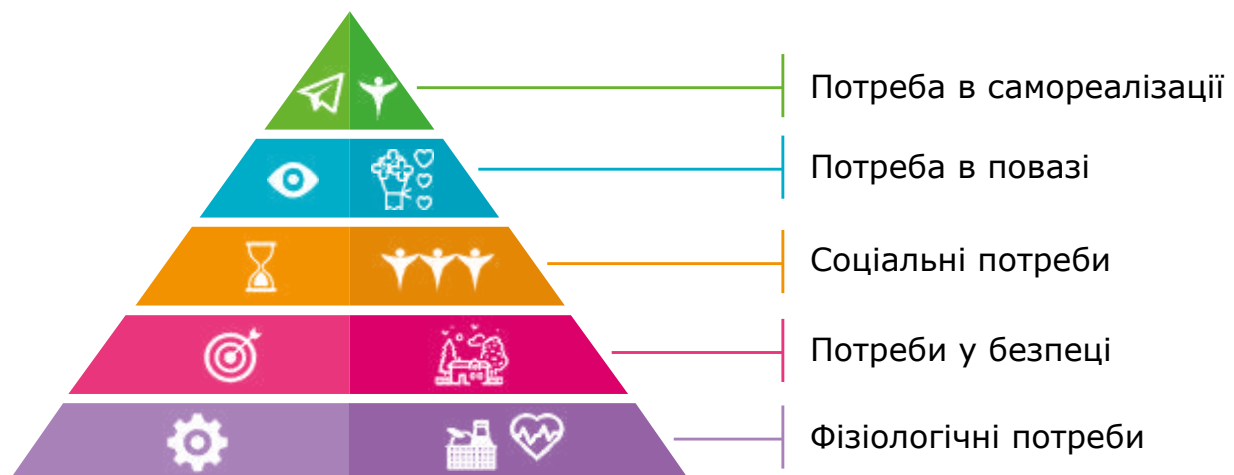
споживчий кошик

купівельна спроможність

§ 5.1 Суть і причини виникнення видатків

У своєму житті людина постійно користується певними речами (товарами) та послугами, щоб задовольнити свої потреби. У цій темі ми називатимемо такі речі (товари) та послуги **благами**, а процес їх використання – **споживанням**.

У XX столітті американський психолог Абрагам Маслоу класифікував ключові потреби людини, які лежать в основі її поведінки. До них належать фізіологічні потреби (їжа, сон, відпочинок), потреби у фізичній та психологічній безпеці, соціальні потреби (дружба, любов, належність до певної соціальної групи), потреби в повазі та самореалізації. Ці потреби перебувають у певній ієрархії та формують так звану піраміду потреб Абрагама Маслоу (мал. 5.1).

Мал. 5.1 Піраміда потреб людини за Абрагамом Маслоу

У дуже загальному вигляді, людина намагається задовольнити потребу нижчого рівня, перш ніж переходити до задоволення наступної потреби вищого рівня. Водночас така модель поведінки була б занадто спрощеною. По-перше, не завжди людина здатна цілком задовольнити конкретну потребу. По-друге, одночасно на поведінку людини впливає низка потреб. Тому коли йдеться про задоволення потреб за пірамідою Маслоу, варто радше казати про часткове (відносне) задоволення потреб окремого рівня, ніж про їх повне задоволення. Наприклад, людина може задовольняти соціальні потреби через спілкування з близькими або потреби в самореалізації через творчі захоплення, не маючи постійного доходу для фінансування первинних, життєво необхідних потреб.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

*Під час визначення способів задоволення потреб людини треба розрізняти «необхідність» і «бажання». **Необхідність** – це блага, які потрібні для виживання людини: їжа, житло, одяг, медичне забезпечення. На противагу їм **бажання** – це блага, які людина хотіла б мати, але які не є критичними для її виживання. Принципова різниця між ними полягає в тому, що:*

- *необхідність є природно обмеженою та постійною за величиною (наприклад, люди однієї комплекції, у середньому, потребують однакової кількості продуктів харчування), а її незадоволення може призвести до хвороби чи смерті;*
- *бажання є необмеженими певними природними межами та можуть змінюватися з плином часу, а якщо людина не зможе їх задовольнити, це не матиме для неї критичних наслідків.*

Варто зазначити, що через індивідуальні та соціальні відмінності люди можуть встановлювати різні пріоритети (черговість) задоволення потреб, а також по-різному оцінювати необхідний обсяг благ або вимоги до їхньої якості.

Зазвичай, людина обирає блага для задоволення потреб, спираючись на:

- загальновідомі факти про товар або послугу. Характеристики таких благ, що називають звичайними, є типовими та добре відомими. Наприклад, людина знає, що автомобіль необхідно заправити паливом конкретної марки;
- результати спостереження, коли з характеристиками блага можна цілком ознайомитися до придбання. Наприклад, вибір овочів у магазині базується на оцінці їхньої стиглості. Це так звані пошукові блага;
- досвід, коли характеристики або якість блага можна оцінити лише після придбання або споживання. Їх називають досвідними благами й до них можна зарахувати обід у ресторані або похід до перукаря.

Водночас є випадки, коли людина не здатна цілком визначити характеристики або якість блага та його реальну здатність задовольнити потреби навіть після повного споживання. Наприклад, якість ремонту автомобіля або медичної допомоги можна оцінити лише з плином часу (упродовж експлуатації автомобіля або за власним самопочуттям після одужання). Так само якість здобутої вищої освіти можна буде оцінити не після отримання диплома вишу, а лише після працевлаштування та певного часу роботи за фахом. Такі блага є довірчими, адже для їх придбання необхідним є попередня наявність довіри з боку покупця до продавця.

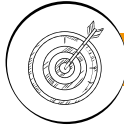
Певними благами людина може користуватися безкоштовно (наприклад, безкоштовна медична допомога в державних і комунальних лікарнях), інші вона може створити самостійно (як-от виростити врожай яблук на власній присадибній ділянці). Проте в сучасному суспільстві більшість благ створюють для продажу, а

не для власного споживання, а отже, вони можуть бути придбані за гроші. Саме з придбанням таких благ і пов'язані видатки сім'ї.

Отже, **видатки сім'ї** — це сукупність платежів, які здійснюють її члени з метою придбання благ для задоволення потреб і забезпечення життєдіяльності. Вони складаються з витрат на придбання продовольчих і непродовольчих товарів, оплату різноманітних послуг, сплату податків, повернення кредитів, здійснення інвестицій тощо.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Які потреби належать до потреб найнижчого та найвищого рівнів за ієрархією потреб Абрагама Маслоу?

Чим досвідні блага відрізняються від довірчих і від пошукових?

§ 5.2 Види та характеристика окремих видатків

Як зазначалося вище, усі блага, які споживає людина, поділяють на необхідні та бажані. Відповідно, і видатки на придбання благ можна поділити на **обов'язкові** (або **критично необхідні**), які потрібно здійснити для придбання благ, щоб забезпечити існування людини та сім'ї, та **необов'язкові** (або **другорядні**), які пов'язані з бажаними благами.

Критично необхідні видатки спрямовані насамперед на задоволення певного мінімуму життєвих потреб: придбання продуктів харчування, оренду житла, оплату комунальних послуг, користування громадським транспортом. У сучасному світі до них додалися витрати на зв'язок.

Деякі критично необхідні видатки повинні здійснюватися на постійній основі (витрати на продукти харчування або оплату комунальних послуг). Інші можуть бути відкладені в часі та сплачені згодом (наприклад, орендна плата за умови згоди на це власника квартири). Але в будь-якому разі несплата обов'язкових видатків у майбутньому загрожуватиме істотними життєвими складнощами.

У цьому контексті логічним є зарахування податків і платежів за кредитами до обов'язкових видатків. Ухилення або прострочення їхньої сплати можуть мати для людини вкрай негативні наслідки, як-от: штрафи, арешт майна або заборона виїзду за межі країни тощо. А нездійснення другорядних видатків щонайбільше загрожуватиме зіпсованим настроєм або недоотриманим задоволенням.

Межа між критично необхідними та другорядними видатками не завжди є очевидною. Це пов'язано з суб'єктивним ставленням людини до певної потреби та особистим розмежуванням між необхідністю та бажанням: тоді як для однієї людини певне благо є бажанням, для другої воно буде необхідністю.

Наприклад, оплата послуг Інтернету буде для більшості людей бажанням, оскільки не впливає на задоволення базових потреб людини. Водночас для програміста, який спілкується з роботодавцем або замовником дистанційно через мережу Інтернет, такі витрати будуть необхідністю, адже вони безпосередньо впливають на можливість отримання доходу для задоволення своїх потреб. Так само, видатки на придбання автомобіля можна розглядати:

- як обов'язкові, якщо людина планує працювати в таксі або проживає у віддаленому місці й не має іншої можливості дістатися до магазину, ринку або роботи, або
- як необов'язкові, якщо людина не має або не усвідомлює наявності потреби, або є інші способи її задовольнити, наприклад, є можливість скористатися громадським або приміським транспортом або спільно використовувати автомобіль (так званий каршеринг).

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Рівень сімейних надходжень і структура видатків тісно взаємопов'язані. Потреби членів сім'ї задовольняються від нижчих (простіших) до вищих, залежно від величини отримуваних доходів. Зі зростанням доходу:

- частка витрат сім'ї на харчування зменшується;
- частка витрат на одяг, житло, опалення й освітлення змінюється порівняно менше;
- частка витрат на задоволення культурних й інших нематеріальних потреб помітно зростає.

Так, сім'ї з низькими доходами витрачають більшу частку своїх доходів на харчування, одяг, житло. Ця закономірність в економічній науці отримала назву закон Енгеля.

Надзвичайно важливо тримати видатки під суворим контролем. Потрібно постійно аналізувати кожен статтю видатків, причини їх виникнення, обсяги, а також здійснювати їхнє ранжування за ступенем важливості для сім'ї. Це дасть можливість уникнути зайвих витрат і допоможе знайти або сформувати резерви коштів, які можуть бути використані в перспективі для досягнення фінансових цілей. Контроль є особливо важливим для певної групи необов'язкових видатків, які зазвичай називають «викрадачами грошей». Це невеликі суми, які людина витрачає несвідомо або майже несвідомо. Наприклад, це витрати на імпульсивні або нав'язані покупки (купівля непотрібних товарів під впливом рекламних оголошень тощо), витрати, пов'язані з надмірним споживанням (надмірне споживання газу, води, електроенергії, перевитрати пального, надмірне користування телефоном) і шкідливими звичками (азартні ігри, товари, що шкодять здоров'ю, зокрема, цигарки та алкоголь).

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Як можна протидіяти «викрадачам грошей»?

Для людини та сім'ї важливо чітко усвідомити та виокремити з усієї сукупності витрат саме ті, які є справді обов'язковими, адже витрати:

- можуть лише здаватися обов'язковими, хоча насправді їх можна було б безболісно уникнути;
- можна відкласти, бо необхідність не є такою нагальною, а відповідні блага можна придбати в іншому місці за вигіднішою ціною. У такому разі доцільно вдатися до методики порівняльних покупок, заздалегідь зібравши та оцінивши інформацію про різні пропозиції, ціну та якість товару або послуги й обравши найвигідніший варіант. Наприклад, придбання зимової куртки можна відкласти на весну та придбати її значно дешевше під час розпродажу, оскільки на початку зими ціни будуть найвищі.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

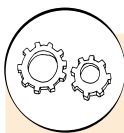
Будь-яке рішення про витрачання коштів має альтернативну вартість.

Вибір споживачем блага – це вибір між альтернативами, і тому ціна, яку споживач готовий заплатити за товар, завжди визначається вартістю того, від чого він був змушений відмовитися. Купуючи квиток у кіно, людина втрачає можливість витратити ці гроші в інший спосіб, наприклад, на похід у кафе, купівлю продуктів харчування, або спрямувати їх у заощадження для досягнення власних фінансових цілей.

Якщо людина, ухвалюючи рішення про витрачання грошей, братиме до уваги альтернативну вартість тієї чи іншої покупки, вона може почати замислюватися над зміною власних звичок щодо витрачання грошей.

Зауважмо, що не лише потреби та бажання впливатимуть на те, як та на що людина витрачає гроші. Є низка чинників, що впливають на витрачання грошей, знання та розуміння впливу яких на фінансові рішення є критичними для управління видатками. Такими чинниками є:

- **сімейні звички.** Часто людина набуває звички до витрачання грошей, копіюючи рішення старших членів сім'ї (або навпаки, як протест, ніколи не повторюючи їхні рішення). Відтак, те, як і на що витрачають гроші батьки, впливатиме на те, які товари та послуги купуватимуть діти;
- **соціальне оточення.** Через бажання належати до певної соціальної групи та бути сприйнятою її членами людина формує певні звички до витрачання коштів;
- **культурне оточення.** На ставлення до грошей і способів їх витрачання впливають культурні та релігійні аспекти. Наприклад, під їхнім впливом може формуватися звичка витратити гроші на благодійність;
- **сезонність.** Певні категорії витрат тісно пов'язані з конкретним періодом року. Традиційно людина витрачає більше грошей на подарунки в період Різдва та Нового року й на подорожі та відпочинок у літній сезон;
- **реклама.** Рекламні кампанії допомагають продавцям товарів та послуг сформувати або розвинути в людини певні бажання та завдяки цьому підштовхнути її до витрачання грошей на таку продукцію. Розвиток цифрових технологій дав поштовх для розвитку цільової цифрової реклами. Користуючись Інтернетом, людина залишає в цифровому просторі чимало інформації, яку компанії можуть використовувати для аналізу потреб, інтересів та вподобань людини й адресно запропонувати їй як потенційному споживачу певні товари та послуги;
- **наявний невитрачений дохід.** Після фінансування всіх критичних витрат у розпорядженні людини можуть залишатися невитрачені, «вільні» гроші. Замість заощаджень та інвестицій, такі гроші можуть витратитися на споживання товарів вищої якості та вищої вартості або на купівлю непотрібних товарів. Що більше в людини «вільних» грошей, то більше ризик того, що вона використає їх на купівлю непотрібних товарів, які купуються саме через те, що людина може дозволити собі витратити наявні гроші. Наслідком цього може стати виникнення шкідливої звички (оніоманії), що полягає в надмірному та неконтрольованому бажанні здійснювати покупки.

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

На Новий рік Михайло попросив подарувати йому новий мобільний телефон, такий самий, як щойно придбали його другу Олександру за 8 000 грн. На родинній нараді батько зауважив, що цього місяця рахунок на оплату комунальних послуг більший, ніж попереднього (4 000 грн), оскільки було включено вартість опалення за повний місяць. Також батьки погодилися, що необхідно заплатити за курси іноземної мови та за спортивний гурток сина на наступні півроку (разом 10 000 грн) та відкласти гроші на сімейну відпустку в лютому (10 000 грн).

З огляду на регулярні сімейні надходження у вигляді заробітної плати (35 000 грн) та відсутність інших («вільних») грошей, батько запропонував Михайлові дві опції, а саме придбання:

- дешевшої моделі телефону за ціною до 5 000 грн або
- замовленого мобільного телефону в магазинах зі знижкою під час передноворічного розпродажу, але за ціною не вище ніж 6 000 грн.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Ви сприймаєте придбання нового телефону як необхідність чи як бажання? На вашу думку, чи може вплинути на таке сприйняття:

- вік людини,
- її місце проживання,
- сума наявних в неї грошей?

За характером появи та ступенем прогнозованості видатки можна розподілити на очікувані та непередбачувані. Очікувані видатки людина або сім'я може заздалегідь визначити та спрогнозувати. Вони можуть мати регулярний (витрати на харчування, оренду житла), тимчасовий (витрати на навчання, «сезонні» комунальні послуги, такі як опалення) та разовий (витрати на придбання побутової техніки) характер.

На відміну від них, непередбачувані видатки пов'язані з певними обставинами, на настання яких людина не розраховувала. Наприклад, загубивши телефон, людина буде змушена терміново придбати новий, аби продовжувати спілкуватися з близькими та колегами.

Деякі непередбачувані видатки можна зменшити за рахунок формування резервів або ж придбання страховки. Наприклад, сплативши один раз на рік 7 000 грн за поліс медичного страхування, особа може розраховувати на покриття медичних витрат у сумі до 50 000 грн упродовж року.

Формуючи споживчі звички, людині також важливо розуміти зв'язок між купівлею товару сьогодні та коштами, які буде витрачено або, навпаки, зароблено завдяки такій покупці в майбутньому. Для цього варто розрізняти видатки, що спричиняють наступні видатки, та видатки, що генерують доходи. До перших можуть належати:

- придбання товарів за рахунок кредиту, оскільки до вартості товару додаються витрати на сплату процентів і комісій за кредитом;

- придбання товарів або послуг, використання або споживання яких вимагатиме супутніх товарів або послуг. Наприклад, придбання автомобіля вимагатиме в майбутньому фінансування його технічного обслуговування, заправлення паливом, оплати паркінгу; купівля квартири буде пов'язана з витратами на оплату комунальних послуг і фінансуванням ремонту; придбання телефону потягне одноразові витрати на придбання нових аксесуарів і регулярні витрати на оплату послуг мобільного зв'язку тощо.

На противагу їм, існують видатки, які пов'язані з витрачанням коштів, але в майбутньому здатні генерувати дохід:

- наприклад, депозити та облігації передбачають виплату власнику періодичної грошової винагороди – процентів;
- витрати на здобуття освіти й отримання додаткових знань будуть передумовою для підвищення конкурентоспроможності людини на ринку праці й отримання нею вищої заробітної плати чи доходу від власного бізнесу чи фрілансу.

Зверніть увагу, що певні активи, пов'язані з наступними витратами, можуть забезпечити й отримання доходу. Так, власний автомобіль або нерухомість можуть генерувати дохід, адже людина може використовувати їх у власному бізнесі або здавати в оренду.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

З яким із видів благ пов'язані обов'язкові видатки?

Які чинники впливають на способи витрачання людиною грошей?

§ 5.3 Видатки й інфляція

Видатки сім'ї переважно пов'язані з придбанням благ для власного споживання й задоволення потреб. Ціни на такі блага змінюються час від часу. **Інфляція** – це зростання рівня (приріст) цін на товари та послуги впродовж певного періоду.

Щоб визначити рівень інфляції, державні статистичні органи беруть до уваги вартість так званого **споживчого кошика** – стандартного набору товарів і послуг, що характеризує типовий рівень і структуру споживання пересічної людини. Вміст та розмір споживчого кошика є різним для різних країн, але щонайменше містить продукти харчування (хліб, молоко, м'ясо, фрукти, овочі тощо), одяг, взуття, предмети особистої гігієни й таке інше.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

В Україні формування набору продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг для споживчого кошику передбачено Законом «Про прожитковий мінімум». Такий набір є основою для визначення прожиткового мінімуму – вартісної (грошової) величини споживчого кошика. Прожитковий мінімум встановлюється на одну особу та окремо для 4 соціальних груп:

- дітей віком до 6 років;
- дітей віком від 6 до 18 років;
- працездатних осіб;
- осіб, які втратили працездатність.

Прожитковий мінімум встановлюється Кабінетом Міністрів України після науково-громадської експертизи та щорічно затверджується в законі про державний бюджет України.

Зважаючи на зміни рівня цін на товари в споживчому кошику, і розраховується індекс споживчих цін на рівні країни, який є основним показником рівня інфляції. Щоб розрахувати індекс цін, необхідно розуміти, яким є приріст цін за певний період, зазвичай, місяць, рік. На його основі можна розрахувати індекс споживчих цін за такою формулою:

$$\text{Індекс споживчих цін} = 1 + \frac{\text{Приріст цін у відсотках}}{100}$$

Так, якщо приріст цін за рік становив 10%, то індекс споживчих цін становитиме $1 + \frac{10}{100} = 1,1$. Іншими словами, ціни на товари та послуги за попередній рік зросли в 1,1 рази.

Як ми зазначали вище, корисність грошей полягає у можливості використати їх для придбання благ. Ця властивість виражається в **купівельній спроможності** – кількості товарів і послуг, які можна придбати за грошову одиницю. Що вищий рівень інфляції у країні, то більше зростають в ціні повсякденні товари та послуги. Тобто інфляція знижує купівельну спроможність грошей. Відтак, зв'язок між індексом споживчих цін та індексом купівельної спроможності грошей є оберненим, тобто

$$\text{Індекс купівельної спроможності} = \frac{1}{\text{Індекс споживчих цін}}$$

Продовжимо наш приклад і можемо побачити, що за приросту цін на 10% індекс купівельної спроможності становитиме $\frac{1}{1,1} = 0,909$.

Індекс купівельної спроможності показує, що відбулося знецінення грошей, якими ми володіємо. Наприклад, якщо на початок року ми мали 1 000 грн, то вже на кінець року купівельна спроможність цієї суми становитиме лише $1\ 000 \times 0,909 = 909$ грн. Тобто, на кінець року на 1 000 грн можна купити стільки ж товарів та послуг, для купівлі яких на початку року вистачило би 909 гривень.

Через наявність інфляції також розрізняють поняття номінальна вартість грошей (скільки грошей ми фактично маємо «на руках») та реальна вартість грошей (скільки товарів та послуг ми зможемо придбати за цю суму грошей із урахуванням зміни їх купівельної спроможності). Так, у нашому прикладі на кінець року 1 000 грн – номінальна вартість грошей, а 909 грн – їх реальна вартість з урахуванням інфляції на рівні 10% на рік. Так само статистичні спостереження та розрахунки на підставі цін і доходів без врахування рівня інфляції називають номінальними. Якщо ціни й доходи коригуються на рівень інфляції, то їх називають реальними. Наприклад, за зростання річних доходів сім'ї на 8% та інфляції 10% реальні доходи за рік знизилися на 2%.

Ми в попередніх прикладах розглядали лише один період – рік. Для розрахунку індексу споживчих цін за декілька періодів необхідно здійснити множення відповідних індексів за кожен відповідний період. Так, якщо приріст цін на рівні 10% зберігатиметься впродовж трьох років, індекс споживчих цін за три роки становитиме:

$$1,1 \times 1,1 \times 1,1 = 1,331.$$

Відповідно, реальна вартість 1 000 грн через три роки становитиме лише:

$$1\ 000 \times \frac{1}{1,331} = 751,31 \text{ грн.}$$

Зауважмо, що люди по-різному відчувають на собі вплив інфляції. Як уже зазначалося, перелік благ, що споживають різні люди, доволі індивідуальний: хтось надає перевагу харчуванню вдома, хтось – походу до кафе або ресторану, хтось купує одяг і взуття вітчизняних виробників, а хтось надає перевагу відомим іноземним брендам. Водночас приріст цін на різні товари є нерівномірним і відбувається з різною швидкістю. До того ж, у той час як певні товари та послуги дорожчають, інші можуть знижуватися в ціні.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

За цінову стабільність і низькі темпи інфляції в країні відповідає центральний банк. У світовій практиці поширеним методом боротьби з інфляцією є **інфляційне таргетування** – публічне оголошення центральним банком кількісних цілей (таргетів) щодо інфляції й управління інфляційними очікуваннями в країні впродовж року.

Як це робить центральний банк? Якщо інфляція опускається нижче за запланований рівень або піднімається вище за такий рівень, центральний банк змінює вартість грошей – так звану **облікову ставку**.

Облікова ставка є для комерційних банків орієнтиром вартості депозитів, які вони залучають (процентні ставки за якими зазвичай нижчі, ніж облікова ставка), і кредитів, які вони надають (процентні ставки за якими зазвичай перевищують облікову ставку). Якщо очікування щодо інфляції зростають, центральний банк збільшує облікову ставку, що приводить до зростання процентів за депозитами та кредитами. Якщо очікування щодо інфляції знижуються й прогноз щодо розвитку національної економіки є оптимістичним, центральний банк знижує облікову ставку, що сприяє здешевленню банківських кредитів та зниженню ставок за депозитами.

Національний банк України почав впроваджувати режим інфляційного таргетування з другої половини 2015 року. Станом на січень 2019 року ціль щодо інфляції становить $5\% \pm 1\%$ на рік до 2020 року.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

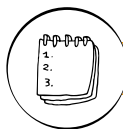
Що відбувається з купівельною спроможністю грошей за зростання загального рівня цін?

Що таке споживчий кошик?

ТЕМА 6. СКЛАДАННЯ ТА ВЕДЕННЯ СІМЕЙНОГО БЮДЖЕТУ

ВИВЧИВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ:

- ✓ зрозумієте важливість обліку та прогнозування надходжень і видатків
- ✓ зможете скласти особистий (сімейний) бюджет

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ

особистий (сімейний) бюджет

профіцитний/дефіцитний бюджет

§ 6.1 Мета обліку та прогнозування надходжень і видатків

З теми 3 «Фінансове планування» вам відомо, що оцінка надходжень і видатків є одним із ключових елементів фінансового планування, адже правильне управління надходженнями та видатками створює підґрунтя для досягнення фінансових цілей і достатку сім'ї. Також із двох попередніх тем ви дізналися про види надходжень і видатків сім'ї, зокрема, як вони можуть різнитися за ступенем прогнозованості та регулярності.

Сукупність надходжень і видатків людини (сім'ї) за певний період часу (місяць, квартал, рік) є її **особистим (сімейним) бюджетом**. Якщо людина живе одна, то й вирішує, як витратити зароблені гроші вона, вочевидь, самотійно. У такій ситуації, яка є, швидше, винятком, доцільно казати про складання та ведення особистого бюджету. У більшості випадків людина є частиною сім'ї, а отже, її фінансові рішення можуть стосуватися чи зачіпати інтереси інших членів сім'ї. Відповідно, і бюджет буде вже не особистим, а сімейним. Далі ми будемо переважно згадувати обидва бюджети як особистий (сімейний) бюджет.

Є декілька способів ведення особистого (сімейного) бюджету, які умовно можна представити таким чином (мал. 6.1).

Бюджет 1.0	Бюджет 1.1	Бюджет 2.0	Бюджет 3.0
Фіксація всіх надходжень і здійснених видатків	Бюджет 1.0 + розподіл записаних надходжень і видатків за категоріями та їхній аналіз	Бюджет 1.1 + прогнозування надходжень і видатків	Бюджет 2.0 + контроль прогнозованих надходжень і видатків

Мал. 6.1 Способи ведення особистого (сімейного) бюджету

Як бачимо, кожен наступний спосіб ведення бюджету є ускладненішою (або просунутішою) версією попереднього. Розгляньмо ці способи детальніше.

Бюджет 1.0. Для когось проста фіксація надходжень і видатків упродовж місяця є повноцінним веденням бюджету. Бюджет 1.0 може мати вигляд зошита, електронної таблиці чи мобільного додатку, куди всі члени сім'ї регулярно вносять інформацію про фактичні надходження та видатки. Очевидним його недоліком є те, що сім'я не приділяє уваги аналізу джерел отримання коштів і напрямків їх витрачання.

Бюджет 1.1. Більш комплексно управляти особистими (сімейними) фінансами дає змогу групування (наприклад, як це наведено в табл. 6.1) та регулярний аналіз надходжень і видатків.

Таблиця 6.1

Бюджет 1.1: групування надходжень та видатків

Надходження		Видатки	
Заробітна плата	сума	Харчування	сума
Надходження від власного бізнесу	сума	Одяг, взуття, особиста гігієна	сума
Надходження від фрілансу (особистого підсобного господарства)	сума	Оренда житла, комунальні послуги, мобільний зв'язок та Інтернет	сума
Отримана орендна плата	сума	Транспорт, пальне, автомобіль	сума
Пенсія, соціальна допомога й інші соціальні доходи	сума	Здоров'я та медичні послуги	сума
Гонорари (за книгу/статтю/виступи)	сума	Розваги та відпочинок	сума
Дохід від наданих консультацій, приватних уроків тощо	сума	Навчання	сума
Проценти за депозитами	сума	Побутові товари (електроніка тощо)	сума
Отримані кредити	сума	Погашення боргів	сума
Страхові виплати	сума	Страхові платежі (премії)	сума
Податкові знижки	сума	Податки	сума
Дохід від операцій із цінними паперами	сума	Заощадження та інвестиції	сума
Інші надходження	сума	Інші видатки	сума
Разом надходжень	сума	Разом видатків	сума

Це дає можливість відстежувати джерела отримання та напрями витрачання коштів і порівнювати їх із попередніми періодами (наприклад, перевіряти, чому в цьому місяці видатки на харчування виявилися на 2 000 грн вищі, ніж у попередньому).

Зазначимо, що не існує єдиного правильного підходу, як групувати надходження та видатки. Кожен сам вирішує, наскільки детально має бути така таблиця та до якої групи зараховувати ті чи інші надходження чи видатки. Але важливо, щоб інформація:

- вносилася послідовно (наприклад, щоб витрати на купівлю побутової електроніки не потрапляли в різні місяці до різних категорій, як-от: «розваги та відпочинок» або «побутові товари»);
- була зручною для аналізу.

Бюджет 2.0. Ще кориснішим має стати перехід до прогнозування надходжень і видатків. Це не лише дає можливість поглянути в минуле (на зафіксовані в зошиті чи в електронній таблиці надходження та видатки), а й уявити своє фінансове майбутнє (зробити прогноз надходжень і видатків на певний період часу наперед). Звісно, таке планування вимагатиме більших зусиль і витрат часу, але завдяки цьому людина може передбачити виникнення фінансових труднощів.

За загальним правилом, що довший строк, на який зроблено прогноз надходжень і видатків, то краще. Проте що віддаленіший горизонт планування, то менш точним може виявитися результат. Доцільно, щоб бюджет містив очікувані надходження та видатки на період від декількох місяців до року. Водночас він має враховувати особливі, але прогнозовані події, які можуть стати джерелом нерегулярних надходжень або видатків (наприклад, додатковий заробіток під час канікул або купівля подарунків до днів народження членів сім'ї або до новорічних свят). Проте не можна включати до прогнозу випадкові надходження (наприклад, суму джек-поту після купівлі лотерейного білета або разову стипендію за перемогу в учнівському конкурсі), тому що їх жодним чином не можна спрогнозувати.

Бюджет 3.0. Коли людина чи сім'я свідомо заздалегідь корегує свої плани та контролює власну фінансову поведінку, а не лише робить припущення про майбутні надходження та видатки, можна казати про найвищий рівень майстерності в управлінні фінансами. Тут присутнє планування надходжень і витрат, фіксація й аналіз фактичних надходжень і видатків, їх порівняння з прогнозними, а також постійний контроль за надходженнями та видатками впродовж певного часу. Наприклад, якщо людина запланувала щомісяця витратити на розваги та відпочинок не більш як 2 000 грн, то всі витрати на похід до ресторану, у кіно чи театр тощо вона має записати у своєму «фінансовому щоденнику». Якщо їхня сума, скажімо, за 20 днів наблизиться до встановленого ліміту в 2 000 грн, людина має замислитися над тим, чи не варто обмежити себе до кінця місяця у витратах на розваги. Надалі в цій темі ми говоритимемо переважно про цей спосіб складання та ведення бюджету.

Чим корисна така практика, і чи варті того витрачені зусилля? Коли людина чи сім'я складає та веде особистий (сімейний) бюджет, вона:

- отримує достовірну інформацію про свої надходження та видатки. Ми пам'ятаємо, що будь-яка фінансова ціль передбачає накопичення або витрачання грошей, тобто виражається в певній сумі коштів (вартості досягнення цілі). Водночас людина не може контролювати те, стосовно чого не володіє інформацією. Це актуально й для накопичення грошей. Тому від наявності інформації про надходження та видатки безпосередньо залежать шанси на успіх у досягненні фінансових цілей;
- розуміє, на що витрачаються гроші та яким чином можна зменшити видатки;
- підвищує свою фінансову дисципліну. Без аналізу видатків людина схильна витрачати гроші на необов'язкові (другорядні) речі, а не спрямовувати їх на досягнення фінансових цілей;
- усвідомлює, наскільки виправдано жити «в борг» та користуватися кредитами. Ухвалення свідомих і виважених фінансових рішень стосовно запозичень допомагає запобігти потраплянню до боргового кола.

Іншими словами, особистий (сімейний) бюджет допомагає людині або сім'ї збалансувати надходження грошей та їх витрачання для того, щоб досягнути поставлених фінансових цілей. Складання бюджету буде корисним для будь-якої людини або сім'ї незалежно від рівня їхнього достатку.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Особистий (сімейний) бюджет є інструментом, який допомагає виваженіше підходити до ухвалення фінансових рішень. Але важливо не лише навчитися точно прогнозувати надходження та видатки, а й сформувати усталену звичку регулярно користуватися цим інструментом. У більшості людей саме з цим і виникають основні проблеми, і через певний час вони відмовляються від прогнозування та контролю надходжень і видатків. Часто причиною є втрата мотивації, що може бути пов'язано з:

- **постійними витратами часу за відсутності швидких і відчутних результатів.** Безумовно, що для ретельного аналізу «чорних дір бюджету» та корегування фінансової поведінки людині потрібно накопичити певний «історичний матеріал». Наприклад, скільки коштів сім'я спрямовує на заощадження, а скільки – на «викрадачів грошей», сказати неможливо, не зібравши інформацію про такі видатки щонайменше за кілька місяців;
- **усвідомленням неприємних результатів аналізу.** Інколи людині важко визнати наявність шкідливої звички, що пов'язана з витрачанням грошей (наприклад, надмірні витрати на придбання нового одягу, який, до речі, майже не вдягається);
- **необхідністю змінити власну поведінку.** Прогнозування надходжень та видатків і складання бюджету можуть виявитися доволі простими завданнями. Складніше – дотримуватися бюджету, тобто здійснювати видатки відповідно до складеного плану. Безумовно, що відмова від витратних або відверто шкідливих фінансових звичок є складною самою по собі, бо вимагає відмовитися від усталеного руху речей (наприклад, зменшення витрат на пальне для власного автомобіля вимагатиме частішого користування громадським транспортом).

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Що таке особистий (сімейний) бюджет?

У чому полягає користь від складання та ведення особистого (сімейного) бюджету?

§ 6.2 Види особистого (сімейного) бюджету

Залежно від того, як члени сім'ї управляють особистими фінансами та яким чином ухвалюють фінансові рішення щодо надходжень та видатків, розрізняють такі види сімейного бюджету:

- **спільний**, коли всі надходження, отримані членами сім'ї, зараховують до єдиного бюджету, а рішення щодо того, як і на що їх витратити, сім'я ухвалює спільно. Ведення такого бюджету вимагає високого рівня довіри, відкритості та взаємної відповідальності. Не останнє місце в цьому посідає готовність іти на компроміс, адже бажання різних членів сім'ї можуть серйозно різнитися;
- **роздільний**, коли надходження залишаються в того члена сім'ї, хто їх заробив (отримав). Водночас кожен дорослий член сім'ї може вільно розпоряджатися своїми коштами (наприклад, використати їх на придбання одягу або заправлення автомобіля паливом). Витрати, які є спільними для всієї сім'ї (наприклад, оренда житла, придбання продуктів харчування додому, навчання неповнолітніх дітей), розподіляють порівну або пропорційно до розміру отриманих надходжень кожного члена сім'ї. Ведення такого бюджету гарантує кожному члену сім'ї високу незалежність в ухваленні фінансових рішень. Водночас, за нерегулярних

або невеликих надходжень такий підхід може ускладнити фінансування ключових потреб сім'ї;

- **спільно-роздільний**, коли частина надходжень кожного з членів сім'ї спрямовується в «загальний казан», звідки гроші використовуються на фінансування сімейних потреб (наприклад, харчування, комунальні платежі, господарські витрати), а залишком надходжень кожен розпоряджається на власний розсуд.

Будь-який із наведених способів ведення сімейного бюджету має свої плюси та мінуси. Кожна сім'я сама вирішує, як вести сімейний бюджет, спільно чи роздільно, або які витрати фінансувати із «загального казана».

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

КОНВЕРТИ, ГЛЕЧИКИ ТА ЗОЛОТЕ ПРАВИЛО ОСОБИСТИХ ФІНАНСІВ

Для ефективного управління особистими (сімейними) фінансами важливо обрати зручний та ефективний метод складання та ведення особистого (сімейного) бюджету.

Найпростішим є метод конвертів (мал. 6.2).

Мал. 6.2 Метод конвертів

Для кожної категорії видатків беруть відповідний конверт (наприклад, «на харчування», «на транспорт», «на розваги», «на заощадження» тощо). На ньому зазначають суму планованих видатків на місяць, яку можна розрахувати на основі «історичних даних» як середнє значення видатків. Кількість конвертів необмежена та визначається на власний розсуд. Усі надходження розкладають у відповідні конверти. Щоразу, коли людина витрачає кошти на якісь товари чи послуги, вона бере гроші лише з відповідного конверта. Так, якщо 25 числа певного місяця конверт «на розваги» виявився порожнім, то від походу в кіно або на концерт потрібно відмовитися. Утім, якщо гроші закінчилися в конверті «на харчування», треба брати гроші з іншого, менш важливого, конверта та переглянути суму планованих видатків на наступний місяць. Гроші, що залишилися в конвертах на кінець місяця, можна використати на заощадження або відкласти на досягнення якоїсь фінансової цілі (наприклад, «на автомобіль»).

Прогресивнішим є метод глечиків, що є еволюцією методу конвертів. Використовуючи цей метод, родина чітко визначає декілька основних напрямів видатків і закріплює певний відсоток надходжень, які спрямовують у відповідний глечик (мал. 6.3).

Мал. 6.3 Метод глечиків

Поруч із найбільшим глечиком поточних видатків, із якого фінансуватимуться витрати на харчування, житло, транспорт, медицину, пропонується використовувати ще декілька обов'язкових глечиків:

- глечик фінансової свободи, який є запорукою фінансового добробуту людини (сім'ї): гроші з нього використовують лише на заощадження й інвестиції;
- освітній глечик, із якого фінансуватимуть витрати на освіту (навчання в школі, університеті, курсах) та самоосвіту (навчальна та професійна література, онлайн-навчання);
- резервний глечик («подушка безпеки»), гроші з якого можуть бути використані в надзвичайних ситуаціях (наприклад, ремонт автомобіля або медична операція) або в разі втрати регулярних надходжень (через непрацевдатність або втрату роботи). Із часом у такому глечикі має накопичитися досить грошей, щоб покрити видатки людини (сім'ї) щонайменше на 3–4 місяці;
- глечик розваг для фінансування витрат на відпочинок (похід до ресторану або в кіно) та хобі.

Звісно, що кожна людина (сім'я) самостійно має визначити, яку частину надходжень покласти в кожний із глечиків.

Водночас важливо пам'ятати золоте правило особистих фінансів: **«сплати спочатку собі»** (англ. – «pay yourself first»). Воно полягає в тому, щоб частина кожного отриманого доходу (10–20%) спрямовувалась до глечика фінансової свободи, перш ніж наповнювати інші глечики, зокрема той, що пов'язаний із поточними видатками. Спочатку таке правило може здатися дивним, адже навіть використувати свої гроші для того, щоб сплатити за щось собі. Але якщо поглянути на це з точки зору фінансової цілі з досягнення фінансової свободи, логічним буде порівняння такого платежу з рахунком на оплату, виставленим людиною собі «з майбутнього», коли вона досягнула фінансової свободи.

Зауважимо, що конверти та глечики є певними символами. Це не означає, що у вас і справді мають лежати гроші в конвертах (хіба що на поточні видатки). Сьогодні є безліч електронних таблиць або мобільних додатків, у яких можуть відображатися ваші надходження та видатки. За певного рівня самодисципліни ці методи можуть бути успішно застосовані незалежно від того, у якій формі (готівковій чи безготівковій) ви отримуєте надходження та здійснюєте витрати.

Варто також пам'ятати, що основою «фінансового здоров'я» є правильне співвідношення між надходженнями та видатками. За рівнем збалансованості між надходженнями й видатками особистий (сімейний) бюджет може бути:

- **дефіцитним**, коли видатки є більшими за надходження;
- **збалансованим**, коли надходження і видатки є рівними за обсягами;
- **профіцитним**, коли надходження є більшими за видатки.

Спробуймо розібратися, який із варіантів є кращим, а який – гіршим.

Вочевидь, перевищення видатків над надходженнями є тривожним сигналом і підставою замислитися над особистою (сімейною) фінансовою ситуацією. Тому до уваги варто взяти не лише абсолютну різницю між надходженнями та видатками, а й тривалість і систематичність такої незбалансованості.

Дефіцит особистого (сімейного) бюджету є поганим явищем, коли він набуває стійкого характеру, і щомісячні видатки перевищують надходження. У такій ситуації кажуть, що людина або сім'я живе невідповідно до своїх статків.

Звідки ж можуть взятися гроші для фінансування таких надмірних видатків? Ви вже знаєте, що отримані в борг гроші теж слід вважати надходженнями. Здається, дефіциту бюджету можна легко уникнути, позичивши гроші в друзів або отримавши кредит у банку. Запозичені гроші стануть додатковими надходженнями й компенсують надмірні видатки.

Однак таке фінансове рішення не є вирішенням проблеми. Сьогоднішні запозичення мають бути з часом повернені. Тоді в майбутньому вони призведуть до видатків. Через це людина або сім'я може опинитися в ще гіршому фінансовому становищі. Особливе занепокоєння має викликати ситуація, коли збалансованість чи профіцитність бюджету досягається за рахунок постійного зростання боргів.

Якщо дефіцит особистого (сімейного) бюджету не є стійким, то ситуація не повинна викликати серйозного занепокоєння, адже перевищення видатків над надходженнями в одному місяці буде компенсовано за рахунок більших надходжень в другому.

А як бути з профіцитом особистого (сімейного) бюджету? Звісно, що така ситуація є кращою за дефіцит, адже після фінансування всіх видатків у розпорядженні людини або сім'ї залишається надлишок «вільних» грошей (у готівці або на банківському рахунку). Водночас гроші можуть буквально перетворитися на «мертвий капітал». Якщо їх не було спрямовано на заощадження й інвестиції, гроші не «працюють» та не приносять додаткового доходу. Ще більш невиправданим є наявність стійкого профіциту бюджету за умови постійних надходжень від запозичень, тобто коли людина бере в борг більше, ніж встигає витратити.

Таким чином, оптимальний варіант бюджету – це збалансований бюджет, коли надходження та видатки є однаковими за обсягами. Варто пам'ятати, що під час складання й аналізу особистого (сімейного) бюджету важливу роль відіграють не лише цифри, а й період, на який бюджет складають або за який його аналізують:

- бюджет може бути профіцитним в одному місяці, дефіцитним – у другому та збалансованим – у третьому;
- складений на один місяць бюджет може бути дефіцитним, а складений на півроку – буде збалансованим.

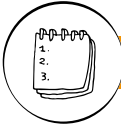
ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Що таке спільно-роздільний сімейний бюджет?

Які бувають особисті (сімейні) бюджети за рівнем збалансованості між надходженнями та видатками?

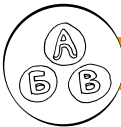

ТЕМА 7. ПОДАТКИ

ВИВЧИВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ:

- ✓ дізнаєтеся, що таке податки і які існують їхні основні види
- ✓ зрозумієте, чому потрібно сплачувати податки
- ✓ зможете порахувати розмір окремих податків
- ✓ дізнаєтеся, як і коли можна отримати податкову знижку

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ

податок

податкова пільга

ставка податку (прогресивна, пропорційна, фіксована)

У повсякденному житті кожен із вас стикається з податками. Вони нерозривно пов'язані й із вашими витратами, і з доходами. Купуючи товари в супермаркеті, ви також сплачуєте податки. Наприклад, ви, напевно, бачили в кінці чеку з супермаркету фразу «у т. ч. ПДВ 20%». Що вона означає, ви зараз дізнаєтеся.

§ 7.1 Що таке податки та їх види

Податки – це гроші, які населення та компанії сплачують державі для того, щоб вона могла здійснювати свої функції. Є різні податки, і стягуються вони по-різному. Найпоширенішими є:

- **податки на споживання**, наприклад, податок на додану вартість (ПДВ);
- **податки на доходи**, наприклад, податок на доходи фізичних осіб, що стягується з заробітної плати;
- **податки за користування певним майном**, наприклад, якщо у власності є великий будинок.

Навіщо людям і компаніям взагалі потрібно сплачувати податки? Податки збирають до державного або місцевого бюджету, потім їх використовують для зміцнення оборони країни, забезпечення належної освіти та медицини, будівництва доріг і стадіонів. Ще частина податків витрачається на пенсії й інші соціальні виплати для допомоги людям, які через певні обставини не можуть працювати. Багато соціальних послуг, які ми вважаємо безплатними, насправді оплачено з податків, зібраних від кожного з нас.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Томас Гоббс у своєму трактаті «Левіафан» писав: «До рівної справедливості належить також рівномірне оподаткування, рівність якого залежить не від рівності багатства, а від рівності боргу кожної людини державі за свій захист. [...] податки, якими верховна влада обкладає людей, є не що інше, як належна сплата тим, хто тримав державного меча для захисту людей, що займалися різними промислами і ремеслами. З огляду на те, що благо, яке кожен при цьому отримує, – це насолода життям, однаковою мірою цінне і для багатого, і для бідного, то й обов'язок бідного за захист його життя рівновеликий з обов'язком багатого [...]». Чи ви погоджуєтесь з таким твердженням?

Які цілі має стягнення податків? Насправді їх дуже багато, але ми виокремимо лише чотири (мал. 7.1).

ЦІЛІ ПОДАТКІВ			
ДОХІД БЮДЖЕТУ	РОЗПОДІЛ	РЕГУЛЮВАННЯ	ПРЕДСТАВНИЦТВО
Податки становлять основну частину доходів для державного та місцевих бюджетів. Вони використовуються для фінансування шкіл, лікарень та інших соціальних сфер.	Гроші перерозподіляються на користь тих, хто цього більше потребує (пенсіонерів, тимчасово безробітних, осіб з інвалідністю тощо).	Деякі податки можуть використовуватись для того, щоб робити певні продукти дорожчими, і таким чином знеохотити їх споживання та виробництво (наприклад, акцизний податок на алкоголь та цигарки). Пільги при сплаті податків, навпаки, повинні здешевлювати суспільно-корисні продукти. Це стосується, наприклад, пільг для електромобілів, які є менш шкідливими для навколишнього середовища, ніж автомобілі, що використовують бензин чи дизельне паливо.	Люди і компанії віддають частину своїх грошей державі. У відповідь, держава повинна виконувати належно свої функції і якнайефективніше використовувати зібрані завдяки податкам гроші.

Мал. 7.1 Цілі податків

Зважаючи на важливе суспільне значення податків, їх несплата є незаконною. Особи, винні в несплаті податків, мають нести відповідальність.

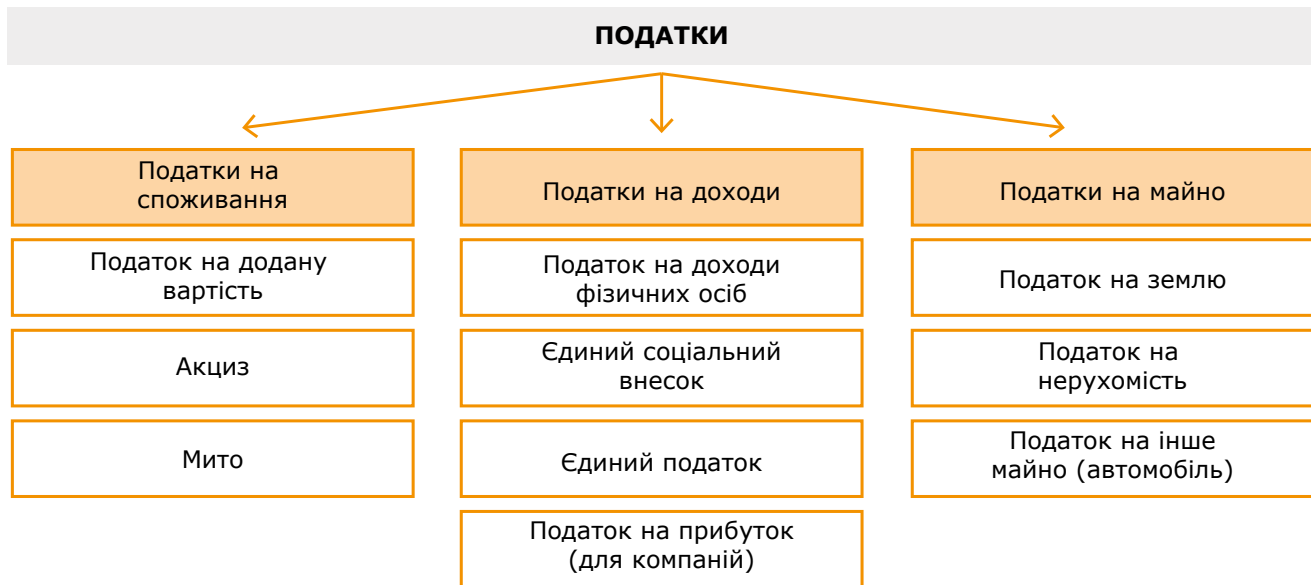
ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

У деяких країнах несплату податків вважають таким само важким злочином, як і вбивство чи державну зраду. Показово, що відомого гангстера Аль Капоне було засуджено в США саме за несплату податків.

Точний перелік податків, підходи до визначення їхнього розміру та способу стягнення відрізняються в різних країнах. Частково це залежить від особливостей історичного розвитку країни. На вибір податків також впливають особливості їх стягнення. Наприклад, якщо на вирахування розміру податку та контроль за його сплатою витрачається багато часу та зусиль, то такий податок країна може відкинути як економічно не вигідний.

Водночас загальні принципи податків та їхні основні види подібні в більшості країн. На малюнку 7.2 наведено найпоширеніші групи та види податків. Нижче ви дізнаєтеся про них детальніше.

Мал. 7.2 Основні групи та види податків

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

*Що таке податки та які їх основні цілі?
Які групи та види податків ви знаєте?*

§ 7.2 Податки на споживання

Розраховуючись за продукти чи послуги, ви сплачуєте не лише за вартість самого продукту чи послуги, а й водночас сплачуєте податки, які включено в ціну. Податки на споживання працюють таким чином, що люди, які більше споживають, відповідно більше сплачують, незалежно від їхніх статків.

Одним із таких податків є **податок на додану вартість (ПДВ)**. Він стягується в більшості країн світу, зокрема і в Україні. Станом на 1 січня 2019 року його розмір (тобто **ставка податку**) у більшості випадків становив 20% від ціни товару. Тобто з кожних 120 грн, які ви сплачуєте в магазині, 20 грн – це ПДВ. Для ліків на той час було встановлено меншу ставку – 7%. Фактично, цей податок сплачується споживачами, але власне гроші перераховують у бюджет продавці товару чи надавачі послуги.

Сутність податку полягає в тому, що він сплачується на додану вартість товару чи послуги. **Додана вартість товару** – це вартість, яка додається до вартості товару на кожному етапі його виробництва та руху від виробника до споживача. Тобто ПДВ, фактично, стягується не з вартості всього товару, а з вартості, яку було додано в процесі руху товару від виробника до споживача.

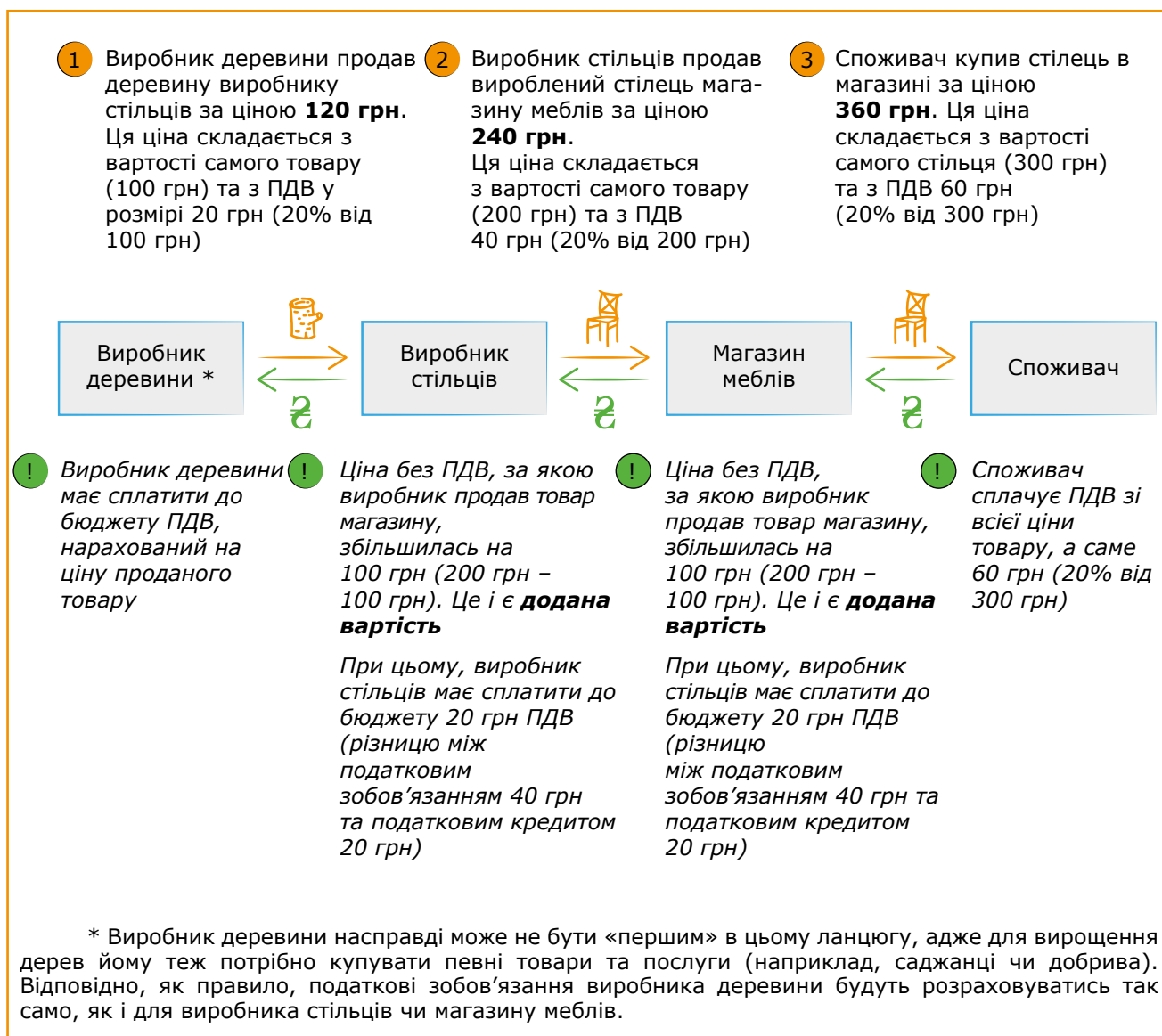
За загальним правилом, для того щоб порахувати розмір ПДВ, який має сплатити компанія, треба застосувати таку формулу:

ПДВ = податкове зобов'язання – податковий кредит, де

- податкове зобов'язання – це ПДВ, який було сплачено компанії в складі ціни придбаних в неї товарів чи послуг, а
- податковий кредит – це ПДВ, який було сплачено компанією в складі ціни придбаних нею товарів чи послуг.

Водночас є випадки, коли компанія не може застосувати податковий кредит, і розмір ПДВ тоді дорівнює податковому зобов'язанню.

Нижче наведено схему руху стільця від виробника до споживача, яка допоможе вам краще зрозуміти, як, ким і в якому розмірі сплачується ПДВ (мал. 7.3).

Мал. 7.3 Спрощений ланцюг сплати ПДВ

ПДВ привабливий для держави завдяки двом ознакам. По-перше, за його допомогою можна зібрати значні суми до бюджету. По-друге, на розрахунок його розміру та контроль за сплатою витрачається порівняно небагато ресурсів.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

ПДВ сплачується зі всіх товарів, зокрема, продуктів харчування, ліків, одягу тощо. Чи є справедливим стягувати податки на споживання товарів, без яких не можна обійтися? Чи є справедливим, що компанії сплачують ПДВ лише з доданої вартості товару, а споживач повинен платити ПДВ зі всієї вартості товару?

Деякі країни заохочують іноземців купувати товари на своїй території тим, що пропонують відшкодування ПДВ, сплаченого в складі ціни куплених товарів (система *tax free*). Зазвичай, це стосується одягу, взуття, техніки й інших видів побутових товарів. Умови та процедуру такого відшкодування варто вивчати напередодні поїздки за кордон щодо кожної країни окремо.

Окрім цього, ціна на деякі товари складається ще й з **акцизу**. Цей податок в Україні стягується з тютюнових виробів, алкогольних напоїв та пального.

Якщо товар привезли з-за кордону, то до його ціни також включається **МИТО**. Мито нараховується та стягується на іноземні товари під час перетину українського кордону. Це може бути або певна фіксована сума, або відсоток від ціни товару.

Стягується мито чи ні, залежить від багатьох чинників, наприклад, від ціни товару, його кількості, характеристик тощо. Тож, порівнюючи ціну на однаковий товар на веб-сайті закордонної платформи (наприклад, Amazon, eBay, AliExpress) і в Україні, зважте, що перша ціна може не включати в себе мито, і вам треба буде його сплатити додатково.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Які види податків на споживання ви знаєте?

Що таке додана вартість?

§ 7.3 Податки на доходи

1. Податки на доходи найманих працівників

Податки на доходи так чи інакше поширені в різних країнах, проте їхній розмір може істотно відрізнятись. Наприклад, у деяких країнах що більший заробіток, то більший відсоток від нього треба сплачувати як податок. Іншими словами, ставка такого податку є **прогресивною**. В інших країнах (зокрема і зараз в Україні) ставка податку не залежить від розміру доходу, тобто є **пропорційною**.

Найпоширенішим доходом, який отримує населення, є заробітна плата. У деяких країнах заробітну плату виплачують «до вирахування» податків, а працівники (платники податку) зобов'язані самостійно їх сплачувати.

В Україні, утім, найманий працівник отримує вже «чисту» заробітну плату, тобто за вирахуванням податків. Роботодавець замість працівника сам вираховує суму податків, які треба сплатити, і перераховує їх до бюджету. В Україні це **податок на доходи фізичних осіб (ПДФО)** у розмірі 18% (станом на 1 січня 2019 року).

На певний період часу можуть вводити також тимчасові податки на дохід. Наприклад, із 2014 року і дотепер (станом на 1 січня 2019 року) додатково до ПДФО стягується військовий збір у розмірі 1,5%.

Роботодавець повинен повідомити працівника про розмір заробітної плати та податків, сплачених із неї. Як ця інформація має повідомлятися, чітко не встановлено, проте на практиці багато роботодавців видають працівникам розрахункові листи. Листи формуються за кожен період оплати (зазвичай, кожного місяця) і містять опис нарахованої заробітної плати, стягнених податків і заробітної плати, яку слід видати працівнику «на руки». Приклад розрахункового листка, який ви могли б одержати за січень 2019 року, наведено в таблиці 7.1.

Таблиця 7.1

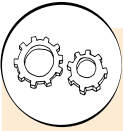
Приклад розрахункового листка

Розрахунковий листок за січень 2019 року									
Організація: ТОВ «Ромашка»									
Ім'я: Мельник Катерина									
Табельний номер: 00000001									
Вид	Період	Відпрацьовано		Оплачено		Сума	Вид	Період	Сума
		Дні	Години	Дні	Години				
1. Нараховано						2. Утримано			
Оклад по днях		23	184	23	184		Військовий збір		150
							ПДФО		1 800
Разом нараховано:						10 000	Разом утримано		1 950
3. Доходи в натуральній формі						4. Виплачено			
							Чергова виплата		4 200
							Аванс		3 850
Разом натуральних доходів							Разом виплат		8 050
Борг за працівником на початок місяця						0	Борг за працівником на кінець місяця		0

Отже, коли ви бачите вакансію роботи зі вказаною заробітною платою, завжди потрібно уточнювати, це плата до чи після вирахування податків, адже різниця буде істотною.

Окрім ПДФО, на заробітну плату також нараховується **єдиний соціальний внесок (ЄСВ)**. Цей внесок сплачує роботодавець, тому його не відображено в розрахунковому листі. Станом на 1 січня 2019 року для більшості випадків ставка ЄСВ дорівнює 22%.

Більша частка сплаченого єдиного соціального внеску (на сьогодні приблизно 85%) потрапляє до Пенсійного фонду України, а решта ЄСВ – до інших соціальних фондів. Ці кошти використовують на соціальні потреби (пенсії, допомоги у зв'язку з безробіттям, тимчасовою втратою працездатності, нещасним випадком на виробництві тощо).

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

Місячна заробітна плата Юрія становить 8 000 грн. Порахуйте, скільки разом податків сплачується з неї у січні 2019 року? Що з цих податків має сплатити роботодавець, а що працівник? Яку заробітну плату отримає Юрій після оподаткування?

Відповідь:

- 1) разом з заробітної плати 8 000 грн буде сплачено 3 320 грн (ЄСВ у розмірі 1 760 грн, ПДФО – 1 440 грн і військового збору – 120 грн);
- 2) роботодавець є платником ЄСВ, а працівник – ПДФО та військового збору;
- 3) Юрій отримає 6 440 грн (8 000–1 440–120).

2. Податки на доходи від інших форм зайнятості

Як ви вже знаєте, багато людей працюють не як наймані працівники, а як фрілансери чи підприємці. Такі люди можуть бути зареєстровані в податкових органах як особи, що займаються незалежною професійною діяльністю (зазвичай це адвокати, лікарі, художники тощо), чи фізичні особи-підприємці. Оскільки такі особи не отримують регулярної заробітної плати, їхній дохід оподатковується інакше.

Система оподаткування таких осіб різна в різних країнах, але, зазвичай, вони повинні самостійно (1) визначити свої доходи та скільки податків їм треба сплатити, (2) відобразити такі розрахунки в окремому документі, який треба подати до податкових органів – податковій декларації, та (3) сплатити податки.

У таблиці 7.2 наведено приклади податків із доходів, які мають сплачувати незалежні професіонали та підприємці в Україні. Деяким підприємцям дозволяється обрати спрощену систему оподаткування.

Таблиця 7.2

Податки на доходи незалежних професіоналів та підприємців

	Особа, що займається незалежною професійною діяльністю	Підприємець, що обрав загальну систему оподаткування	Підприємець, що обрав спрощену систему оподаткування
Податок на доходи фізичних осіб (ПДФО)	Так Податок (18%) нараховується на чистий дохід (різницю між доходами та витратами, пов'язаними з професійною діяльністю)		Ні
Єдиний податок	Ні		Так, у формі (залежно від класифікації підприємця): а) певної фіксованої суми; або б) відсотку від доходу.
ЄСВ	Так Внесок нараховується на чистий дохід		Так Внесок нараховується на суму, яку підприємець визначає самостійно

Як бачимо з таблиці, спрощена система оподаткування так називається, бо особі не потрібно визначати різницю між своїми доходами та витратами.

Податковий кодекс, який є основним законом у сфері оподаткування, визначає безліч вимог щодо того, які саме доходи зараховують до оподаткованого доходу та на які саме витрати можна такий дохід знизити. На практиці самостійно визначити суму доходу, із якого треба сплачувати податок, інколи буває складно. Єдиний податок дає змогу спростити підрахунки.

Отже, якщо перед вами стоятиме вибір між тим, яку систему оподаткування обрати, радимо уважно вивчити переваги та недоліки різних систем, щоб обрати найвигідніший для вас варіант. Для цього також можна скористатися порадою кваліфікованих податкових консультантів.

3. Податки на інші доходи незалежно від форми зайнятості

Крім заробітної плати чи доходів від підприємництва/незалежної професійної діяльності, багато хто може також одержувати додаткові доходи (нетрудові надходження). Це можуть бути проценти за депозитами, дивіденди (якщо особа є власником компанії), прибуток із інвестицій, орендні платежі, спадок, дорогий подарунок, гроші від продажу квартири чи будинку тощо. Податки за такими доходами сплачуються окремо.

Визначаючи, скільки податку потрібно сплатити з інших доходів, треба спершу перевірити, чи з таких доходів ви взагалі повинні платити податок. Наприклад, якщо особа отримує подарунок від найближчих родичів, то ставка податку дорівнює 0%.

Окрім того, в Україні наразі діє така модель, що у випадках, коли це можливо, розрахунком розміру ПДФО та його сплатою займаються особи, які виплачують дохід. Наприклад, у разі виплати процентів за банківським депозитом, податки сплачує банк, а людина отримує дохід вже після вирахування податків.

Якщо ви визначили, що податок платити треба, і ніхто не сплатив його за вас, то в такому разі ви повинні подати річну податкову декларацію до податкових органів і самостійно сплатити податки.

4. Податки на доходи бізнесу

Податок, який зазвичай повинна сплачувати компанія, називається податком на прибуток підприємств. Принцип його нарахування такий самий, як і в податку на доходи підприємця за загальною системою оподаткування, а саме:

Податок на прибуток = (доходи компанії - витрати компанії) × ставка податку

На 1 січня 2019 року ставка податку на прибуток підприємств дорівнює 18%, проте для деяких видів підприємств ставка може бути нижча.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

За 2017 рік до топ-10 найбільших платників податків України ввійшли 6 енергетичних компаній (у сфері нафти, газу та електричної енергії) та 4 тютюнові компанії.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Які податки стягують із доходів: а) найманого працівника; б) незалежного професіонала чи підприємця; в) бізнесу?

Чи потрібно сплачувати податки з нетрудових надходжень?

§ 7.4 Податки на майно

Також доволі поширеною практикою є оподаткування рухомого чи нерухомого майна. Такі податки належать до третьої групи податків – податків на майно. Ви зобов'язані сплачувати такі податки, якщо володієте майном, яке підлягає оподаткуванню (наприклад, земельною ділянкою, квартирою чи дорогим автомобілем, із року випуску якого минуло не більш як п'ять років).

Сплата податків на майно відбувається, зазвичай, після отримання повідомлення від податкових органів, у якому зазначається, скільки треба сплатити. Водночас, компанії повинні подати декларацію та самостійно визначити розмір податку.

Розмір податку на майно розраховують по-різному, залежно від виду майна. Наприклад, податок на квартиру чи будинок залежить від площі (кількості квадратних метрів), що належить платнику податку. Ставка податку на автомобіль є фіксованою, тобто періодично треба перераховувати до бюджету певну зафіксовану суму, що не залежить від характеристик автомобіля.

Ставки податків на майно (крім податку на автомобіль, яка є фіксованою) відрізняються в різних областях України, оскільки їх встановлюють місцеві ради. Проте такі ставки не повинні перевищувати максимальні розміри ставок, визначені законом. Наприклад, для нерухомості така ставка не може бути більша за 1,5% розміру мінімальної заробітної плати (станом на 1 січня 2019 року – це не більш як 63 грн з одного квадратного метра).

Є багато винятків, коли дозволяється не сплачувати податок на майно або сплачувати його в меншому розмірі. Відповідно, завжди треба уважно вивчати, чи потрібно і, якщо так, то в якому розмірі сплачувати податки на майно.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Із якого майна зазвичай потрібно сплачувати податки?

§ 7.5 Податкові пільги та організація збору податків

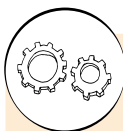
У деяких випадках держава надає пільги зі сплати податків. Підставами для надання таких пільг можуть бути, наприклад, соціальна вразливість певних груп людей (наприклад, осіб із інвалідністю) чи суспільне значення певної діяльності (наприклад, виробництво електричної енергії на сонячних чи вітрових станціях).

Податкові пільги можуть бути у формі:

- **звільнення від сплати податку.** Наприклад, із житла, що належить багатодітним сім'ям, не потрібно сплачувати податок;
- **встановлення зниженої ставки податку.** Наприклад, ПДВ на лікарські засоби становить 7%, замість загальної ставки 20%;
- **надання знижки,** тобто зменшення суми, із якої потрібно сплачувати податок.

Зокрема, більшість осіб, які сплачують ПДФО, мають право зменшити розмір доходу, із якого сплачується податок, на певні витрати. Це можуть бути витрати на навчання, лікування, переобладнання автомобіля тощо. У деяких випадках така податкова знижка поширюється також на витрати, що здійснюються на користь найближчих родичів (наприклад дітей).

Оскільки ПДФО зазвичай сплачують одразу під час виплати заробітної плати, то застосувати знижку можна лише згодом через отримання відшкодування від держави. Для цього платнику податків потрібно звернутися до податкового органу та надати документи, які підтверджують здійснення витрат.

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

Розгляньмо застосування податкової знижки на практиці. Школярка Марія вирішує продовжити навчання після школи в університеті. Оплата за один рік у вибраному університеті становить 20 000 грн. Її батько, який вирішив оплатити навчання, отримує в рік дохід 120 000 грн, із якого сплатив 21 600 грн як ПДФО (18%). Визначте суму, на повернення якої має право батько Марії.

Розв'язання:

- 1) визначаємо дохід, із якого потрібно було б сплатити ПДФО з урахуванням податкової знижки:

$$120\ 000 - 20\ 000 = 100\ 000 \text{ грн};$$

- 2) визначаємо ПДФО з урахуванням податкової знижки:

$$100\ 000 \times \frac{18\%}{100\%} = 18\ 000 \text{ грн};$$

- 3) знаходимо різницю між сплаченим податком та податком, який потрібно було б сплатити з урахуванням податкової знижки:

$$21\ 600 - 18\ 000 = 3\ 600 \text{ грн.}$$

Відповідь: батько Марії має право на повернення 3 600 грн.

В Україні установи, відповідальні за збір та облік податків, у різні часи мали різні назви. Із 2014 року й станом на 1 січня 2019 року, за сплатою і податків, і мита, і ЄСВ стежить єдина Державна фіскальна служба, підпорядкована Міністерству фінансів. Оскільки назви органів та їхні повноваження можуть змінюватися, радимо перевіряти інформацію про них на веб-сайті Кабінету Міністрів України (<https://www.kmu.gov.ua/ua/catalog>).

Детальні правила щодо того, хто має сплачувати податки, коли, як і в якому розмірі, які є податкові пільги, містяться в Податковому кодексі України. Сплата мита та ЄСВ регулюється окремими законами, а саме Митним кодексом України та Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Ці акти можуть бути доволі заплутані та складні, тому якщо є сумніви в правильному розумінні їхніх положень, варто звернутися за роз'ясненням до Державної фіскальної служби або до податкового консультанта.

Крім роз'яснень, Державна фіскальна служба повинна стежити, щоб всі сплачували податки згідно з законом. Як ви вже знаєте, ухилення від сплати податків є незаконним. Якщо було не сплачено податків на велику суму (станом на 1 січня 2019 року – понад 960 000 грн), це вважатиметься злочином, і винна особа нестиме кримінальну відповідальність.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Що таке податкова пільга?

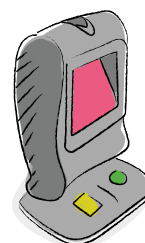
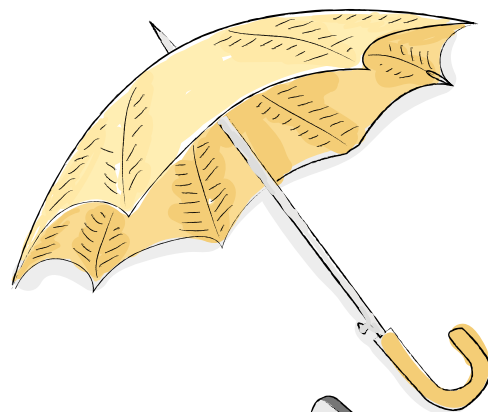
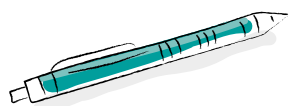
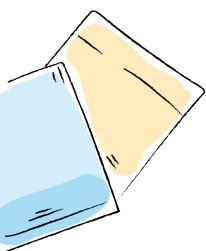
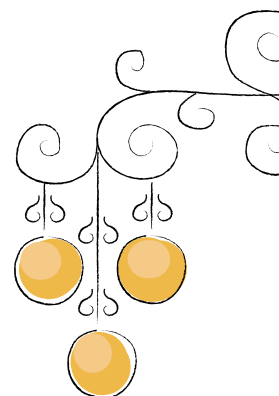
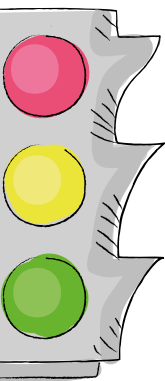
Який орган в Україні відповідає за збір податків та їх облік?

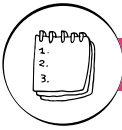
РОЗДІЛ 2

Фінансова система та фінансові послуги

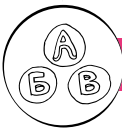

ТЕМА 8. ЯК ПРАЦЮЄ ФІНАНСОВА СИСТЕМА

ВИВЧИВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ:

- ✓ дізнаєтеся, що таке фінансова система і хто є її основними учасниками
- ✓ ознайомитеся з фінансовими посередниками та послугами, які вони надають
- ✓ будете знати, якими є основні способи регулювання фінансових ринків

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ

<i>фінансова система</i>	<i>нетто-кредитори</i>
<i>фінансові посередники</i>	<i>нетто-позичальники</i>

§ 8.1 Фінансова система та канали руху коштів

Фінансова система є необхідною для ефективного функціонування економіки країни та її розвитку. Сьогодні прожити «поза» фінансовою системою фактично неможливо. У найближчому майбутньому ви станете студентами або розпочнете працювати та отримуватимете стипендію чи заробітну плату на свій поточний рахунок у банку. За допомогою платіжної картки, випущеної до рахунку, ви зможете сплачувати за комунальні послуги чи за проїзд у метро, розраховуватися в магазинах та в Інтернеті. Усі ці й інші фінансові послуги забезпечує фінансова система.

Фінансову систему можна розглядати в широкому та вузькому розуміннях. У широкому до фінансової системи зараховують фінанси держави, фінанси підприємств, фінанси домогосподарств і фінансові ринки. Ми розглядатимемо в цьому навчальному посібнику **фінансову систему** у вузькому розумінні – як сукупність фінансових регуляторів, фінансових установ (банків, страхових компаній, інших фінансових установ) і фінансових ринків.

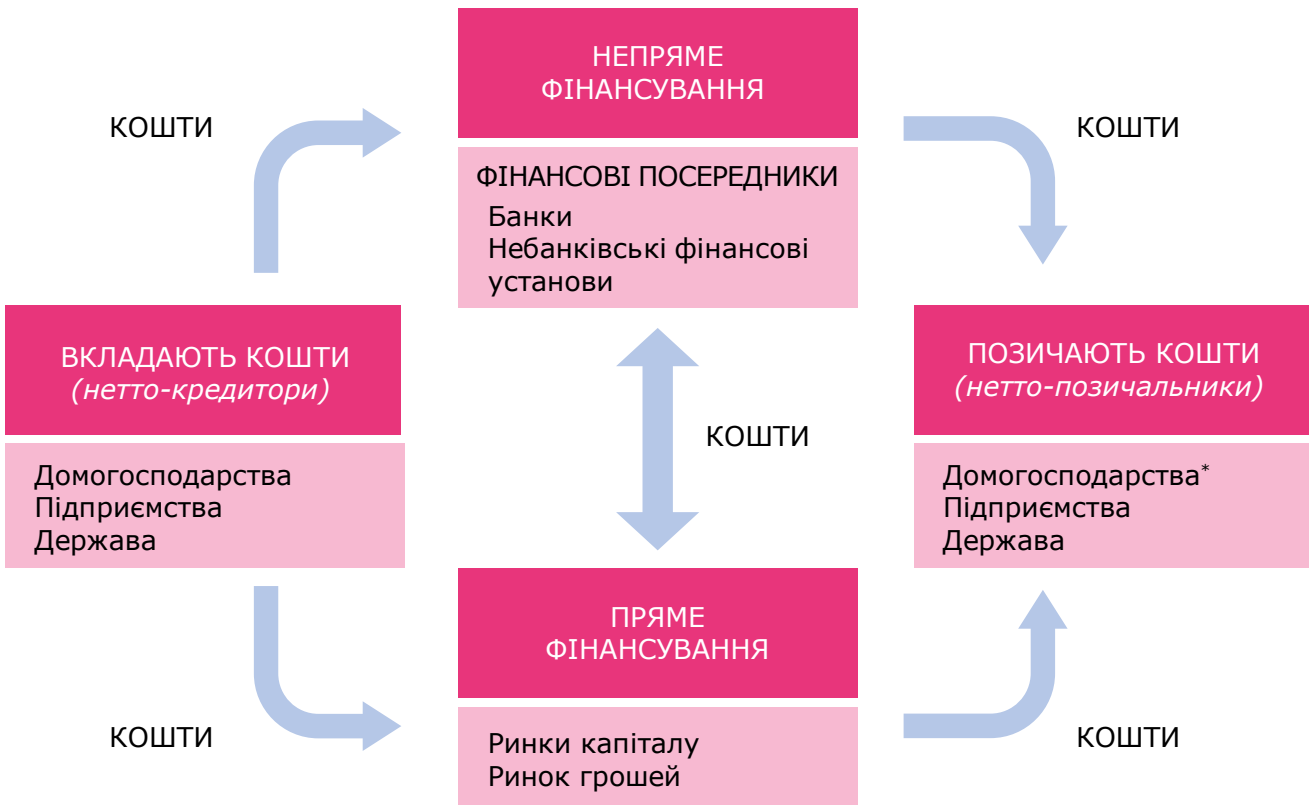
Фінансова система є «кровоносною системою» економіки, а тому держава, підприємства та домогосподарства не можуть існувати без фінансових послуг, які вона продукує. Особливе місце у фінансовій системі належить фінансовим регуляторам. Нижче ви дізнаєтеся більше про їхні функції та про те, які з них діють в Україні.

Фінансова система виконує основну функцію передачі коштів від тих, хто має їх надлишки, до тих, хто їх не має, але потребує та може в майбутньому повернути, сплативши за це певну винагороду. Тих, хто зберігає і вкладає кошти (**нетто-кредитори**), зображено на малюнку 8.1 ліворуч, а тих, хто запозичує кошти для фінансування своїх витрат (**нетто-позичальники**), – праворуч. Чому ці визначення починаються з «нетто-» (від італ. *netto* – «чистий, у чистому вигляді»)? Тому що,

наприклад, домогосподарство може одночасно мати й гроші на рахунку в банку, і кредит, і якщо грошей на рахунку більше, ніж сума кредиту, то домогосподарство є нетто-кредитором; а якщо навпаки – то нетто-позичальником, який позичає в інших більше, ніж сам надає в позику.

Як ми бачимо на малюнку 8.1, різні домогосподарства, підприємства та держави можуть бути або нетто-кредиторами, або нетто-позичальниками. Водночас домогосподарства частіше є нетто-кредиторами, а підприємства та держави – нетто-позичальниками.

* У межах фінансової системи домогосподарства позичають кошти лише від фінансових посередників, тоді як держава та підприємства позичають кошти й від фінансових посередників, і на ринках капіталу/ринку грошей.

Мал. 8.1 Канали руху коштів у фінансовій системі

Стрілки на малюнку 8.1 вказують, що кошти надходять від нетто-кредиторів до нетто-позичальників двома каналами.

Перший канал – **канал непрямого фінансування**, який передбачає участь фінансових посередників. Непряме фінансування означає, що нетто-кредитори надають кошти нетто-позичальникам за посередництва банків й інших фінансових установ. Іншими словами: одне домогосподарство вкладає кошти до банку, а банк видає за рахунок залучених ним коштів кредит іншому домогосподарству. Тож банк, а не домогосподарство – нетто-кредитор є безпосереднім кредитором для домогосподарства – нетто-позичальника. Процес непрямого фінансування є основним маршрутом для переміщення коштів від нетто-кредиторів до нетто-позичальників.

Другий канал – **канал прямого фінансування**, який передбачає залучення коштів від нетто-кредиторів до нетто-позичальників напрямую через ринки капіталу та ринок грошей. Щоб залучити кошти на цих ринках, підприємства та держава (нетто-позичальники) випускають цінні папери, які посвідчують прямі відносини між нетто-позичальниками та нетто-кредиторами. Домогосподарства цінні папери не випускають, а можуть бути лише їхніми покупцями (тими, хто робить інвестиції, – інвесторами/нетто-кредиторами). Хоча це є каналом прямого фінансування, на цих

ринках також працюють фінансові посередники, які сприяють передачі коштів від нетто-кредиторів до нетто-позичальників.

Кошти між домогосподарствами можуть обмінюватися й поза фінансовою системою, але такому обміну можуть бути притаманні певні ризики, із якими ви ознайомитеся далі. Для економічного розвитку дуже важливим є належне функціонування компонентів фінансової системи – фінансових посередників і ринків капіталу.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Чи може прожити в сучасному світі людина, не використовуючи фінансову систему?

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Що розуміють під терміном «фінансова система»?

Хто такі нетто-кредитори та нетто-позичальники?

§ 8.2 Фінансові посередники та фінансові послуги

Фінансові посередники – це фінансові установи, які надають специфічні послуги (**фінансові послуги**), спрямовані на задоволення фінансових потреб клієнтів й одержання прибутку від використання грошових коштів чи інших активів або управління ними.

Фінансові установи можуть використовувати у своїй діяльності й власні кошти (надані їм їхніми власниками та зароблені), і кошти, залучені (запозичені) від держави, підприємств і домогосподарств. Для цілей цього навчального посібника терміни «фінансові установи», «фінансові посередники» та «надавачі фінансових послуг» використовуватимуться як взаємозамінні.

Постає логічне запитання, а навіщо потрібні фінансові посередники, якщо нетто-позичальники можуть напямучу домовитися з нетто-кредиторами, і таким чином зекономити на вартості послуг фінансового посередника? Щоб відповісти на це запитання, розглянемо деякі аспекти діяльності фінансових посередників.

Економія на масштабі. Наприклад, ви можете позичити незнайомій людині 1 000 грн, але ви хочете мати гарантію повернення цих коштів, а саме надійний договір позики. Ви звернетесь до юриста, і він підготує для вас надійний договір за 500 грн. Якщо ви включите вартість послуг юриста у вартість позики, навряд чи позичальник буде готовий вам її сплатити. Водночас фінансовий посередник (наприклад, банк) може мати цілий підрозділ юристів, які готуватимуть стандартні договори. Враховуючи загальний обсяг виданих фінансовим посередником кредитів, середня вартість юридичного супроводження на один договір не буде така значна.

Передача ризику. Якщо ви позичаєте комусь особисто і позичальник виявився недобросовісним, втрата коштів – це ваш особистий ризик. Фінансовий посередник, який взяв від вас гроші на вклад, видасть далі кредит на власний ризик. Якщо цей кредит фінансовому посереднику не повернеться, це не означає автоматичного неповернення ним коштів за залученим від вас вкладом. По-перше, фінансові посередники можуть «перекрити» власні збитки від неповернених кредитів за рахунок прибутків від тих кредитів, які повертаються з процентами. По-друге, у певних випадках держава може гарантувати домогосподарствам повернення вкладів, розміщених ними в певних фінансових установах. Звісно, надаючи гроші фінансовому

посереднику, ви також наражаєтеся на ризик того, що такий посередник збанкрутує й що ваші кошти вам ніколи не повернуть. Це може статися через «надмірний апетит» фінансового посередника до ризикової діяльності – прийняття надмірного ризику (наприклад, кредитування позичальників, про яких із високою ймовірністю відомо, що вони не повернуть кредит) із метою отримання високих прибутків. Також це може статися через шахрайство керівників цих фінансових посередників тощо. Для запобігання таким випадкам держава використовує механізми регулювання, про які ви дізнаєтеся далі.

Недостатність інформації. Якщо ви плануєте позичити гроші незнайомій особі, ви, найімовірніше, не зможете зібрати про неї досить інформації, щоб перевірити її доходи, та іншу інформацію, яка впливає на вірогідність повернення вашої позики. Наприклад, позичальник може запевнити вас, що він бере кошти на відкриття маленького кафе або іншого власного малого бізнесу, а фактично – намагатиметься виграти на ці кошти, наприклад, на іподромі. Якщо він виграє, він зможе легко віддати вам гроші, а якщо ні – у нього не буде коштів на повернення позики. Тобто якщо у вас на початку була б інформація, що надані вами кошти будуть використані не за призначенням, ви, імовірно, не позичали б цій особі. На відміну від пересічної людини, фінансові посередники мають більше можливостей збирати потрібну інформацію та «відсіювати» недобросовісних позичальників.

Розгляньмо тепер послуги, які надають фінансові посередники. Їх називають **фінансовими послугами**, а основними з них є:

- залучення вкладів (депозитів);
- видача кредитів;
- ведення поточних рахунків, випуск платіжних карток і їх обслуговування;
- переказ коштів;
- страхові послуги;
- діяльність брокерів (торговців цінними паперами), депозитарних установ, інститутів спільного інвестування;
- фінансовий лізинг;
- діяльність недержавних пенсійних фондів;
- послуги обміну валют.

Усі ці послуги буде детально розглянуто в наступних темах навчального посібника.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Яким чином, на вашу думку, сучасні технології впливають на діяльність фінансових посередників? Чи можна користуватися фінансовими послугами, не відвідуючи відділення фінансових установ?

Залежно від видів фінансових послуг, які їм дозволено надавати, фінансових посередників поділяють на банки та небанківські фінансові установи.

Банки – це юридичні особи, які мають право на підставі відповідної ліцензії залучати вклади від фізичних і юридичних осіб і розміщувати залучені кошти на власний ризик, відкривати та вести банківські рахунки фізичних і юридичних осіб та надавати інші фінансові послуги.

До **небанківських фінансових установ** належать, зокрема кредитні спілки, ломбарди, страхові компанії та інші юридичні особи, винятковим видом діяльності яких є надання окремих фінансових послуг. На відміну від банків, які можуть надавати різні фінансові послуги, небанківські фінансові установи надають, переважно,

одну фінансову послугу (наприклад, ломбард може лише видавати кредити) або обмежений спектр послуг (наприклад, кредитна спілка може залучати депозити та видавати кредити).

Ще один термін, який ви зустрінатимете на сторінках цього навчального посібника – це **фінансовий продукт**. Це форма представлення фінансової послуги на ринку. За допомогою цікавих назв, використання різних каналів продажу фінансових послуг (онлайн тощо), додаткових «зручностей» банки, страхові компанії та інші фінансові посередники заохочують потенційних клієнтів купувати фінансові послуги саме в них. Наприклад, фінансовою послугою є надання кредиту, а фінансовим продуктом є кредит на придбання транспортного засобу «Нове авто».

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Хто такі фінансові посередники й навіщо вони потрібні?

Які основні фінансові послуги надають фінансові посередники в Україні?

§ 8.3 Ринки капіталу та ринок грошей

Капітал – це гроші й інші активи, які використовують для започаткування та розвитку бізнесу підприємства з метою отримання прибутку від його діяльності в майбутньому. Тож **ринки капіталу** – це ринки, на яких інвестори (нетто-кредитори) можуть напряму надавати кошти в користування іншим особам, які цих коштів потребують (нетто-позичальникам).

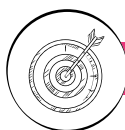
Основна мета ринків капіталу – максимально спростити прямий обмін коштів і зробити його ефективнішим. Зазвичай виокремлюють такі функції ринків капіталу.

Перша функція полягає в тому, що ринки капіталу полегшують продаж цінних паперів, тобто роблять їх більш ліквідними. Більша ліквідність цінних паперів робить їх цікавішими для інвесторів, оскільки вони можуть обміняти їх у будь-який час на гроші.

Друга функція ринків капіталу – це визначення ринкової ціни цінних паперів. Активні та прозорі торги цінними паперами дають можливість сформувати справедливую ціну на відповідний цінний папір.

Третя функція полягає в тому, що ринки капіталу є барометрами фінансової системи в певній країні й у світі загалом. Зростання цін на ринках капіталу свідчить про оптимізм інвесторів і загальне зростання економіки. Водночас, різке падіння цін може свідчити про настання фінансової кризи.

Частиною ринків капіталу є **ринок грошей**, на якому здійснюють переважно короткострокові операції з купівлі-продажу грошових коштів. Такими операціями є, наприклад, операції з короткостроковими (до одного року) борговими зобов'язаннями, що випускаються фінансовими посередниками чи підприємствами. Ринок грошей є важливішим для фінансових посередників та підприємств, ніж для споживачів, тому далі в навчальному посібнику увага зосереджуватиметься на ринках капіталу.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Що таке ринки капіталу та які їхні основні функції?

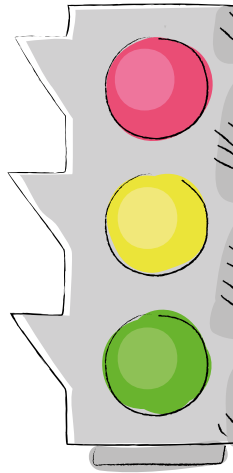

§ 8.4 Регулювання діяльності фінансових посередників

Як ви вже знаєте, фінансові посередники можуть стати неплатоспроможними, наприклад, унаслідок прийняття надмірних ризиків або через шахрайство їхніх керівників. Крім того, фінансові посередники, які надають кредити, можуть бути зацікавлені в тому, щоб не розкривати позичальникам повну вартість кредиту, оскільки, знаючи її, позичальники шукатимуть дешевші варіанти. А страхові компанії, наприклад, можуть бути не зацікавлені в тому, щоб виплачувати клієнтові відшкодування в разі настання страхового випадку, та можуть шукати будь-які причини не робити цього.

До того ж часто нетто-кредитори (особливо домогосподарства-вкладники), через брак повної інформації, не в змозі оцінити, чи має фінансова установа досить коштів для повернення вкладів, чи ні. Якщо у вкладників є сумніви щодо надійності фінансових посередників, що тримають їхні кошти, вони можуть забирати свої вклади й із ненадійних, і з надійних установ. Можливим результатом такої поведінки є «паніка», коли вкладники активно забирають свої вклади. У результаті фінансові посередники або банкрутують, або просто не мають коштів для того, щоб продовжувати кредитувати, що завдає серйозної шкоди економіці.

Саме для того, щоб реагувати на ці та інші загрози, важливим є регулювання діяльності фінансових посередників. Таке регулювання здійснює, насамперед, **держава**, за допомогою спеціального законодавства та створення спеціальних державних органів – **фінансових регуляторів** (регуляторів фінансових ринків). Окрім того, регулювання діяльності фінансових посередників можуть здійснювати й професійні об'єднання фінансових установ (так звані саморегулівні організації). Насправді фінансові посередники самі зацікавлені в тому, щоб не було зловживань, тому в багатьох країнах роль саморегулівних організацій є дуже важливою. Проте ми зосередимося далі на державному регулюванні.

Державне регулювання означає, що фінансові посередники мають підпорядковуватися певним вимогам й обмеженням, спрямованим на підтримку цілісності та безпеки фінансової системи. Фінансові регулятори оцінюють ризики, на які наражаються фінансові посередники, та вживають заходів, необхідних для пом'якшення таких ризиків.

Зазвичай держава регулює діяльність фінансових посередників, виходячи з трьох основних цілей:

- забезпечення надійності фінансової системи;
- підвищення прозорості діяльності фінансових посередників;
- захисту прав споживачів фінансових послуг і створення однакових «правил гри» для всіх учасників фінансової системи.

На сьогодні у світі немає єдиного підходу, якою має бути модель регулювання діяльності фінансових посередників. Система регуляторних органів у кожній країні залежить від особливостей її внутрішньої фінансової системи. Якщо узагальнювати, то станом на січень 2019 року можна виокремити три основні моделі регулювання:

- 1) **секторальна модель**, коли різні регулятори наглядають за різними видами фінансових посередників (наприклад, банками, страховими компаніями тощо). Така модель використовується, наприклад, у Болгарії, Іспанії, Італії, Кіпрі, Люксембурзі, Португалії, Румунії, Словенії, Хорватії;
- 2) **функціональна модель**, у якій один регулятор наглядає за надійністю та платоспроможністю всіх фінансових установ, а другий регулятор наглядає за дотриманням «правил гри» на ринку й у відносинах із клієнтами. Ця модель відома ще під назвою модель «двох вершин» (англ. «*Twin peaks*»). Вона працює в Бельгії, Нідерландах, Великій Британії;

3) **консолідована (інтегрована) модель**, у якій діє один орган нагляду за всіма фінансовими посередниками. Це може бути центральний банк країни, а може бути інший державний орган. Така модель набуває дедалі більшого поширення й наразі застосовується в багатьох країнах Європи, а саме в Австрії, Греції, Данії, Естонії, Ірландії, Латвії, Литві, Мальті, Німеччині, Польщі, Словаччині, Угорщині, Фінляндії, Франції, Чехії, Швеції.

На січень 2019 року в Україні функціонує секторальна модель регулювання надавачів фінансових послуг, у якій задіяні три основних регулятори:

- **Національний банк України (НБУ)** – регулює банківську діяльність, платіжні системи, валютні операції;
- **Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР)** – регулює діяльність учасників ринку цінних паперів (ринків капіталу);
- **Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (Нацкомфінпослуг)** – регулює діяльність інших фінансових установ.

Водночас в Україні деякі фінансові установи підпадають під регулювання декількох регуляторів одночасно (наприклад, якщо небанківська фінансова установа надає платіжні послуги, вона підпадає під регулювання Нацкомфінпослуг та НБУ).

Таблиця 8.1 демонструє компетенцію фінансових регуляторів в Україні станом на 1 січня 2019 року.

Таблиця 8.1

Фінансові регулятори України та надавачі фінансових послуг

Назва регулятора	Кого регулює
Національний банк України	<ul style="list-style-type: none"> • банки; • небанківські фінансові установи у частині надання послуг переказу коштів; • небанківські фінансові установи у частині здійснення валютних операцій
Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку	Професійні учасники ринку цінних паперів: <ul style="list-style-type: none"> • брокери (торговці цінними паперами); • інститути спільного інвестування; • депозитарні установи; • фондові біржі; • інші професійні учасники ринку
Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг	Небанківські фінансові установи: <ul style="list-style-type: none"> • страхові компанії; • лізингові компанії; • кредитні спілки; • ломбарди; • недержавні пенсійні фонди; • інші фінансові установи

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Яка модель регулювання, на вашу думку, найкраще захищає права споживачів?

Регулювання діяльності фінансових посередників може реалізовуватися декількома шляхами (способами), основними з яких є такі:

1. **Дозволи на діяльність (ліцензії).** Законодавство у сфері фінансових послуг передбачає спеціальні правила, що регулюють, кому та за яких умов дозволяється надавати певні фінансові послуги. Юридичні особи, які планують розпочати надання фінансових послуг, наприклад, такі як банк або страхова компанія, мають отримати ліцензію у відповідного регулятора. Для її отримання може вимагатися наявність певної мінімальної суми грошових коштів (так званого статутного капіталу), що забезпечує діяльність такої фінансової установи. Наприклад, мінімальний розмір статутного капіталу для здійснення банківської діяльності в Україні становить, на січень 2019 року, 500 млн грн. Крім того, засновники фінансової установи повинні мати бездоганну ділову репутацію (наприклад, не бути залученими до шахрайства) та достатню кількість коштів для підтримки стабільної діяльності цієї установи. Якщо фінансова установа не виконує встановлені регулятором вимоги, регулятор може відкликати ліцензію і фінансова установа не зможе надавати фінансові послуги.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

У січні 2019 року НКЦПФР виявила випадок, коли українська компанія пропонувала інвесторам придбати цінні папери компанії Tesla Inc. (великої міжнародної компанії – виробника електромобілів). Водночас ця українська компанія не мала ліцензії професійного учасника фондового ринку та, відповідно, її діяльність в Україні була незаконною. Отже, ухвалюючи рішення про придбання будь-яких фінансових послуг, потрібно завжди з'ясовувати інформацію про наявність в особи, яка пропонує такі послуги, відповідних ліцензій на надання фінансових послуг.

2. **Обмеження на види діяльності.** Законодавство встановлює обмеження щодо того, що фінансовим посередникам дозволяється робити. Люди, які, наприклад, розміщують кошти на депозит у банку або оформлюють страховий поліс, хочуть мати впевненість у тому, що їхні кошти будуть убезпечені і що фінансова установа зможе виконати свої зобов'язання перед ними. Одним із способів, як досягнути цього, є встановлення регуляторних обмежень щодо участі фінансових посередників у певній ризиковій діяльності (наприклад, обмеження на кредитування). Іншим способом є обмеження фінансових посередників у володінні певними активами, наприклад, цінними паперами з високим ризиком неповернення коштів. Найбільше регуляторних вимог застосовується до тих фінансових посередників, які залучають кошти від населення, зокрема до банків.
3. **Розкриття інформації.** Із метою забезпечення прозорості діяльності фінансових посередників фінансові регулятори встановлюють вимоги щодо надання певної інформації громадськості або самим регуляторам (так звані вимоги щодо розкриття інформації). Зокрема, фінансові посередники, що надають споживчі кредити, зобов'язані розкривати інформацію про реальну річну процентну ставку за такими кредитами й іншу важливу інформацію. Крім того, фінансові посередники зобов'язані розкривати інформацію про своїх

власників і керівників, а також періодично публікувати свою звітність, що містить інформацію про їхній фінансовий стан і результати діяльності (прибутки/збитки тощо).

4. **Гарантування вкладів (депозитів).** Держава може гарантувати повернення депозитів вкладникам, щоб вони не зазнавали збитків у разі, якщо збанкрутує фінансовий посередник, у якому вони розмістили депозити. В Україні повернення банківських депозитів гарантується Фондом гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО). Також зауважимо, що в Україні ФГВФО виконує функції виведення неплатоспроможних банків із ринку шляхом здійснення тимчасового управління їхніми активами та подальшої ліквідації.
5. **Запобігання відмиванню коштів. Відмивання коштів** – це термін, що позначає операції з маскування незаконного походження таких коштів. Прикладами незаконного походження коштів можуть бути: торгівля наркотиками, корупція, ухилення від сплати податків тощо. Законодавство про запобігання та протидію відмиванню коштів, одержаних злочинним шляхом, спрямоване на внеможливлення використання фінансової системи в незаконній діяльності. Воно встановлює правила щодо збору фінансовими посередниками інформації про фінансові операції (зокрема, інформації про платника й отримувача платежу, підстави платежу), а також правила щодо виявлення підозрілих фінансових операцій і передачі інформації про них до відповідного державного органу для аналізу та виявлення ознак злочину. В Україні основною державною ланкою в системі протидії відмиванню коштів є Державна служба фінансового моніторингу України. Водночас інші регулятори також задіяні в системі протидії відмиванню коштів. Вони встановлюють спеціальні правила в цій сфері для піднаглядних їм установ і контролюють їх дотримання.

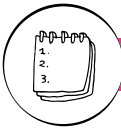

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Які існують основні способи регулювання діяльності фінансових посередників?

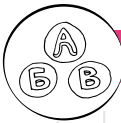

ТЕМА 9. БАНКИ ТА БАНКІВСЬКІ ПОСЛУГИ

ВИВЧИВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ:

- ✓ ознайомитесь із структурою банківської системи України
- ✓ знатимете, які послуги банки надають своїм клієнтам
- ✓ дізнаєтесь про те, як поточні рахунки допомагають управляти коштами

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ

банк

платіжна картка

поточний рахунок

тарифи

§ 9.1 Банки та банківська система

Як ви вже знаєте, **банк** – це юридична особа, яка має право на підставі відповідної ліцензії залучати вклади від фізичних і юридичних осіб і розміщувати залучені кошти на власний ризик, відкривати та вести банківські рахунки фізичних і юридичних осіб і надавати інші фінансові послуги. Це найвідоміший вид фінансових посередників, про який кожен із нас знає з дитинства.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Попередниками банків вважають старогрецьких міняйлів (трапезитів), котрі вже наприкінці V ст. до н. е. почали виконувати функції, характерні для банків: збереження грошей, переказ сум із рахунків одних клієнтів на рахунки інших, надання грошових позик.

Сам термін «банк» походить від італ. banco, що означає «лавка або стіл, за яким міняйли надавали свої послуги». Від цього-таки італійського слова походить і вже знайомий вам термін «банкрутство».

Банківська система більшості країн (зокрема й України) є дворівневою:

- 1) Перший рівень – центральний банк («банк банків»), який координує діяльність банківської системи країни загалом. В Україні таким банком є **Національний банк України** (НБУ).

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Створення Національного банку України стало можливим після проголошення державного суверенітету України 16 липня 1990 року. Основою для цього став Закон «Про банки і банківську діяльність», ухвалений у березні 1991 року, за яким Українська республіканська контора Держбанку СРСР перетворювалася на Національний банк України зі статусом центрального емісійного банку держави.

Національний банк України виконує такі важливі функції:

- НБУ є емісійним центром країни. Лише НБУ має монопольне право здійснювати емісію (випуск) національної грошової одиниці – банкнот і монет гривні;
  - НБУ відповідає за цінову стабільність у країні, тобто за забезпечення умов, коли ціни в країні зростають настільки несуттєво, що громадяни на це не звертають увагу. Для цього НБУ розробляє та реалізує монетарну політику, контролює рівень облікової ставки – ключової ставки, яка є індикатором вартості грошей у фінансовій системі країни;
  - НБУ відповідає за фінансову стабільність в країні. НБУ піклується, щоб банківська система України була стабільною, прозорою й ефективною. Для цього НБУ здійснює регулювання та нагляд за діяльністю банків. Зокрема, НБУ реєструє банки, видає банківські ліцензії, встановлює єдині правила проведення банківських операцій, стежить за їх дотриманням, а також ухвалює рішення про покарання банків-порушників;
  - НБУ забезпечує надійність, ефективність і стабільність грошових розрахунків на території України;
  - НБУ здійснює управління золотовалютними резервами України, про які ви прочитаєте в темі 12 «Що таке валюта»;
  - НБУ контролює обіг іноземної валюти на території України. Щоб надавати послуги з обміну валюти, переказу коштів, видачі кредитів або залучення депозитів в іноземній валюті банки й небанківські фінансові установи повинні отримати в НБУ спеціальний дозвіл – ліцензію на валютні операції;
  - НБУ сприяє економічному розвитку України. В умовах стабільної роботи банківського сектору зростає рівень довіри населення до банків, про що свідчить збільшення обсягів депозитів. Останні є ресурсами для майбутніх кредитів, які інвестуватимуться в національну економіку.
- 2) Другий рівень – комерційні банки, які безпосередньо працюють із фізичними та юридичними особами.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

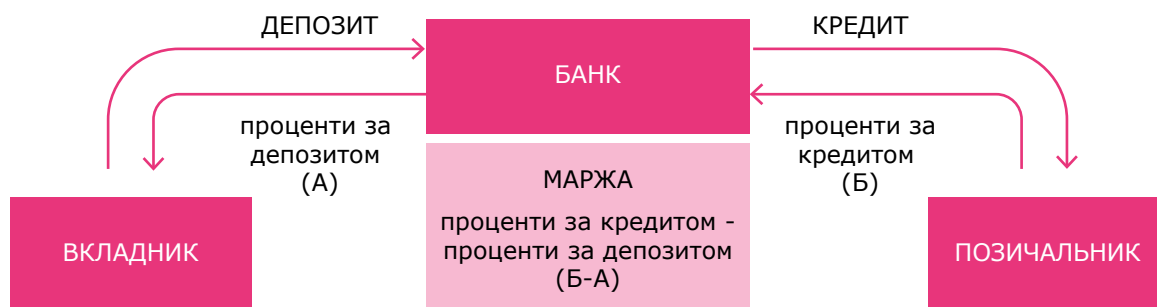
Станом на січень 2019 року в Україні нараховують 77 банків, що мають банківську ліцензію. Ще в 2014 році в Україні їх було 180, проте через ведення ризикової діяльності за ці роки банківський ринок залишило багато неплатоспроможних фінансових установ.

Комерційні банки відіграють важливу роль у фінансовій системі. Якщо спробувати описати роль банків одним реченням, то це можна зробити так: банки переспрямовують кошти від тих, хто їх має і хоче їх примножити, до тих, хто потребує коштів для задоволення своїх потреб і готовий сплачувати за користування «чужими» грошима.

Якщо узагальнювати, то бізнес-модель банку (а не треба забувати, що банк – це бізнес, який повинен генерувати прибуток для своїх власників) проста (мал. 9.1).

Мал. 9.1 Спрощена бізнес-модель банку

Спрощена модель бізнесу банку така: банк бере у вкладника кошти на депозит і видає ці кошти як кредит позичальнику. Позичальник сплачує проценти за кредитом, а банк сплачує частину цих процентів вкладнику за депозитом. Залишок (маржа) – це дохід банку. Банки також заробляють на інших видах послуг, наприклад, на переказах коштів або на видачі платіжних карток.

Інформацію щодо українських банків, яким НБУ видав банківську ліцензію (тобто дозволив працювати на ринку), можна знайти на веб-сайті НБУ.

Деякі банки мають лише один офіс. Інші мають низку офісів (головний офіс та філії чи відділення) в одному місті або в декількох містах. Ще інші мають розгалужену мережу філій та відділень по всій (чи практично всій) Україні. Також банки мають зазвичай мережу банкоматів – апаратів, призначених для прийому та видачі грошових коштів і здійснення інших операцій за допомогою платіжної картки.

Але чи завжди потрібно йти до відділення банку для того, щоб отримати банківську послугу? Якщо ваша відповідь на попереднє запитання «ні», – ви маєте рацію! Багато банківських послуг можна отримати, не відвідуючи відділення банку. Наприклад, сидячи вдома та користуючись інтернет-банкінгом, ви можете переказати гроші на картку іншої людини, сплатити за комунальні послуги, відкрити депозит чи отримати кредит тощо.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Із розвитком цифрових технологій з'явилися необанки, або банки без відділень. Такі банки працюють лише дистанційно/онлайн та не витрачають кошти на утримання відділень. Тому вони зазвичай можуть запропонувати вищі процентні ставки за депозитами або стягувати нижчі комісії за проведення платежів. Чи знаєте ви такі банки в Україні?

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Що таке банки та яка їхня роль у фінансовій системі?

§ 9.2 Види банківських послуг

Комплекс послуг, які банки пропонують клієнтам, різняться залежно від країни, рівня розвитку її фінансової системи й економіки загалом. Але в переважній більшості країн світу спектр банківських послуг є досить широким. Водночас такий перелік послуг постійно змінюється з урахуванням розвитку технологій, змін у вподобаннях споживачів тощо.

Основні види банківських послуг для населення та для підприємств в Україні такі (мал. 9.2).

ОСНОВНІ БАНКІВСЬКІ ПОСЛУГИ ДЛЯ ФІЗИЧНИХ ОСІБ		Поточні рахунки (для виплати стипендії, заробітної плати, пенсії та інші) та дебетові платіжні картки
Обмін валют	Депозити	Платежі без відкриття рахунку (переказ коштів на користь людей та підприємств)
Сейфи		Кредити (готівкові, на дебетову платіжну картку позичальника, на рахунок продавця товару, кредитні картки тощо)
ОСНОВНІ БАНКІВСЬКІ ПОСЛУГИ ДЛЯ ПІДПРИЄМСТВ		Поточні рахунки, зарахування та переказ коштів
Обмін валют та обслуговування міжнародної торгівлі (гарантії, акредитиви тощо)	Депозити	Прийом платежів на користь підприємств від населення (наприклад, за комунальні послуги)
		Кредити (кредити на придбання певної продукції чи обладнання, кредитні лінії та овердрафти на поточні витрати тощо)

Мал. 9.2 Основні види банківських послуг для населення та підприємств в Україні

В Україні лише банки можуть пропонувати такі послуги, як відкриття та обслуговування поточних рахунків і випуск платіжних карток. Інші фінансові послуги можуть надавати не лише банки, а й певні небанківські фінансові установи. Наприклад, кредитні спілки теж залучають вклади фізичних осіб і надають їм кредити, а ломбарди та фінансові компанії надають кредити за рахунок власних (не залучених від населення) коштів.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Уявіть, що було б, якби не було банків...

Куди б ви звернулися для того, щоб узяти гроші в борг? Де ви могли б зберігати свої заощадження? Як би це вплинуло на економіку країни?

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Назвіть основні банківські послуги для підприємств і споживачів.

§ 9.3 Обираємо банк

Різні банки пропонують різні умови обслуговування: в одному вищі процентні ставки за депозитами; в другому – ставки за депозитами нижчі, але й нижчі процентні ставки за кредитами; третій стягує меншу комісію за обслуговування поточного рахунку; у четвертого кращі умови для розрахунку платіжною картою за кордоном...

Тому дуже важливо уважно вивчати умови конкретної послуги, яка вам потрібна, та запитувати інформацію про таку послугу в декількох банках для порівняння.

Не забувайте, що варто «досліджувати» не лише умови конкретної послуги, а й банк загалом, аби пересвідчитися, що він буде надійним надавачем послуг.

На що потрібно при цьому звернути увагу? Зокрема, на такі питання:

- **ліцензія:** доцільно перевірити на веб-сайті НБУ, коли банку видали ліцензію та на які види послуг (наприклад, чи може він працювати із банківськими металами, якщо ви плануєте розмістити на депозит в ньому свій золотий зливочок);
- **ліквідність активів банку:** цю інформацію можна знайти на веб-сайті НБУ або у фінансовій звітності банку, яка має публікуватися на його веб-сайті. Високий рівень ліквідності активів свідчить про те, що банку вистачить коштів для вчасного розрахунку за його зобов'язаннями (наприклад, вчасного повернення депозиту);
- **якість кредитного портфеля банку:** цю інформацію також можна знайти на веб-сайті НБУ або у фінансовій звітності банку. Значна частка прострочених кредитів, виданих банком (тобто тих, які не повертаються позичальниками), збільшує ризик того, що банк не зможе розрахуватися за своїми боргами;
- **прибутковість:** на веб-сайті НБУ або у фінансовій звітності банку доцільно перевірити, чи є банк прибутковим або ж збитковим упродовж декількох останніх кварталів;
- **рейтинг банку:** є рейтингові агентства, які оцінюють надійність банків, присвоюючи їм рейтинги (оцінки). Наприклад, рейтинг надійності вкладів – це оцінка можливості банку виконати вчасно й у повному обсязі взяті на себе зобов'язання перед вкладниками. Інформацію про рейтинги можна знайти на веб-сайті банку та рейтингового агентства;
- **власник банку:** може бути корисно дізнатися, кому належить банк, чи залежать власники банку від політичної чи економічної ситуації в Україні або ж закордоном тощо. Інформацію про структуру власності банку можна знайти на веб-сайті НБУ або на веб-сайті банку;
- **новини про банк та «народний рейтинг»:** якщо у ЗМІ є багато негативних новин про банк, зокрема про претензії до нього з боку фінансового регулятора, – це привід насторожитися. Значна кількість негативних відгуків клієнтів банку також має бути пересторогою.

Також доцільно звертати особливу увагу на саме ті аспекти роботи банку, які пов'язані з потрібною для вас послугою. Наприклад, якщо ви обираєте банк для отримання платіжної картки, варто поцікавитися, скільки в такого банку є банкоматів, якими ви зможете скористатися (власних або партнерських, тобто банкоматів інших банків, із якими є домовленості про використання їхньої мережі банкоматів). У цьому разі для вас також може мати значення, де саме знаходяться такі банкомати – чи вони поруч із домівкою, чи іншими місцями, які ви часто відвідуєте.

Іншими словами, перш ніж підписувати договір на будь-яку банківську послугу, ви маєте зробити певну «домашню роботу», пошукавши інформацію про банк самі та/або запитавши про таку інформацію в працівника банку.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

На що слід звертати увагу під час вибору банку для отримання певної банківської послуги?

§ 9.4 Поточні рахунки

Поточний рахунок – це рахунок, який банки відкривають підприємствам та фізичним особам (клієнтам) для здійснення насамперед розрахунково-касових операцій, тобто операцій із переказу коштів з рахунку/на рахунок та приймання/видачі готівки (мал. 9.3). Це одна з найпоширеніших послуг, яку банки пропонують населенню та бізнесу.

ЗА ДОПОМОГОЮ ПОТОЧНИХ РАХУНКІВ ВИ МОЖЕТЕ:		отримувати стипендію, заробітну плату чи пенсію
		сплачувати свої рахунки (наприклад, за комунальні послуги, придбаний в інтернет-магазині товар або туристичну подорож)
надсилати/отримувати перекази від інших людей	купувати іноземну валюту	сплачувати в супермаркетах, ресторанах, готелях тощо
		зберігати кошти на поточному рахунку та переказувати їх на свої депозитні рахунки

Мал. 9.3 Для чого людині потрібен поточний рахунок

Зауважимо, що поточні рахунки фізичних осіб не можуть використовуватися для підприємницької діяльності, тобто, наприклад, для отримання оплати за проданий товар або за надані послуги. Для цього підприємцям відкривають окремі рахунки.

Банк відкриває поточний рахунок на підставі договору між банком та клієнтом (договір банківського рахунку). Перелік документів, які потрібно подати для цього банку, зазвичай, невеликий.

Для відкриття рахунку ви маєте, як правило, завітати особисто до відділення банку. Це потрібно для того, щоб банк міг перевірити, що ви насправді та людина, на ім'я якої буде відкрито рахунок. Із розвитком цифрових технологій також можливим стає, у певних випадках, відкриття поточних рахунків дистанційно.

Основні умови функціонування поточних рахунків в Україні:

- 1) банк приймає та зараховує на рахунок кошти, які розміщує сам клієнт або які надходять йому від інших осіб (наприклад, від роботодавця);
- 2) банк повинен виконувати вказівки (інструкції) клієнта про видачу йому певних сум готівкою з рахунку або про їх перерахування на інші рахунки (наприклад, на рахунок магазину, який продав клієнту товар, або поліклініки, яка надала медичну послугу);
- 3) банк «користується» грошовими коштами, які знаходяться на рахунку клієнта. Тобто банк може, фактично, за рахунок коштів одного клієнта видати кредит іншому клієнтові. Але якщо клієнт вимагає переказати кудись його гроші чи видати йому кошти готівкою, банк повинен виконати таку вимогу;
- 4) договір може передбачати, що, якщо кошти знаходяться на рахунку певний час, банк сплачує вам проценти на залишок коштів. Тож поточні рахунки можуть використовуватися для зберігання грошових коштів. Але зазвичай українські банки сплачують досить низькі проценти на залишок коштів на поточному

рахунку (менше ніж 1% річних) або взагалі 0%. Тому для заощадження/примноження грошей краще використовувати депозитні рахунки;

- 5) клієнт зазвичай сплачує банку певну суму (комісію) за відкриття рахунку, за зняття або переказ коштів і за проведення інших операцій;
- 6) поточні рахунки можуть відкриватися в гривні (національній валюті) або іноземній валюті (переважно в доларах США або євро);
- 7) якщо банк збанкрутує, то повернення коштів, розміщених клієнтом-фізичною особою на поточному рахунку, здійснюватиме держава, а саме – Фонд гарантування вкладів фізичних осіб.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Що таке поточний рахунок? Для чого люди користуються такими рахунками?

§ 9.5 Платіжні картки

Українські банки випускають для споживачів **платіжні картки**, які можуть бути використані для здійснення низки операцій (мал. 9.4). Їх поділяють на дебетові та кредитні.

Коли людина відкриває поточний рахунок, банки практично завжди пропонують видати їй **дебетову платіжну картку**. Така картка є інструментом доступу до поточного рахунку, на якому зберігаються ваші гроші. Водночас ви можете робити такі операції лише в межах залишку коштів на вашому рахунку – у цьому й полягає відмінність дебетової картки від **кредитної картки**. Остання дає змогу здійснювати операції за рахунок кредитного ліміту, відкритого банком. Водночас, поширеними є платіжні картки, які поєднують у собі риси дебетової та кредитної картки: людина може користуватися як власними коштами, так і коштами, що надаються банком у кредит.

ЗА ДОПОМОГОЮ ПЛАТІЖНОЇ КАРТКИ, ВИПУЩЕНОЇ ДО ПОТОЧНОГО РАХУНКУ, ВИ МОЖЕТЕ:	розраховуватися за товари та послуги в торгових організаціях (магазинах, готелях тощо) в Україні та за кордоном	знімати готівку з рахунку
	користуватися кредитом від банку чи іншої фінансової установи та погашати його	поповнювати готівкою рахунок
здійснювати платежі з рахунку – сплачувати рахунки за комунальні послуги, мобільний зв'язок, товари в інтернет-магазинах і багато іншого. Такі платежі можна, як правило, робити через касу, банкомат, за допомогою інтернет-банкінгу, безпосередньо на сайтах продавця чи надавача послуг тощо		

Мал. 9.4 Що можна робити за допомогою платіжної картки

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

За даними НБУ, станом на 1 січня 2019 року українські банки емітували майже 59,4 млн платіжних карток, тобто на кожного українця припадає 1,4 картки. Цікаво, що за 2018 рік частка безготівкових операцій від загальної суми операцій із платіжними картками була 45,1%, а отримання готівки – 54,9%. Для порівняння, у 2010 році частка безготівкових операцій становила лише 6,5%.

Зупинімось на основній інформації, яка позначена на платіжних картках (мал. 9.5).

Мал. 9.5 Лицьовий і зворотний бік платіжної картки

На лицьовому боці:

1. Номер картки.
Унікальний номер із 16 цифр, із яких перші шість – код банка-емітента (тобто банка, який випустив цю картку).
2. Ваше ім'я та прізвище.
Ця інформація підтверджує, що ви є держателем картки. Картки, які містять ім'я/прізвище держателя картки, називають іменними чи персоніфікованими. Деякі картки не містять цієї інформації, тому їх називають неіменними.
Під час поїздок за кордон краще використовувати іменну картку. Важливо завчасно попередити свій банк про майбутню поїздку, бо інакше з метою безпеки він може заблокувати й іменну, і неіменну картку за першої спроби розрахуватися в магазині або готелі за кордоном.
3. Строк дії картки.
Перші дві цифри означають місяць, останні дві цифри – рік. Картка є дійсною до останнього дня зазначеного місяця включно.
4. Логотип платіжної системи.
Одними з найбільших платіжних систем у світі є системи MasterCard, Visa, UnionPay, Diners Club, American Express та Discover.
Станом на січень 2019 року українські банки випускають картки міжнародних платіжних систем MasterCard і Visa, а також національної платіжної системи «Простір».
5. Чип.
Майже всі картки зараз оснащено чипами, на яких записано інформацію, необхідну для ідентифікації рахунка, до якого її випущено. Вважається, що картка з чипом безпечніша (тобто краще захищена від можливої підробки чи крадіжки даних власника), ніж картка лише з магнітною смугою. У деяких країнах Європи більшість магазинів, готелів, ресторанів тощо приймають винятково чипові картки. Водночас в Україні деякі банки пропонують дешевші картки без чипу (зазвичай, це – неіменні картки, наприклад, для отримання соціальних виплат від держави).
Також на лицьовому боці деяких карток є значок . Він означає, що картка підтримує NFC-технологію, тобто можливість безконтактних платежів.

На зворотному боці:

6. Магнітна смуга.
Магнітна смуга, так само як чип, зберігає інформацію, необхідну для ідентифікації рахунка, до якого її випущено. У деяких країнах банки більше не випускають картки з магнітною смугою, а лише з чипом, хоча в минулому картки випускалися, навпаки, – лише з магнітною смугою та без чипу.

7. Місце для підпису.

Розпишіться на своїй картці на спеціальній смузі для підпису, щоб за потреби (наприклад, під час сплати в готелі за кордоном карткою) продавець міг звірити ваш підпис на чеку з підписом на картці.

8. CVV/CVC код.

Це тризначний або чотиризначний код перевірки достовірності картки: для карт Visa його називають CVV 2 (англ. *card verification value 2*) і для карт MasterCard його називають CVC 2 (англ. *card validation code 2*). Він призначений для підтвердження операції в мережі Інтернет – і лише для цього, тобто його не можна повідомляти співробітникам банку чи будь-яким іншими особам.

9. Телефони банку, який випустив картку.

За цими номерами ви можете в будь-який час зв'язатися з банком, щоб отримати консультацію або допомогу, зокрема для того, щоб заблокувати картку.

PIN-код

Коли ви отримуватимете картку, банк разом із карткою повідомить вам PIN-код (ПІН-код) – у конверті або в sms-повідомленні. Це – комбінація з чотирьох цифр, тобто пароль, який вам буде потрібен для зняття коштів у банкоматі або для оплат у магазині чи готелі. Одержаний від банку PIN-код варто відразу змінити на якийсь інший. PIN-код до вашої картки також не можна повідомляти співробітникам банку чи будь-яким іншим особам.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Що таке дебетова платіжна картка?

Які основні види операцій можна здійснити за допомогою платіжної картки?

§ 9.6 Комісії за відкриття та користування поточним рахунком

Безумовно, поточний рахунок і дебетова платіжна картка до нього – це зручні інструменти управління вашими грошима. Якщо у вас є платіжна картка, то ви можете не носити з собою великі суми готівки. Втративши картку й вчасно її заблокувавши, ви втратите лише шматок пластика, а ваші гроші на рахунку залишаться в безпеці.

Але за будь-яку зручність треба платити: у цьому разі ви маєте сплачувати банку певні **комісії** за те, що він відкрив вам рахунок, видав картку та забезпечує можливість ними користуватися.

Такі банківські комісії розраховуються або у фіксованій сумі (наприклад, 50 грн за відкриття рахунку), або як певний процент від суми проведеної операції (наприклад, 1% від суми готівки, яку ви знімаєте в банкоматі).

Різні банки стягують різний розмір комісій за певні операції. Деякі банки встановлюють комісію за поповнення вашого рахунку готівкою (наприклад, 0,5% від суми поповнення), а інші дозволяють робити це безкоштовно. Деякі банки стягують комісію за зняття готівки в банкоматах інших банків (наприклад, 20 грн чи 0,3% від суми зняття), а інші дозволяють знімати й у власних, і в «чужих» банкоматах без будь-яких комісій.

Як правило, більшість комісій, встановлених банками, стосуються операцій із готівкою (чи то поповнення рахунку готівкою, чи то зняття готівки). Водночас комісії за розрахунки безготівковими коштами для оплати товарів і послуг у магазинах та мережі Інтернет зазвичай відсутні.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

На вашу думку, чому банки стягують більше комісій за операції з готівкою, ніж з безготівковими коштами? Обґрунтуйте свою відповідь.

Отже, кожен банк самостійно встановлює певний перелік і розмір таких комісій (так звані **тарифи**) та розміщує їх на своєму веб-сайті та у відділеннях. Обираючи банк для відкриття рахунку, не забувайте про те, що варто ознайомитися з тарифами, щонайменше, декількох банків та порівняти їх. Також варто періодично перевіряти такі тарифи на веб-сайті банку, адже банк може їх час від часу змінювати.

Також, певна річ, звертайте особливу увагу на ті послуги, якими ви плануєте найчастіше користуватися. Наприклад, якщо ви плануєте багато подорожувати та знімати готівку в банкоматах за кордоном, то для вас буде важливим порівняти саме тариф на зняття готівки за кордоном, який пропонують різні банки.

Зверніть також увагу на те, що багато банків встановлюють комісію за те, що рахунок є неактивним упродовж одного року чи іншого періоду часу (тобто за те, що за рахунком не було операцій, незалежно від того, чи є на рахунку якась сума, чи ні). Якщо ви не плануєте більше користуватися рахунком, то краще його закрити, щоб не сплачувати зайві комісії.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Що таке банківські тарифи?

§ 9.7 Контроль за операціями/залишком на рахунку

Платіжні картки – це зручний інструмент, і, якщо користуватися ними розважливо, вони допоможуть вам керувати грошима. Проте потрібно бути обережним, бо картки дозволяють досить легко витратити кошти. Іншими словами, якщо не контролювати свої витрати, ви можете не помітити, куди зникають ваші гроші.

Щоб цього не трапилося, завжди контролюйте стан власного поточного рахунку. Робити це можна за допомогою різних послуг, які пропонують банки.

Наприклад, ви можете контролювати, що відбувається з вашим рахунком, за допомогою sms-повідомлень (у тому числі push-повідомлень). Такі повідомлення миттєво надходять на ваш мобільний телефон, сповіщаючи про будь-який рух коштів на вашому рахунку. У них вказується, зазвичай, час здійснення та сума операції, а також поточний залишок на рахунку. Це є, напевно, найпростішим способом контролю стану вашого рахунку.

Окрім того, для відстежування операцій за рахунком зручно користуватися послугою інтернет-банкінгу. Доступ до нього можливий з комп'ютерів, підключених до мережі Інтернет, а також із планшетів і мобільних телефонів за допомогою відповідних банківських додатків.

Також банки надають (у відділеннях чи дистанційно) довідки про рух коштів на рахунку або про стан рахунку. Зверніть увагу, що зазвичай такі довідки є платними.

Контроль за рухом коштів по вашому рахунку потрібен не лише тому, що ви можете забути, що зняли готівку чи сплатили карткою в магазині. Він потрібен також для того, щоб ви могли вчасно зреагувати в разі, якщо по вашому рахунку відбуваються якісь неочікувані операції (зарахування або списання).

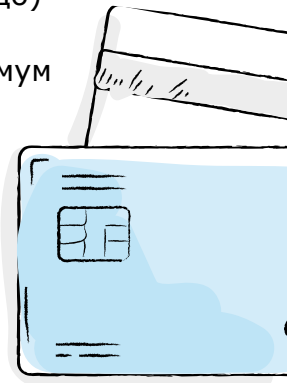

Будь-які такі операції можуть бути діями шахраїв, які отримали доступ до вашого рахунку. Крім того, такі операції можуть бути результатом банківської помилки (так, банки теж помиляються!). Саме тому дуже важливо стежити за тим, що відбувається з коштами на вашому рахунку. Ви маєте негайно зв'язатися з банком у разі, якщо вам на рахунок потрапили або з рахунку було списано кошти, про які ви нічого не знаєте.

Ще одним важливим інструментом керування вашими коштами на поточному рахунку та захисту від можливого фінансового шахрайства є так звані ліміти на здійснення видаткових операцій (тобто витрат).

Ліміт на здійснення операцій за поточним рахунком – це сума, у межах якої ви маєте можливість:

- знімати готівку в банкоматах чи касах банку – наприклад, максимум 1 000 грн у банкоматі та максимум 10 000 грн у касі за один день;
- сплачувати за товари чи послуги в торговельній мережі (магазинах тощо) – наприклад, максимум 5 000 грн за один день;
- сплачувати за товари чи послуги в мережі Інтернет – наприклад, максимум 3 000 грн за одну платіжну операцію в Інтернеті;
- здійснювати платежі за кордоном – наприклад, максимальна сума, еквівалентна 500 долларам США, для розрахунку впродовж одного дня. Зверніть увагу, що деякі банки автоматично встановлюють нульовий ліміт для розрахунку карткою за кордоном, тож, виїжджаючи закордон, клієнт має повідомити банк про подорож;
- проводити інші операції за рахунком – наприклад, максимальна сума 2 000 грн для переказу з вашої картки на картку іншої особи через банкомат.

Ліміт може бути встановлено:

- на визначений вами період, наприклад, на одну добу;
- на постійній основі – до закінчення терміну дії вашої картки або до вашого наступного звернення щодо зміни лімітів.

Обмеження може бути встановлено на суму однієї операції та/або на суму всіх операцій, здійснених упродовж одного дня. Також може бути встановлено обмеження щодо кількості операцій (наприклад, не більш як три операції зі зняття коштів у банкоматі на день).

Зазвичай кожен банк встановлює певні загальні для всіх клієнтів суми лімітів на здійснення певних операцій за рахунками та надає клієнтам право змінити їх на інші, які потрібні таким клієнтам. Клієнт може змінити ліміт, звернувшись до банку за телефоном, номер якого вказано на платіжній картці, або скориставшись інтернет-банкінгом.

То чому під час оплати карткою в мережі Інтернет чи в торговельній мережі операцію може бути відхилено банком (операцію не проведено)? Можливо, ви перевищили ліміт, встановлений для безпеки ваших розрахунків. Зверніться до банку для того, щоб збільшити ліміт для цієї операції.

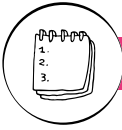
ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Які ви знаєте інструменти контролю за витратами з поточного рахунку?

Якими бувають ліміти на здійснення операцій?

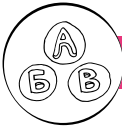

ТЕМА 10. СТРАХУВАННЯ

ВИВЧИВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ:

- ✓ зрозумієте, у чому полягає сутність страхування
- ✓ дізнаєтеся, хто бере участь у страхуванні та від чого залежить вартість страхового поліса

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ

<i>страховик</i>	<i>страхова сума</i>
<i>страхувальник</i>	<i>страхова виплата</i>
<i>страховий ризик</i>	<i>страхова премія</i>
<i>страховий випадок</i>	<i>франшиза</i>

§ 10.1 Навіщо потрібне та як працює страхування

Що може бути спільного між грипом, зламаною ногою в автомобільній аварії та загубленою в дорозі валізою? Для більшого ефекту уявімо, що всі перелічені негаразди сталися впродовж одного дня з людиною, яка поїхала на відпочинок. Першою думкою, яка спадає на розум будь-кого з нас, є: «Добре, що це не має жодного стосунку до мене». Ніхто не захотів би опинитися в такій ситуації. Але, незалежно від наших бажань, у житті завжди є місце для подій із поганими, несприятливими наслідками.

Спільним для всіх згаданих подій є те, що вони:

- є ймовірними, тобто, можуть статися з будь-ким;
- є випадковими, непрогнозованими, тобто людина не може заздалегідь знати, настануть вони чи ні (наприклад, потрапить людина в аварію чи ні), а якщо настануть, то коли саме (наприклад, коли людина захворіє на грип);
- мають наслідки, на настання яких людина не розраховувала і які загрожують життю та здоров'ю людини або тягнуть за собою певні економічні втрати (наприклад, оплата медичних послуг або купівля нових речей).

На подолання таких наслідків і спрямовано **страхування**: одна особа передає ризик настання несприятливої події або втрат від неї, а інша (страхова компанія) за певну, значно меншу за можливі втрати, винагороду бере на себе цей ризик та, якщо подія настане, має виплатити певну суму або відшкодувати втрати.

Подію, на випадок якої здійснюється страхування та яка має ознаки ймовірності та випадковості, називають **страховим ризиком**. Різні види страхування стосуються різних страхових ризиків: наприклад, медичне страхування – захворювань; страхування КАСКО – пошкодження або викрадення автомобіля, страхування відповідальності – завдання шкоди іншим людям.

Якщо людина застрахувала себе від якогось страхового ризику і така подія сталась у реальному житті, то подія перетворюється на **страховий випадок**. Саме в разі настання страхового випадку страхова компанія має виплатити певну суму або здійснити відшкодування.

Повертаючись до ситуації, описаної вище, припустимо, що людина напередодні поїздки застрахувала себе на випадок хвороби (страховий ризик). Якщо під час подорожі вона справді захворіє на грип (страховий випадок), страхова компанія має відшкодувати витрати на її лікування. А якщо в дорозі загубився багаж, страхова компанія його вартість не відшкодує, бо людина вважала таку подію малоімовірною й не страхувала багаж від такого ризику (така подія не була страховим ризиком).

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Із якими страховими випадками стикалися ви чи ваші знайомі? Як їх було вирішено (врегульовано)?

Пам'ятаймо, що, оскільки страхування базується на ймовірності настання страхового випадку, страхові компанії не виплачують відшкодування, коли:

- людина сприяла настанню страхового випадку (наприклад, перебувала в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння);
- у момент звернення до страхової компанії людині відомо, що страховий випадок вже настав або гарантовано настане (наприклад, потрапивши в аварію, людина купує страховку через Інтернет і потім викликає поліцію для оформлення аварії).

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Що таке страховий ризик?

У чому полягає різниця між страховим ризиком і страховим випадком?

§ 10.2 Учасники страхових відносин

Поговорімо про те, хто бере участь у страхуванні. Для укладення договору страхування (а саме на підставі такого договору здійснюється страхування) обов'язково потрібні дві особи: страховик, якого ми вище назвали страховою компанією, та страхувальник – особа, яка хоче передати ризики втрат страховику.

Страховик – це фінансова установа, яка отримала ліцензію на страхову діяльність, за винагороду бере на себе чужі ризики і в разі настання страхового випадку виплачує **страхове відшкодування (страхову виплату)**.

То як таке може бути, що, сплативши страховій компанії лише незначну суму, можна розраховувати на відшкодування в десятки чи сотні разів більше? Відповідь полягає в трьох принципах страхової діяльності:

- імовірність – не всі страхові ризики, які бере на себе страхова компанія, насправді стануться (реалізуються);
- накопичення – страхова компанія не поверне страхувальнику отриману винагороду, якщо страховий випадок не станеться;
- перерозподіл – що більше осіб користується послугами страхової компанії, то швидше в неї накопичуються гроші для відшкодування витрат постраждалим за реальними страховими випадками.

Основне завдання страхової компанії – надійно захистити своїх клієнтів і допомогти їм подолати наслідки раптових несприятливих подій. Аби страхові компанії не банкрутували та могли вчасно відшкодувати втрати клієнтів, держава встановлює вимоги та обмеження до діяльності страховиків. Наприклад, страховим компаніям заборонено займатися іншою діяльністю, окрім страхування. Крім того, уповноважені державні органи (а в деяких країнах – об'єднання страховиків) покликані здійснювати регулювання та нагляд у страховому секторі.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

*Станом на 1 березня 2019 року в Україні налічується 276 зареєстрованих страхових компаній. Регулювання та нагляд за страховими компаніями та видачу їм ліцензій здійснює спеціальний орган державної влади – **Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (Нацкомфінпослуг)**.*

На що саме потрібно звернути увагу, щоб оцінити надійність страхової компанії? Нижче наведено перелік питань, які, зокрема, доцільно дізнатися про страхову компанію до ухвалення вами рішення про користування її послугами:

- **ліцензія:** на веб-сайті Нацкомфінпослуг варто перевірити, чи має страхова компанія ліцензію та на які саме види страхових послуг (наприклад, чи може вона здійснювати медичне страхування);
- **актуальна інформація про діяльність:** власний веб-сайт страховика має підтримуватися в актуальному стані та містити вичерпну інформацію про компанію, її власників, керівництво. Тривожним сигналом є відсутність на веб-сайті компанії фінансової звітності за декілька останніх кварталів. Крім того, з веб-сайту Нацкомфінпослуг можна дізнатися, наприклад, кількість звернень громадян до регулятора щодо невиплати такою компанією страхового відшкодування;
- **рейтинг Моторного (транспортного) страхового бюро України (МТСБУ):** під час вибору страхової компанії для оформлення автоцивілки (страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів) варто дізнатися на веб-сайті МТСБУ, чи є страхова компанія його членом і яке місце в рейтингу посідає;
- **прибутковість діяльності:** з фінансової звітності компанії можна дізнатися, чи працює вона прибутково, тобто, чи її доходи більші за витрати;
- **новини про страховика та «народний рейтинг»:** якщо в ЗМІ є багато новин про претензії до компанії з боку державних органів чи інші негативні новини – це привід насторожитися. Іншим приводом насторожитися є значна кількість негативних відгуків клієнтів страховика.

Другою обов'язковою стороною страхових відносин є **страхувальник**. Він є клієнтом страховика, який уклав договір страхування та сплатив страховику обумовлену винагороду. Таку винагороду називають **страховою премією, страховим платежем** або **страховим внеском**.

Страхувальник може укласти договір страхування не лише на власну користь (наприклад, застрахувати свій автомобіль від викрадання), а й на користь інших осіб. Так у страхових відносинах можуть з'явитися додаткові учасники:

- **застрахована особа** – людина, життя, здоров'я та працездатність якої страхуються (наприклад, якщо батьки уклали договір медичного страхування дітей, то батьки будуть страхувальниками, а діти – застрахованими особами);

- **вигодонабувач** – людина або компанія, яка не є страхувальником, але яка отримує страхову виплату в разі настання страхового випадку (наприклад, у договорі страхування життя людина може визначити когось із родичів, хто отримує страхову виплату в разі її смерті).

Досить часто в страхуванні можуть брати участь ще декілька «допоміжних» учасників: страховий агент, страховий брокер й асистанська компанія.

Страхові агенти є представниками страхових компаній і діють від їхнього імені. Клієнтом страхового агента є сама страхова компанія, і саме її доручення він виконує. Зазвичай страховий агент укладає договори страхування, одержує страхові премії, виконує роботи, пов'язані з виплатою страхового відшкодування (страхової виплати).

На відміну від страхового агента, **страховий брокер** діє в інтересах потенційного страхувальника, а не страхової компанії. Тобто клієнтом страхового брокера є особа, яка бажає скористатися страховою послугою. Підшукуючи кращі умови страхування для свого клієнта, брокер може вести справи відразу з декількома страховими компаніями.

Наприклад, якщо людина ніколи не користувалася страховими послугами або не має достатніх знань і досвіду у виборі страхових продуктів, вона може звернутися до страхового брокера, який обере оптимальний для неї продукт з-поміж пропозицій кількох страховиків. А якщо людина точно знає, у якій компанії хоче застрахуватися, то вона може звернутися напяму до неї або до її агента.

Окрім страхових брокерів та агентів, страхові компанії активно співпрацюють із **асистанськими компаніями** (від англ. *assistance* – допомога). Це компанії, які сприяють вирішенню (врегулюванню) або розслідуванню страхових випадків. Наприклад, у медичному страхуванні вони записують до лікаря, в автострахуванні – направляють аварійного комісара на місце аварії.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

На що слід звертати увагу під час вибору страхової компанії?

У чому полягає різниця між страховими агентами та страховими брокерами?

§ 10.3 Форми страхування

У чому різниця між затопленням квартири сусіда та нападом чийогось собаки, скажімо, німецької вівчарки, на перехожого? Обидві ситуації є випадковими, імовірними та мають негативні наслідки, адже завдано шкоду майну або здоров'ю людини, за яку несе відповідальність хтось інший (власник квартири на верхньому поверсі або власник собаки).

Ці ситуації різняться тим, що в першому випадку власник квартири самостійно приймає рішення, передавати ризики затоплення сусіда на страхування чи ні. Якщо відповідальність за шкоду, завдану сусіду, буде застраховано, то пов'язані з ремонтом його квартири витрати відшкодує страхова компанія. У протилежному випадку винний буде вимушений сам покрити витрати на ремонт.

У другому випадку ситуація дещо інша. Перед власником собаки не стоїть вибір – страхуватися від такої події чи ні. Це має бути здійснено обов'язково, адже держава зобов'язує застрахувати в страховій компанії відповідальність за шкоду, що може бути заподіяна іншим людям собаками деяких порід. Вказані ситуації демонструють дві різні форми страхування: добровільне та обов'язкове.

Добровільне страхування насамперед спрямоване захистити самого страхувальника від несприятливих наслідків події. Таке страхування базується на договорі між страхувальником і страховою компанією.

Поширеними є такі види добровільного страхування:

- страхування життя;
- страхування від нещасних випадків;
- медичне страхування (безперервне страхування здоров'я);
- страхування майна.

Упродовж останнього століття більшість держав почали вимагати, щоб певні особи укладали договори обов'язкового страхування. Воно слугує гарантією іншим людям, що завдану їм шкоду буде компенсовано.

Наприклад, обов'язковими видами страхування є:

- особисте страхування від нещасних випадків на транспорті;
- страхування відповідальності власників певних порід собак або власників зброї за шкоду, яка може бути заподіяна третім особам;
- страхування нерухомого майна, придбаного у кредит.

Такі договори обов'язкового страхування укладають лише ті особи, від яких це вимагає закон. Найпоширенішим видом обов'язкового страхування в Україні на сьогодні є автоцивілка (страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів).

У деяких випадках обов'язкове страхування покликане захистити суспільство загалом. Для цього було запроваджено страхування відповідальності компаній за шкоду, яку можуть заподіяти пожежі й аварії на об'єктах підвищеної небезпеки (наприклад, автозаправних станціях), або страхування відповідальності оператора ядерної установки за ядерну шкоду тощо.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Коли людина купує квиток на потяг в Україні, то вона автоматично стає застрахованою особою за договором про страхування від нещасних випадків на транспорті, укладеним Укрзалізницею з обраною страховою компанією. У разі настання нещасного випадку під час подорожі потягом людина може звернутися до страхової компанії для отримання страхового відшкодування.

Варто пам'ятати, що ця послуга не є для пасажирів безоплатною, оскільки у вартість кожного квитка входить страховий збір. До речі, розмір збору є незначним порівняно з тарифом за проїзд, але завдяки принципам страхової діяльності, про які йшлося вище (імовірність, накопичення, перерозподіл), страхова компанія може сформулювати потрібну суму грошей і відшкодувати втрати постраждалій особі.

Зверніть увагу, що таке страхування не звільняє перевізника від відповідальності, і потерпілі можуть звертатися за відшкодуванням завданої їм шкоди й до перевізника.

Випадки, коли страхування є обов'язковим, визначає законодавство. Водночас є ситуації, коли від людини вимагається, наприклад, страхування життя або здоров'я, навіть коли воно не є обов'язковим за законом. Зокрема, під час надання кредиту банк або інша фінансова установа можуть вимагати, щоб позичальник застрахував своє життя чи здоров'я.

Також страхування поділяють за предметом (об'єктом) страхування на загальне (ризикове) страхування та страхування життя. До ризикового страхування належить:

- особисте страхування (від нещасних випадків, медичне страхування);
- страхування майна (наприклад, страхування автомобіля від ризику викрадення, страхування квартири або будинку від вогневих ризиків і ризиків стихійних явищ);
- страхування відповідальності (автоцивілка, страхування відповідальності перевізника тощо).

Ризикове страхування передбачає, що страхова компанія не повертає страхувальнику сплачені страхові платежі, навіть якщо страховий випадок не стався. Страхові компанії, які займаються ризиковим страхуванням, не мають права займатися страхуванням життя, і навпаки.

Страхування життя є спеціальним видом страхування, коли людина страхує своє життя на певну суму, яку страхова компанія зобов'язується виплатити по закінченню дії договору. Застрахована особа зможе:

- отримати всю суму одноразово;
- отримувати виплати впродовж певного часу;
- отримувати довічні виплати – періодичні платежі до смерті особи.

Якщо під час дії договору страхування застрахована особа померла, то страхову виплату отримують спадкоємці або вказані в договорі вигодонабувачі.

На відміну від загального (ризикового) страхування, у разі страхування життя страхова компанія може нараховувати інвестиційний дохід на суму отриманих страхових платежів. Кошти для виплати інвестиційного доходу страхова компанія заробляє за рахунок інвестування страхових платежів у цінні папери, розміщення їх на банківських депозитах тощо.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Відомі випадки, коли страхові компанії відмовляються укласти договори страхування. Наприклад, коли NASA (Національна космічна агенція США) готувала запуск на Місяць, жодна компанія не хотіла страхувати життя астронавтів – місія видавалася дуже ризиковою. У NASA нестандартно вирішили цю проблему без страхування. Вони випустили спеціальні листівки, на яких члени екіпажу ставили свій підпис перед вильотом, щоб сім'я могла продати їх за хорошу ціну, якщо хтось із астронавтів загине. На щастя, усі польоти на Місяць – від Аполлона-11 до Аполлона-16 – обійшлися без жертв.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

*У чому полягає різниця між добровільним та обов'язковим страхуванням?
Які є види загального (ризикового) страхування?*

§ 10.4 Які умови містить договір страхування

Для того щоб застрахувати себе від якогось страхового ризику, потрібно укласти договір страхування. Він може бути у формі письмового документа, підписаного страхувальником і страховою компанією, або оформлюватися страховою компанією як страховий поліс чи сертифікат. Також за деякими видами страхування можна укласти договори онлайн через мережу Інтернет.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Дуже часто люди купують страховку, якою не користуються або не знають, як скористатися. Зокрема, страхові послуги часто пропонують під час придбання товарів у магазинах. Так, наприклад, під час продажу мобільного телефону в магазині вам можуть запропонувати додатковий рік гарантії або безоплатну заміну екрана. Насправді, людині продають страховий продукт. У такому разі підтвердженням договору страхування є чек про купівлю телефону, у якому окремим рядком зазначено: «страхування».

У разі добровільного страхування в договорі зазвичай зазначають лише умови щодо застрахованого майна або людини. Деталі, від яких залежить, отримає людина страхове відшкодування чи ні, вказують у правилах страхування. Правила страхування розробляються страховою компанією, але їх обов'язково погоджує Нацкомфінпослуг.

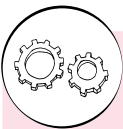
Аби зрозуміти, про що йдеться в договорі або правилах страхування, необхідно розібратися з основними термінами та поняттями, які вам неодмінно траплятимуться.

1. Страхова сума та страхова виплата

Страхова сума – це максимальна грошова сума, у межах якої страхова компанія зобов'язана провести виплату (здійснити відшкодування) за умови настання страхового випадку.

Страхова виплата – це грошова сума, яку страхова компанія фактично виплачує після настання страхового випадку.

У більшості випадків страхова сума та страхова виплата співвідносяться як ціле та часткове. Наприклад, у договорі медичного страхування визначено єдину страхову суму, яку страхова компанія готова виплатити впродовж дії договору. Водночас страхових виплат може бути декілька (за кожною хворобою), але їхній загальний розмір не може перевищувати страхову суму.

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

Наталка уклала договір медичного страхування зі страховою сумою 75 000 грн. Упродовж дії договору їй було проведено операцію за 40 000 грн, три обстеження лікарів вартістю по 1 000 грн кожне. Також страхова компанія відшкодувала купівлю ліків на 15 000 грн. Чи зможе Наталка отримати страхову виплату за надання стоматологічних послуг вартістю 5 000 грн та ще одну операцію вартістю 15 000 грн?

Відповідь:

Загальна сума здійснених страхових виплат становить 58 000 грн. Загальна вартість додаткової страхової виплати становитиме 20 000 грн, а отже, перевищить страхову суму за договором на 3 000 грн. Тому коштів не вистачить на повну оплату обох медичних послуг.

Варто пам'ятати, що розмір страхової виплати при загальному (ризиковому) страхуванні найімовірніше буде прив'язано до розміру завданого збитку.

2. Страхова премія

Страхова премія (страховий платіж, страховий внесок) – це сума коштів, яку страхувальник має сплатити страховій компанії відповідно до договору страхування.

На розмір страхової премії впливатимуть кілька чинників. Наприклад:

- страхова сума: за загальним правилом, що більша страхова сума, то більшою буде і страхова премія;
- страхові ризики: що більший перелік страхових ризиків, то більшою буде страхова премія. Наприклад, ціна страховки на оплату медикаментів та послуг лікаря на випадок лише ангіни буде в рази нижча, ніж у разі страхування на випадок ГРВІ, грипу та ангіни;
- предмет страхування та/або особистість застрахованої особи: страхування передбачає прогнозування та розрахунок ризику, пов'язаного зі «звичайною поведінкою» пересічної людини. Що більшим буде відхилення від такої «звичайної» поведінки, то вищою буде вартість страховки. Наприклад, туристична поїздка вимагає оформлення страховки. Оскільки в більшості випадків така поїздка – це пляжний відпочинок або екскурсійний тур, саме на таку «звичайну поведінку» туриста розраховується середня страхова премія. Водночас, якщо турист займатиметься екстремальними видами спорту (як-от: дайвінг, альпінізм, гірськолижний спорт), то таку поведінку не вважатимуть типовою, й особі буде запропоновано сплатити вищу страхову премію;
- витрати страхової компанії на провадження бізнесу: страхувальник буде змушений додатково заплатити за особливі умови обслуговування, наприклад, персонального менеджера. Вартість такої послуги буде включено до страхової премії;
- графік розрахунків: у більшості випадків за договорами на значні суми або на тривалий строк страхова компанія може запропонувати клієнту сплатити страхову премію частинами. Це може бути зручнішим для клієнта, оскільки йому не треба відразу платити велику суму. Але що більша кількість платежів і що більше вони розтягнуті у часі, то вища страхова премія;
- розмір франшизи: при визначенні страхової премії діє правило «що менша франшиза, то більша страхова премія».

3. Франшиза

Рідковживаний у повсякденному мовленні термін «франшиза» має важливе значення для страхування. **Франшиза** – це частина збитків, яку страхова компанія не відшкодовує відповідно до договору страхування. Тобто в разі настання страхового випадку компанія не виплачує цю суму страхувальнику або страхувальник оплачує її самостійно.

Із погляду страхової компанії, франшиза існує для того, щоб мотивувати дбайливе ставлення клієнта до предмета страхування, оскільки в разі збитків, менших за розмір франшизи, клієнт компенсуватиме їх самостійно. Клієнт за рахунок франшизи може впливати на розмір страхової премії (збільшувати чи зменшувати її – дивись пояснення нижче).

Франшиза буває двох видів: умовна і безумовна.

Умовна франшиза означає, що клієнт повинен самостійно компенсувати збитки, які не перевищують встановлену франшизу. Наприклад, якщо договором страхування передбачено умовну франшизу 1 500 грн, а сума збитків становитиме 1 400 грн, то клієнт відшкодуватиме збитки самостійно. А якщо сума збитків становитиме 1 510 грн, то страхова компанія компенсує клієнту всі 1 510 грн.

Безумовна франшиза є поширенішою в Україні. Вона передбачає, як і умовна, що в разі, якщо збиток клієнта не перевищує зазначений у договорі страхування

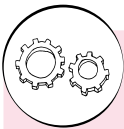

розмір франшизи, клієнт самостійно його відшкодовує. Водночас, якщо збиток перевищує розмір франшизи, страхова компанія компенсує збитки за вирахуванням франшизи. Наприклад, якщо в договорі страхування передбачено безумовну франшизу 1 500 грн і сума збитків становитиме 4 000 грн, то страхова компанія компенсує збитки за вирахуванням франшизи, тобто 2 500 грн, а збитки в розмірі франшизи (1 500 грн) клієнт відшкодовує самостійно.

Розмір франшизи може:

- бути фіксований. Тоді франшиза має єдину грошову величину, яка встановлюється в договорі страхування і не змінюється впродовж його дії. Наприклад, якщо розмір безумовної франшизи становить 500 грн, то за будь-якого розміру понесених збитків понад 500 грн сума відшкодування клієнтові буде менша на 500 грн;
- виражатися у відсотках від страхової суми. Відсоток франшизи може бути різним: у більшості випадків його величина перебуває в діапазоні від 0,5 до 10%. Наприклад, за розміру безумовної франшизи 1% та страхової суми 50 000 грн грошовий еквівалент франшизи становитиме 500 грн. Відповідно, якщо сума збитків становитиме 5 000 грн, страхова компанія компенсує з них 4 500 грн.

Також є нульова франшиза, яка передбачає компенсацію страховою компанією всіх збитків, яких зазнав клієнт.

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

Обрахуємо розмір страхових виплат при страховій сумі 100 000 грн для збитків на суми: (а) 10 000 грн; (б) 20 000 грн; (в) 70 000 грн; (г) 100 000 грн та (ґ) 150 000 грн за умови застосування: (1) нульової франшизи; (2) умовної франшизи в сумі 20 000 грн; (3) безумовної франшизи в сумі 20 000 грн і (4) безумовної франшизи 10%.

Відповідь:

Таблиця 10.1

Розрахунок розміру страхових виплат за умови різних видів франшизи

Сума збитку	Розмір страхових виплат при страховій сумі 100 000 грн			
	Нульова франшиза	Умовна франшиза 20 000 грн	Безумовна франшиза 20 000 грн	Безумовна франшиза 10%
10 000	10 000	0	0	9 000
20 000	20 000	0	0	18 000
70 000	70 000	70 000	50 000	63 000
100 000	100 000	100 000	80 000	90 000
150 000	100 000	100 000	80 000	100 000

Вартість страховки безпосередньо залежить від величини франшизи: що нижча франшиза, то вища сума страхового платежу. Тому клієнти часто ігнорують нульову або низьку франшизу, щоб заощадити на сумі страхового платежу. Водночас, заощадивши 100 чи 200 грн, клієнт змушений буде сплатити значно більше в разі настання страхового випадку. Тому під час оцінки умов страхування потрібно дуже уважно ставитися до вибору франшизи.

4. Винятки зі страхових випадків

Винятки зі страхових випадків (інколи їх називають «виключеннями») – це події, які не вважаються страховими випадками, і внаслідок настання яких страхова компанія може відмовити у страховій виплаті. Вони зазвичай пов'язані з ситуаціями, коли людина свідомо сприяє настанню страхового випадку, подає недостовірну інформацію для отримання виплати або несвоєчасно повідомляє про страховий випадок без поважних причин. Такий перелік винятків зі страхових випадків завжди міститься у правилах страхування.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ

Що робити в разі настання страхового випадку?

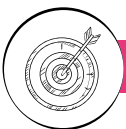
У разі настання страхового випадку страхова виплата не відбувається автоматично, а зазвичай лише після звернення страхувальника до страхової чи асистанської компанії. Конкретні дії залежать від виду страхування та завжди чітко описано в договорі та правилах страхування.

Варто пам'ятати, що виплаті, зазвичай, передуює:

- повідомлення страхової компанії/асистанської компанії;
- повідомлення органів влади (за необхідності – поліція, служба з надзвичайних ситуацій тощо);
- надання документів, які підтверджують право на страхову виплату.

В окремих випадках страхова компанія може проводити власне розслідування страхового випадку. У цій ситуації страхувальник або застрахована особа має сприяти проведенню розслідування (наприклад, надати автомобіль для огляду).

Страхова компанія повинна здійснити страхову виплату впродовж часу, встановленого договором і правилами страхування. Якщо страхова компанія зволікає з виплатою або відмовляє у виплаті, то страхувальник може звернутися зі скаргою до Нацкомфінпослуг або з позовом до суду.

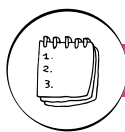

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

- Від чого залежить вартість страховки (розмір страхової премії)?
Чим відрізняється безумовна франшиза від умовної?*

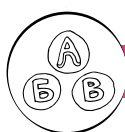

ТЕМА 11. НЕБАНКІВСЬКІ ФІНАНСОВІ УСТАНОВИ

ВИВЧИВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ:

- ✓ дізнаєтеся, які існують небанківські фінансові установи
- ✓ навчитеся відрізняти фінансові компанії від ломбардів і кредитних спілок
- ✓ знатимете, що таке фінансовий лізинг і які установи надають таку послугу

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ

ломбард	фінансовий лізинг
кредитна спілка	лізингодавець
фінансова компанія	лізингоодержувач

Для більшості з нас поняття «кредит», «депозит», «переказ коштів» асоціюються лише з банками. Проте ці фінансові послуги можуть надавати й небанківські фінансові установи. Далі ви дізнаєтеся про небанківські фінансові установи, які надають такі фінансові послуги, як кредитування, залучення депозитів, переказ коштів, обмін валют і лізинг.

На початок 2019 року в Україні було більше ніж 1 800 ломбардів, кредитних спілок, фінансових і лізингових компаній. Деякі з них можуть надавати лише одну фінансову послугу (наприклад, ломбард може займатися лише кредитуванням), інші ж можуть надавати декілька послуг одночасно. Діяльність усіх цих установ регулює спеціальний державний орган – Нацкомфінпослуг. Фінансові компанії, які здійснюють обмін валют або переказ коштів, також підлягають регулюванню з боку Національного банку України.

§ 11.1 Ломбарди

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Ломбарди є одними з найдавніших фінансових установ у світі. Батьківщиною ломбардів вважають Ломбардію – область Північної Італії, де в XIII ст. виникли контори, що видавали позики під заставу цінностей. Символом ломбардів є три золоті сфери, середньовічні комерсанти вішали їх перед своїми «офісами». Такі сфери були досить помітними та привертали

увагу перехожих. Можливо, це символізувало три золоті монети. Є інша думка, що цей символ пов'язаний зі Святим Миколаєм, покровителем ломбардів. За легендою, Святий Миколай підкинув на Різдво три мішечки з золотими монетами трьом бідним дівчатам, у батька яких не було грошей їм на посаг. На території України перший ломбард було створено в 1800 році в Одесі.

Ломбарди – небанківські фінансові установи, які надають єдиний вид фінансових послуг – кредитування під заклад майна. Заклад – це фізична передача майна ломбардові на зберігання на випадок неповернення коштів, узятих у борг. Найчастіше речами, що передаються в заклад, є ювелірні вироби або побутова техніка. Проте є й автоломбарди, які надають кредити, якщо боржник залишає в них на парковці свій автомобіль.

Після повернення кредиту боржник забирає своє майно назад. У випадку несплати за кредитом ломбард може стати власником речі, переданої в заклад. Гроші, отримані ломбардом від подальшого продажу майна, мають покрити збитки ломбарду. До речі, саме тому у відділенні ломбарду можна придбати вживану техніку чи ювелірні вироби (він працює як комісійний магазин). Також до ломбарду можна звернутися, якщо людина хоче знати, скільки коштує та чи інша річ, бо в ломбардах працюють спеціально навчені оцінювачі.

Ломбарди орієнтовані на видачу дрібних і короткострокових кредитів. Станом на січень 2019 року середній розмір таких кредитів був меншим за 1 500 грн. Водночас вартість таких кредитів є досить високою (за даними Нацкомфінпослуг, річна процентна ставка перевищувала 200% річних). Більше про умови надання кредитів ломбардами ви дізнаєтесь у розділі 4 «Запозичення та кредит».

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Що таке ломбард?

§ 11.2 Кредитні спілки

Кредитні спілки – це небанківські фінансові установи, які можуть надавати послуги лише тим особам, які є членами кредитної спілки. Щоб стати членом спілки, потрібно сплатити вступний і пайовий внески, розмір яких визначає спілка. Переважно це невеликі суми, – наприклад, 100 грн вступний внесок і 20 грн – пайовий. Зверніть увагу, що вступний внесок не повертається, якщо людина вирішує припинити членство в кредитній спілці.

Більшість кредитних спілок України обслуговують лише мешканців певної області, міста чи району. Водночас існують кредитні спілки, створені на базі навчального закладу, релігійної організації чи профспілки певного підприємства тощо. Це так звана «ознака членства», тобто людина може стати членом кредитної спілки, лише якщо вона об'єднана з іншими членами кредитної спілки за відповідною ознакою, визначеною статутом спілки.

Кредитні спілки є своєрідним фінансовим кооперативом, де кожен учасник має право не лише отримувати послуги, а й брати участь у загальних зборах (вищому органі управління спілки) та обиратися до інших органів управління установи.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

В основі нинішніх кредитних спілок лежить модель кредитного кооперативу. Такі кооперативи вперше з'явилися в Німеччині в 1850-х роках. Ідея кооперативного кредитування з Німеччини поширилася на інші країни – Австрію, Італію, Францію, Росію, Великобританію, США та Канаду. На українських землях перше ощадно-позичкове товариство було створено в 1869 році в місті Гадяч на Полтавщині. Перші кредитні спілки в незалежній Україні було створено в 1992 році в Кривому Розі та Стрию.

Сьогодні кредитні кооперативи поширені в багатьох країнах світу. Вони мають різні назви: ощадно-позичкове товариство, ощадно-позичкова асоціація, народний банк, народна каса, фінансовий кооператив, кредитне товариство тощо. Зазвичай вони є неприбутковими організаціями. Це означає, що вони не мають на меті заробити гроші, а є соціально спрямованими: підтримують певну громаду або спільноту, наприклад шахтарів певного регіону чи мешканців невеличкого села. Тому вартість кредитів, які пропонують спілки, у багатьох країнах є, переважно, нижчою, ніж вартість кредитів, які надають банки й інші фінансові установи, метою яких є отримання прибутку для їхніх власників.

Українські кредитні спілки надають кредити, як правило, на більші суми та довші строки, ніж ломбарди, а вартість їхніх кредитів є зазвичай нижчою. За даними Нацкомфінпослуг, станом на січень 2019 року в багатьох кредитних спілках середній розмір кредиту на одного позичальника був від 10 тис до 30 тис грн, а процентна ставка була в діапазоні 30–60% річних.

Крім того, деякі українські кредитні спілки можуть залучати кошти фізичних осіб на депозит (вклади). На початок 2019 року приблизно 100 кредитних спілок із більш ніж 300 зареєстрованих могли залучати депозитні вклади.

Детальніше про залучення коштів на депозит кредитними спілками ви прочитаєте в темі 15 «Депозити», а про умови надання ними кредитів – у розділі 4 «Запозичення та кредит».

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ

Кредитні спілки також можуть залучати кошти від своїх членів у вигляді додаткових пайових внесків. Кредитна спілка може сплачувати, а може й не сплачувати дохід за такими внесками і має право за їхній рахунок покрити збитки від своєї діяльності, тобто взагалі не повернути членові його внесок. Тому, вкладаючи кошти до спілки, слід уважно ознайомитися з тим, що саме вам пропонують, – внести кошти на депозит (вклад) чи зробити додатковий пайовий внесок.

Обираючи кредитну спілку, зверніть увагу / перевірте таке:

1. **Статус фінансової установи:** всі кредитні спілки повинні бути включені до Державного реєстру фінансових установ (його можна знайти на веб-сайті Нацкомфінпослуг).

2. **Ліцензії:** перевірте, які ліцензії має кредитна спілка і які послуги вона може надавати (інформацію про це також можна знайти на веб-сайті Нацкомфінпослуг); наприклад, якщо спілка не має ліцензії на залучення коштів, то не варто відкривати в ній депозит.
3. **Фінансова звітність:** усі кредитні спілки зобов'язані щороку публікувати звітність про свої фінансові результати, зокрема на своєму веб-сайті.
4. **Інформаційна активність:** ознайомтеся з наявною інформацією про кредитну спілку, подивіться на актуальність інформації на веб-сайті та в соціальних мережах. Варто бути обережним, якщо кредитна спілка пропонує лише залучення коштів (депозити), публікує лише схвальні відгуки вкладників і майже не надає інформації про кредити.
5. **Участь в асоціаціях:** більшість активних кредитних спілок є учасниками однієї з асоціацій кредитних спілок.
6. **Строк діяльності кредитної спілки та «народний рейтинг»:** з'ясуйте, скільки років кредитна спілка працює і чи є про її діяльність позитивні чи негативні відгуки.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Що таке кредитна спілка?

На що слід звертати увагу під час вибору кредитної спілки?

§ 11.3 Фінансові компанії

Фінансові компанії – це небанківські фінансові установи, які можуть надавати різноманітні фінансові послуги. В Україні фінансові компанії можуть пропонувати своїм клієнтам кредити, проведення переказу коштів/платежів, послуги обміну валют, фінансового лізингу тощо. Станом на початок 2019 року це найбільша за кількістю категорія небанківських фінансових установ – на ринку працює приблизно тисяча фінансових компаній.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ

Станом на січень 2019 року фінансовим компаніям заборонено залучати кошти населення. Недобросовісні фінансові компанії інколи пропонують клієнтам укласти «депозитний» чи «інвестиційний» договір або ж договір про надання «інвестором/кредитором» позики фінансовій компанії. Такі компанії порушують закон, а споживачі, які укладають такі договори, не мають жодних гарантій повернення своїх коштів.

Однією з найпоширеніших послуг, яку фінансові компанії пропонують населенню, є кредити. Фінансові компанії, так само як і ломбарди, орієнтовані на видачу дрібних і короткострокових кредитів, вартість яких є досить високою.

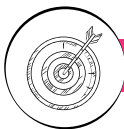

Другим видом послуг, які пропонують фінансові компанії, що мають відповідну ліцензію Національного банку України, є:

- послуги з приймання платежів готівкою для подальшого переказу (зокрема через платіжні термінали);
- послуги переказу безготівкових коштів (робота сервісів інтернет-платежів тощо);
- забезпечення роботи платіжних систем.

Ще одним видом послуг фінансових компаній є послуги з обміну валют.

Більше про умови надання кредитів фінансовими компаніями ви дізнаєтесь у розділі 4 «Запозичення та кредит», про їхні платіжні послуги в темі 13 «Платежі та платіжні системи», а про послуги з обміну валют – у темі 12 «Що таке валюта».

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Які основні послуги для споживачів пропонують фінансові компанії в Україні?

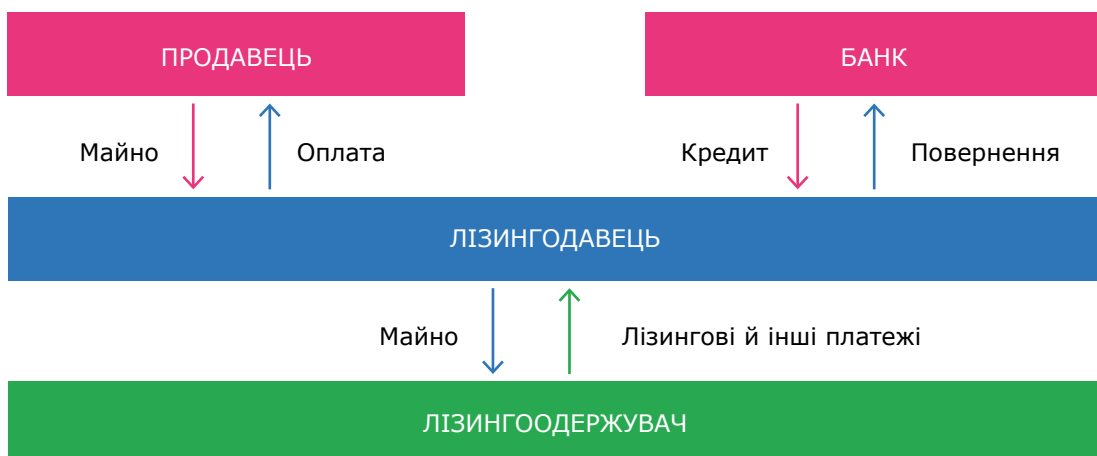
§ 11.4 Лізинг і лізингодавці

Лізинг (фінансовий лізинг) часто називають «фінансовою орендою». Його суть полягає в тому, що:

- особа (**лізингоодержувач**) укладає з лізинговою установою (**лізингодавцем**) договір про те, що лізингоодержувач користуватиметься певним майном (автомобілем, трактором тощо – **предметом лізингу**) впродовж кількох років;
- за цей час лізингоодержувач сплачуватиме лізингодавцю періодичні лізингові платежі (наприклад, щомісяця);
- а після закінчення дії договору лізингоодержувач матиме можливість стати власником цього майна (викупити його) або ж взяти в лізинг нове майно.

Як правило, лізингодавець купує таке майно у виробника чи дилера спеціально для того, аби передати його далі в лізинг людині чи підприємству. Крім того, часто лізингодавець бере кредит у банку, щоб сплатити продавцю майна, і повертає цей кредит за рахунок коштів, які він отримує від лізингоодержувача.

Спрощену схему відносин між такими сторонами представлено на малюнку 11.1.

Мал. 11.1 Відносини сторін, залучених до операції фінансового лізингу

Понад 70% усіх договорів фінансового лізингу, які укладають в Україні, стосуються лізингу автомобілів і сільськогосподарської техніки. Лізингоодержувачами за такими договорами можуть бути як підприємства, так і споживачі. Зараз в Україні лізинг більше орієнтований на малі та середні підприємства, аніж на фізичних осіб, але в багатьох країнах це популярна форма фінансування й для населення.

Під час дії договору лізингу техніка чи транспортний засіб залишається у власності лізингодавця. Лізингоодержувач є лише користувачем комбайну чи автомобіля.

Деякі люди дотримуються принципу, що не слід платити за користування чимось, якщо вони можуть придбати цю річ. Така точка зору є доволі популярною в Україні. Проте в багатьох країнах люди орієнтуються на принцип: «купуй те, що зростає в ціні, а користуйся/орендуй те, що з часом втрачає свою ціну». Саме тому в цих країнах лізинг є досить поширеним, особливо лізинг легкових автомобілів. Наприклад, автомобілі швидко втрачають свою вартість, найперше – нові автомобілі. Така втрата лише за перший рік після продажу може становити від 20 до 40% від вартості автомобіля, а іноді й більше. Чим дорожчий автомобіль, тим більше він – у відсотковому відношенні – втратить уже в перший рік експлуатації.

Лізинг треба відрізнити від кредиту на придбання автомобіля чи іншої техніки. Їх можна сплутати, зокрема, через те, що деякі фінансові установи пропонують одночасно й кредити, і лізинг. Основна відмінність полягає в тому, що:

- 1) отримуючи кредит, споживач бере в фінансовій установі гроші в борг й одразу витрачає їх на придбання певного майна, яке стає власністю споживача та передається фінансовій установі в заставу (фінансова установа матиме право забрати це майно, якщо кредит не повернено вчасно);
- 2) у разі лізингу споживач домовляється з лізингодавцем про передачу споживачеві певного майна в користування за плату, водночас власником такого майна залишається лізингодавець, а споживач може стати власником тільки після спливу строку лізингу.

На які фінансові умови варто звернути увагу, обираючи лізингову пропозицію?

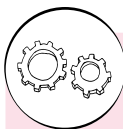
По-перше, зазвичай клієнт повинен одразу сплатити певну частину вартості техніки, яку він бере в лізинг, – наприклад, 30%. Цей платіж називають авансом, чи **авансовим платежем**.

По-друге, відразу після укладення договору клієнт має сплатити лізингодавцю певну суму, яка піде на оплату оформлення договору, реєстрацію транспортного засобу й інші адміністративні справи. Цей платіж називають **адміністративним платежем** (або комісією за організацію угоди тощо). Переважно його розмір розраховується як відсоток від суми всіх періодичних лізингових платежів, які мають бути сплачені за договором, або як відсоток від вартості предмета лізингу за вирахуванням авансу.

Після цього впродовж строку дії договору лізингоодержувач повинен сплачувати лізингодавцю **періодичні лізингові платежі** (наприклад щомісячні). Зазвичай такі платежі складаються з декількох частин, зокрема:

- суми, яка покриває лізингодавцю частину вартості предмета лізингу (наприклад, 2% від вартості щомісяця);
- суми винагороди лізингодавця – це сума, що сплачується лізингодавцю як процент за залучений ним у банку кредит для придбання предмета лізингу (розрахована, наприклад, як 20% річних), плюс ще певний «заробіток» лізингодавця.

Крім того, техніка має бути застрахована на весь строк лізингу (на випадок крадіжки, аварії та настання інших негативних подій). Зазвичай страховий платіж є частиною суми, яку лізингоодержувач має щомісяця сплатити лізингодавцю, а далі вже лізингодавець перераховує цю суму на користь страхової компанії.

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

Станом на початок 2019 року один із великих українських лізингодавців пропонував споживачам укласти договір фінансового лізингу нового автомобіля на таких умовах:

- вартість авто – 400 000 грн;
- авансовий платіж – 100 000 грн;
- строк дії договору – 7 років;
- адміністративний платіж – 2% від 300 000 грн;
- щомісячний платіж – 8 000 грн (у тому числі 1 600 грн за страхування).

Обираючи лізингодавця, зверніть увагу / перевірте таке:

1. **Реєстрація та ліцензування лізингодавця:** послуги фінансового лізингу в Україні можуть надавати лізингові компанії (вони не мають статусу фінансової установи; їх ще називають «юридичними особами-лізингодавцями»), фінансові компанії та банки. Тому необхідно перевірити, чи є лізингодавець у реєстрі, що ведеться відповідним державним регулятором. Також варто перевірити, чи отримав лізингодавець необхідну ліцензію, оскільки з 2017 року запроваджено ліцензування діяльності з надання послуг фінансового лізингу. Інформацію про лізингові компанії можна знайти в Реєстрі осіб, які не є фінансовими установами, але мають право надавати окремі фінансові послуги (на веб-сайті Нацкомфінпослуг). З інформацією про ліцензії фінансових компаній можна ознайомитися в Державному реєстрі фінансових установ (теж на веб-сайті Нацкомфінпослуг). Інформацію про банки можна знайти в Державному реєстрі банків (на веб-сайті НБУ).
2. **Інформація про обсяг наданих послуг і фінансова звітність:** якщо компанія провадить прозору діяльність, вона зазвичай надає в себе на веб-сайті інформацію про кількість укладених договорів фінансового лізингу та їхню загальну суму, а також іншу фінансову інформацію.
3. **Участь в асоціації:** більшість активних компаній є учасниками однієї з професійних асоціацій.
4. **Ринковий рівень цін:** слід бути обережним, якщо лізингова компанія пропонує в лізинг майно за цінами, які істотно нижчі за ринкові. Це може свідчити про те, що компанія використовує непрозорі схеми роботи з клієнтами або не має наміру передати клієнтові майно.
5. **Здійснення будь-якого платежу тільки після підписання договору, а не до нього:** «справжня» лізингова компанія ніколи не вимагатиме від клієнта зробити платіж до укладення договору. Спочатку клієнту завжди дають можливість ознайомитися з договором, обговорити його деталі та лише потім підписати. Тільки після підписання договору клієнту необхідно буде здійснювати перші платежі (адміністративний платіж, перший лізинговий платіж тощо). Якщо ж клієнту пропонують «сплатити терміново, бо акція діє лише до кінця дня» або «сплатити за консультаційні послуги», то, найімовірніше, клієнт має справу з фінансовими шахраями, які хочуть взяти в нього гроші без наміру передати йому майно.

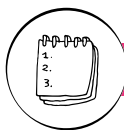
ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Що таке лізинг і які основні фінансові умови лізингу?

На що слід звертати увагу під час вибору лізингодавця?

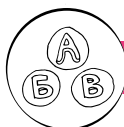

ТЕМА 12. ЩО ТАКЕ ВАЛЮТА

ВИВЧИВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ:

- ✓ знатимете, що таке валюта та які існують види валют
- ✓ ознайомитеся з видами валютного курсу
- ✓ дізнаєтеся, що таке попит та пропозиція на валютному ринку

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ

валюта

валютний курс

конвертованість валюти

валютний ринок

золотовалютні резерви

§ 12.1 Коли потрібно обмінювати валюти

Усі ви, гуляючи містом, мабуть, натрапляли на вивіску «Обмін валют» і таблички з курсами різних валют до української гривні. Коливання курсу гривні до іноземних валют, зокрема долара США, часто обговорюють у новинах; вони можуть викликати занепокоєння в суспільстві. Що ж таке «валюта»?

Слово «валюта» походить від латинського *valere* («бути сильним, мати можливість, коштувати»). У сучасному значенні **валюта** – це грошова одиниця однієї країни або групи країн (наприклад країн Єврозони), що є законним платіжним засобом на їхній території.

У практичному сенсі законний платіжний засіб – це банкноти, монети та безготівкові кошти, що приймаються всіма продавцями товарів і послуг на території певної держави. Наприклад, в Україні ви не зможете розрахуватися в магазині або в перукарні доларами США чи євро. А коли ви поїдете на відпочинок за кордон, ви не зможете розрахуватися там гривнями.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Євро (Euro) – офіційна валюта більшості країн Європейського Союзу, відомих як Єврозона. Євро не є єдиною валютою Європейського Союзу, оскільки не всі країни ЄС перейшли на цю валюту. Водночас для всіх нових членів ЄС перехід на євро (раніше чи пізніше) є умовою вступу до Євросоюзу. Євро перебуває в готівковому обігу з 2002 року. До того часу країни Європейського Союзу використовували власні національні валюти – у Німеччині національною грошовою одиницею була німецька марка, у Франції – французький франк, в Італії – італійська ліра тощо.

Залежно від країни, у якій використовують певну валюту, її поділяють на **національну** й **іноземну**. Для України національною валютою є гривня. Відповідно, усі інші валюти на території України є іноземними валютами. Емітентом української гривні є Національний банк України – центральний банк нашої держави. Емітентами іноземних валют є центральні банки країн, для яких ці валюти національні. Із таблиці 12.1 ви можете дізнатися про «національність» деяких валют, їхні назви та міжнародні коди.

Таблиця 12.1

Міжнародні символи, назви й аббревіатури валют

Символ валюти	Назва валюти	Країна, для якої валюта є національною	Міжнародна назва	Міжнародний код
₴	Гривня	Україна	Hryvnia	UAH
\$	Долар	США	US Dollar	USD
€	Євро	Європейський Союз	Euro	EUR
£	Фунт стерлінгів	Великобританія	Pound Sterling	GBP
¥	Єна	Японія	Yen	JPY
¥	Юань	Китай	Yuán	CNY

Для чого потрібно обмінювати гривню на іноземну валюту? Наведемо декілька прикладів.

По-перше, іноземна валюта може бути необхідна фізичним особам для платежів за кордоном і переказів коштів за кордон, якщо є плани відвідати іншу країну або здійснити покупку на іноземному веб-сайті.

По-друге, іноземна валюта потрібна імпортерам, тобто підприємствам, які завозять іноземні (імпортні) товари в Україну. Вони повинні обміняти гривню на іноземну валюту, аби закупити ці товари за кордоном.

По-третє, валюта може бути необхідною для погашення боргів в іноземній валюті перед іноземними кредиторами (нерезидентами) та для виплати доходів за іноземними інвестиціями. Наприклад, українське підприємство може запозичити кошти у кредитора-нерезидента для фінансування розвитку власного бізнесу. Відповідно, для повернення нерезиденту позики підприємство має купити іноземну валюту за гривню, отриману від продажу товарів (надання послуг) в Україні. Або ж підприємство може залучити кошти від нерезидента через продаж йому частки участі в капіталі (наприклад, шляхом продажу акцій). Відповідно, такий нерезидент отримує право брати участь у розподілі прибутку підприємства й одержувати його частку (дивіденди). Щоб виплатити такі дивіденди нерезиденту, підприємству й буде потрібна іноземна валюта.

Водночас, в Україні, як і в багатьох інших країнах, людям і підприємствам заборонено розраховуватися між собою в іноземній валюті. Якщо ви чуєте від продавця, наприклад, ціну квартири, що виражена в певній іноземній валюті, це не означає, що вам потрібно купувати іноземну валюту для здійснення такої покупки. Це означає, що продавець намагається зберегти власну економічну вигоду від продажу квартири, оскільки між часом оголошення про продаж і часом покупки курс гривні може змінитися. У момент продажу продавець прийме від вас суму в гривні, розраховану відповідно до актуального на той момент курсу обміну відповідної іноземної валюти до гривні.

Упродовж тривалого часу в Україні діяло заплутане та складне валютне законодавство. Для подолання інфляції та запобігання відтоку капіталу з країни було введено значну кількість валютних обмежень як для бізнесу, так і для населення. Наприклад, здійснення інвестицій за кордон вимагало проходження складного процесу отримання індивідуальної ліцензії в Національному банку України. У різні періоди часу діяли також обмеження щодо граничних обсягів купівлі валюти, виплати дивідендів за кордон тощо.

Деякі обмеження в Україні запроваджувалися у відповідь на кризові явища в економіці. Наприклад, після світової фінансової кризи 2008 року в Україні було заборонено надавати (отримувати) споживчі кредити (кредити фізичним особам для задоволення їхніх особистих чи побутових потреб, не пов'язаних із підприємництвом) в іноземній валюті. Відсутність такої заборони в минулому призвела до скрутного фінансового становища багатьох позичальників, які отримували кредити в іноземній валюті. Коли курс гривні значно впав унаслідок фінансової кризи, позичальники вимушені були повертати кредити в набагато більшому розмірі в гривневому еквіваленті, ніж ними було фактично отримано. Оскільки надходження позичальників у гривні (наприклад, заробітна плата) залишилися без змін, повернення таких кредитів викликало в них значні фінансові труднощі.

На сьогодні Україна взяла курс на поступове зняття валютних обмежень (валютну лібералізацію). Закон України «Про валюту і валютні операції», що вступив у дію у 2019 році, надав Національному банку України широкі повноваження щодо скасування валютних обмежень. На виконання Закону Національний банк розробив нову ліберальну систему валютного регулювання, яка запрацювала з 7 лютого 2019 року. Було зроблено багато валютних послаблень для бізнесу та населення. Наприклад, було дозволено онлайн-купівлю валюти населенням. Тотальний валютний контроль банків за кожною операцією їхніх клієнтів було замінено ризик-орієнтованим наглядом, побудованим за принципом «менше ризиків – менше уваги, більше ризиків – більше уваги».

Кінцевою метою валютної лібералізації є забезпечення режиму вільного руху капіталу. Національний банк анонсував скасування всіх валютних обмежень залежно від темпів покращення макроекономічної ситуації в Україні, а також забезпечення сплати податків бізнесом.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

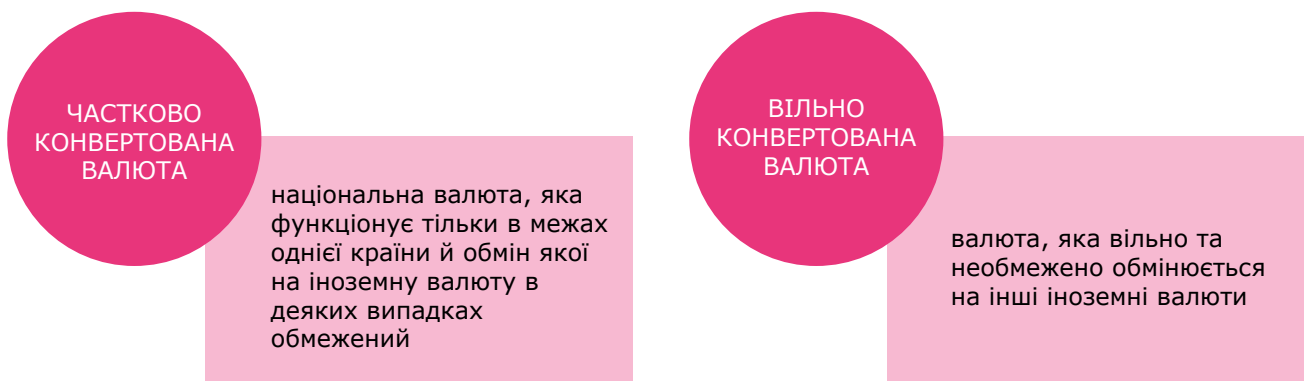
Що розуміють під терміном «валюта»?

У яких ситуаціях може бути необхідно обміняти гривню на іноземну валюту?

§ 12.2 Конвертованість валют і золотовалютні резерви

Конвертованість – здатність валют обмінюватися між собою. Залежно від рівня конвертованості, валюти поділяють на два види (мал. 12.1).

Мал. 12.1 Види валют залежно від рівня конвертованості

Українська гривня – частково конвертована валюта. Вільно конвертованих валют досить багато, але основними з них є долари США, євро, британські фунти стерлінгів, швейцарські франки, японські єни, австралійські долари тощо.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Чому українська гривня є частково конвертованою валютою?

Різновидом вільно конвертованих валют є резервні валюти. **Резервна валюта** – це загально визнана у світі валюта, яка накопичується національними центральними банками в золотовалютних резервах. Резервна валюта виконує функцію інвестиційного активу держави, слугує способом визначення вартості інших валют, використовується для проведення міжнародних розрахунків. В Україні як резервні валюти використовують переважно долари США та євро.

Золотовалютні резерви (міжнародні валютні резерви) – запаси іноземних валют, золота й інших надійних активів, які належать державі й можуть бути використані як резерв на випадок фінансових криз та інші потреби, що мають загально економічне значення.

Золотий запас (золоті резерви) країни та золотовалютні резерви – це не одне й те саме. Золотий запас – це лише частина золотовалютних резервів держави, що зберігається в золоті.

Наприклад, золотовалютні резерви України складаються з таких активів, як:

- золото;
- резервні валюти (долари США, євро тощо) в готівковій формі та на рахунках у центральних банках інших країн;
- боргові цінні папери в іноземній валюті з найвищим рейтингом надійності. Наприклад, такими цінними паперами можуть бути казначейські зобов'язання США (англ. *Treasury Bills*), які є державними борговими цінними паперами, що приносять дохід їхнім власникам і водночас є практично безризиковими, оскільки гарантуються найбільшою економікою світу – США;
- спеціальні права запозичення (СПЗ).

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Спеціальні права запозичення (СПЗ) – це штучний резервний і платіжний засіб, який має тільки безготівкову форму записів на банківських рахунках, який випускає Міжнародний валютний фонд для розрахунків між його членами. Міжнародний валютний фонд (МВФ) (англ. International Monetary Fund, IMF) – це спеціальне агентство Організації Об'єднаних Націй (ООН), засноване з метою допомоги країнам-членам через надання їм кредитів для забезпечення стабільності валют, підтримки валютної системи тощо. Вартість СПЗ розраховується на основі вартості кошика з п'яти провідних валют. Коли ви чуєте в новинах, що Україна отримала черговий транш від МВФ у розмірі 1 мільярд доларів США, це фактично означає, що МВФ надав Україні кредит у СПЗ. Україна може в подальшому обміняти СПЗ на долари США чи євро або залишити СПЗ у власних золотовалютних резервах.

Золотовалютні резерви України можуть бути поповнені через купівлю НБУ іноземної валюти. Крім того, до золотовалютних резервів надходить іноземна валюта, отримана від продажу державних боргових цінних паперів, випущених Україною, а також кошти, отримані Україною як позика від деяких міжнародних фінансових організацій (наприклад МВФ).

Зменшення золотовалютних резервів відбувається, наприклад, коли настає час розраховуватися за державним боргом в іноземній валюті, і держава погашає цей борг за рахунок золотовалютних резервів.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Чи є гривня вільно конвертованою валютою?

Що таке золотовалютні резерви?

§ 12.3 Валютний курс і валютний ринок

Кожна валюта має свій курс, тобто співвідношення, за яким вона обмінюється на іншу. Валютний курс забезпечує зв'язок національної валюти з іншими валютами й дає змогу здійснювати порівняння економічних показників однієї країни з такими самими показниками в інших.

Отже, **валютний курс** – це ціна грошової одиниці однієї країни, виражена в грошовій одиниці іншої країни. Варто мати на увазі, що на практиці для різних цілей існують різні курси валют. Це можуть бути курси, за якими банки торгують валютою між собою (міжбанківський курс), офіційний курс центрального банку, а також курси, за якими продають і купують валюту пункти обміну валют чи банки.

Валютні курси можуть постійно змінюватися під впливом різноманітних чинників. Залежно від способу їх зміни, розрізняють два основні види валютних курсів: фіксований і плаваючий.

Фіксований валютний курс – це курс, що встановлюється як незмінний, незалежно від поточних змін у попиту та пропозиції валюти. Зазвичай центральний банк країни встановлює такий курс щодо певної резервної валюти (як-от, до долару США чи євро). В Україні до лютого 2014 року застосовувався фіксований валютний курс. Проте політика «штучного стримування» курсу національної валюти часто виявляється «бомбою уповільненої дії», яка в певний момент може призвести до різкого знецінення (девальвації) національної валюти. Економісти схиляються до

того, що для забезпечення фінансової стабільності в державі краще використовувати плаваючий (гнучкий) валютний курс.

Плаваючий валютний курс – це курс, який устанавлюється на основі попиту та пропозиції на валютному ринку. Розгляньмо це визначення детальніше.

Валютний ринок (міжбанківський валютний ринок) – це організований ринок, на якому здійснюється купівля-продаж іноземної валюти за національну валюту або за іншу іноземну валюту.

Здійснювати операції на валютному ринку можуть тільки фінансові посередники – банки та небанківські фінансові установи. Наприклад, коли підприємство-клієнт банку хоче продати іноземну валюту, воно звертається до банку, де в нього відкриті рахунки, із відповідною заявкою на продаж валюти. Банк збирає всі заявки на продаж валюти, які він отримав за день, та наступного дня розміщує ці пропозиції на валютному ринку.

Пропозиція на валютному ринку – це валюта, запропонована до продажу за певним обмінним курсом. Так, зростання обсягів продажів товарів з України (наприклад, експорту пшениці) призводить до збільшення пропозиції іноземної валюти і, відповідно, зростання попиту на українську гривню. Унаслідок цього іноземна валюта дешевшає, а українська гривня, відповідно, дорожчає (зміцнюється).

Попит на валютному ринку – це запит на придбання валюти. Наприклад, значне споживання іноземних (імпортних) товарів, замість вітчизняних, супроводжується зростанням попиту на іноземну валюту. Це призводить до подорожчання іноземної валюти та відповідного знецінення (послаблення) національної валюти.

Сформований у такий спосіб курс валют, за яким банки торгують іноземною валютою між собою, ще називають **міжбанківським курсом**.

Плаваючий валютний курс більше, ніж фіксований, відповідає суті ринкових відносин. Водночас вільно-плаваючий валютний курс в умовах нестабільної економічної ситуації може негативно впливати на стан економіки держави. Наприклад, непередбачувані політичні події можуть створити паніку на валютному ринку та призвести до «втечі» грошей за кордон або купівлі іноземної валюти в очікуванні того, що курс національної валюти буде знижуватися.

В Україні сьогодні діє режим плаваючого курсоутворення, тобто валютний курс формується під дією ринкових сил: залежить від попиту та пропозиції іноземної валюти на ринку. Це не означає, що центральний банк цілком усунувся від процесів на валютному ринку. Завдання Національного банку України – не утримувати обмінний курс на певному рівні, а згладжувати значні курсові коливання, які є шкідливими для економіки, адже вони підвищують негативні очікування населення та заважають плануванню бізнесу.

Надмірні курсові коливання згладжуються за допомогою валютних інтервенцій. Наприклад, за умови значних коливань курсу гривні в бік послаблення Національний банк виходить на міжбанківський валютний ринок з додатковою пропозицією іноземної валюти, задовольняючи таким чином попит на іноземну валюту. Водночас за умови сприятливої ситуації на валютному ринку Національний банк може поповнювати золотовалютні резерви України, викуповуючи надлишок іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку.

Ми вже визначили, як встановлюється міжбанківський курс на підставі попиту та пропозиції на міжбанківському валютному ринку. Як же визначають офіційний курс національної валюти й для чого він потрібен? Станом на січень 2019 року НБУ розраховує офіційний курс гривні до долара США як середньозважений міжбанківський курс, що склався на валютному ринку в день, що передує розрахунку офіційного курсу. На основі офіційного курсу гривні до долара США обраховуються офіційні курси гривні до інших іноземних валют. Для цього НБУ використовує курси цих валют до долара США, які оприлюднені центральними банками інших країн/їхніх груп (наприклад Європейським центральним банком) або які склалися

на міжнародних міжбанківських валютних ринках. Офіційний курс гривні до інших валют завжди доступний на веб-сайті НБУ.

Офіційний курс гривні до іншої валюти можуть використовувати продавці товарів і послуг як орієнтир для визначення ціни в гривні в майбутньому, щоб забезпечити себе від ризиків знецінення національної валюти.

Також з огляду на офіційні курси валют банки та фінансові компанії, що мають ліцензію НБУ на обмін валют, визначають власний курс купівлі (курс, за яким фінансова установа купує у вас іноземну валюту) та курс продажу (курс, за яким фінансова установа продає вам іноземну валюту). Саме за такими курсами фізичні особи продають та купують валюту в цих фінансових установах: у касах, пунктах обміну валют, банкоматах або онлайн через інтернет-банкінг. За рахунок різниці між курсами купівлі та продажу фінансова установа отримує дохід (маржу) від валюто-обмінних операцій. Інформацію про курси купівлі та продажу валют, встановлені певною фінансовою установою на певний день, ви можете знайти в її відділеннях, на її веб-сайті, в інтернет-банкінгу тощо (табл. 12.2).

Таблиця 12.2

Приклад офіційного курсу НБУ та курсів купівлі/продажу долару США в різних фінансових установах

	Курс купівлі	Курс продажу	Офіційний курс НБУ	Дата
Банк 1	27,65	28,15	27,70	08.01.2019
Фінансова компанія 2	27,50	28,10		
Банк 3	27,50	28,05		
Банк 1	27,80	28,20	28,02	09.01.2019
Фінансова компанія 2	27,60	28,20		
Банк 3	27,65	28,25		

Як видно з цього прикладу, 8 січня вам було б найвигідніше придбати долари США в Банку 3. Але вже 9 січня курс продажу валюти в цьому банку був вищий, ніж у двох інших фінансових установах, тож покупка вами в нього валюти була б не вигідною. Цей приклад демонструє, що доцільно завжди порівнювати курси, які пропонують різні фінансові установи, щоб отримати максимальну вигоду від придбання чи продажу валюти.

Крім того, курс валют може мати для вас значення при оплаті платіжною картою. Якщо ви платите картою, випущеною до гривневого рахунку, за покупки в Інтернеті на іноземних веб-сайтах або в магазинах, готелях чи інших місцях за кордоном, то відбувається обмін (конвертація) валют банком, що випустив вашу платіжну картку.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Чому, на вашу думку, операції з іноземною валютою повинні здійснюватися через фінансових посередників?

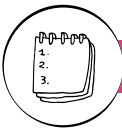
ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Що таке валютний курс?

Який режим визначення валютного курсу запроваджено в Україні?

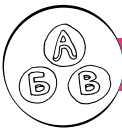

ТЕМА 13. ПЛАТЕЖІ ТА ПЛАТІЖНІ СИСТЕМИ

ВИВЧИВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ:

- ✓ дізнаєтеся про різні способи здійснення платежів із використанням готівки, безготівкових коштів й електронних грошей
- ✓ знатимете, на що треба звертати увагу для вибору оптимального способу платежу
- ✓ отримаєте уявлення про те, як працюють платіжні системи
- ✓ дізнаєтеся більше про останні тенденції у світі платежів

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ

<i>інтернет-банкінг</i>	<i>кореспондентський рахунок</i>
<i>мобільний гаманець</i>	<i>розрахунковий банк</i>
<i>електронний гаманець</i>	<i>кліринг</i>
<i>платіжна система</i>	

Щодня ми в той чи інший спосіб використовуємо гроші: купуємо товар у магазинах і в Інтернеті, сплачуємо рахунки за комунальні послуги, податки, передаємо гроші рідним і друзям.

Рух коштів між платником (його ще називають ініціатором) й отримувачем можна назвати переказом коштів. Коли ви переказуєте чи передаєте кошти на користь інших осіб під час оплати певного товару чи послуги, то ви здійснюєте платіж. Тобто формально поняття переказу й платежу збігаються лише частково. Проте в цій темі ми використовуємо ці поняття як взаємозамінні.

Ви вже знаєте, що в сучасному світі фіатні гроші існують у трьох основних формах:

- готівкові кошти (готівка);
- безготівкові кошти;
- електронні гроші.

Далі ми розглянемо:

- платежі, що здійснюються з використанням готівки (далі – готівкові платежі чи платежі з використанням готівки);
- платежі з використанням безготівкових коштів через банківські рахунки (далі – безготівкові платежі);
- платежі з використанням електронних грошей.

§ 13.1 Платежі з використанням готівки

В Україні готівкові кошти поки що залишаються найживанішим інструментом розрахунку людей між собою та в магазинах для невеликих покупок. Іноді готівка – єдиний можливий спосіб платежу. Наприклад, торговці на продуктових ринках можуть приймати лише готівку через простоту такого способу отримання коштів. Із іншого боку, оплата готівкою може бути незручною чи неможливою, коли потрібно заплатити велику суму або зробити платіж дистанційно (на відстані). Наприклад, у Швеції та Нідерландах уже обговорюють вилучення готівки з обігу (тобто припинення її використання) – настільки загальноприйнятими стали там безготівкові платежі.

Тож як саме ви можете використати готівку (банкноти, монети) і на що потрібно звертати увагу?

Можливі способи платежу з використанням готівки в Україні:

1. Фізична **передача** готівки від однієї людини іншій – саме так ви, напевно, отримуєте кишенькові гроші або сплачуєте за обід у їдальні.

Станом на січень 2019 року в Україні діє обмеження суми, а саме до 50 000 грн, для розрахунків готівкою впродовж одного дня між (а) людиною та підприємством (за яке приймає/передає готівку його співробітник) або (б) двома людьми. В останньому випадку обмеження діє тільки на розрахунки за нотаріально посвідченими договорами, наприклад, на купівлю житла. Що стосується підприємств, то для них гранична сума розрахунків готівкою між собою ще нижча (до 10 000 грн на день).

Що це означає для вас? Це означає, що, якщо ви купуєте товар вартістю більше 50 000 грн (наприклад автомобіль), ви не можете принести продавцю «валізу» готівки. Ви повинні або внести готівку до каси фінансової установи для перерахування на рахунок продавця, або перерахувати кошти зі свого поточного рахунку на поточний рахунок продавця (детальніше – нижче).

2. Внесення готівки до **каси банку (у відділенні)** або до **банкомату** для перерахування на рахунок отримувача. Коли банк приймає від вас готівку, він фактично перетворює ваші готівкові кошти на безготівкові, які він зараховує на рахунок отримувача. Отримувачами можете бути ви самі, якщо поповнюєте свої поточні чи депозитні рахунки, або ними можуть бути інші особи, яким ви за щось сплачуєте (продавцю за автомобіль, як у прикладі вище).
3. За допомогою **терміналів самообслуговування** (їх ще називають платіжними терміналами/пристроями). Часто в торгових центрах та в інших місцях можна побачити невеликі пристрої з отвором для приймання банкнот – платіжні термінали. Використовуючи їх, можна сплатити готівкою за комунальні послуги, послуги інтернет-провайдера та мобільних операторів і здійснити інші платежі. Також через платіжний термінал іноді можна переказати готівку на поточний рахунок отримувача, самостійно зазначивши інформацію, необхідну для направлення платежу: наприклад, номер платіжної картки та ім'я отримувача. Зазвичай максимальна сума, яку можна переказати за допомогою платіжного терміналу, є відносно невеликою (і в будь-якому випадку менше ніж 15 000 грн через вимоги до ідентифікації, про які йтиметься нижче).
4. За допомогою **систем, що дозволяють переказувати готівку без відкриття рахунку** (їх називають системами переказу коштів чи системами грошових переказів). Іноді потрібно переказати готівку людині, яка не має поточного рахунку. Це можна зробити, скориставшись послугами систем грошових переказів, які переказують готівку між своїми відділеннями (пунктами обслуговування/пунктами приймання готівки для переказу) без відкриття рахунків. Системи грошових переказів бувають міжнародними (дозволяють переказувати між країнами) та внутрішньодержавними (дозволяють

переказувати тільки всередині країни). Прикладами таких систем в Україні є Поштовий переказ від «Укрпошти», FORPOST від «Нової Пошти», Western Union, MoneyGram тощо. Системи грошових переказів теж встановлюють максимальні суми переказів (чи то ліміт на одну операцію, чи то ліміт на день/інший період), і зазвичай така максимальна сума є більшою, ніж максимальна сума платежу через платіжний термінал.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ

Під час переказу великих сум готівкових коштів (в Україні станом на 1 січня 2019 року – понад 15 000 грн) необхідно надати фінансовій установі документи, що дозволяють встановити особу (ідентифікувати) ініціатора платежу (зазвичай паспорт). Для переказу ще більших сум готівкою (станом на 1 січня 2019 року – понад 150 000 грн) фінансова установа може запитати додаткові документи, зокрема ті, що пояснюють, хто є отримувачем платежу та які підстави для такого платежу (наприклад, договір і рахунок на купівлю автомобіля). Такі перевірки проводять тому, що ці платежі можуть бути пов'язані з відмиванням коштів, отриманих злочинним шляхом.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Які способи платежу з використанням готівки є в Україні?

Із якою метою фінансова установа встановлює особу ініціатора платежу?

§ 13.2 Безготівкові платежі

У сучасному світі більшість платежів здійснюють у безготівковій формі через банківські рахунки. Зазвичай безготівкові платежі доволі швидкі. Крім того, часто безготівкові платежі дешевші, ніж платіж із використанням готівки. У кожному разі, обираючи спосіб платежу, звертайте увагу на його строк та вартість.

Із погляду суспільства загалом, безготівкові платежі забезпечують прозорість розрахунків (бо залишаються електронні записи), держава може ефективніше контролювати сплату податків і слідкувати, чи не використовують кошти з протиправною метою. Безготівкові операції також дозволяють зменшити витрати сторін на облік та розрахунки (наприклад, зникає потреба в оплаті праці касира, фізичного зберігання чи перевезення коштів).

Розгляньмо основні способи, як ви можете ініціювати безготівковий платіж (перерахувати безготівкові кошти отримувачу):

1. Відвідавши **відділення банку або через банкомат**. Власник поточного рахунка може прийти до відділення банку й особисто подати банку доручення на перерахування коштів зі свого рахунка на рахунок отримувача. Крім того, деякі банкомати дозволяють здійснювати за допомогою платіжної картки перекази з поточного рахунка на інші рахунки (наприклад, на депозитний рахунок клієнта чи на рахунок банку для погашення кредиту). За здійснення таких платежів

банк може не стягувати, а може стягувати певну комісію (наприклад, 0,1% від суми безготівкового платежу).

2. Із використанням **інтернет-банкінгу**. Власник поточного рахунка може здійснити платіж за допомогою:

- інтернет-банкінгу - через веб-сайт (для підприємств за допомогою спеціального програмного забезпечення, яке називають «клієнт-банк»); або
- мобільного банкінгу (через додаток на мобільному телефоні).

Далі називатимемо їх «інтернет-банкінг». Банківський сервіс інтернет-банкінг – це сучасний програмний комплекс, що дає змогу контролювати стан своїх банківських рахунків і здійснювати операції без відвідування установи банку в режимі 24 години на добу з будь-якої точки світу, де є доступ до мережі Інтернет.

Після авторизації в інтернет-банкінгу, тобто ввівши правильні логін і пароль, можна переглядати історію операцій і залишки за рахунками, але основне – здійснювати переказ коштів зі свого рахунка. Часто для платежу в інтернет-банкінгу треба додатково авторизувати операцію, ввівши одноразовий код, який банк надсилає на номер мобільного телефону, «прив'язаний» до рахунка.

Функціонал інтернет-банкінгу може відрізнятись в різних банках. Наведемо приклади операцій, які можна здійснювати (мал. 13.1):

Мал. 13.1 Приклади операцій, які можна здійснювати через інтернет-банкінг

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

BankID Державні та недержавні установи, які надають послуги онлайн, часто мають віддалено встановити особу клієнта (провести ідентифікацію). Наприклад, це може вимагатися для надання довідки державною установою через Інтернет, відкриття банком рахунку новому клієнту тощо.

В Україні існує сервіс BankID, який дозволяє ідентифікувати особу через її банк. Щоб ним скористатися, необхідно обрати свій банк на веб-сайті установи, де вам треба себе ідентифікувати, й авторизуватися, увівши логін/пароль до вашого інтернет-банкінгу. Тоді ваш банк передасть установі необхідні ідентифікаційні дані.

3. Із використанням **POS-терміналу**. Можна здійснити платіж у магазині, ресторані, метро й інших місцях за допомогою платіжної картки, приклавши її до POS-терміналу.

Як ви вже знаєте, платіжна картка має магнітну смужку та/або чип. Там записано інформацію, необхідну для ідентифікації рахунка, до якого вона випущена. Ця інформація зчитується POS-терміналами (від англ. *point-of-sale (POS) terminal*) на місці продажу товару чи послуги – невеличкими електронними пристроями для приймання карток до оплати. У деяких POS-терміналах треба провести магнітною смужкою картки, у деяких картку треба встановити так, щоб POS-термінал міг зчитати інформацію з чипа, а ще деякі POS-термінали та картки дозволяють здійснювати платежі, просто піднісши картку до терміналу. Інколи треба також ввести PIN-код на POS-терміналі. Детальніше про те, як відбувається процес платежу, коли ви прикладаєте картку до POS-терміналу, ви дізнаєтеся далі.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

*Багато карткових операцій на місці продажу вже здійснюється **безконтактно**, тобто коли споживач просто підносить картку до POS-терміналу. Для цього POS-термінал і картка мають підтримувати NFC-технологію (англ. *near field communication, NFC*). Для операцій на невеликі суми зазвичай не треба вводити PIN-код.*

4. Шляхом **оплати в Інтернеті** (онлайн). Ви можете зробити безготівковий платіж безпосередньо на веб-сайті продавця товару чи послуги або на веб-сайті сервісу інтернет-платежів (надавача платіжних послуг).

Для платежу онлайн, наприклад, на веб-сайті кінотеатру треба ввести номер картки, термін її дії та CVV-код, указаний на звороті картки. Для захисту онлайн-платежів зазвичай використовується технологія 3D-secure. Ця технологія працює таким чином: коли ви оплачуєте товари та послуги в Інтернеті, для підтвердження оплати ви перенаправляєтеся на спеціальну захищену сторінку вашого банку. На цій сторінці треба ввести код, що надходить у вигляді sms-повідомлення на номер мобільного телефону, «прив'язаного» до рахунку. Завдяки технології 3D-secure в разі втрати картки або якщо зловмиснику стануть відомі номер картки і CVV-код, буде неможливо здійснити оплату онлайн, тому що в зловмисника не буде доступу до повідомлень, які банк надсилає на ваш номер мобільного телефону.

Зараз в Україні діє багато сервісів інтернет-платежів (надавачів платіжних послуг), що дозволяють за допомогою платіжної картки сплачувати, зокрема, за комунальні й інші послуги, а також здійснювати перекази між картками (банківськими рахунками). Прикладами таких надавачів послуг в Україні є такі фінансові компанії, як Portmone, iPay.ua, EasyPay тощо. За здійснення платежу за допомогою таких веб-сайтів зазвичай стягується комісія в більшому розмірі, аніж комісія за платіж в інтернет-банкінгу, оскільки з'являється додатковий посередник.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

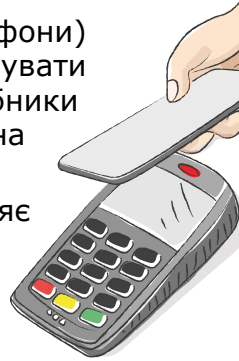
*Одним із маркетингових (рекламних) заходів банків і карткових платіжних систем є так званий «кешбек» (англ. *cash back*) – це повернення частини коштів, витрачених під час оплати платіжною карткою, на ваш рахунок. Зазвичай кешбек становить невеликий відсоток від суми покупок за певний період (наприклад 2%) й обмежений фіксованою сумою (наприклад, не більше ніж 1 000 грн на місяць).*

Про те, як безпечно користуватися платіжними картками для оплати в Інтернеті та для здійснення інших платежів, обов'язково прочитайте в темі 24 «Фінансова безпека та шахрайство. Фінансові піраміди».

5. Із використанням **мобільного гаманця**.

Мобільні телефони з функціоналом компактного комп'ютера (смартфони) та подібні прилади (планшети, смарт-годинники тощо) можна використовувати для здійснення безготівкових платежів у місцях продажу товарів. Виробники смартфонів додають до них спеціальні чипи, які дозволяють запустити на пристрої мобільний гаманець.

Мобільний гаманець – це додаток на смартфоні, який дозволяє «прив'язати» до нього платіжну картку й здійснювати платежі в POS-терміналах та Інтернеті (на веб-сайтах продавців товарів/послуг, які підтримують таку форму платежів). Якщо цей додаток активовано, то для ініціювання платежу людина використовує смартфон, а не готівку чи платіжну картку. Фактично ті самі POS-термінали, що дозволяють платити безконтактно карткою, приймають і платежі зі смартфонів. Станом на січень 2019 року частина українських банків уже підтримують такі мобільні гаманці, як, наприклад, Apple Pay і Google Pay.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Технології завжди змінювали фінансовий сектор. Інтернет і поширення смартфонів пришвидшили ці зміни. Сьогодні ми можемо робити багато речей через Інтернет: відкривати банківські рахунки, поповнювати гаманці електронних грошей, переглядати історію операцій, здійснювати платежі, отримувати позики, інвестувати кошти. Ми можемо перетворити телефон на мобільний гаманець. Багато з цих інновацій відбуваються завдяки так званим фінтех-компаніям. Слово «фінтех» (англ. FinTech) – поєднання слів «фінанси» і «технологія» – означає використання технологій для надання фінансових послуг. Найбільший вплив фінтех сьогодні має у сфері платежів, які здійснюють споживачі.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Перерахуйте основні способи здійснення безготівкових платежів.

Які операції можна здійснити в інтернет-банкінгу?

Чим оплата через сервіс інтернет-платежів відрізняється від платежу в інтернет-банкінгу?

§ 13.3 Платежі з використанням електронних грошей

Як ви вже знаєте, продавці товарів і послуг (торговці) можуть приймати електронні гроші як засіб платежу. В Україні електронними грошми ви можете сплатити за товари та послуги тим торговцям, які погодилися приймати оплату такими грошима. Також ви можете переказати електронні гроші людині, яка має відповідний електронний гаманець.

Принцип роботи електронних грошей як засобу платежу загалом простий. Щоб здійснити платіж за допомогою системи електронних грошей, ви маєте придбати електронні гроші певного банку-емітента за готівкові чи безготівкові кошти. Придбані

електронні гроші зараховуються на ваш електронний гаманець, поповнювати який можна через відділення банку-емітента, із поточного банківського рахунку за допомогою платіжної картки, через інтернет-банкінг, через платіжні термінали тощо. Електронні гроші можна конвертувати назад у безготівкові кошти, отримавши гроші на банківський рахунок.

Якщо торговець бажає приймати електронні гроші певного емітента за свої товари чи послуги, йому необхідно укласти договір із банком-емітентом (або з його агентом, тобто посередником). Торговець теж відкриває електронний гаманець для отримання електронних грошей.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

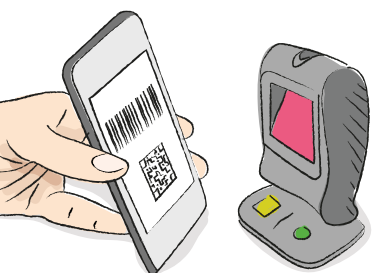
Однією з найпопулярніших міжнародних систем електронних грошей є система PayPal. До електронного гаманця PayPal необхідно прив'язати платіжну картку або банківський рахунок, з якого відбувається поповнення електронного гаманця та на який електронні гроші повертаються у формі безготівкових коштів. Можливості гаманця PayPal залежать від країни місцезнаходження його власника. В Україні (станом на січень 2019 року) PayPal дозволяє надсилати кошти, але не дозволяє їх отримувати.

Зазвичай платежі з використанням електронних грошей дешевші, аніж переказ готівкових коштів, а інколи вони можуть бути навіть дешевшими за безготівкові перекази. Крім того, перекази з одного електронного гаманця на інший, як правило, відбуваються дуже швидко.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Мобільні гроші – це різновид електронних грошей, які працюють в системах мобільних операторів. В Україні станом на січень 2019 року найбільші мобільні оператори працюють із електронними грошми, випущеними певними банками-партнерами. Такі електронні гроші можуть бути, зокрема, переказані між номерами мобільних телефонів, використовуватися для оплати за комунальні послуги та здійснення інших платежів.

Мобільні гроші набули найбільшого поширення в країнах, де більшість дорослого населення не має банківських рахунків, але є мобільний оператор, що обслуговує більшість громадян. Наприклад, система мобільних грошей M-Pesa була створена оператором Vodafone в Кенії та стала національною платіжною системою. M-Pesa використовується для переказу коштів між людьми та для оплати торговцям. У системі M-Pesa можна навіть отримати мікропозичку. M-Pesa поширилася також на інші країни, такі як Танзанія, Індія й Афганістан.

Електронні гроші також популярні в Китаї. Дві найпоширеніші в Китаї системи електронних грошей – WeChat Pay та Alipay. Вони дозволяють переказувати гроші в месенджері, платити в місцях продажу та онлайн. Для цього широко використовують QR-коди: місця продажу товарів, таксі, турнікети в метро – усі вони обладнані QR-сканерами для прийому електронних грошей.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Що таке електронний гаманець і як його можна поповнити в Україні?

§ 13.4 Для чого потрібні платіжні системи

Як ви вже знаєте, сьогодні більшість платежів здійснюється в безготівковій формі (шляхом зміни записів на банківських рахунках). В ідеальному світі, якби всі жителі планети мали рахунки лише в одному банку, платіж між ними можна було б здійснити, просто змінивши записи у внутрішніх базах даних цього банку. Тобто якщо на рахунку одного клієнта в результаті його платежу зменшується сума коштів, на рахунку іншого клієнта вона обов'язково збільшується.

Проте в реальному світі банків багато, і є необхідність зміни записів у базах даних різних банків: і в тому, де має рахунок платник (банку платника), і в тому, де має рахунок отримувач (банку отримувача). Це означає, що для здійснення платежу певна сума коштів має бути списана з рахунка платника та перерахована з банку платника до банку отримувача, а банк отримувача має зарахувати її на рахунок свого клієнта.

Саме для цього, тобто для проведення безготівкових переказів, було створено платіжні системи. У багатьох країнах паралельно діє декілька платіжних систем, які взаємопов'язані між собою. Від рівня розвитку платіжних систем у країні залежить доступність, вартість і швидкість проведення платежів.

Платіжна система – це система фінансових розрахунків, складовими якої є:

- платіжна організація (банк або фінансова компанія, що визначає правила роботи платіжної системи);
- розрахунковий банк;
- учасники платіжної системи, що безпосередньо надають послуги з переказу коштів.

Розрахунки між учасниками платіжних систем здійснюються через кореспондентські рахунки, відкриті в розрахунковому банку платіжної системи.

Кореспондентський рахунок – це банківський рахунок, що відкривається одним банком іншому банку для здійснення міжбанківських переказів. Центральні банки різних держав також можуть відкривати кореспондентські рахунки комерційним банкам.

Розрахунковий банк – банк, що відкриває рахунки учасникам платіжної системи та бере участь у проведенні взаєморозрахунків між ними. Розрахунковим банком може також бути центральний банк держави.

У багатьох платіжних системах розрахунок між банками здійснюється шляхом переміщення коштів між кореспондентськими рахунками, відкритими в центральному банку. Так, наприклад, відбувається взаєморозрахунок у державній банківській платіжній системі України – СЕП (Система електронних платежів Національного банку). Водночас існує багато платіжних систем, які проводять розрахунки через кореспондентські рахунки в комерційних банках. До таких систем належать, зокрема, карткові платіжні системи, які обслуговують платежі з використанням платіжних карток.

Розгляньмо, як працює СЕП. СЕП – це система, у якій міжбанківські перекази в межах України в гривні здійснюються через кореспондентські рахунки банків у Національному банку в режимі реального часу. Режим реального часу означає, що кошти зараховуються на рахунок отримувача негайно, у момент надходження платежу від відправника до СЕП.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

СЕП забезпечує здійснення 97% міжбанківських переказів коштів у гривні в межах України. За даними НБУ, у 2018 році через СЕП було проведено платежів на загальну суму 25 трильйонів грн. Водночас за кількістю найчастіше оброблялися невеликі платежі:

- до 1 000 грн – 53%;
- від 1 000 грн до 100 000 грн – 43%;
- від 100 000 грн і більше – 4%.

За обсягом операції найбільше платежів припадало на великі платежі:

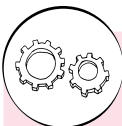
- до 1 000 грн – менше 1%;
- від 1 000 грн до 100 000 грн – 7%;
- від 100 000 грн і більше – 92%.

Платіжні системи можна умовно поділити на дві групи:

1. **Системи валових розрахунків.** Валові (брутто) розрахунки передбачають виконання кожного платежу в індивідуальному порядку. СЕП є такою системою валових розрахунків. Тобто, якщо через СЕП відправити 1 000 грн з рахунку клієнта в одному банку (банку відправника) клієнтові іншого банку (банку отримувача), то ця 1 000 грн буде зарахована на кореспондентський рахунок банку отримувача в НБУ.
2. **Роздрібні платіжні системи.** Це платіжні системи, що обробляють велику кількість платежів на невеликі суми. Зазвичай вони, замість валових (брутто) розрахунків, використовують нетто схеми. Це означає, що роздрібні платіжні системи проводять розрахунок між банками після взаємозаліку їхніх зустрічних зобов'язань зазвичай один раз на день.

Взаємозалік зобов'язань учасників роздрібною платіжної системи здійснюється через клірингові установи, які здійснюють кліринг.

Кліринг (іноді може називатися – неттінг) – це процес визначення чистих (нетто) взаємних зобов'язань учасників платіжної системи. **Клірингова установа** – установа, що проводить автоматичний кліринг і формує вимоги (про сплату відповідних сум) до учасників платіжної системи за результатами клірингу.

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

Проілюструємо такий взаємозалік зустрічних зобов'язань банків у роздрібній платіжній системі. Три Банки (А, Б та В) здійснюють розрахунки в роздрібній платіжній системі, яка здійснює кліринг їхніх зобов'язань. Упродовж дня:

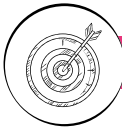
- клієнти Банку А переказали 1 000 грн у Банк Б та Банк В й отримали 1 100 грн від цих банків, тому Банк А має отримати нетто 100 грн;
- клієнти Банку Б переказали 500 грн в Банк А та Банк В, а отримали 1 000 грн від цих банків, тому Банк Б має отримати нетто 500 грн;
- клієнти Банку В переказали 1 100 грн у Банк А та Банк Б, а отримали 500 грн від цих банків, отже Банк В повинен перерахувати нетто 600 грн іншим банкам (500 грн Банку Б та 100 грн Банку А).

Як бачимо, клієнти трьох банків переказали одне одному більші суми, ніж ті, що в результаті переміщалися між банками. Банки, отримавши кошти на свої кореспондентські рахунки, перекажуть відповідні суми на рахунки власних клієнтів-отримувачів.

Завдяки механізму взаємозаліку зустрічних зобов'язань, який дозволяє переказувати менше коштів між рахунками банків, обробка платежів у роздрібних системах коштує дешевше. Роздрібною платіжною системою є, наприклад, національна карткова платіжна система «Простір», картки якої випускаються багатьма українськими банками.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Яку функцію виконують платіжні системи?

Що таке кореспондентський рахунок?

Чим системи валових розрахунків відрізняються від роздрібних платіжних систем?

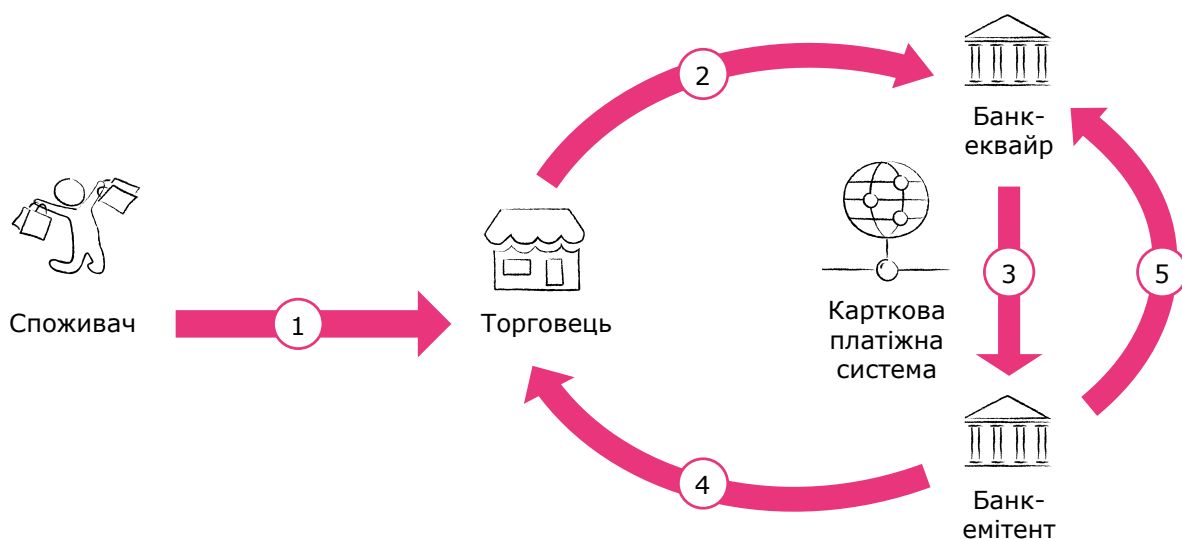
§ 13.5 Карткові платіжні системи

На випущених в Україні платіжних картках, крім назви українського банку, що її випустив, також розміщений логотип «MasterCard», «Visa» або «Простір». Ці логотипи є назвами карткових платіжних систем. MasterCard та Visa є міжнародними системами, тоді як «Простір» є українською національною системою.

В обробці платежу, ініційованого за допомогою платіжної картки, задіяні кілька учасників:

- 1) банк, що випустив картку (**банк-емітент**);
- 2) банк торговця, що надає послуги приймання платіжних карток (**банк-еквайр**);
- 3) сама карткова платіжна система.

Один і той самий банк може бути в ролі й еквайра, і емітента. Обробка платежу в картковій системі відбувається в кілька етапів (мал. 13.2).

Мал. 13.2 Обробка платежу в картковій платіжній системі

Етап 1: Споживач здійснює оплату за допомогою картки в магазині.

Етап 2: POS-термінал у магазині зчитує інформацію з чипу або магнітної смуги картки та надсилає її банку-еквайру торговця.

Етап 3: Банк-еквайр через приватну електронну мережу карткової платіжної системи надсилає запит на авторизацію платежу банку-емітенту.

Етап 4: Банк-емітент перевіряє, чи достатньо коштів на рахунку платника. Якщо коштів на рахунку не вистачає, банк-емітент надсилає повідомлення, що операцію відхилено. Якщо коштів достатньо, банк-емітент надсилає повідомлення, що операція авторизована, і «заморожує» суму платежу на поточному рахунку платника. Після авторизації банк-емітент бере на себе зобов'язання розрахуватися з банком-еквайром за платежем свого клієнта. На практиці авторизація платежу відбувається майже миттєво, проте на цьому етапі рух коштів ще не відбувається, хоча покупець уже може отримати свій товар.

Етап 5: Карткова платіжна система отримує від банків-учасників файли, у яких згруповані операції їхніх клієнтів, і на підставі цих файлів здійснює взаємозалік зустрічних зобов'язань банків (зазвичай раз на день). Отже, за допомогою клірингу визначається, скільки коштів банки мають перерахувати один одному. Після цього банк-емітент перераховує необхідну суму коштів банку-еквайру через кореспондентські рахунки в розрахунковому банку, використовуючи міжбанківську платіжну систему (наприклад СЕП). Міжбанківський платіж досягає поточного рахунку отримувача, у середньому, упродовж одного дня.

За обробку карткової операції торговець платить комісію (тобто плату за обслуговування). Сума сплаченої комісії розподіляється між банком-еквайром, банком-емітентом і картковою платіжною системою. Тому торговець отримує на свій рахунок суму платежу від клієнта за мінусом такої комісії.

Водночас, приймаючи оплату картою, торговці залучають до себе додаткову категорію потенційних покупців – людей, які вважають за краще розплачуватися в безготівковій формі. До того ж при безготівковій оплаті торговець захищає себе від фальшивих банкнот і від можливих крадіжок готівки співробітниками. Торговцю не потрібно встановлювати сейфи для зберігання готівки та платити за вивезення банком готівки (інкасацію). Отже, безготівкові розрахунки є вигідними як для торговців, так і для банків.

Платіжні картки, випущені такими міжнародними системами, як Visa та MasterCard, можна використовувати, подорожуючи більшістю країн світу, а також для покупок на іноземних веб-сайтах, навіть якщо валютою рахунку, до якого випущена картка, є гривня. Це дозволяє:

- не турбуватися про купівлю/обмін валют у країні перебування;
- розраховуватися чи знімати готівку в банкоматі в будь-якій валюті в усьому світі;
- не відкривати додаткових платіжних карток в інших валютах.

Під час оплати такою картою на іноземних веб-сайтах або в магазинах, готелях чи інших місцях за кордоном відбувається обмін (конвертація) валют. Якщо ви підключилися до банківської послуги sms-інформування, у день здійснення операції ви отримуєте sms-повідомлення від вашого банку, у якому зазначається сума операції та орієнтовна сума залишку на рахунку. Ця сума не є остаточною та може бути змінена внаслідок зміни курсу обміну валют на дату фактичного списання коштів із рахунку.

Банк здійснює списання суми коштів з рахунку впродовж кількох днів після здійснення операції. Кошти фактично списуються з урахуванням:

- обмінних курсів платіжної системи, наприклад Visa або MasterCard;
- курсу обміну валют за операціями по карткових рахунках, встановленого банком на дату списання коштів з рахунку;
- банківської комісії за конвертацію відповідно до чинних тарифів банку.

Порядок конвертації валют залежить від розрахункової валюти міжнародної платіжної системи (для карток Visa розрахункова валюта – долар США, для карток MasterCard – євро). Тому, подорожуючи до США, вигідніше використовувати платіжну картку Visa, а подорожуючи до країн євросони – MasterCard. Інакше може відбуватися подвійна конвертація, наприклад, коли гривні спершу конвертуються в євро, а вже потім – в долари США.

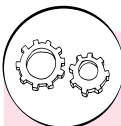
ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Які основні етапи обробки платежу в картковій платіжній системі?

§ 13.6 Міжнародні міжбанківські платежі

Більшість міжнародних міжбанківських платежів здійснюється за допомогою Товариства всесвітніх міжбанківських фінансових телекомунікацій (англ. *Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication, SWIFT*). SWIFT – це міжнародна система обміну фінансовими повідомленнями, учасниками якої є близько 11 000 фінансових установ у майже всіх країнах світу. Для ініціювання платежу через систему SWIFT необхідно знати ідентифікатор банку отримувача платежу в системі SWIFT (так званий SWIFT-код), а також номер банківського рахунка отримувача.

Система SWIFT не здійснює клірингу й не забезпечує розрахунків між банками. Натомість SWIFT дозволяє банкам обмінюватися стандартними фінансовими повідомленнями через приватну електронну мережу. Для розрахунку банки використовують кореспондентські рахунки. Банкам, як правило, необхідно мати на кореспондентських рахунках достатньо грошей для розрахунку за платежами клієнтів і власними платежами.

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

Уявімо, що Іван хоче переказати 1 000 доларів США зі свого рахунка в Банку А в Україні на рахунок Олі в Банку Б у США. Якщо між Банком Б і Банком А існують прямі кореспондентські відносини (Банк А має кореспондентський рахунок у доларах США в Банку Б, а Банк Б має кореспондентський рахунок у гривні в Банку А), то в спрощеному виді переказ відбуватиметься так:

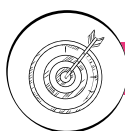
- Банк А спише з рахунку Івана 1 000 доларів США.
- Банк А направить SWIFT-повідомлення в Банк Б про здійснення переказу на користь Олі й інструкцію на списання цієї суми з власного кореспондентського рахунка в Банку Б.
- Банк Б спише 1 000 доларів США з кореспондентського рахунка Банку А та зарахує цю суму на рахунок Олі.

За наявності прямих кореспондентських відносин переказ коштів відбудеться доволі швидко. Якщо прямих кореспондентських відносин між банками немає, у розрахунках має бути задіяний один або кілька банків-посередників. Залежно від кількості банків-посередників, такий платіж проводиться від одного до трьох днів і коштує приблизно до 1% від суми платежу плюс певна фіксована комісія.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Останньою тенденцією у світі платежів є системи миттєвих платежів. У середньому за допомогою карткових платіжних систем міжбанківський платіж досягає банківського рахунка отримувача впродовж одного робочого дня. Водночас під час здійснення миттєвого платежу гроші опиняються на рахунку отримувача миттєво (до 10 секунд). Сервіс миттєвих платежів доступний 24 години на добу, 365 днів на рік. На сьогодні в багатьох країнах починається активний розвиток систем миттєвих платежів. Наприклад, у Швеції шістьма найбільшими банками країни було започатковано систему Swish, яка дозволяє здійснювати миттєві платежі за допомогою додатку на смартфоні. У Великій Британії система Faster Payments визнана банками основною системою для обробки роздрібних платежів, ініційованих онлайн, а в Нідерландах банки, починаючи з 2019 року, домовилися перевести всі роздрібні онлайн-платежі на інфраструктуру, що обробляє миттєві платежі. Запровадження миттєвих платежів також є серед пріоритетів осучаснення СЕП на найближчі роки, і можливо, що зараз, коли ви читаєте цей текст, це вже реалізовано й в Україні!

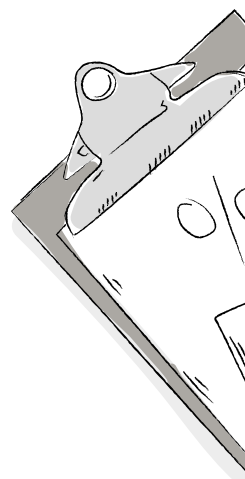
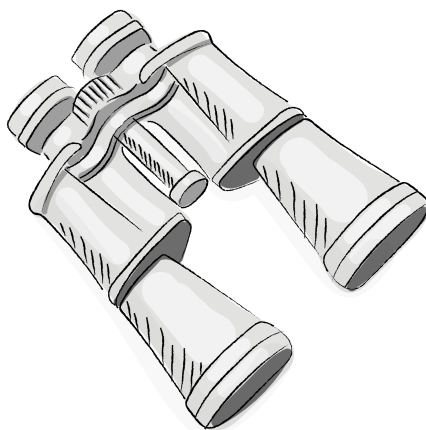
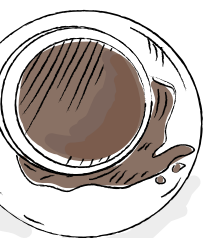
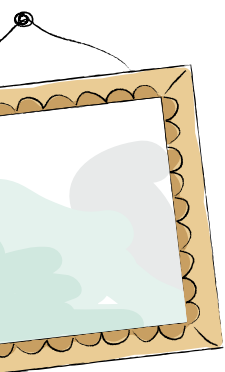
ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Для яких платежів використовують систему SWIFT?

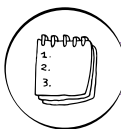
РОЗДІЛ 3

Заощадження та інвестиції

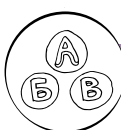

ТЕМА 14. ВСТУП ДО ЗАОЩАДЖЕНЬ ТА ІНВЕСТИЦІЙ

ВИВЧИВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ:

- ✓ дізнаєтеся, що таке заощадження та інвестиції та які є форми заощаджень
- ✓ зрозумієте, для чого потрібно заощаджувати
- ✓ зможете порахувати зміну вартості грошей у часі

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ

заощадження	вартість грошей у часі
інвестиції	метод складних і простих процентів
процентна ставка	

§ 14.1 Заощадження та їх джерела

Пригадаймо, що фінансові цілі – це цілі, досягнення яких вимагає витрат грошей. Деякі фінансові цілі можна досягнути порівняно легко. Наприклад, якщо ви хочете купити книжку за 200 грн, а вам дають 300 грн кишенькових грошей на тиждень, то вам, напевно, не треба чекати декілька тижнів, щоб її придбати.

Проте є фінансові цілі, досягнення яких вимагає значно більшої кількості часу та витрат. Такими цілями може бути купівля нового мобільного телефону, машини чи квартири. У ще більш довгостроковій перспективі фінансовою ціллю може бути, наприклад, отримання на пенсії щорічно по 300 000 грн. Довгострокових фінансових цілей можна досягти за допомогою заощаджень й інвестицій.

Заощадження – це відкладення грошей зараз, щоб використати їх у майбутньому. Заощаджувати можна з різною метою, зокрема, щоб:

- досягнути поставленої фінансової цілі;
- використати гроші в майбутньому;
- мати запаси на випадок непередбачуваних подій;
- «захистити» свої гроші.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Заощадження ще називають «відстроченим задоволенням», оскільки ви відстрочуєте задоволення від миттєвого витрачання грошей і натомість витрачаєте їх у майбутньому. Крім того, заощадження можуть самі собою приносити задоволення,

якщо ви регулярно відкладаєте певну суму грошей і бачите, як із часом вони збільшуються та досягають запланованого розміру.

Заощадження також пов'язані з добробутом, причому не лише фінансовим, а й психологічним. Якщо ми знаємо, що в нас є достатньо грошей для оплати незапланованих витрат (наприклад, для ремонту зламаного комп'ютера чи купівлі нового), то менше переживаємо за майбутнє. Заощадження також дозволяють жити на свої, а не запозичені кошти. Усе це разом зменшує рівень стресу та підвищує рівень задоволення від життя.

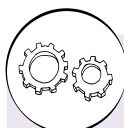

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Що, на вашу думку, краще: витратити відразу отримані гроші чи зберегти їх і витратити пізніше?

Отримання грошей, які можна заощадити, може бути непростим завданням. Є чотири основні способи отримання грошей:

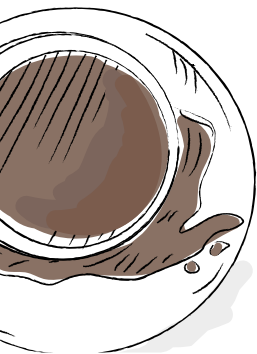
1. Заробити, наприклад, влаштувавшись на роботу чи почавши займатись підприємництвом. Чим більші у вас трудові надходження, тим більше грошей можна заощаджувати.
2. Отримати від інших людей, наприклад, як подарунок на день народження чи спадок від старших родичів.
3. Продати власні речі, які вам не надто потрібні. Наприклад, якщо ви купили новий мобільний телефон, то ви можете продати старий, якщо він у робочому стані.
4. Зменшити власні витрати на речі чи послуги, від яких ви можете відмовитися.

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

Ось кілька практичних порад, які допоможуть вам менше витратити:

- порівнюйте ціни на різні товари та на один і той самий товар у різних магазинах. Це можна зробити як фізично (відвідавши магазин), так і онлайн (за допомогою веб-сайтів, де є можливість порівняння цін у різних магазинах);
- використовуйте купони на знижку чи дисконтні картки. Зазвичай ви їх можете отримати у відповідних магазинах;
- використовуйте послугу кешбеку;
- перевірте, чи є дешевші альтернативи вашим витратам (наприклад, чи буде вам достатньо дешевого пакета послуг мобільного оператора).

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Якщо ви щодня купуєте чашку кави або чаю за 10 грн, то, відмовившись від цього, ви можете зберегти 3 650 грн за рік або 18 250 грн за п'ять років. Це показує, наскільки відмова від дрібних, але регулярних, витрат допомагає зберегти суттєві суми грошей. У народі кажуть: «Копійка гривню береже».

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Що таке заощадження та для чого варто заощаджувати?

Як можна отримати гроші для того, щоб робити заощадження?

§ 14.2 Форми заощаджень, інвестиції та інфляція

Відомий американський підприємець та інвестор Воррен Баффетт казав: «Не заощаджуйте того, що залишилося після витрат. Витрачайте те, що залишилося після заощаджень». Ця цитата відображає правило «сплати спочатку собі», про яке ви вже знаєте. Тому, коли ви отримуєте дохід, намагайтеся відразу направити певну його частину на заощадження.

Коли у вас є заощадження, виникає питання: що з ними робити. Найпростіший спосіб – це тримати готівкові гривні вдома. Перевагою такої форми заощадження є те, що вам майже нічого не треба робити (хіба що відкласти гроші й гарно їх сховати). Готівкові гривні ви можете швидко витратити.

Але цей спосіб є найризикованішим, адже ці гроші можуть легко викрасти. До того ж, кількість товарів чи послуг, які ви зможете купити на ці гроші через певний час, залежить від рівня інфляції. Більш того, ці гроші «не працюють», тобто ви не отримуєте жодної додаткової вигоди від їх зберігання.

Подібним варіантом є тримання готівкової іноземної валюти вдома. Цей спосіб має ті ж ризики, що й зберігання вдома готівкової гривні.

Альтернативним варіантом заощаджень є розміщення грошей на депозиті в банку чи в кредитній спілці. Розміщення грошей на депозиті означає, що ви передаєте гроші на зберігання фінансовій установі на певний строк із тим, щоб потім вона повернула вам не тільки суму депозиту, а й нараховані проценти. Детальніше про депозити йтиметься в наступній темі. Зазначимо лише, що зберігання грошей в банку чи кредитній спілці дозволяє:

- захистити їх від фізичної крадіжки;
- отримати додатковий дохід у вигляді процентів, що нараховуються на суму вкладених грошей.

Недоліком депозиту є те, що в деяких випадках ви не зможете забрати гроші достроково, навіть якщо вони вам потрібні терміново.

Тож різні форми заощаджень мають свої переваги та недоліки. Тому найкращим варіантом було б розподілити наявні кошти між кількома формами заощаджень і, таким чином, розподілити (диверсифікувати) ризики. Наприклад, ви можете мати певну частину готівки вдома на випадок непередбачуваних обставин, а іншу частину – розмістити на депозиті.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Яку форму заощаджень ви вважаєте найбезпечнішою і вдалою? Обґрунтуйте.

Гроші можна не лише зберігати, а й інвестувати. Особа, яка здійснює інвестицію, стає інвестором.

Інвестиції – це витрата грошей зараз на придбання певних активів із метою отримання доходу в майбутньому. Такими активами можуть бути цінні папери, нерухомість, антикваріат й інші активи, вартість яких потенційно може зростати.

Якщо, заощаджуючи гроші, ви маєте пріоритетом їх зберегти, то, інвестуючи їх, ви насамперед зацікавлені в примноженні. Проте вартість активів може не лише підвищуватися, а й знижуватися. В інвестуванні завжди є ризик того, що вартість активів, у які ви інвестували, може суттєво знизитися. Детальніше про інвестиції йдеться в темі 16 «Інвестиції».

Тож, уявімо, що ви успішно заощадили 3 650 грн за рік, відмовившись від щоденної чашки чаю чи кави. І залишили ці гроші вдома ще на рік. Коли ви вирішите їх витратити, то ви, найімовірніше, виявите, що рік тому на 3 650 грн ви могли купити більше товарів, ніж зараз. Хто ж у цьому винен? Інфляція.

Як ви вже знаєте, інфляція – це зростання цін на товари чи послуги впродовж певного часу. Навіть невелика інфляція поступово «з'їдає» ваші заощадження. Наприклад, інфляція розміром 5% може зменшити ваші заощадження практично вповоловину за якихось 10 років. Інфляція на рівні 100% може миттєво знищити ваші заощадження.

Інфляція по своїй суті не є злом, особливо, коли її рівень передбачуваний. До неї можна пристосуватися, враховуючи її під час вибору форми заощаджень чи інвестицій. Наприклад, якщо ви обираєте банк для розміщення депозиту, перевіряйте, чи процентна ставка покриває прогнозований рівень інфляції. Якщо процентна ставка на депозит 15%, а інфляція – 10%, то фактично ви «покриєте» втрати від інфляції і заробите 5%.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Чи вигідно розмістити депозит у банку під 5% на рік, коли інфляція в країні цього року очікується на рівні 9%? А якщо інших альтернатив заощаджень чи інвестицій немає, крім тримання готівкових грошей вдома?

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Які форми заощаджень ви знаєте?

Як інфляція впливає на заощадження та інвестиції?

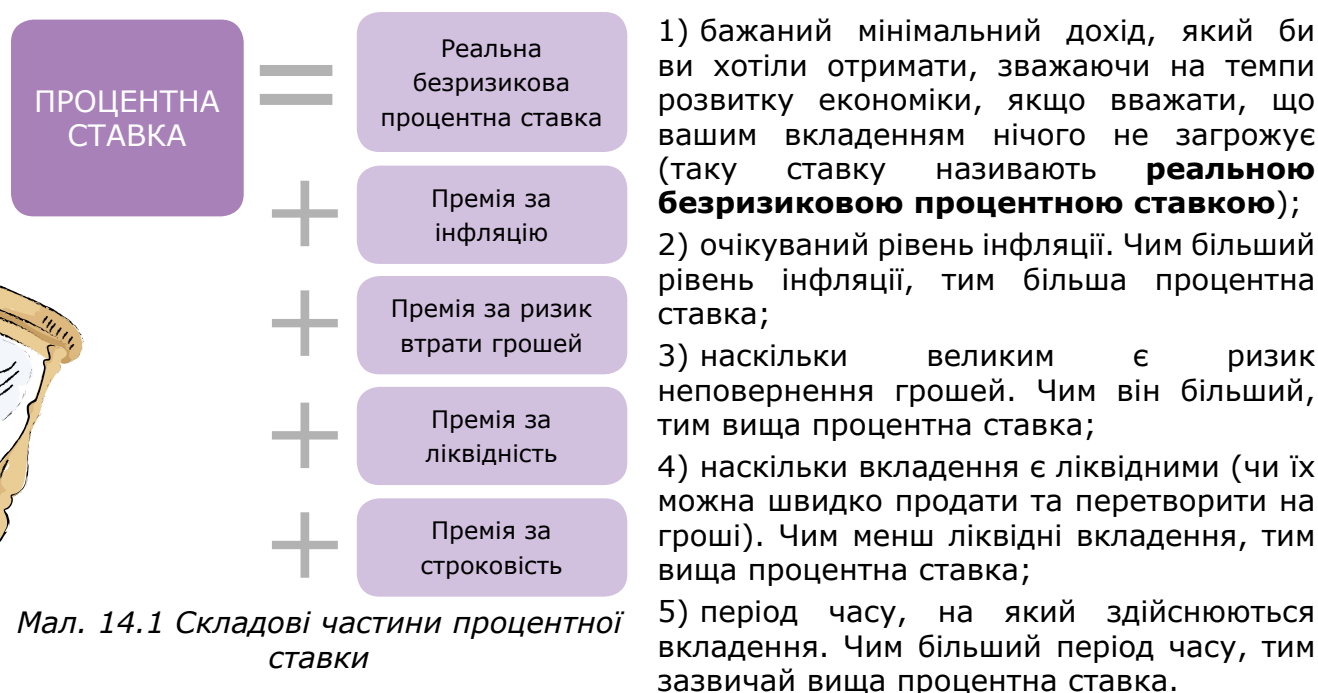
§ 14.3 Зміна вартості грошей у часі

Чи погодилися б ви отримати сьогодні 9 500 грн і відразу ж віддати 10 000? Навряд чи. А якщо ви отримуєте 9 500 зараз, а віддасте 10 000 через рік? Це ймовірніше. Чому? Тому що купівельна спроможність 10 000 грн через рік, скоріше за все, буде меншою, ніж зараз. Адже гроші мають властивість змінювати свою вартість упродовж часу. Концепція зміни вартості грошей у часі показує зв'язок між певною сумою зараз (теперішньою вартістю) і певною сумою через певний період часу (майбутньою вартістю). Цей зв'язок виражається в процентній ставці. Нижче ми розглянемо ці поняття детальніше.

1. Процентна ставка

Проценти можна розглядати з різних точок зору. Для позичальника проценти – це плата за користування коштами. Для кредитора – дохід, який він може отримати за надання в користування певної грошової суми. Для інвестора – дохід, який він може отримати, інвестуючи в якийсь актив.

На розмір процентної ставки впливає багато чинників, зокрема (мал. 14.1):

Мал. 14.1 Складові частини процентної ставки

Тому, якщо ви вирішите інвестувати гроші або розмістити їх на депозиті, ви повинні оцінити, чи процентна ставка є для вас достатньою для того, щоб компенсувати вам відсутність грошей упродовж певного часу й супутні ризики.

2. Майбутня вартість певної суми грошей

Ми вже знаємо, якщо гроші просто зберігати вдома, то з часом вони будуть знецінюватися. Проте, якщо гроші розмістити на депозиті чи інвестувати, то їхня вартість може з часом зрости. Іншими словами, ви можете змусити гроші «працювати» на вас.

Майбутня вартість – це прогнозована вартість грошей у певний момент часу в майбутньому. Поняття майбутньої вартості є важливим для обчислення того, скільки ваші гроші зможуть вам «заробити» за певний період часу.

Для розрахунку майбутньої вартості грошей важливе значення має спосіб нарахування процентів, а саме: чи вони нараховуються методом простих процентів, чи методом складних процентів.

Якщо проценти нараховуються винятково на початкову суму вкладення, то застосовують **метод простих процентів**. У такому разі для обчислення того, як зміниться вартість ваших грошей з часом, застосовується така формула:

$$\text{Майбутня вартість} = \text{Теперішня вартість} \times (1 + r \times n),$$

де r – річна процентна ставка, переведена в десятковий дріб;

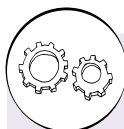
n – строк у роках.

У випадку простих процентів, коли строк вимірюється в днях i в році 365 днів, формула має такий вигляд:

$$\text{Майбутня вартість} = \text{Теперішня вартість} \times \left(1 + \frac{r}{365} \times n\right),$$

де r – річна процентна ставка, переведена в десятковий дріб;

n – строк у днях.

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

Вадим вирішив позичити своєму сусідові 1 000 грн. Сусід обіцяв повернути гроші через місяць, а також 20% річних. Скільки грошей отримає Вадим?

Розрахунок:

$$\text{Майбутня вартість} = 1\,000 \times \left(1 + \frac{0,2}{365} \times 30\right) = 1\,016,43 \text{ грн.}$$

Відповідь: 1 016,43 грн.

Ще один приклад. Оксана вирішила покласти на депозит 2 000 грн на два роки під 10% річних. Таким чином, через два роки Оксана отримає:

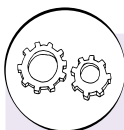
$$\text{Майбутня вартість} = 2\,000 \times (1 + 0,1 \times 2) = 2\,400 \text{ грн.}$$

На противагу, **метод складних процентів** передбачає нарахування процентів на «нарощену» суму, тобто на початкову суму разом із процентним доходом, отриманим за попередній період. Також використовують термін **капіталізація процентів**. У цьому разі використовують таку формулу:

$$\text{Майбутня вартість} = \text{Теперішня вартість} \times (1 + r)^n,$$

де r – процентна ставка за певний період (рік, місяць тощо), переведена в десятковий дріб;

n – кількість періодів (років, місяців тощо).

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

Повернімося ще раз до прикладу відкриття депозиту Оксаною: 2 000 грн під 10% на два роки. Змінимо лише одну умову: це депозит із капіталізацією процентів, тобто нарахування процентів відбуватиметься щорічно, а нараховані проценти додаватимуться до суми вкладу. Замінивши значення у формулі складних процентів, отримаємо:

$$\text{Майбутня вартість} = 2\,000 \times (1+0,1)^2 = 2\,420 \text{ грн.}$$

Ми бачимо, що в результаті нарахування процентів за другий рік на «нaroщену» суму вкладу Оксана матиме додатковий дохід у 20 грн порівняно з депозитом без капіталізації процентів.

Розберімо приклад покроково:

Крок 1. За перший рік Оксані буде нараховано:

$$\text{Майбутня вартість} = 2\,000 \times (1+0,1) = 2\,200 \text{ грн.}$$

Крок 2. За другий рік проценти нараховуватимуться не на 2 000 грн (як з простими процентами), а на 2 200 грн, отже Оксана отримає:

$$\text{Майбутня вартість} = 2\,200 \times (1+0,1) = 2\,420 \text{ грн.}$$

Розгляньмо ще такий приклад:

Марія вирішила покласти 10 000 грн на депозит під 10% річних. Яку суму вона отримає через 5 років, якщо проценти нараховуватимуться щорічно?

Розрахунок:

$$\text{Майбутня вартість} = 10\,000 \times (1+0,1)^5 = 16\,105 \text{ грн.}$$

Відповідь: Марія отримає 16 105 грн.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ

Процентна ставка має відповідати періоду, за який нараховуються проценти. Наприклад, якщо кількість періодів вимірюють в роках, то й процентна ставка має бути річною; якщо ж кількість періодів вимірюють у місяцях, то процентна ставка має бути місячною. Зазвичай фінансові установи вказують річний розмір процентної ставки. Щоб обчислити, наприклад, місячний розмір процентної ставки, її необхідно поділити на 12.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Ви можете вразити своїх батьків, порахувавши за кілька секунд, за скільки років сума їхніх вкладів подвоїться, застосувавши «правило 72». Для цього потрібно

72 поділити на процентну ставку. Наприклад, будь-яка сума, яку вклали під 10% річних з капіталізацією, подвоїться приблизно через 7,2 роки. Цей метод обчислення не настільки точний, як описані вище формули, проте він, безперечно, швидший.

3. Майбутня вартість анuitету

Вкладати заощадження чи здійснювати інвестиції можна разово. Так, ви щомісяця відкладаєте певну суму грошей, наприклад 300 грн, і наприкінці року розміщуєте всі накопичені гроші (3 600 грн) на депозит. А можна робити регулярні внески, розміщуючи на депозит певну однакову суму, ті самі 300 грн, щомісяця. Так само можна отримати певний дохід разово або отримувати регулярні однакові платежі впродовж певного часу.

Однакова сума грошей, яку вкладають або отримують через рівні проміжки часу впродовж певного періоду, називається **анuitетом**.

Майбутню вартість анuitету можна розрахувати так:

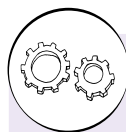
$$\text{Майбутня вартість}_A = A \times \frac{(1+r)^n - 1}{r},$$

де A – розмір регулярних внесків;

r – процентна ставка за відповідний період (рік, місяць тощо), переведена в десятковий дріб;

n – кількість періодів (років, місяців тощо).

Зважте, що у цій формулі покладено припущення, що всі платежі здійснюються в кінці періоду.

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

Марія вирішує інвестувати 1 000 грн зі своєї заробітної плати щомісяця. Фінансова установа пропонує зарібок 12% річних. Обчисліть, яку суму фактично внесла Марія за три роки. Обчисліть майбутню вартість інвестицій за три роки.

Розрахунок:

За три роки Марія фактично внесла

$$1\,000 \times 12 \times 3 = 36\,000 \text{ грн.}$$

Обчислимо майбутню вартість інвестицій за три роки:

- визначимо місячну процентну ставку:

$$\frac{12\%}{12} = 1\%;$$

- застосуємо такі значення до формули:

$$A = 1\,000;$$

$$r = \frac{1\%}{100\%} = 0,01;$$

$$n = 36.$$

$$\text{Майбутня вартість}_A = 1\,000 \times \frac{(1+0,01)^{36} - 1}{0,01} = 43\,077 \text{ грн.}$$

Отже, майбутня вартість інвестицій за три роки становитиме 43 077 грн.

4. Теперішня вартість певної суми грошей

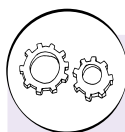
Теперішня вартість грошей – це вартість тієї суми грошей, яка у вас є або має бути зараз, щоб досягти певної цілі в майбутньому. Розрахунок теперішньої вартості дозволить вам визначити, яку суму вам треба заощадити або інвестувати зараз, щоб отримати певний одноразовий дохід у майбутньому.

Теперішню вартість певної майбутньої суми грошей можна розрахувати, трансформуючи формулу складних процентів таким чином:

$$\text{Теперішня вартість} = \frac{\text{Майбутня вартість}}{(1+r)^n},$$

де r – процентна ставка за певний період (рік, місяць тощо), переведена в десятковий дріб;

n – кількість періодів (років, місяців тощо).

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

Микита хоче купити новий комп'ютер за 15 000 грн. Середня процентна ставка для заощаджень становить 15% річних. Яку суму потрібно заощадити зараз, щоб мати можливість купити комп'ютер через два роки, якщо передбачається щорічне нарахування процентів?

Розрахунок.

Застосовуємо такі значення до формули:

Майбутня вартість = 15 000;

$r = 0,15$;

$n = 2$.

Теперішня вартість = $\frac{15\,000}{(1+0,15)^2} = 11\,342$ грн.

Відповідь: 11 342 гривні.

5. Теперішня вартість анuitету

Регулярні внески можна робити самому, інвестуючи або розміщуючи кошти на депозиті. А можна регулярні внески отримувати через певний період часу. Найпоширенішим прикладом такої ситуації є вклади в недержавні пенсійні фонди, які здійснюються, щоб отримувати регулярний додатковий дохід (недержавну пенсію) після досягнення певного віку.

Теперішня вартість анuitету допоможе вам порахувати, скільки заощаджень ви маєте зробити для того, щоб отримувати в майбутньому регулярні платежі бажаного розміру. Теперішню вартість регулярних внесків можна порахувати за допомогою формули:

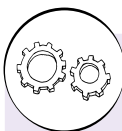
$$\text{Теперішня вартість}_A = A \times \frac{1 - \frac{1}{(1+r)^n}}{r},$$

де A – розмір регулярних внесків;

r – процентна ставка за відповідний період (рік, місяць тощо), переведена в десятковий дріб;

n – кількість періодів (років, місяців тощо).

Зважте, що у цій формулі покладено припущення, що всі платежі здійснюються в кінці періоду.

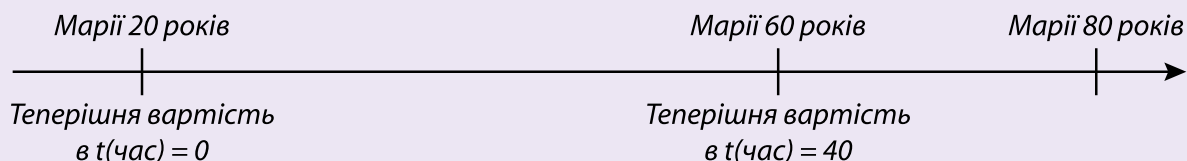

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

Марії зараз 20 років. Вона хоче, щоб, коли їй виповниться 60 років, вона почала отримувати виплати в розмірі 400 000 грн щорічно впродовж 20 років. Яку суму їй потрібно вкласти або інвестувати перед своїм 21-літтям? Процентна ставка на вклад чи інвестицію на весь час дорівнює 10%.

Розрахунок.

1) Аби не заплутатись у датах, рекомендуємо намалювати часову лінію

2) Щоб розв'язати цю задачу, потрібно: а) знайти теперішню вартість анuitету в час, коли той почне виплачуватися (тобто коли Марії буде 60 років); і б) знайти теперішню вартість грошей, коли Марії 20 років.

3) Визначаємо теперішню вартість анuitету в час, коли він почне виплачуватися ($t = 40$), застосовуючи такі значення:

$$A = 400\,000;$$

$$r = 0,1;$$

$$n = 20 \text{ років.}$$

$$\text{Теперішня вартість}_A = 400\,000 \times \frac{1 - \frac{1}{(1+0,1)^{20}}}{0,1} = 3\,405\,425 \text{ грн.}$$

4) Визначаємо теперішню вартість грошей на момент, коли Марії 20 років, застосовуючи такі значення:

$$\text{Майбутня вартість} = 3\,405\,425;$$

$$r = 0,1;$$

$$n = 39 \text{ років.}$$

$$\text{Теперішня вартість} = \frac{3\,405\,425}{(1+0,1)^{39}} = 82\,767 \text{ грн.}$$

Відповідь: для отримання бажаного доходу Марії потрібно буде вкласти 82 767 грн.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

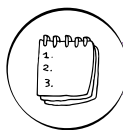
Із чого складається процентна ставка?

Що треба знати, щоб порахувати майбутню вартість суми грошей і анuitету?

Що таке теперішня вартість суми грошей і анuitету?

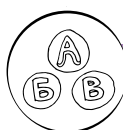

ТЕМА 15. ДЕПОЗИТИ

ВИВЧИВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ:

- ✓ дізнаєтеся, що таке депозит і які є його види
- ✓ зрозумієте, що таке процентний дохід за депозитом й особливості його обрахунку
- ✓ зможете визначити, чи ваш депозит буде гарантуватися Фондом гарантування вкладів
- ✓ будете знати кроки для успішного розміщення депозиту

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ

депозит	строковий депозит
вкладник	депозит на вимогу

§ 15.1 Депозит і його види

Коли Інна була ще в молодшій школі, вона вирішила, що хоче поїхати на курси англійської мови у Великій Британії після закінчення школи. Батьки підтримали її вибір, хоча й знали, що такі курси є доволі дорогими. Тоді вони відкрили депозитний рахунок на ім'я своєї доньки й поповнювали його щороку до закінчення нею школи. За користування коштами банк сплачував проценти за депозитом. Тому на момент закінчення школи дівчина мала на своєму рахунку достатню суму коштів для омріяних шестимісячних курсів.

Наведена вище ситуація ілюструє приклад вдалого заощадження, яке з часом принесло додатковий дохід. Формою такого заощадження був депозит.

Покласти гроші на **депозит**, зробити (депозитний) вклад, розмістити депозит тощо – це все синоніми. Вони означають, що особа (**вкладник**) передає свої кошти на зберігання фінансовій установі, а фінансова установа обіцяє ці кошти повернути разом із процентами через певний період часу. Щоб оформити розміщення депозиту, вкладник укладає договір депозитного вкладу з банком чи кредитною спілкою, і фінансова установа відкриває депозитний рахунок.

Основна мета депозиту – це заощадження коштів. Особливістю депозиту є те, що кошти вкладають на певний період часу і, як правило, їх не можна забрати раніше.

Здійснюючи заощадження, важливо не лише зберегти наявні кошти, а й не допустити їхнього знецінення. Проценти, які виплачуються на депозит, допомагають, як мінімум, зберегти вартість ваших заощаджень, а як максимум – навіть примножити.

На відміну від зберігання готівки вдома, можна не боятися, що депозит у банку вкрадуть. Якщо з українським банком, якому ви довірили депозит, щось сталося, то вам компенсують втрати в межах гарантованої суми (детальніше про гарантування банківських вкладів ітиметься нижче).

Порівняно з інвестиціями в цінні папери, депозит є менш ризикованим і більше підходить людям, які хочуть насамперед зберегти заощадження, а не примножити їх, ризикуючи при цьому втратити.

Види депозитів, доступні споживачам в Україні, можна класифікувати таким чином (мал. 15.1).

Залежно від фінансової установи, у якій розміщується депозит	<ul style="list-style-type: none"> • банківські депозити • депозити в кредитних спілках
Залежно від того, що розміщується на депозиті	<ul style="list-style-type: none"> • гривневі депозити • валютні депозити • депозити в банківських металах (металеві)
За строком, на який розміщується депозит	<ul style="list-style-type: none"> • строкові депозити з правом дострокового розірвання • строкові депозити без права дострокового розірвання • депозити на вимогу
За можливістю поповнення депозиту	<ul style="list-style-type: none"> • депозити з можливістю поповнення • депозити без можливості поповнення

Мал. 15.1 Види депозитів

1. Депозити в банку та кредитній спілці

На сьогодні в Україні свої заощадження можна довірити банку (банківський депозит) або кредитній спілці (депозит у кредитній спілці). Станом на 1 січня 2019 року кредитні спілки є єдиними фінансовими установами (крім банків), які мають право залучати депозити від населення. Нагадаємо: щоб скористатися послугами кредитної спілки, потрібно стати її членом.

Депозити в кредитних спілках зазвичай можна розмістити лише в гривні, а банк може запропонувати більше видів депозитів. Водночас процентні ставки за депозитами в кредитних спілках можуть бути вищими, ніж у банках.

2. Гривневі, валютні та металеві депозити

На депозит можна покласти не лише гривні, а й гроші в іноземній валюті (здебільшого в доларах США та євро) чи банківські метали (золото чи срібло). Тому депозити поділяють на гривневі, валютні та депозити в банківських металах (металеві).

Гривневі депозити є одними з найпопулярніших, оскільки банки пропонують для них високі процентні ставки. Проте, якщо курс гривні до долара США чи євро суттєво знизиться, такі втрати проценти можуть і не покрити. Так само вартість депозиту може суттєво знизитися в результаті інфляції. Тому гривневі депозити краще відкривати на коротший термін.

Процентні ставки на валютні депозити суттєво нижчі. Це тому, що іноземні валюти, у яких українські банки пропонують робити вклади, а саме долар США та євро, вважаються стабільнішими, і їхній курс зазвичай не схильний до різких коливань.

Станом на січень 2019 року металеві депозити не дуже популярні в Україні, хоча окремі банки їх пропонують. Зверніть увагу: якщо банк збанкрутує, такі депозити, на відміну від гривневих і валютних, не відшкодовуються Фондом гарантування вкладів фізичних осіб.

3. Строкові депозити та депозити на вимогу

Депозити також різняться за тим, коли можна отримати доступ до коштів. Зокрема, є строкові депозити та депозити на вимогу. Строкові депозити при цьому поділяють на строкові з правом дострокового розірвання та без такого права. Нижче наведено таблицю, яка узагальнює основні характеристики цих видів депозитів (табл. 15.1).

Таблиця 15.1

Характеристика депозитів за строками

Строковий депозит без права дострокового розірвання	Строковий депозит із правом дострокового розірвання	Депозит на вимогу (або його інша назва – депозит до запитання)
Кошти вкладають на певний строк, визначений договором, і отримати їх раніше не можна. Процентні ставки за такими депозитами зазвичай найвищі.	Кошти вкладають на певний строк, визначений договором, і отримати їх раніше можна лише розірвавши договір із фінансовою установою. У разі розірвання договір може передбачати певні негативні наслідки, наприклад перерахунок доходу від депозиту за нижчою процентною ставкою.	Кошти можна зняти в будь-який момент. Проте за таку гнучкість потрібно «платити» нижчими процентами, порівняно зі строковими депозитами.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ

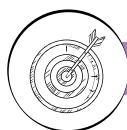
У деяких строкових депозитних договорах вказується, що якщо вкладник не прийде по депозит в дату закінчення його строку, то такий депозит автоматично продовжує свою дію ще на один строк (так званий депозит із **автоматичною пролонгацією**).

4. Депозити з можливістю поповнення чи без такої можливості

Якщо кошти вкладають на депозит лише один раз без права його поповнювати, такий депозит називають депозитом без права поповнення. Проте деякі депозити можна поповнювати під час строку депозиту; їх називають депозитами з можливістю поповнення. Для них фінансова установа зазвичай уточнює вимоги до поповнення, наприклад:

- періодичність поповнення (наприклад, не частіше ніж раз на місяць, раз на тиждень тощо);
- мінімальна та максимальна суми поповнення вкладу. Наприклад, мінімальна сума поповнення може бути 1 000 грн, а максимальна – 100 000 грн. Інколи договір передбачає, що максимальна сума поповнення не може перевищувати початкову суму депозиту;
- наявність комісій за поповнення депозиту тощо.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Які види депозитів ви знаєте?

§ 15.2 Особливості процентних ставок за депозитами

Розмір процентної ставки за депозитом у конкретному банку чи кредитній спілці залежить від багатьох факторів. У попередній темі ви вже ознайомилися з тим, як змінюється вартість грошей у часі та що таке інфляція. Відповідно, чим довший термін, на який розміщується депозит, тим, як правило, більші проценти пропонуються. Процентна ставка також залежить від виду депозиту та місця його оформлення.

Побуває думка, що чим вищу процентну ставку пропонує фінансова установа, тим більш ризиковано туди вкладати гроші. Це не завжди так, адже ставка може бути високою з різних причин. Наприклад, є банки, що не мають відділень, а працюють лише онлайн. Оскільки витрати таких банків нижчі, вони можуть запропонувати вищі процентні ставки. У будь-якому разі, вкладаючи гроші, потрібно уважно вивчити інформацію про фінансову установу й умови запропонованого депозиту.

Розмір процентної ставки встановлює фінансова установа, і вона не має права його змінювати без згоди клієнта. Проте розмір процентної ставки таки може змінитися, наприклад, якщо в договорі передбачено автоматичну пролонгацію і якщо клієнт не звернувся до банку чи кредитної спілки в дату закінчення строку депозиту, аби забрати свій вклад. Так само фінансова установа зазвичай перераховує проценти за нижчою процентною ставкою в разі дострокового розірвання договору (якщо це дозволено).

Національний банк України збирає інформацію про розмір процентної ставки в банках по всій Україні та публікує її на своєму веб-сайті. Наприклад, середні процентні ставки за депозитами населенню в жовтні 2018 року наведено в таблиці 15.2.

Таблиця 15.2

Середні процентні ставки за банківськими депозитами населенню
(жовтень 2018 року)

Регіони	Гривневі депозити				Валютні депозити			
	На вимогу	До 1 року	Від 1 до 2 років	Більше 2 років	На вимогу	До 1 року	Від 1 до 2 років	Більше 2 років
Середнє по Україні	3,6%	14,0%	15,2%	16,9%	1,0%	2,7%	4,5%	5,3%
Київська область та місто Київ	5,3%	14,2%	15,5%	16,9%	0,9%	2,9%	4,7%	6,6%
Львівська область	3,3%	14,0%	14,2%	16,3%	1,0%	2,6%	4,1%	4,0%
Харківська область	3,0%	13,9%	15,3%	17,3%	1,0%	2,8%	5,6%	4,9%
Запорізька область	2,8%	13,9%	15,6%	16,6%	0,9%	2,6%	4,3%	3,8%
Херсонська область	1,9%	13,9%	15,4%	15,5%	0,9%	2,4%	4,4%	5,1%

Окрім того, орієнтовні ставки за банківськими депозитами можна знайти за даними українського індексу ставок за депозитами фізичних осіб (UIRD). Цей індекс розраховується щодня і є доступним на веб-сайті НБУ.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

У деяких країнах процентні ставки за депозитами менші ніж 1% або їх взагалі немає (0%), наприклад у Швейцарії. Така політика має на меті заохочення споживання, а також заохочення вкладання грошей в цінні папери й інші активи.

Щоб розрахувати процентний дохід за депозитом, нам потрібно знати:

- 1) початкову суму вкладу та подальші вклади, якщо це депозит із можливістю поповнення;
- 2) строк депозиту;
- 3) розмір процентної ставки;
- 4) метод нарахування процентів (метод простих процентів чи метод складних процентів);
- 5) частоту нарахування та виплати процентів (щоденно, щомісячно, щоквартально чи щорічно). Може бути таке, що частота нарахування не збігається з частотою виплати, наприклад, якщо проценти на однорічний депозит нараховуються щомісячно, але сам депозит разом із нарахованими процентами повертається наприкінці року.

У попередній темі ви вже ознайомилися з тим, як розрахувати зміну вартості грошей у часі, зокрема, ми детально зупинилися на методі простих і складних процентів. Зараз же розглянемо застосування методу складних процентів у випадку, якщо частота нарахування процентів більш ніж раз на рік. У цьому разі формула капіталізації процентів за депозитом може бути представлена у такому вигляді:

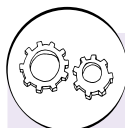
$$\text{Майбутня вартість депозиту} = \text{сума вкладу} \times \left(1 + \frac{r}{t}\right)^{t \times n},$$

де r – річна процентна ставка, переведена в десятковий дріб (адже фінансові установи зазвичай вказують саме річну процентну ставку);

t – кількість періодів на рік (місяць, квартал тощо);

n – кількість років.

Щоб визначити процентний дохід, необхідно від майбутньої вартості депозиту відняти суму вкладу.

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

Ви відкрили депозит на суму 10 000 грн на 2 роки. Річна процентна ставка – 12% з капіталізацією процентів. Проценти нараховуються щоквартально та виплачуються наприкінці строку депозиту. Яку суму ви отримаєте наприкінці другого року від банку? Яким буде процентний дохід?

Розрахунок:

Застосуємо формулу для складних процентів, а саме:

$$10\,000 \times \left(1 + \frac{0,12}{4}\right)^{4 \times 2} = 12\,667,7 \text{ грн.}$$

Сума грошей, яку ви отримаєте наприкінці строку депозиту, становитиме 12 667,7 грн.

Відповідно, процентний дохід дорівнюватиме:

$$12\,667,7 - 10\,000 = 2\,667,7 \text{ грн.}$$

Майте на увазі, що розглянута задача – це лише одна з можливих версій обрахунку майбутньої вартості депозиту та відповідного процентного доходу. На практиці ж у кожній фінансовій установі є свої особливості нарахування і виплати процентів. Також є депозити, процентна ставка за якими може змінюватися, наприклад, із першого по третій місяць вона становить 14% річних, а з четвертого по шостий – 16% річних.

Тому перед розміщенням депозиту потрібно уважно прочитати договір із банком чи кредитною спілкою та просити роз'яснення в консультантів фінансової установи щодо того, якою буде сума процентів за депозитом. Часто фінансові установи або інформаційні портали на своїх веб-сайтах пропонують онлайн-калькулятор для розрахунку процентів.

Обраховуючи розмір процентного доходу, який можна отримати за депозитом, треба пам'ятати про податки. Зокрема, станом на 1 січня 2019 року від суми процентного доходу, що виплачується особі, потрібно відняти податок на доходи фізичних осіб (18%) та військовий збір (1,5%). Зазвичай фінансова установа самостійно розраховує та стягує податки з процентного доходу, тому ви отримуєте «на руки» процентний дохід уже за вирахуванням податків.

Крім того, є ще витрати на утримання депозиту, наприклад, комісії за відкриття депозитного рахунку чи за безготівкове перерахування коштів на нього. Інколи вони можуть бути суттєвими, і їх теж потрібно враховувати, оцінюючи умови депозиту.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Що треба знати, щоб розрахувати процентний дохід за депозитом?

§ 15.3 Гарантування банківських вкладів

Повернення банківського депозиту гарантується Фондом гарантування вкладів фізичних осіб.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ

Станом на 1 січня 2019 року державою не гарантується повернення депозитів у разі банкрутства кредитної спілки.

Усі банки України (крім Публічного акціонерного товариства «Державний ощадний банк України», або скорочено Ощадбанк) повинні бути учасниками Фонду гарантування і повинні сплачувати йому регулярні внески. У разі банкрутства банку Фонд гарантування виплачує відшкодування за депозитними вкладками та поточними рахунками фізичних осіб і фізичних осіб-підприємців. До речі, Ощадбанк не є учасником Фонду (станом на січень 2019 року), тому що, згідно з законодавством, вклади в ньому повністю гарантуються державою без обмеження суми.

Фонд гарантування виплачує відшкодування лише за грошовими вкладками, тобто за гривневими та валютними депозитами/поточними рахунками. Станом на 1 січня 2019 року максимальна сума відшкодування – 200 000 грн щодо однієї особи в одному банку незалежно від кількості вкладів чи рахунків.

Це означає, що коли у вас:

- в одному банку є депозит на суму 100 000 грн і на поточному рахунку є 50 000 грн, то вам повернуть усю суму (та нараховані проценти, якщо є);
- два депозитні рахунки в одному банку, на яких є по 150 000 грн, то вам повернуть максимальну суму відшкодування – 200 000 грн;
- два депозитні рахунки в двох банках, на яких є по 150 000 грн, і обидва банки збанкрутували, то вам повернуть по 150 000 грн за кожним депозитом, а також нараховані проценти на суми цих вкладів у межах максимальної суми відшкодування.

Актуальний розмір суми відшкодування можна перевірити на веб-сайті Фонду гарантування (www.fg.gov.ua). Якщо у вас валютний вклад, то Фонд гарантування поверне вам суму відшкодування в гривнях згідно з курсом, який був станом на початок виведення неплатоспроможного банку з ринку.

Є низка випадків, коли Фонд гарантування не виплачує відшкодування. Наприклад, не відшкодовують:

- депозити юридичних осіб;
- металеві депозити;
- депозити, що були залучені на особливих умовах, тобто на умовах, які не пропонуються всім потенційним вкладникам (наприклад, для конкретного вкладника банк встановив невиправдано високу процентну ставку).

Якщо банківський вклад не гарантується або перевищує гарантовану суму, то кошти вкладнику можуть бути повернені за рахунок продажу майна банку, що збанкрутів, у порядку черговості, що визначена законодавством. Для цього вкладнику потрібно звернутися у Фонд із письмовою заявою.

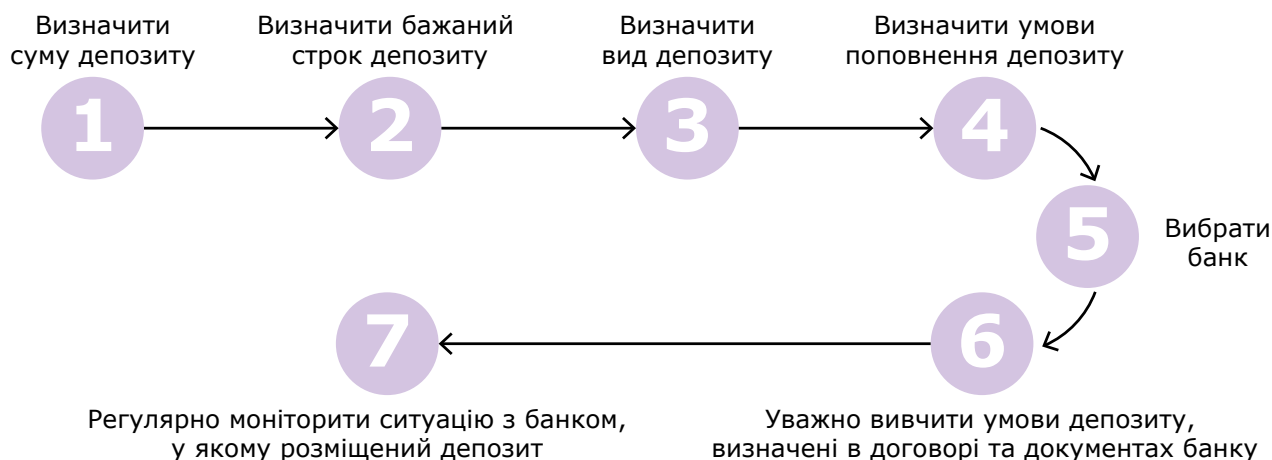
ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Яка максимальна сума відшкодування від Фонду гарантування?

Які вклади не відшкодовуються Фондом гарантування?

§ 15.4 Банківські депозити: 7 кроків для успішного розміщення

Мал. 15.2 Кроки для успішного розміщення депозиту

Крок 1. Визначити суму депозиту.

Найперше варто врахувати:

- максимальну суму, яку зможе відшкодувати Фонд гарантування у випадку банкрутства банку;
- ваші фінансові можливості, а саме без якої суми грошей ви змогли б обійтись впродовж періоду, на який ви плануєте розмістити депозит.

Якщо сума вкладу велика, то є сенс її розділити на кілька вкладів і розмістити їх у різних банках.

Крок 2. Визначити бажаний строк депозиту.

Залежно від можливостей, депозит можна розмістити на довгий строк (більше року), короткий строк (до одного року) і на вимогу. У перших двох варіантах ви не зможете забрати вклад достроково, якщо це строковий депозит без права дострокового розірвання. У випадку вкладу на вимогу вкладник дає гроші без встановлення конкретного строку та може забрати їх, коли йому буде потрібно.

Нижче наведено перелік переваг і недоліків кожного з варіантів (табл. 15.3).

Таблиця 15.3

Переваги та недоліки депозитів залежно від строку їх розміщення

Депозит	Переваги	Недоліки
Від одного року та більше	Вищі процентні ставки	На довгий період кладуться гроші, без яких можна обійтись, навіть якщо виникне необхідність у непередбачуваних витратах
До одного року	Можливість швидше отримати гроші назад і, як наслідок, більша гнучкість	Нижчі процентні ставки
Вклад на вимогу	Вільний доступ до грошей, що дозволяє швидко реагувати на зміну ситуації	Низькі процентні ставки

Крок 3. Визначити вид депозиту: гривневий, валютний чи металевий. Можна розділити кошти та зробити кілька різних вкладів.

Крок 4. Визначити умови поповнення депозиту. Як було зазначено вище, є вклади з можливістю поповнення чи без такої. Визначте, чи важливо для вас мати можливість поповнення депозиту, й уважно вивчіть умови такого поповнення.

Крок 5. Вибрати банк. Ви вже знаєте, що до вибору банку треба ставитися вкрай відповідально. Вибираючи банк для розміщення депозиту, потрібно насамперед звернути увагу на:

- 1) те, чи є банк учасником Фонду гарантування (крім Ощадбанку). Актуальний список можна перевірити на веб-сайті Фонду гарантування <http://www.fg.gov.ua/uchasnyky-fondu>;
- 2) ліквідність активів банку, а також якість кредитного портфеля банку – згадайте пояснення з теми 9 «Банки та банківські послуги»;
- 3) рейтинг надійності банку. Рейтингові агентства та багато новинних ресурсів укладають рейтинги надійності банків;
- 4) «спеціалізацію» банку. Є банки, які переважно надають послуги бізнесу. Для розміщення депозиту має сенс обирати банк, який активно працює зкладами фізичних осіб;
- 5) зручність обслуговування. Роблячи вклад з поповненням або з частим нарахуванням і виплатою процентів, важливо, щоб поповнювати вклад чи отримувати проценти було максимально зручно та без необхідності щоразу йти до відділення банку. Наприклад, у деяких банках це можна зробити, не виходячи з дому, за допомогою інтернет-банкінгу. В інших банках поповнити рахунок або зняти процентний дохід можна в банкоматах.

Крок 6. Уважно вивчити умови депозиту, визначені в договорі та документах банку.

Перед розміщенням депозиту потрібно уважно прочитати депозитний договір і з'ясувати, що означають усі незрозумілі положення. Саме в договорі прописуються умови депозиту: процентна ставка, як і коли нараховуються проценти, строк, умови поповнення, розмір комісії банку тощо. Крім того, в договорі має бути передбачена можливість або заборона розірвання договору до настання строку повернення депозиту (якщо депозит строковий).

Деякі депозитні договори можуть бути стислими, інколи навіть на одну сторінку, оскільки вони містять посилання на інші документи, наприклад, тарифи банку чи правила надання послуг банком. З такими документами теж потрібно уважно ознайомитись, оскільки вони теж визначають ваші права та обов'язки. Окрім того, варто періодично перевіряти такі документи на веб-сайті фінансової установи, адже вони можуть змінюватися.

Зверніть увагу, що сторонами договору повинні бути «Вкладник» та «Банк». Якщо ви в договорі вказані як «Сторона 1» або «Інвестор», цей договір не є договором банківського депозиту, а отже, не підпадає під захист Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Крок 7. Регулярно моніторити ситуацію з банком, у якому ви розмістили депозит.

Після розміщення депозиту треба регулярно слідкувати за новинами про банк для того, аби вчасно зреагувати на несприятливу ситуацію.

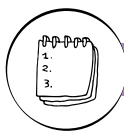
ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Назвіть основні кроки для успішного розміщення депозиту.

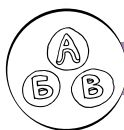

ТЕМА 16. ІНВЕСТИЦІЇ

ВИВЧИВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ:

- ✓ дізнаєтеся більше, що таке інвестиції та ринки капіталу
- ✓ розрізнятимете акції та облигації
- ✓ дізнаєтеся, де і як можна купити цінні папери
- ✓ зможете оцінювати ризики інвестиційної діяльності

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ

емітент

цінні папери

номінальна ціна (вартість)

ринкова ціна (вартість)

акція, акціонер

облигація

фондова біржа

криптовалюта

§ 16.1 Що таке інвестиції і чому вони потрібні

У попередніх темах описувалося, що таке заощадження та де їх зберігати. Розміщення заощаджень на депозиті в банку дозволить вам не втратити заощаджені кошти. Проте на депозитах в Україні, принаймні зараз, ви, як правило, не зможете заробити більше ніж 20% річних, і частина цього доходу буде «втрачена» через інфляцію.

Тому на певному етапі вашого життя, коли у вас буде достатньо заощаджень, ви, можливо, захочете не просто їх зберегти та «трохи» примножити, а примножити «суттєво». Для цього ви можете здійснити інвестицію, тобто придбати певний актив, щоб отримати з цього високий дохід у майбутньому (чи то певний періодичний зарібок від того, що у вас у власності є такий актив, чи то дохід від подальшого продажу такого активу).

Що ж ви можете придбати для отримання доходу в майбутньому? Ми вже знайомилися з доходами від власності: коли власність сама генерує доходи (наприклад, орендні платежі від квартири чи дивіденди за акціями), або коли вона зростає в ціні упродовж часу (знову ж таки, квартира чи акції). Далі ви дізнаєтеся про це детальніше.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ

Зазвичай інвестиції можуть «запропонувати» вам більше доходу, ніж депозит у банку. Але ні отримання такого доходу, ані повернення вам вкладених (інвестованих) коштів ніким не гарантується, на відміну від банківських депозитів, повернення яких в Україні гарантується Фондом гарантування вкладів фізичних осіб. Чим вищий дохід ви можете отримати від інвестицій, тим, як правило, вищий ризик втратити вкладені кошти.

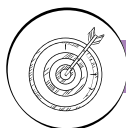

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

При інвестуванні існує більший ризик втрати коштів, ніж при розміщенні коштів на депозиті. То чи не варто надавати перевагу депозитам, навіть якщо на цьому можна менше заробити? Обґрунтуйте свої відповіді.

Інвестиції відіграють важливу роль не лише для примноження ваших доходів, а й для розвитку економіки загалом. Адже інвестуючи, наприклад, у певну компанію, ви в такий спосіб даєте їй кошти для розвитку. За допомогою інвестицій компанія зможе купити нові машини або розробити нові технології для розширення виробництва тощо.

Інвестувати можна по-різному, наприклад, купити квартиру чи картину з очікуваннями, що згодом ціна зросте, і через певний час ви зможете продати їх дорожче. Або ж можна інвестувати в різні фінансові інструменти (акції, облігації тощо) на ринках капіталу.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Чим інвестиції відрізняються від депозитів?

§ 16.2 Цінні папери та їх види

Як ви вже знаєте, ринки капіталу – це ринки, на яких інвестори можуть надавати кошти в користування іншим особам, які цих коштів потребують. Основна мета ринків капіталу – максимально спростити обмін коштів і зробити його ефективнішим (згадайте також, якими є три основні функції ринків капіталу).

Перерозподіл коштів на ринках капіталу здійснюється за допомогою **фінансових інструментів**. У різних країнах виокремлюють різні їх види. В Україні до фінансових інструментів належать цінні папери та певні види контрактів (форварди, ф'ючерси, опціони тощо). Споживачі рідко використовують такі контракти, водночас вони є важливими для фінансових посередників і підприємств. У цій темі ми будемо використовувати терміни «фінансові інструменти» та «цінні папери» як взаємозамінні.

Цінний папір – це документ, який визначає взаємовідносини між державою чи юридичною особою, яка випустила цінний папір (**емітентом**), та особою, яка його придбала чи отримала іншим чином (наприклад, у подарунок чи в спадок) (**інвестором**).

Незважаючи на свою назву, цінний папір – це не обов'язково аркуш паперу, який можна потримати в руках і почитати. У сучасному світі багато видів цінних паперів існують в електронній формі у вигляді записів на спеціальних рахунках. Тоді кажуть, що вони існують в бездокументарній формі.

Процес випуску цінного паперу називають **емісією**. Емісія здійснюється на так званому **первинному ринку**. На цьому ринку саме емітент (компанія чи держава) продає цінні папери інвесторам. Коли власник цінного паперу (інвестор) бажає його продати, він може продати його іншій особі, і рух коштів між ними буде відбуватися вже без участі емітента. Це відбуватиметься на так званому **вторинному ринку**.

Цінні папери мають **номінальну ціну (вартість)** (інколи кажуть номінал). Це та вартість, яку визначив емітент, коли випускав цінний папір. Але це не означає, що інвестор має право чи обов'язок купувати або продавати цінний папір саме за такою вартістю. На ринку цінні папери торгуються за **ринковою ціною (вартістю)**, яка може бути нижчою або вищою, ніж номінальна ціна. Здебільшого ринкова ціна не збігається з номінальною вартістю.

В Україні та у світі найпоширенішими цінними паперами для інвестування є акції та облігації.

Акція – це цінний папір, який означає, що ви є власником певної частини компанії. Тому акції ще називають «пайовими цінними паперами», бо вони посвідчують, що їхньому власнику належить певна частка (пай) компанії. Якщо компанія випустила 10 акцій, які позначають власність над всією компанією (тобто становлять її **акціонерний капітал**), то одна акція такої компанії буде дорівнювати 10% акціонерного капіталу компанії. Багато компаній випускають мільйони акцій, у яких кожна акція дорівнює значно меншій частині акціонерного капіталу компанії. Особу, яка має у власності хоча б одну акцію, називають **акціонером**.

Акціонер може впливати на діяльність компанії: брати участь у зборах акціонерів і за допомогою голосування визначати, як компанія розвиватиметься. Зазвичай чим більше акцій має певний акціонер, тим більше в нього можливостей для впливу на діяльність компанії. Акціонерів, які мають багато акцій (більше 50% всіх акцій, випущених певною компанією, – так званий контрольний пакет акцій), називають мажоритарними акціонерами, чи мажоритаріями (від англ. *majority* – більшість). А акціонерів, які мають невелику кількість акцій, називають міноритарними акціонерами, чи міноритаріями (від англ. *minority* – меншість).

Якщо ви станете акціонером, ви також зможете отримати частину від прибутку компанії, тобто **дивіденди**. Проте не всі компанії, навіть якщо вони прибуткові, виплачують своїм акціонерам дивіденди. Інколи ці кошти вкладаються для розвитку компанії з очікуванням, що в майбутньому це зможе принести акціонерам більший дохід.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

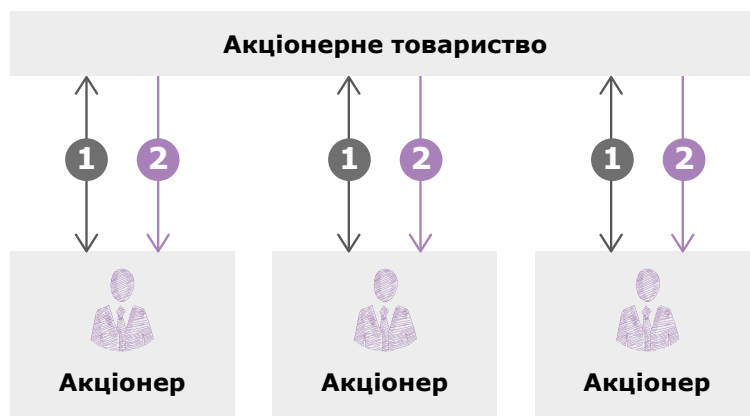
На розвинених ринках акції успішних компаній є дуже популярними серед інвесторів, а інвестування в такі компанії може бути дуже вигідною справою. Наприклад, у травні 2012 року одну акцію Facebook можна було придбати за 38 доларів США, а на середину грудня 2018 року акція Facebook уже коштувала 140 доларів США.

У більшості випадків компанія, яка випускає акції (в Україні їх називають **акціонерними товариствами**), розподіляє акції між своїми першими власниками, тобто здійснює приватне розміщення акцій (приватне означає «закрите для інших»). Якщо компанія вирішує, що її акції повинні торгуватися серед багатьох не визначених наперед осіб, вона здійснює публічне розміщення акцій (публічне означає «відкрите для будь-кого»). За кордоном кажуть, що компанія виходить на IPO (аббревіатура від англ. *Initial Public Offering*, або, українською, первинне публічне розміщення).

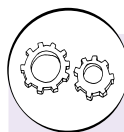
На малюнку нижче в спрощеному вигляді зображено відносини між акціонерним товариством й акціонерами (мал. 16.1).

- 1** Купуючи акції, інвестор стає співвласником компанії (акціонером). Він може так чи інакше впливати на рішення компанії. Випускаючи акції, компанія може залучити додаткові кошти.
- 2** Компанія виплачує акціонеру дивіденди зі свого прибутку.

Мал. 16.1 Відносини між акціонерним товариством й акціонерами

Акції бувають двох типів: **прості** (обов'язково випускаються акціонерним товариством) та **привілейовані** (можуть випускатися, а можуть і ні). Зазвичай різниця між ними полягає в тому, що привілейовані акції надають їхнім власникам переважне (привілейоване) право на отримання дивідендів, порівняно з простими акціями. Іншими словами, компанія не може сплатити дивіденди власникам простих акцій, поки вона не виплатить дивіденди власникам привілейованих акцій; тож якщо прибутку компанії не вистачає на сплату дивідендів усім акціонерам, прибуток розподіляється тільки між власниками привілейованих акцій. Але за таку перевагу чи привілей треба «платити», тому зазвичай власники привілейованих акцій мають менше можливостей для впливу на діяльність компанії, ніж власники простих акцій.

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

Акціонерний капітал одного українського банку становить 6 154 516 258,00 грн.

Він поділений на 61 495 162 580 простих акцій номінальною вартістю 10 копійок кожна та 50 000 000 привілейованих акцій номінальною вартістю 10 копійок кожна.

Облігація – це цінний папір, який, по суті, є обіцянкою (юридичною мовою – зобов'язанням) виплатити певну суму грошей у майбутньому. Можна сказати, що це інший, ніж кредит, спосіб для компаній чи держави запозичити кошти в борг із зобов'язанням їх повернення. Інвестори, що купують облігації від емітента, таким чином позичають йому гроші. За це інвестори отримують дохід залежно від виду облігації. На відміну від акцій, облігації не дають своїм власникам права на участь в управлінні компанією-емітентом.

Також на відміну від акцій, у всіх облигацій є строк обігу, тобто час, упродовж якого облигацію можна продавати й купувати. У кінці такого строку емітент має повернути (ще кажуть погасити) інвестору всю номінальну вартість облигації або її останню частину, якщо вона поверталася частинами впродовж строку обігу.

Поширеними є облигації двох видів. Перші – це **відсоткові облигації**, які частково нагадують депозит. У відсоткових облигаціях ви купуєте облигації за певною ціною, а емітент вам упродовж певного періоду часу виплачує відсотки (подібно до того, як банк виплачує проценти за депозитом), а в кінці строку обігу чи певними частинами впродовж нього виплачує номінальну вартість облигації.

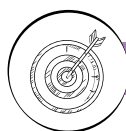
Інший вид облигації – це **дисконтні облигації**. Їхня суть полягає в тому, що ви купуєте облигацію за зниженою ціною (з дисконтом), а в кінці строку її обігу емітент вам повертає номінальну вартість. Різниця між ціною з дисконтом і номінальною вартістю і є доходом інвестора.

Як працюють відсоткові та дисконтні облигації, зображено на малюнку нижче (мал. 16.2).

Відсоткові облигації	Дисконтні облигації
<ol style="list-style-type: none"> 1. Інвестор купує облигацію в компанії емітента номінальною вартістю 1 000 грн зі строком обігу 5 років з процентною ставкою 15% 2. Щороку компанія виплачує інвестору 150 грн, а разом – 750 грн 3. На п'ятому році, в кінці строку обігу облигації, компанія повертає інвестору сплачену номінальну вартість облигації, а саме 1 000 грн 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Інвестор купує облигацію номінальною вартістю 1 000 грн зі строком обігу 5 років за 600 грн 2. На п'ятому році, в кінці строку обігу облигації, компанія повертає інвестору сплачену номінальну вартість облигації, а саме 1 000 грн

Мал. 16.2 Як працюють відсоткові та дисконтні облигації

Облигації можуть випускати як компанії (корпоративні облигації, інша назва – облигації підприємств), так і держава чи місто (державні облигації та облигації місцевих позик).

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Що таке цінні папери?

Що таке первинний і вторинний ринки цінних паперів?

Що таке номінальна та ринкова ціна?

Чим акція відрізняється від облигації?

§ 16.3 Як можна заробити на акціях та облигаціях

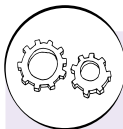
Якщо ви купите акцію, ви можете заробити на тому, що вам, можливо, виплачуватимуть дивіденди. Це залежить від того, чи буде компанія мати прибуток і чи вирішать акціонери цей прибуток розподілити між собою, а не спрямувати на розвиток компанії. Бувають випадки, коли компанії роками не виплачують своїм акціонерам дивіденди.

Якщо ви купите облигацію, вам будуть регулярно виплачувати проценти, якщо це відсоткові облигації, або виплатять одноразовий дохід в кінці строку обігу, якщо облигації дисконтні.

Крім доходу, який приносить сам цінний папір, ви також можете отримати дохід від його продажу. На практиці ринкова ціна на більшість цінних паперів залежить від багатьох різних чинників та змінюється, і подекуди доволі часто.

Ціна може змінюватися, наприклад, унаслідок новин про компанію, зміни кількості охочих купити та продати цінні папери компанії (тобто зміни попиту та пропозиції), висловлювань відомих інвесторів, природних катастроф, політичної та соціальної ситуації тощо. Вона може як збільшуватися, так і зменшуватися навіть упродовж одного дня. Інвестори можуть заробляти (або втрачати) на різниці між ціною купівлі та ціною продажу. Цінні папери, які активно торгуються на вторинному ринку, називають ліквідними.

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

Розгляньмо дві корпоративні облигації. Одну облигацію випустила відома велика компанія, яка показує високі прибутки і яка раніше вже випускала облигації, а іншу облигацію випустила нікому не відома, маленька компанія, яка тільки-но почала своє існування. Логічно припустити, що інвестори охоче купуватимуть і продаватимуть облигацію відомої великої компанії, оскільки така компанія здається надійнішою, і є більша ймовірність, що вона зможе виплатити дохід за облигацією. Тому така облигація буде, як правило, ліквіднішою, ніж облигація маленької невідомої компанії.

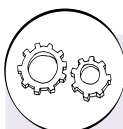
ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Назвіть три події, які можуть спричинити ріст, та три події, які можуть спричинити падіння ціни на цінні папери на ринку, якщо такі цінні папери випущені (а) банком та (б) компанією, яка видобуває нафту.

Для розрахунку дохідності інвестицій є багато формул. Ось найбільш спрощена з них:

$$\text{Дохідність} = \frac{\text{дохід від інвестицій}}{\text{обсяг інвестованих коштів}} \times 100\%.$$

Зважте, що дохід від інвестицій складається з доходу від продажу цінного паперу (різниця між ціною купівлі та продажу) і доходу, «заробленого» цінним папером за той час, коли він був у вашій власності (наприклад, дивіденди чи відсотки).

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

Ви інвестували кошти в 100 акцій компанії «Сонечко» ціною 250 грн кожна на початку 2017 року. На початку 2018 року вартість акцій уже становила 320 грн за кожную. За той час, коли ви володіли акціями, вам виплатили дивіденди у розмірі 10 грн на кожную акцію. Якою є дохідність однієї акції компанії «Сонечко»?

Розрахунок:

Визначаємо дохід від інвестиції в одну акцію:

$$(320 - 250) + 10 = 80.$$

Визначаємо дохідність однієї акції:

$$\frac{80}{250} \times 100\% = 32\%.$$

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Які складові доходу від інвестицій?

§ 16.4 Як працюють ринки капіталу та їх учасники

На практиці ви не зможете просто взяти й купити цінний папір так само, як ви купуєте яблука в супермаркеті. Інвестуючи на ринках капіталу, ви наче поринаєте в інший світ, де є свої мешканці, правила й навіть своя мова.

1. Брокер чи ІСІ

Перше запитання, яке ви маєте собі поставити, – як ви хочете інвестувати: самостійно (індивідуально) чи спільно з іншими інвесторами (колективно)?

Якщо ви обираєте перший варіант, то ви матимете більшу гнучкість, адже вирішуватимете тільки за себе. Проте варіантів для інвестування в індивідуального інвестора може бути не так багато через те, що сума для інвестування буде значно меншою, ніж за колективного інвестування. Крім того, чим менша сума інвестування, тим складніше її вкласти в багато різних фінансових інструментів, аби зменшити свої ризики.

В Україні, щоб почати інвестувати на ринках капіталу індивідуально, вам треба звернутися до брокерської компанії (скорочено можуть називати брокером) чи банку, якщо він має відповідну ліцензію. Є випадки, коли, аби стати власником цінного паперу, залучати брокера необов'язково, але для більшості випадків інвестування (зокрема для торгівлі на вторинному ринку) вам буде потрібна фінансова установа з відповідною ліцензією.

Такі установи є посередниками між вами та ринками капіталу, тому до вибору брокера варто поставитися дуже уважно. Аби брокер міг діяти від вашого імені, спочатку треба укласти договір на брокерське обслуговування. У договорі ви визначаєте, що саме для вас робитиме брокер, у які строки та скільки ви за це маєте йому платити (тобто яка буде його комісія як посередника).

Наголосимо, що брокер є лише вашим посередником. Він не може рекомендувати, куди треба інвестувати. Так само брокер не гарантує вам отримання доходу з тієї чи іншої інвестиції. Брокер виконує ваші доручення, тому тільки ви будете визначати, як саме і куди інвестувати. Тож, треба розуміти, що ризик втрати інвестованих коштів є у вас, а не у брокера.

За умови колективного інвестування ви даєте свої кошти спеціальним установам, інвестиційним фондам (в Україні вони називаються **інститутами спільного інвестування**). Вони збирають гроші багатьох індивідуальних інвесторів і спільно їх інвестують. За результатами діяльності фонду дохід від інвестицій розподіляється між індивідуальними інвесторами.

Основною перевагою такого об'єднання є те, що через більшу загальну суму коштів відкривається й більше можливостей для подальшого інвестування фондом. Крім того, фонд може проінвестувати в більшу кількість різних фінансових інструментів (диверсифікувати ризики). Часто фонди навіть зобов'язані вкладати «яйця в різні кошики».

Якщо ви обираєте колективне інвестування, то основне ваше завдання – це обрати надійний і прибутковий фонд для вкладення коштів, оскільки вирішувати, куди кошти будуть інвестуватися далі, буде фонд. Якщо всі чи більшість інвестицій, зроблених фондом, виявляться збитковими, то ви та інші інвестори можуть втратити свої гроші.

Інвестиційні фонди є одним із прикладів установ, у яких зібрані кошти багатьох інвесторів. Так само можуть працювати страхові компанії зі страхування життя та пенсійні фонди. Разом їх називають **інституційними інвесторами**.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

У яких випадках індивідуальне інвестування може бути кращим, ніж колективне інвестування, та навпаки?

2. Рахунки в депозитарній установі

Після того як ви обрали брокера чи інвестиційний фонд, вам треба буде відкрити спеціальний рахунок у цінних паперах. Ці рахунки відкривають і ведуть **депозитарні установи**. Дуже часто в Україні брокерська компанія чи банк може одночасно бути депозитарною установою. На вашому рахунку в цінних паперах відображаються записи про цінні папери, власником яких ви є.

3. Біржі та позабіржовий ринок

Після того як ви обрали брокера й відкрили рахунок у цінних паперах, можна почати торгувати цінними паперами. Брокер може купувати (продавати) цінні папери для інвестора або через фондову біржу, або на позабіржовому ринку.

Фондова біржа – це майданчик, на якому відбуваються анонімні торги цінними паперами. Коли ви купуєте, наприклад, акції на біржі, ви не будете знати, у кого ви їх купили. Станом на січень 2019 року в Україні існує п'ять фондових бірж.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Однією з найбільших у світі є Нью-Йоркська фондова біржа. Це головна фондова біржа США, на якій здійснюють купівлю-продаж акцій та інших цінних паперів. Більше трьох тисяч компаній із усього світу торгуються на цій біржі. Будівля біржі розташована на відомій вулиці Уолл-стрит.

Перша фондова біржа в незалежній Україні, яка отримала назву «Українська фондова біржа», була створена 29 жовтня 1991 року. Саме на цій біржі в 90-х роках розпочалася приватизація українських підприємств і почали формуватися національні ринки капіталу.

Робота біржі та її функції до певної міри схожі з роботою продуктового ринку. Зранку, коли починає працювати ринок, туди приходять усі продавці, виставляють свій товар і встановлюють ціни. Ви (як покупець) приходите купити яблука. Вибираєте ті яблука, які вам найбільше до вподоби, і ту ціну, яка вас влаштовує. Однак якщо раптом ви не змогли знайти на ринку те, що вам треба, або ринкова ціна не та, яку ви готові заплатити, – ви можете прийти наступного дня або почекати певний час. Можливо, ціна на яблука впаде, бо з'являться інші продавці (зросте конкуренція між продавцями і збільшиться пропозиція яблук), і продавці будуть вимушені продавати яблука вже за нижчою ціною. Так само можливо, що ціна на яблука зросте, бо на ринок прийде більше покупців чи багато яблук виявляться непридатними до продажу (зросте конкуренція між покупцями чи зменшиться пропозиція яблук) тощо.

Схожі дії відбуваються й на фондовій біржі. Щоправда, на відміну від продуктового ринку, все відбувається в сотні разів швидше й набагато більших обсягах. Наприклад, на Лондонській фондовій біржі в лютому 2019 року було здійснено понад 16 млн операцій.

Зазначимо, що більшість бірж у світі вже використовує для торгів електронні біржові системи. Тепер, як правило, брокеру не потрібно йти в приміщення біржі та перекикувати інших брокерів, намагаючись купити чи продати цінні папери для свого клієнта за найвигіднішою ціною. Достатньо встановити спеціальну програму на комп'ютер чи мобільний телефон.

Зранку кожного робочого дня на біржі у визначений час відбувається відкриття торговельної сесії в електронній системі й розпочинаються торги. Далі в електронній системі для кожного цінного паперу автоматично відбувається узгодження ціни продавців і покупців, і визначається ринкова ціна на конкретний момент часу (**біржовий курс**).

Також електронна біржова система допомагає брокерам укладати угоди та здійснювати розрахунки за куплені-продані цінні папери.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Як би дивно це не звучало, але на біржі торгують бики та ведмеді. Биками називають торговців, які ставлять на підвищення цін на ринку. Вони купують цінні папери зараз за нижчою ціною з метою продати їх потім за вищою. Тому ринок, ціни на якому ростуть, називають бичачим ринком.

Ведмеді – це торговці, які вважають, що ціни будуть падати. Тому вони продають цінні папери зараз за вищою ціною, щоб потім купити їх за нижчою. Ринок, на якому ціни падають, називають ведмежим ринком.

Багато торговців поводяться одночасно і як бики, і як ведмеді, залежно від різних цінних паперів. Але чому саме «бики» та «ведмеді»? Коли бик нападає, він б'є рогами вгору, а коли нападає ведмідь, він б'є лапою вниз.

Переваги організованих торгів на біржі – у їхній відкритості. Будь-хто, хто купив спеціальне програмне забезпечення, може бачити в режимі реального часу хід торгів. Відповідно, перевагами біржової торгівлі є те, що на біржі видно:

- який сьогодні біржовий курс цінних паперів;
- яка зацікавленість інвесторів до цих цінних паперів;
- як змінилися ціни щодо вчорашнього дня, місяця, року, тощо.

Частину угод на ринку України укладають поза межами біржі, тобто на позабіржовому ринку. **Позабіржовий ринок** — це коли брокери домовляються про купівлю (продаж) цінних паперів між собою без посередництва біржі. Зазвичай на позабіржовому ринку укладають угоди на індивідуальних (особливих) умовах, інформація про які є закритою, зокрема про ціну.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

*Що роблять брокери (брокерські компанії) та депозитарні установи?
Навіщо потрібна фондова біржа?*

§ 16.5 Як інвестувати: стратегія та ризики

1. Інвестиційні стратегії та їхні види

Аби ваші інвестиції принесли вам якнайбільший прибуток, потрібно потурбуватися про вибір **інвестиційної стратегії**. Тобто ви маєте для себе

визначити довгострокові правила щодо того, як і в що ви плануєте інвестувати, та як ви плануєте поводитись у різних ситуаціях, які можуть скластися на ринку.

Щоб обрати свою інвестиційну стратегію, вам потрібно вирішити:

- у які види цінних паперів ви хочете інвестувати;
- ступінь ризику, на який ви готові піти в інвестуванні;
- на який період часу ви готові інвестувати;
- наскільки активно ви готові продавати-купувати цінні папери тощо.

Виокремлюють дуже багато видів інвестиційних стратегій, наприклад, активну та пасивну. За **активної стратегії** потрібно завжди аналізувати та відслідковувати зміни на ринку, щоб вчасно купити чи продати цінні папери. **Пасивна стратегія** полягає в тому, що ви купуєте цінні папери і «пливете за течією», тобто очікуєте, що ринок буде більш-менш стабільно зростати.

2. Переваги та ризики інвестування в різні цінні папери в Україні

В Україні найпоширенішими видами цінних паперів є акції та облігації. Особливою популярністю користуються облігації внутрішньої державної позики (ОВДП). ОВДП випускає держава в особі Міністерства фінансів. Власниками їх можуть стати як фізичні, так і юридичні особи. ОВДП підтверджують зобов'язання держави Україна виплатити номінальну вартість облігації та дохід (зазвичай відсотки).

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

В Україні ОВДП завдяки своїй ліквідності та надійності стали найпопулярнішим інструментом на біржовому ринку. Станом на листопад 2018 року близько 90% торгів на біржі були торгами ОВДП.

Нижче наведено таблицю з перевагами та ризиками інвестування в Україні в акції, корпоративні облігації та ОВДП (табл. 16.1).

Таблиця 16.1

Переваги та ризики інвестування в акції,
корпоративні облігації та ОВДП

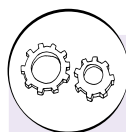
	Переваги	Ризики
Акції	<ul style="list-style-type: none"> • Можливість отримувати дивіденди, якщо компанія прибуткова. • Можливість продати акції за вищою ціною, ніж та, за яку їх було придбано. 	<ul style="list-style-type: none"> • Компанія може не приносити прибутків, тому інвестори не будуть отримувати дивідендів. • Акції компанії можуть виявитися неліквідними, тобто їх буде важко швидко та вигідно продати. • Ціна на акції може значно знизитися. • Компанія може збанкрутувати, й акціонери можуть нічого не отримати при її ліквідації.
Корпоративні облігації	<ul style="list-style-type: none"> • Можливість отримати достатньо високий дохід. 	<ul style="list-style-type: none"> • У компанії може не виявитися грошей, щоб повернути кошти за облігацією. • Облігації компанії можуть виявитися неліквідними, тобто їх буде важко швидко та вигідно продати.
ОВДП	<ul style="list-style-type: none"> • Держава гарантує виплати за ОВДП. • ОВДП є ліквідними, і вони активно торгуються на біржах 	<ul style="list-style-type: none"> • Мінімальні, адже ОВДП гарантуються державою.

Як видно з таблиці, ОВДП нагадують банківські депозити, оскільки в ОВДП практично відсутній ризик неповернення інвестицій і вони гарантуються державою. Проте, на відміну від депозитів, затрати на купівлю ОВДП є суттєвішими, адже вам потрібно платити комісію брокеру та платити депозитарній установі за обслуговування рахунку в цінних паперах.

3. Ризики інвестування

Здійснюючи інвестиції, потрібно пам'ятати, що вони йдуть пліч-о-пліч із ризиками. Інвестуючи у щось, ви повинні розуміти, що ви можете втратити інвестовані кошти повністю або не отримати бажаного доходу. ОВДП з їх гарантією від держави є винятком, а не правилом. Саме тому важливо за можливості розділяти кошти, щоб інвестувати їх у різні фінансові інструменти. Так ви зможете розділити свої ризики й у такий спосіб зменшити їх. На «інвестиційній мові» це називають **диверсифікацією ризиків**.

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

Ви вирішили розділити свої кошти й інвестувати в акції, корпоративні облигації та ОВДП. У результаті ви купили:

- за 1 000 грн – одну акцію українського акціонерного товариства з номінальною вартістю 10 грн;
- за 1 050 грн – одну корпоративну облигацію строком обігу 2 роки з номінальною вартістю 1 000 грн, проценти за якою становлять 20% річних;
- за 1 010 грн – одну ОВДП строком обігу 2 роки з номінальною вартістю 1 000 грн, проценти за якою становлять 19% річних.

У кінці другого року:

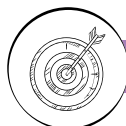
- як акціонер ви отримали дивіденди в розмірі 20 грн за перший рік і 30 грн – за другий рік. До того ж, ринкова ціна акції збільшилася внаслідок оголошення про розширення виробництва до 1 300 грн за акцію;
- як власник корпоративної облигації ви отримали проценти за перший рік у сумі 200 грн (20% від номінальної вартості 1 000 грн). Проте компанія не змогла вам виплатити проценти за другий рік і взагалі оголосила себе банкрутом та не повернула вам номінальну вартість облигації;
- як власник ОВДП ви отримали за два роки проценти в сумі 380 грн (19% від номінальної вартості 1 000 грн помножити на два). У кінці строку обігу ви отримали номінальну вартість ОВДП 1 000 грн.

Інвестування зазвичай потребує спеціальних знань про об'єкт інвестування, ринок і розуміння його тенденцій. Так, ви можете спробувати самостійно дізнатися якомога більше про емітента – подібно до того, як ви можете дізнатися про надавача фінансових послуг (згадайте, наприклад, на що потрібно звернути увагу, обираючи банк). Але, по-перше, надійну інформацію про підприємства – не банки – набагато важче знайти, аніж про банки. По-друге, такої інформації тільки про самого емітента буде недостатньо, тому що важливо розуміти, як працює та галузь економіки, у якій провадить свою діяльність емітент, та як працює взагалі ринок цінних паперів. У будь-якому випадку не варто довіряти обіцянкам швидких прибутків без розуміння, у що саме вам пропонують інвестувати та які при цьому можуть бути ризики.

Ризик втратити гроші виникає з різних причин. Вони можуть бути об'єктивними, як-от: війна чи стихійне лихо в певній місцевості, – унаслідок чого підприємство не має достатньо коштів для того, щоб, наприклад, розрахуватися з власниками облігацій. Вони можуть бути суб'єктивними, наприклад, погане управління компанією її керівниками, які фактично доводять компанію до банкрутства, через що акціонери компанії нічого не отримують у разі її ліквідації. Але буває так, що інвестиції втрачаються через шахрайські дії. Тоді «в гру» вступає регулятор.

На ринку цінних паперів є спеціальний регулятор, який регулює та наглядає за його діяльністю. В Україні це **Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку**. Основна мета комісії – не допустити зловживань на ринку і слідкувати, щоб усі дотримувались однакових «правил гри».

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Для чого потрібна інвестиційна стратегія?

Які ви знаєте основні переваги та ризики інвестування в акції та облігації?

Хто в Україні регулює ринок цінних паперів?

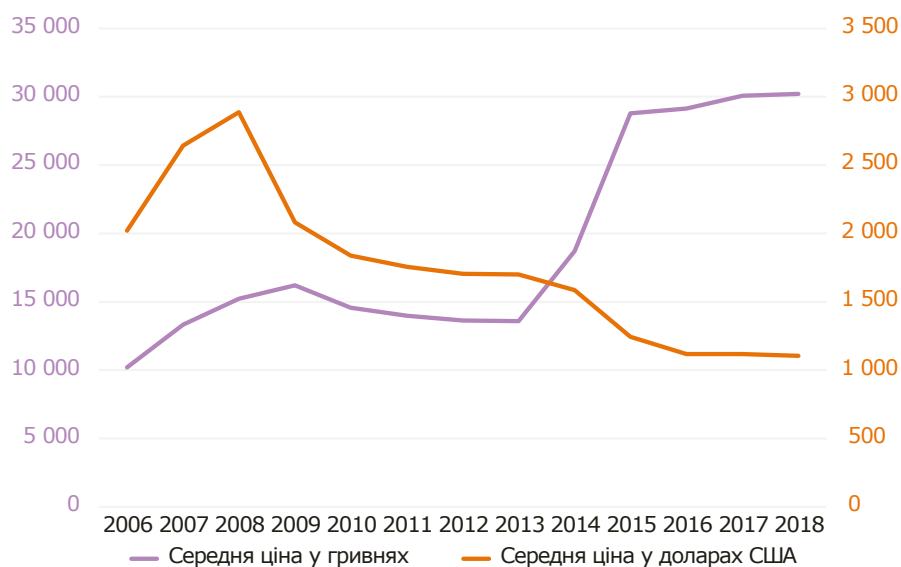
§ 16.6 Альтернативні види інвестицій

Вище ми детально описали, як можна інвестувати на ринках капіталу. Проте це не єдиний метод інвестування. У світі існує багато альтернативних видів інвестицій. Розгляньмо деякі з них.

1. Інвестиції в нерухомість

Ви можете купити квартиру, будинок чи офісне приміщення й отримати з цього дохід у два способи. По-перше, ви можете здавати нерухомість в оренду й отримувати регулярні, зазвичай щомісячні, платежі. По-друге, коли ціни на ринку зростуть, нерухомість можна продати й заробити на різниці ціни купівлі та продажу.

Проте інвестування в нерухомість пов'язане не тільки з вигодою, а й з певними ризиками, що проілюстровано на малюнку 16.3 нижче. Серед них, наприклад, падіння цін на нерухомість, яке може відбуватися під час економічних криз чи політичної нестабільності в країні.

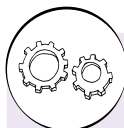
Джерело <http://domik.ua/nedvizhimost/dinamika-cen.html>

Мал. 16.3 Динаміка цін на житлову нерухомість в м. Києві за 1 кв. м, грн та дол. США

Крім того, такі інвестиції потребують ретельного підходу до аналізу цінової ситуації на ринку, виваженого підбору самого об'єкту нерухомості та кваліфікованої перевірки низки юридичних аспектів. Наприклад, важливо пересвідчитися в тому, чи має продавець нерухомості належно оформлене право власності на нерухомість, чи була нерухомість збудована відповідно до законодавства тощо.

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

Розгляньмо два приклади. Ви вирішили купити однокімнатну квартиру для того, щоб потім здавати її в оренду. Довго вибираючи місце розташування, ви зупинилися на квартирі близько до центру міста біля станції метро. Ціна квартири була 500 000 грн. Ви змогли швидко здати її в оренду й отримуєте стабільно 5 000 грн на місяць.

Ваш товариш теж вирішив купити однокімнатну квартиру, щоб здавати її в оренду. Він обрав місце розташування теж близько до центру, проте далеко від станції метро, заплативши за квартиру вдвічі менше, ніж ви. Водночас ціна за оренду в нього була нижчою – 2 500 грн на місяць.

Через 5 років недалеко від місця розташування квартири товариша побудували станцію метро, і товариш підвищив ціну оренди до 5 000 грн. Крім того, ціна на квартиру теж зросла вдвічі. Тому, якщо товариш вирішить продати квартиру, то він заробить ще й на різниці між ціною її купівлі та ціною її продажу.

2. Інвестиції в цінні метали

До цінних металів зазвичай зараховують золото, срібло, платину та паладій. Щоб інвестувати в цінні метали, не потрібно скуповувати ювелірні прикраси, адже метали купують у зливках або у вигляді монет.

Дрібні інвестори можуть купувати зливки вагою від 1 грама і більше. Вартість 1 грама металу в зливках різної ваги буде різною. Зазвичай чим важчий зливков, тим вартість 1 грама металу в ньому буде меншою.

Також існують інвестиційні золоті та срібні монети. Їхня вартість визначається не тільки ціною дорогоцінного металу залежно від проби, а й премією (ціна карбування, лиття, витрати на продаж). В Україні випускають інвестиційні монети «Архістратиг Михаїл» із золота та срібла.

Як інвестицію можна розглядати і пам'ятні монети, адже їхня ціна з часом зростає. Це зумовлено їхнім колекційним й історичним значенням, якістю роботи, раритетністю тощо. Так, одна з монет, випущених Національним банком України, а саме «Оранта», у 2010 році коштувала 90 000 грн, а в 2018 році – 170 000 грн.

У більшості країн операції з цінними металами регулюються спеціальним законодавством. Існують окремі професіонали, так звані «золоті дилери», які спеціалізуються на монетах і зливках. Дуже часто, як, наприклад, в Україні, цю роль виконують банки, які мають спеціальну ліцензію. Саме через ці банки ви можете проводити операції з купівлі та продажу злиwkів чи монет. Ви можете перевірити на веб-сайті Національного банку України, чи має певний банк ліцензію (дозвіл) на здійснення операцій із банківськими металами. Інвестиційні монети ви можете купити також у касах НБУ з продажу монет.

Інвестуючи в цінні метали, не слід очікувати блискавичного збагачення. Мінімальний строк для інвестицій у цій сфері становить 5-10 років. Через це, дехто зараховує операції з цінними металами не до інвестицій, а до заощаджень.

Дохідність інвестицій у цінні метали суттєво залежить від ціни на цінні метали у світі. Для прикладу, малюнок 16.4 ілюструє зміну ціни на золото за останні 30 років.

Джерело: www.goldprice.org

Мал. 16.4 Динаміка цін на золото за останні 30 років, дол. США за 1 тройську унцію (31,1 грам)

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Золотий фіксинг (англ. Gold Fixing) – метод щоденного встановлення ціни на золото, який застосовувався на Лондонському міжбанківському ринку золота з 1919 року. Ціна на золото, що є результатом Лондонського золотого фіксингу, була практично світовою ціною на поставку цього металу й використовувалася як орієнтир у більшості договорів на поставку золота. Ціна встановлювалася компанією London Gold Market Fixing Limited за результатами попиту та пропозиції на золото.

У 2015 році фіксинг перестав встановлюватися за старою методикою, і його замінили на проведення електронних аукціонів LBMA Gold Price (London Bullion Market Association).

3. Антикваріат і предмети мистецтва

Деякі інвестори обирають інвестиції в антикваріат (старовинні речі, що становлять історико-художню цінність) чи предмети мистецтва (картини, скульптури тощо).

Однією з головних переваг інвестицій у предмети мистецтва є те, що на зміну цін на цьому ринку майже не впливають події, які відбуваються в політичному чи економічному житті країни. Наприклад, на картини певних художників попит є постійно, а вартість самих творів щороку зростає на 5–10%.

Часто в предмети мистецтва вкладають гроші досить заможні інвестори, які вже мають інвестиції у фінансові інструменти. Також такі види вкладень стають популярними в періоди економічних криз, коли цінні папери знецінюються, й інвестори шукають альтернативні варіанти для примноження коштів.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Christie's — широко відомий у світі аукціон предметів мистецтва й розкошу зі штаб-квартирою в Лондоні. Разом із аукціонним домом Sotheby's він обіймає 90% світового фінансового ринку аукціонних продажів антикваріату та предметів мистецтва. Його щорічний оборот становить 1,5–2 млрд доларів США. Представництва розташовані

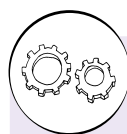

в усьому світі (у 33 державах). Christie's пропонує численним клієнтам роботи найвідоміших майстрів мистецтва, рідкісні книжки, автомобілі, сигари, колекційні вина тощо.

Як і з інвестиціями в цінні метали, інвестуючи в антикваріат чи предмети мистецтва, не треба розраховувати на швидке збагачення. Хоча можуть бути й винятки, особливо якщо певний стиль чи митець раптово стає популярним. Коли цікавість до «популярного» предмету падає, ціна знижується відповідно.

Інвестиції в предмети мистецтва зараховують до довгострокових із мінімальним строком у 5–30 років. Основним джерелом заробітку на таких інвестиціях може бути дохід від перепродажу та дохід у формі орендної плати, яку одержує власник шедевру за показ його в державних чи приватних галереях і музеях.

Основними ризиками інвестування в предмети мистецтва є їх викрадення та підробка. Щоб захиститися від таких ризиків, страхові компанії пропонують власникам предметів мистецтва придбати відповідні страхові поліси.

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

Щоб зрозуміти ризиковість інвестицій у твори мистецтва, погляньте на два приклади.

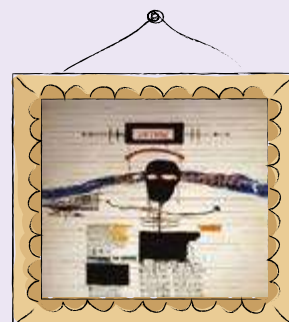
У 1992 році картину «Джим Кроу» Жана-Мішеля Баскія придбали на Christie's за 136,4 тис доларів США, а в жовтні 2017 року продали за ціною 17,68 млн доларів США.

Водночас наступний витвір мистецтва – абстрактне полотно молодого художника Хью Скотта-Дугласа в 2014 році придбали за 100 тис доларів США та вже в 2016 році його продали за 20 тис доларів США.

Джерело:

[https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-09-19/that-100-000-painting-bought-to-flip-yours-for-about-20-000;](https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-09-19/that-100-000-painting-bought-to-flip-yours-for-about-20-000)

[https://www.artprice.com/artprice-reports/the-art-market-in-2017/collecting-and-investing-in-art.](https://www.artprice.com/artprice-reports/the-art-market-in-2017/collecting-and-investing-in-art)

Український арт-ринок перебуває на стадії формування. Сьогодні на ньому найпоширенішими є старовинні чи рідкісні книги, антикварний посуд, антикварні меблі та живопис. Експерти вважають, що, порівняно з іншими країнами, на українському ринку предмети в середньому недооцінені на 100–200%.

Придбати антикваріат чи предмети мистецтва можна на спеціалізованих аукціонах чи в антикварних лавках. Для усвідомленого інвестування в антикваріат чи предмети мистецтва потрібно добре на них розумітись або скористатися послугами консультантів-мистецтвознавців.

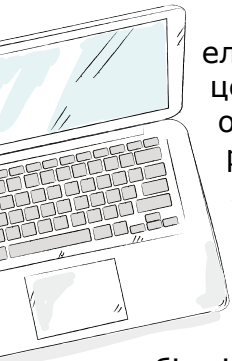
4. Криптовалюти

Якщо деякі інвестори обирають інвестиції в антикваріат, то інших більше цікавлять найновітніші інструменти, такі як криптовалюти, що з'явилися тільки в цьому столітті. Станом на січень 2019 року найвідомішою криптовалютою є біткоїн (англ. *bitcoin*). Його створили в 2009 році, і саме він дав поштовх для розвитку галузі.

Криптовалюти існують у формі запису в розподіленій базі даних. Технологія розподіленої бази даних передбачає, що однакові електронні бази даних зберігаються на комп'ютерах усіх учасників системи та оновлюються паралельно. Крім розподіленої бази даних, криптовалюти використовують технологію блокчейн.

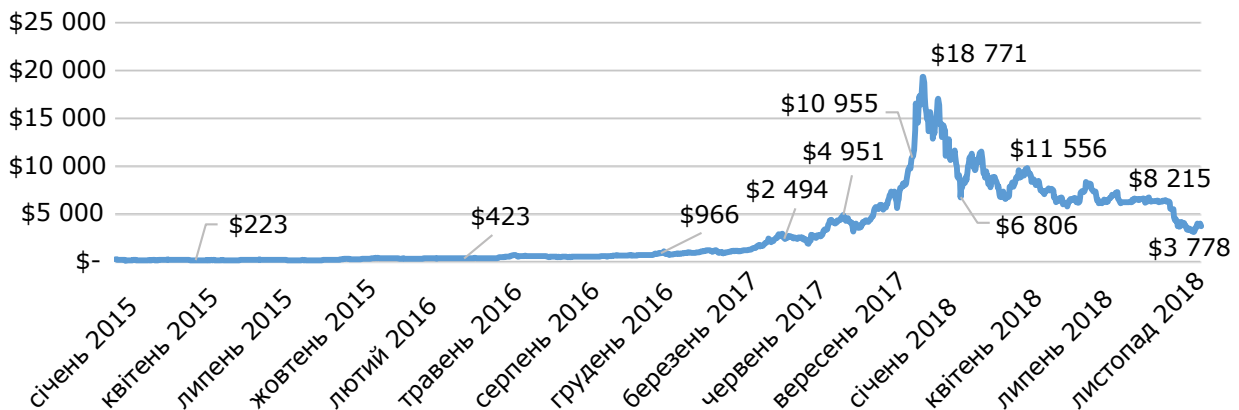
Блокчейн (англ. *blockchain* – ланцюжок блоків) – це база даних, у якій дані захищені від несанкціонованих змін завдяки тому, що кожен блок містить посилання на попередній, і якщо змінити хоча б одну деталь в одній операції в будь-якому блоці, то зміняться всі блоки, що додані за ним.

На відміну від безготівкових коштів (грошей на банківському рахунку) чи електронних грошей, випуск (емісія) криптовалюти відбувається без участі центральних банків або інших регульованих державою установ. Натомість нові одиниці криптовалюти випускають за певними правилами з використанням ресурсів комп'ютерів учасників криптовалютної системи. Цей процес, у ході якого операції перевіряються і додаються до бази даних, а відтак випускаються нові токени, називається **майнінг**. Токен – одиниця вартості, що існує у формі запису в базі даних.

Криптовалюти – новий феномен, але багато країн вже зобов'язали надавачів послуг обміну криптовалют на фіатні гроші (так звані криптовалютні біржі й онлайнні обмінні пункти) встановлювати особу своїх клієнтів (проводити ідентифікацію) та виконувати інші вимоги законодавства про протидію відмиванню коштів. Що стосується інших аспектів регулювання цієї сфери, то більшість країн зайняли вичікувальну позицію і спостерігають за розвитком галузі.

Інвестиції в криптовалюти є високоризиковими, зокрема тому, що важко передбачити їхню майбутню вартість. Із малюнка 16.5 видно, як змінювався обмінний курс біткоїна до долара США впродовж 2015–2018 років. Якби ви купили один біткоїн в кінці 2017 року, за підсумками 2018 року ваш збиток становив би приблизно 15 тисяч доларів США (тобто 80% від суми інвестиції).

Джерело: <https://coinmarketcap.com/currencies/bitcoin/historical-data/> (станом на 26.11.2018)

Мал. 16.5 Курс біткоїна до долара США

Також зауважимо, що в Україні діяльність надавачів послуг обміну криптовалют на фіатні гроші (криптовалютних бірж) станом на січень 2019 року не регулюється жодним регулятором; і права власників криптовалют, які купують їх на таких біржах, держава не захищає.

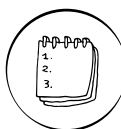
ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Які альтернативні види інвестицій ви знаєте?

Чому інвестування в криптовалюти вважають високоризиковим?

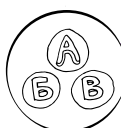

ТЕМА 17. ПЕНСІЇ

ВИВЧИВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ:

- ✓ дізнаєтеся, що таке пенсії та яка пенсійна система працює в Україні
- ✓ зрозумієте, як формуються пенсійні виплати та як можна накопичити на додаткову пенсію

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ

пенсія

солідарна система

накопичувальна система

система недержавного пенсійного забезпечення

застрахована особа

страховий стаж

пенсійний вік

Вам, напевно, здається, що пенсія – це щось далеке, і вас це не має турбувати зараз. Однак це не так. Про пенсію потрібно думати замолоду. А для цього треба розуміти, що це таке та як вона виплачується в Україні.

§ 17.1 Що таке пенсія та якою є пенсійна система в Україні

Пенсія – це грошова виплата, що виплачується особам, які:

- досягли пенсійного віку (пенсії за віком);
- мають інвалідність (пенсії по інвалідності);
- втратили годувальника (пенсії у зв'язку з втратою годувальника).

27% українців – кожен четвертий – одержує пенсію. Усього 11,5 мільйона осіб є пенсіонерами.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Перші пенсії (пенсії) з'явилися ще в XIX сторіччі в монархічній Європі, коли указом самодержця призначалися пенсії окремим видатним особам за особливі заслуги перед королівською династією: придворним, воєначальникам, ученим, художникам. Перші державні пенсії з'явилися в Німеччині при «залізного канцлерові» Бісмарку в 1889 році, які виплачувалися після досягнення 70-річного віку за середньої тривалості життя в Німеччині на той час всього... в 45 років.

У кожній країні пенсії виплачують у різний спосіб, тобто в них діють різні **пенсійні системи**.

Залежно від того, із яких коштів і ким виплачується пенсія, система пенсійного забезпечення в Україні складається з трьох рівнів (мал. 17.1):

1. Солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.
2. Накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.
3. Система недержавного пенсійного забезпечення.

За солідарної системи пенсії виплачують із внесків людей, які зараз працюють. За накопичувальної системи і системи недержавного пенсійного забезпечення пенсію сплачують особі з її внесків, які вона зробила впродовж життя.

Солідарна та накопичувальна системи є обов'язковими. Якщо ви отримуєте дохід, ви повинні сплачувати пенсійні внески (детальніше про них нижче). Система недержавного пенсійного забезпечення є добровільною. Кожна людина самостійно вирішує, чи вкладати кошти на третьому рівні для отримання додаткової пенсії.

Мал. 17.1 Рівні пенсійної системи в Україні

Станом на 1 січня 2019 року в Україні пенсії переважно виплачують лише з першого рівня, тобто з солідарної системи. Другий рівень (накопичувальну систему) планується запровадити в майбутньому. Третій рівень (недержавне пенсійне забезпечення) існує, і пенсійні виплати з цього рівня також здійснюються, але поки цей рівень не є популярним серед українців.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

На вашу думку, хто насамперед повинен дбати про ваше фінансове забезпечення у похилому віці: ви чи держава? Обґрунтуйте свою думку.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Що таке пенсія?

Які рівні пенсійної системи України ви знаєте?

§ 17.2 Рівень 1. Солідарна система

Пенсії виплачують за рахунок внесків, що сплачують за людей чи людьми, які зараз працюють.

Ви вже знаєте, що з трудових доходів сплачується єдиний соціальний внесок (ЄСВ). Для найманих працівників ЄСВ сплачує їхній роботодавець. Осіб, із доходів яких сплачують ЄСВ, називають **застрахованими особами**, а період їхньої роботи, за який сплачений ЄСВ, називають **страховим стажем**. Оскільки історично назва внесків у законодавстві змінювалася (наприклад, ЄСВ запровадили лише в 2011 році), у цій темі здебільшого замість ЄСВ вживається поняття «пенсійний внесок».

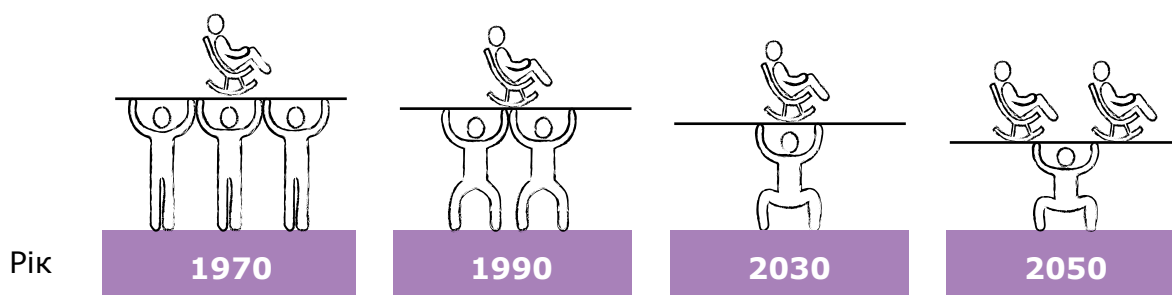
Станом на січень 2019 року більша частина сплаченого єдиного соціального внеску (близько 85%) потрапляє в Пенсійний фонд України. По суті, Пенсійний фонд – великий «грошовий мішок», куди спочатку йдуть пенсійні внески, а потім вони перерозподіляються на пенсії. Бувають випадки, коли сплачених внесків не вистачає для виплати всіх пенсій, тоді необхідні кошти виділяються з державного бюджету.

Солідарну систему ще називають «договором між поколіннями», адже сьогоднішні платники пенсійних внесків фінансують виплату сьогоднішніх пенсій, розраховуючи на те, що після того, як вони вийдуть на пенсію, внески майбутніх платників будуть використані для фінансування їхніх пенсій (так звана «солідарність поколінь»).

Відповідно, на розмір і своєчасність виплати пенсій із солідарної системи впливає багато чинників, наприклад:

- розмір доходів українців та, відповідно, розмір сплачених пенсійних внесків;
- рівень зайнятості й економічного розвитку;
- співвідношення між кількістю осіб, що працюють, та пенсіонерами.

Щодо останнього фактору, то у світі спостерігається тенденція до «старіння населення». У 1998 році кількість пенсіонерів у розвинених країнах перевищила чисельність дітей. До 2050 року таке співвідношення охопить усю планету. Ця тенденція проілюстрована на малюнку 17.2.

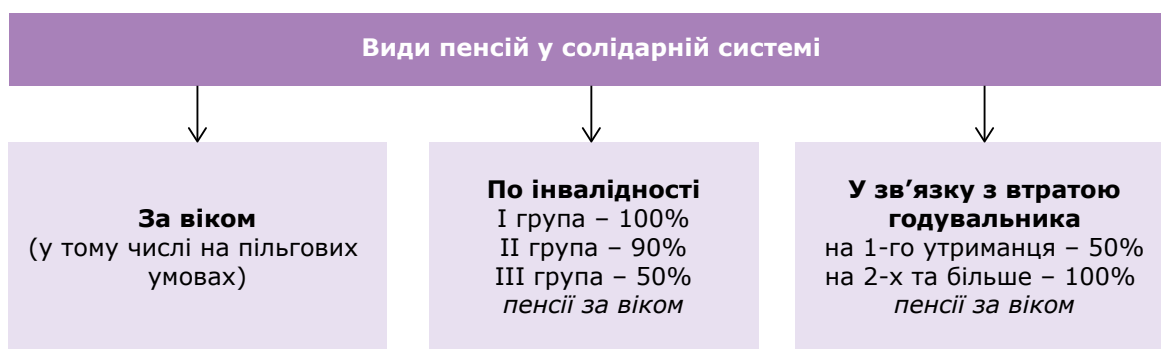
Мал. 17.2 Співвідношення пенсіонерів і людей, що працюють

Щодо України, то станом на 1 січня 2019 року в Україні було 11,5 млн пенсіонерів, а застрахованих осіб – 12,8 млн осіб.

Але як уже було зазначено вище, пенсії – це не лише виплати літнім людям. У солідарній системі передбачено пенсії за віком, по інвалідності і у зв'язку з втратою годувальника.

Малюнок 17.3 ілюструє основні характеристики цих видів пенсій. Розгляньмо їх детальніше.

Мал. 17.3 Види пенсій у солідарній системі в Україні

1. Пенсії за віком

Щоб отримати пенсію за віком, потрібно:

- 1) досягти певного віку (**пенсійний вік**);
- 2) працювати та сплачувати пенсійні внески впродовж певної кількості років (тобто мати необхідний страховий стаж).

Пенсійний вік, із якого можна отримувати пенсію, визначає держава. У багатьох країнах він періодично переглядається, оскільки завдяки покращенню медицини та загального рівня життя середня тривалість життя збільшується.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

За 116 років середня тривалість життя зросла більше ніж удвічі. Середня тривалість життя у світі у 1900 році становила лише 31 рік, у 1960 році – 52 роки, а у 2016 році – 72 роки.

В Україні для отримання пенсії за віком особа, за загальним правилом, повинна досягти 60 років (для жінок зараз пенсійний вік трохи нижчий). Для отримання мінімального розміру пенсії за віком особа також повинна мати, за загальним правилом, страховий стаж не менше 35 років для чоловіків і 30 років – для жінок. Проте для певних категорій осіб (наприклад осіб, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, працюють у шкідливих умовах праці чи зайняті на важких роботах) встановлюються особливі (пільгові) умови виходу на пенсію.

Застраховані особи можуть перевірити, скільки було сплачено пенсійних внесків і впродовж якого часу, на веб-порталі Пенсійного фонду України (portal.pfu.gov.ua).

За певних умов особам, що не мають необхідного стажу, можуть призначити державну соціальну допомогу. Детальнішу інформацію про це ви можете знайти на веб-сайтах Пенсійного фонду України (www.pfu.gov.ua), Міністерства соціальної політики України (www.msp.gov.ua) чи їх регіональних управлінь.

Зауважимо, що пенсійна система в Україні перебуває в процесі реформування. Зокрема, сьогодні поступово збільшується пенсійний вік для жінок, який буде становити 60 років лише у 2021 році. Так само, щороку на один рік збільшується необхідний страховий стаж для того, щоб досягти 35 років з 2028 року. Крім цього, існує багато винятків із загальних правил. Тому, щоб визначити, чи має особа право на пенсію за віком і її розмір, потрібно перевіряти чинні редакції пенсійних законів. Сьогодні це Закон «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Для того, щоб оцінити, чи розмір пенсії є достатнім, використовують такий показник як коефіцієнт заміщення. Він порівнює дохід особи, який особа мала перед виходом на пенсію, із розміром пенсії, яку вона отримує. За допомогою цього коефіцієнту можна оцінити, наскільки пенсія «заміщає» дохід особи. Чим вищий показник, тим ближчий є розмір пенсії до розміру останнього доходу.

У 2017 році коефіцієнт заміщення пенсії за віком у солідарній системі в Україні дорівнював 32%. Це означає, що середній розмір пенсії складав трохи більше третини середнього заробітку особи.

У розвинених країнах коефіцієнт заміщення в середньому дорівнює 70%. У таблиці 17.1 наведено дані коефіцієнту заміщення в окремих країнах.

Таблиця 17.1

Коефіцієнт заміщення в окремих країнах

Країна	Чистий коефіцієнт заміщення сума пенсії після сплати податків розділена на дохід після сплати податків	Країна	Чистий коефіцієнт заміщення сума пенсії після сплати податків розділена на дохід після сплати податків
Австрія	91,8%	Литва	71,2%
Бельгія	66,1%	Канада	53,4%
Данія	80,2%	Нідерланди	100,6%
Естонія	57,4%	Німеччина	50,5%
Ісландія	75,7%	Франція	74,5%
Іспанія	81,8%	Швеція	54,9%
Італія	93,2%	Японія	40,0%

2. Пенсії по інвалідності

Особам, які не можуть працювати через інвалідність, також призначається пенсія. Залежно від ступеня втрати працездатності виокремлюють три групи інвалідності. Розмір пенсій по інвалідності «прив'язаний» до розміру пенсій за віком і становить від 50% до 100% відповідних пенсій, залежно від групи інвалідності одержувача пенсії.

Для призначення пенсії по інвалідності, як і пенсії за віком, потрібно мати страховий стаж. Проте необхідна кількість років страхового стажу є значно меншою та залежить від того, скільки років людині на момент встановлення інвалідності та якою є група інвалідності. Наприклад, для особи з першою групою інвалідності віком від 29 до 31 року страховий стаж має становити не менше трьох років, а для особи того ж віку з другою чи третьою групою інвалідності – чотири роки.

3. Пенсії у зв'язку з втратою годувальника

Пенсії у зв'язку з втратою годувальника призначають для непрацездатних членів сім'ї, які перебували на утриманні особи, що померла (годувальника). Це можуть бути батьки-пенсіонери, діти тощо. Для призначення пенсії потрібно, щоб померлий годувальник мав певний страховий стаж. Розмір таких пенсій «прив'язаний» до розміру відповідних пенсій за віком і залежить від того, скільки людей було на утриманні годувальника (якщо одна людина, то вона буде одержувати 50% пенсії за віком; якщо дві чи більше – 100% пенсії за віком).

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Що таке солідарна система?

Які види пенсій виплачують із солідарної системи?

Що таке застрахована особа, страховий стаж і пенсійний вік?

§ 17.3 Рівень 2. Накопичувальна система

Пенсії виплачують із обов'язкових внесків особи, які та зробила впродовж життя.

Накопичувальна система – це другий рівень пенсійної системи в Україні, що належить до обов'язкової системи пенсійного страхування. Цей рівень має незабаром запроваджуватися (станом на 1 січня 2019 року система передбачена в законодавстві, але ще не працює). Якщо в солідарній системі пенсії виплачують із внесків осіб, що зараз працюють, то в накопичувальній системі з коштів, які ви самі «накопили» впродовж життя. На такі кошти має додатково «зароблятися» інвестиційний дохід, і потім вони вам виплачуватимуться у вигляді пенсії.

Накопичувальна система, як і солідарна, є обов'язковою. Проте, на відміну від солідарної системи, людина сама відповідальна за розмір пенсії, яку вона отримає в похилому віці, залежно від зароблених (накопичених) упродовж життя грошей. Пенсія з накопичувальної системи буде додатковою до пенсії, що виплачується з солідарної системи.

Внески в накопичувальній системі сплачуються або до **централізованого накопичувального пенсійного фонду**, або до **недержавних пенсійних фондів** (НПФ).

НПФ – це фонди, що створюються з метою збирання пенсійних внесків і здійснення пенсійних виплат. Є НПФ, які працюють на третьому рівні та зможуть працювати на другому рівні пенсійної системи після його запуску.

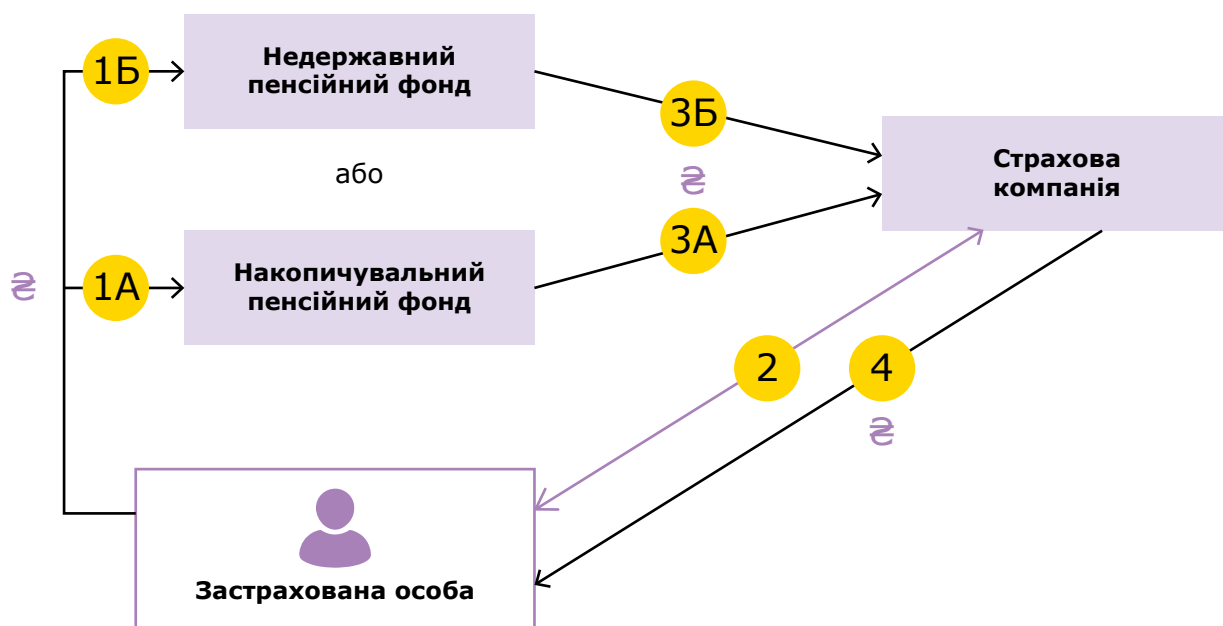
Внески обліковують на індивідуальному рахунку кожної особи. Таким чином ви ніби розміщуєте гроші на депозиті, тільки отримати їх можна буде після досягнення пенсійного віку.

Накопичувальний пенсійний фонд і НПФ залучають інших юридичних осіб, які займаються зберіганням грошей або їх інвестуванням. Пенсійні активи можна інвестувати тільки в надійні та гарантовані фінансові інструменти, щоб зменшити ризик втрати коштів. Це дозволяє захистити пенсійні внески від інфляції та примножити їх завдяки інвестиціям.

За загальним правилом, при досягненні пенсійного віку особі потрібно буде укласти договір страхування довічної пенсії зі страховою компанією. Накопичувальний пенсійний фонд або обраний особою недержавний пенсійний фонд перераховує накопичені за життя кошти такій страховій компанії. Страхова компанія виплачуватиме особі довічну пенсію (її називають **ануїтетом** – не плутайте з визначенням ануїтету з теми 14 «Вступ до заощаджень та інвестицій»).

Як працює накопичувальна система в такому разі, зображено на малюнку 17.4.

- 1 Особа сплачує внески або до Накопичувального пенсійного фонду (1А), або до недержавного пенсійного фонду (1Б)
- 2 При досягненні пенсійного віку особа укладає договір страхування довічної пенсії зі страховою компанією

- 3 Накопичувальний фонд (3А) або недержавний пенсійний фонд (3Б) перераховують накопичені особою гроші до страхової компанії
- 4 Страхова компанія виплачує довічну пенсію особі

Мал. 17.4 Як працює накопичувальна пенсійна система

Є винятки, коли договір зі страховою компанією не укладається, а натомість особа отримує одноразову виплату накопичених коштів від фонду. Це може статися, наприклад, якщо:

- сума накопичених грошей є замалою для укладення страхового договору (мінімальну суму встановлює держава);
- особа виїжджає на постійне місце проживання за кордон;
- особа визнана інвалідом першої або другої групи.

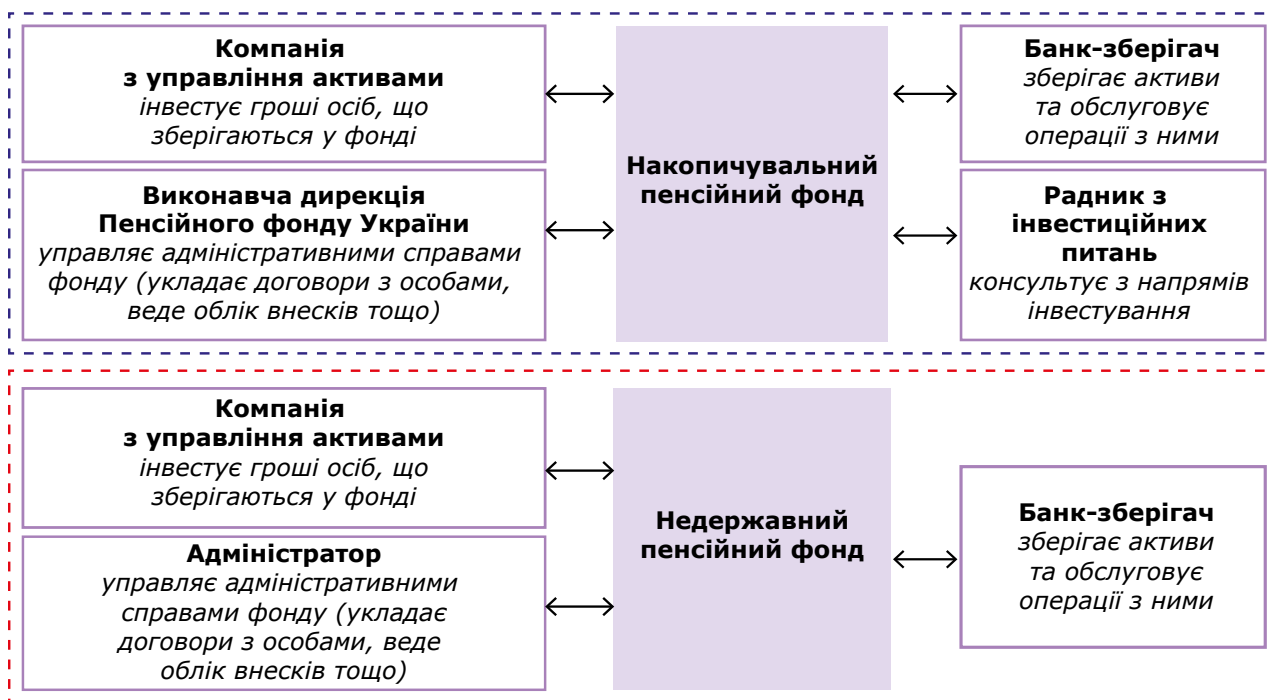
Якщо особа померла раніше, ніж їй було виплачено накопичені кошти, то їх отримують її спадкоємці.

Вище було зазначено, як працює накопичувальна система з погляду застрахованої особи. Проте Накопичувальний пенсійний фонд і недержавні пенсійні фонди (які працюють як на другому рівні, так і на третьому) самостійно не зберігають кошти, не інвестують та не розподіляють їх серед застрахованих осіб. Для цього вони співпрацюють із багатьма іншими учасниками накопичувальної системи, такими як банки, компанії з управління активами, адміністратори тощо.

Знати, як працює накопичувальна система «зсередини», важливо, оскільки це також впливатиме на те, чи будуть ваші кошти надійно обліковуватися та зберігатися,

а також чи будуть інвестиції фонду приносити вам прибуток. Щоб зрозуміти, «у симбіозі» з ким працює Накопичувальний фонд та недержавні пенсійні фонди (як другого, так і третього рівнів), ознайомтеся з малюнком 17.5.

Мал. 17.5 Як працює Накопичувальний пенсійний фонд та недержавні пенсійні фонди

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Яка система, на вашу думку, краща: солідарна чи накопичувальна? Обґрунтуйте свою думку.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Опишіть, як працює накопичувальна система.
Що таке ануїтет?

§ 17.4 Рівень 3. Система недержавного пенсійного забезпечення

Пенсії виплачують із добровільних внесків особи, які та зробила впродовж життя.

Система недержавного пенсійного забезпечення є добровільною й дозволяє отримати виплати додатково до виплат із солідарної та накопичувальної системи.

Є кілька способів отримати додатковий пенсійний дохід, а саме укласти:

- 1) пенсійний договір із недержавним пенсійним фондом;
- 2) договір пенсійного вкладу із банком (станом на 1 січня 2019 року цей спосіб ще недоступний в Україні).

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

У розвинених країнах недержавні пенсійні фонди забезпечують у середньому 20% пенсійних виплат. Якщо в США, Канаді, Великобританії, Австралії такі виплати становлять більше 40%, то в Чеській Республіці, Польщі, Угорщині, Словаччині – менше 5%.

Принцип роботи НПФ на третьому рівні такий самий, як і на другому: ви робите регулярні внески, а НПФ їх зберігають і за можливості примножують через інвестиції. До пенсійних активів НПФ, що працюють на третьому рівні, також застосовують обмеження щодо інвестування для того, щоб зменшити ризик втрати грошей.

На відміну від накопичувальної системи, вам після досягнення певного віку не обов'язково укласти договір зі страховою компанією для виплат пенсії, оскільки робити пенсійні виплати може сам НПФ. Але за бажанням ви можете, як і в накопичувальній системі, укласти договір зі страховою компанією для виплати вам довічної пенсії.

Сплачувати внески до НПФ можуть як самі працівники, так і їхні роботодавці (за бажанням). Якщо роботодавець сплачує внески до НПФ за своїх працівників, це є додатковим бонусом, який варто враховувати, обираючи роботу.

Крім того, для компаній, які працюють у сфері недержавного пенсійного забезпечення, та для осіб, що користуються їхніми послугами, передбачено податкові пільги. Наприклад, пенсійні внески, сплачені страховій компанії чи НПФ, можна включити до податкової знижки.

Станом на 1 січня 2019 року НПФ, що працюють на третьому рівні, поділяються на три види (мал. 17.6):

КОРПОРАТИВНІ

створені роботодавцем або кількома роботодавцями для своїх працівників

ПРОФЕСІЙНІ

створені професійними спілками або особами, що мають однакову професію, для осіб певної професії

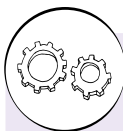
ВІДКРИТІ

учасниками може бути будь-хто

Мал. 17.6 Види недержавних пенсійних фондів

При недержавному пенсійному забезпеченні, на відміну від державного, ви маєте більший вплив на визначення його умов. Наприклад, ви самі визначаєте в пенсійному договорі, яку суму ви готові регулярно платити, і пенсійний вік, із якого ви б бажали отримувати пенсійні виплати.

Для визначення розміру майбутніх пенсійних виплат має значення розмір внесків і тривалість їх сплати. Чим раніше ви почали турбуватися про свою старість, тим більший буде розмір пенсійних виплат.

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

При сплаті 1 000 грн така сума через тривалий період часу значно зросте у зв'язку з нарахуванням процентів методом складного проценту. Таблиця 17.2 це ілюструє.

Таблиця 17.2

Суми заощаджень при різному інвестиційному доході

Роки	Суми заощаджень при різних відсотках інвестиційного доходу			
	4%	6%	8%	10%
10	1 480	1 791	2 159	2 594
20	2 191	3 207	4 661	6 728
30	3 243	5 743	10 063	17 449
40	4 801	10 286	21 725	45 259

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

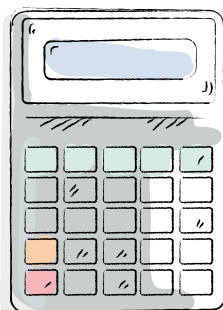
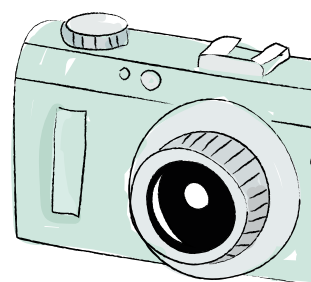
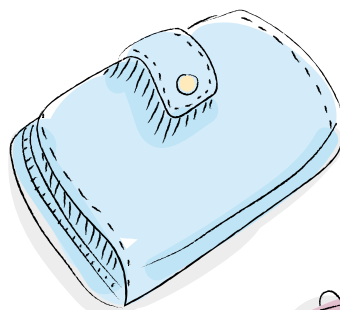
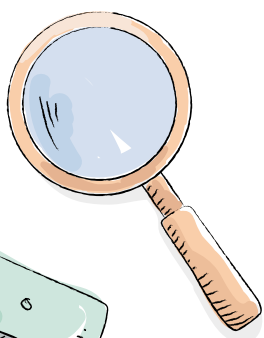
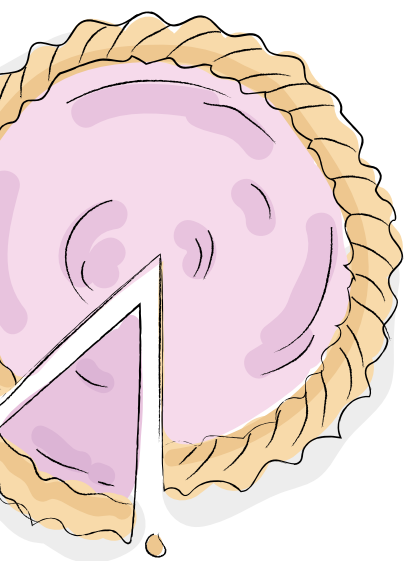
Які види недержавних пенсійних фондів ви знаєте?

Назвіть переваги недержавного пенсійного забезпечення.

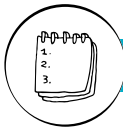
РОЗДІЛ 4

Запозичення та кредит

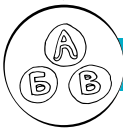

ТЕМА 18. ЗАПОЗИЧЕННЯ ТА БОРГ

ВИВЧИВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ:

- ✓ знатимете, де можна позичити гроші
- ✓ дізнаєтеся, що таке споживчий кредит і чим він відрізняється від кредитів підприємствам
- ✓ зможете оцінити, чи є борг контрольованим чи надмірним

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ

кредит	боржник (позичальник)
споживчий кредит	застава
кредитор (кредитодавець)	порука

§ 18.1 Борг і джерела запозичень

Що таке борг? Це щось, що необхідно повернути. Далі ми будемо говорити про грошовий **борг** – гроші, які вам не належать, а надані вам у тимчасове користування, і які необхідно повернути.

Отримання коштів у борг – це, по суті, запозичення коштів зараз із поверненням за рахунок ваших майбутніх надходжень. Якщо ви маєте якусь потребу, але не маєте зараз коштів для того, щоб цю потребу задовольнити, ви можете взяти у когось іншого (**кредитора, кредитодавця**) кошти в позику (позичити).

Позичаючи кошти, ви стаєте **боржником (позичальником)** стосовно вашого кредитора й повинні потім повернути борг за рахунок коштів, які ви отримаєте в майбутньому. Важливо пам'ятати, що в більшості випадків вам доведеться не просто повернути запозичені кошти, а й сплатити певну додаткову суму (наприклад, проценти). Фактично це буде плата за те, що кредитор дозволив вам задовольнити вашу потребу «саме зараз» за рахунок коштів, які належать кредитору.

Тобто **запозичення** – це отримання коштів від кредитора з домовленістю про повернення їх пізніше та, як правило, за плату. Саме необхідність (обов'язок) повернення відрізняє запозичені кошти від тих, що надаються вам як подарунок, чи тих, що є вашими трудовими або іншими нетрудовими надходженнями.

У кого людина може позичити гроші? Погляньмо на малюнок 18.1.

ВИ МОЖЕТЕ:	позичити неформально у друзів чи родичів	позичити формально, тобто взяти кредит у фінансової установи, уклавши кредитний договір
	формально домовитися (тобто укласти договір) із магазином про розстрочення платежу за придбаний товар – деякі магазини пропонують такі акції, коли ви маєте можливість придбати певний товар, забрати його додому відразу та сплачувати кошти за нього частинами протягом певного строку (це ще називають купівлею на виплат)	

Мал. 18.1 Джерела, де людина може запозичити кошти

Безумовно, і неформальні, і формальні джерела запозичень мають свої переваги та недоліки. Так, коли ви позичаєте гроші у друзів, то найімовірніше вам не доведеться повертати більше, ніж суму, яку ви позичили. Іншими словами, друзі не братимуть із вас процентів за користування коштами.

Але досить часто позики від друзів та родичів нічим не оформлюються документально. Тобто є лише усна домовленість про надання в борг певної суми та її повернення в певні строки, після чого відразу передаються гроші. Інколи боржник та кредитор навіть забувають домовитися про строки повернення. Безумовно, це є ризиковим насамперед для кредитора, бо він не має можливості довести, що він дійсно позичив кошти й що вони мають бути повернені до певної дати. Але це є ризиковим і для позичальника, тому що кредитор може вимагати повернення в будь-який час, тоді як, якби строк кредиту було задокументовано, позичальник міг би розраховувати на подальше користування коштами.

Також запитайте себе: чи зручно ви будете почуватися, коли знатимете, що зобов'язані повернути другу певну суму? Напевно ж ні, бо на додаток до грошового боргу ви матимете «моральний обов'язок» перед другом. Крім того, не кожен із нас готовий зізнатися своїм друзям про виникнення проблем, для вирішення яких потрібні гроші (наприклад, якщо ви десь загубили кишенькові гроші). Також, можливо, буде незручно позичати в друзів на здійснення певних необов'язкових видатків для задоволення бажань (наприклад, на похід у кіно).

Більш того, у ситуації з неформальним запозиченням у друзів чи родичів не тільки боржник може «почуватися погано». Людина, у якої просять чи беруть у борг, теж часто відчувається ніяково. Хтось може боятися відмовити другу в наданні позики, хоча в нього самого немає «зайвих» грошей. До речі, у народній творчості давно з'явився вислів: «Бажаєш втратити друга – позич йому гроші».

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Як ви розумієте вислів «Бажаєш втратити друга – позич йому гроші»? Чи ви з ним згодні?

Однією з переваг формальних запозичень (чи то купівля на виплат у магазині, чи то кредит від фінансової установи) є те, що й розстрочення платежу, і кредит вимагають укладання певної угоди (договору) в письмовій формі. Така угода повинна описувати, щонайменше, якою є схема запозичення, яку суму повинен сплатити боржник, до якого часу він повинен це зробити, якими є додаткові платежі, що мають бути сплачені кредитором тощо. Наявність письмової домовленості, яка чітко визначає права та обов'язки кредитора та боржника, дозволяє уникати непорозумінь чи інших «незручних» ситуацій, які можуть виникати при неформальних запозиченнях.

Але у випадку купівлі на виплат у магазині або кредиту від фінансової установи боржник зазвичай повинен сплатити магазину або фінансовій установі додаткову суму за те, що вони дозволили споживачу придбати товар без повної його оплати або отримати певну суму грошей для своїх витрат. І справді, інколи бувають «реальні розстрочки», коли вартість товару, оплаченого боржником відразу, та товару, який оплачується впродовж певного строку, є однаковою. Але такі розстрочки є радше винятком, аніж правилом. Що ж стосується кредитів, що надаються фінансовими установами, то вони завжди пов'язані з певними додатковими витратами для позичальника (процентами та комісіями, які сплачуються кредитором, та іншими платежами, які сплачуються, наприклад, нотаріусу чи страховій компанії).

На відміну від фізичних осіб, джерела запозичень для підприємств завжди формальні (мал. 18.2).

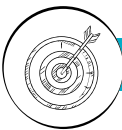
ПІДПРИЄМСТВА МОЖУТЬ:	брати кредити у фінансових установах	позичати в інвесторів шляхом випуску облігацій
	позичати в інших підприємств – купувати товари із розстроченням (сплата частинами протягом певного строку) чи відстроченням платежу (сплата всієї суми пізніше). Такий вид позик між підприємствами має назву товарний (або комерційний) кредит	
позичати у держави – отримувати кредит з державного бюджету або розстрочувати сплату податків до бюджету		

Мал. 18.2 Джерела, де підприємство може запозичити кошти

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Останніми роками у світі набули поширення платформи, на яких будь-хто (чи то фізична особа, чи то невелике підприємство) може розмістити свій проект – пропозицію взяти у когось кошти в борг. Це так звані краудфандингові платформи (від англ. crowdfunding – фінансування натовпом). Це нова концепція альтернативного фінансування фізичних осіб і малого бізнесу.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Які переваги та недоліки формальних і неформальних запозичень?
Назвіть джерела запозичень для фізичної особи та для підприємства.

§ 18.2 Кредити для споживачів і підприємств

Тож, однією з форм запозичення є кредитування чи надання/отримання кредиту.

Надання кредиту – це надання банком чи іншою фінансовою установою (кредитодавцем) грошових коштів людині чи підприємству (позичальникові) в тимчасове користування за певну плату. Сума таких коштів, розмір додаткових платежів за надання кредиту та умови їх сплати позичальником кредитодавцю зазначаються в кредитному договорі. Інколи такі кредити ще називають фінансовими, аби підкреслити, що саме фінансові установи є кредитодавцями (на відміну від, наприклад, нефінансових підприємств, які можуть надавати одне одному товарні кредити).

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Термін «кредит» походить від латинського слова *credere*, що означає «довіряти». Тобто основою кредитних взаємовідносин була насамперед довіра, що борг буде повернуто в повній сумі та в обумовлений термін.

Можна виокремити такі основні принципи надання кредитів, які є спільними для кредитування в будь-яких країнах, незалежно від рівня розвитку економіки та суспільства:

- **обов'язковість повернення** – кредитні кошти мають бути повернені кредитодавцю. Неповернення кредиту матиме негативні наслідки для позичальника: від неможливості взяти в кредит у подальшому до втрати майна та кримінальної відповідальності (якщо кредит не повертається через шахрайство);
- **строковість** – кредитні кошти мають бути повернені відповідно до певного графіку (або частинами впродовж певного періоду часу, або повністю однією сумою наприкінці строку кредиту);
- **оплатність** – позичальник повинен сплачувати кредитодавцю певну плату за можливість користуватися кредитними коштами (тобто фактично за можливість витратити «чужі» гроші на задоволення своїх потреб).

Ще один термін, який ви маєте запам'ятати, прочитавши цю тему, – це споживчий кредит. **Споживчий кредит** – це кошти, які фінансова установа надає людині-споживачу. Такі кошти можуть бути витрачені для придбання товарів чи послуг, потрібних нам із вами як споживачам, але не для підприємницької діяльності. Тобто кредит, який для своїх бізнес-потреб отримує підприємець чи особа, яка займається незалежною професійною діяльністю (наприклад нотаріус чи адвокат), не вважається споживчим кредитом. Так само не є споживчими кредитами кредити, які фінансові установи надають підприємствам.

Що ж є спільного та відмінного між кредитуванням споживачів і підприємств в Україні? Пошукаймо разом відповіді на такі питання:

1) У яких фінансових установах можна отримати фінансовий кредит і в якій валюті?

Станом на початок 2019 року споживчі кредити можна отримати в банках і небанківських фінансових установах, таких як ломбарди, фінансові компанії та кредитні спілки. Підприємства ж можуть прокредитуватися тільки в банках і фінансових компаніях.

Підприємства можуть запозичувати в гривні або в іноземній валюті (зазвичай у доларах США або євро), а споживчі кредити надаються тільки в гривні, бо станом на січень 2019 року їх надання в іноземній валюті заборонено.

2) Чи потрібно забезпечення?

Для надання кредиту споживачу чи підприємству фінансова установа може вимагати (і часто це робить) надання певного забезпечення як гарантії виконання позичальником своїх зобов'язань за кредитним договором (мал. 18.3).

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ –
ЦЕ:**

застава певного майна. Мається на увазі (а) заклад - фізичне передання такого майна кредиторі (наприклад, беручи кредит у ломбарді, позичальник залишає там смартфон до того часу, поки не поверне кредит), або (б) коли майно залишається у позичальника, але кредитор отримує право забрати таке майно, якщо кредит не повернуто вчасно

порука, тобто зобов'язання іншої людини чи підприємства (**поручителя**) повернути кредит замість позичальника, якщо позичальник з будь-яких причин не зробить цього сам

Мал. 18.3 Забезпечення зобов'язань позичальника за кредитом

Зазвичай споживчі кредити на відносно невеликі суми та невеликий строк не вимагають забезпечення. Водночас переважна більшість кредитів для бізнесу надаються за умови отримання фінансовою установою певного майна в заставу (наприклад обладнання чи будівлі цеху) та/або поруки (наприклад, щоб власник компанії поручився за кредитом, який отримує така компанія).

- 3) Чи потрібна оцінка кредитоспроможності позичальника та її подальший моніторинг?
 Як споживчі кредити, так і кредити підприємствам надаються фінансовими установами після того, як вони оцінили кредитоспроможність потенційного позичальника. Оцінити кредитоспроможність означає пересвідчитися в тому, що позичальник справді має достатньо доходів (заробітної плати чи прибутку від продажу товарів тощо) для того, щоб повернути майбутній кредит. Таких доходів має бути достатньо з урахуванням усіх інших видатків, які позичальник повинен здійснювати впродовж строку кредиту (сплачувати за оренду житла чи приміщення магазину, податки).

Ступінь такої оцінки (тобто наскільки уважно фінансова установа буде це перевіряти, скільки різних документів чи інформації вона вимагатиме) залежить від того, на яку суму та на який строк надається кредит. Кредити на більші строки та на більші суми вимагають детальнішої оцінки кредитоспроможності.

Загалом кредити підприємствам вимагають детальнішої перевірки кредитоспроможності компанії, аніж споживчі кредити. Крім того, як правило, такі перевірки проводять щодо підприємств періодично впродовж строку кредиту (наприклад, кожні три місяці чи півроку). А щодо людини перевірка робиться один раз перед наданням кредиту (виняток – великі кредити на придбання автомобіля або житла, за якими банки можуть запитувати від позичальника оновлені документи, наприклад нову довідку про доходи раз на рік).

- 4) Якими є права та обов'язки позичальника та кредитодавця?

Деякі права та обов'язки позичальника та кредитодавця передбачені в законодавстві (наприклад, право кредитодавця відмовитися від подальшого надання кредиту за певних обставин). Водночас основним документом, який фіксує права та обов'язки конкретного позичальника та кредитодавця, є кредитний договір. Такі договори для позичальників-підприємств є зазвичай більш деталізованими та передбачають більший обсяг обов'язків позичальника та більший обсяг прав фінансової установи порівняно з договорами для позичальників-споживачів.

Крім того, позичальник-споживач часто є «слабшою» стороною у відносинах із фінансовою установою, тому він вимагає додаткового захисту з боку держави. Цей захист держава забезпечує, зокрема, через ухвалення спеціального законодавства, яке регулює відносини фінансових установ зі споживачами. Таке законодавство (наприклад Закон України «Про споживче кредитування») закріплює деякі додаткові права споживачів у відносинах із фінансовими установами.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

На вашу думку, чому споживач-позичальник є «слабшою» стороною у відносинах із кредитодавцем-фінансовою установою? Як можна зробити споживача «сильнішим»?

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Які основні принципи кредитування ви знаєте?

Що таке споживчий кредит? Які основні відмінності споживчих кредитів від кредитів підприємствам?

§ 18.3 Причини для позики та контроль за рівнем заборгованості

Повернімося до того, з чого ми розпочали наше обговорення цієї теми: запозичення як інструмент задоволення ваших потреб зараз за рахунок майбутніх доходів.

Мабуть, багато з вас чули вислови: «Влізеш у борги – ніколи не вилізеш», «Борг, що сажа: лише торкнися – весь чорний будеш» і подібні. Тобто ставлення до боргів, запозичень, позик, кредитів в українському суспільстві швидше негативне, ніж позитивне (до речі, на відміну від багатьох інших країн).

Але чи всі позики погані? Насамперед потрібно розібратися з причинами для запозичення, тобто для чого ви позичаєте кошти:

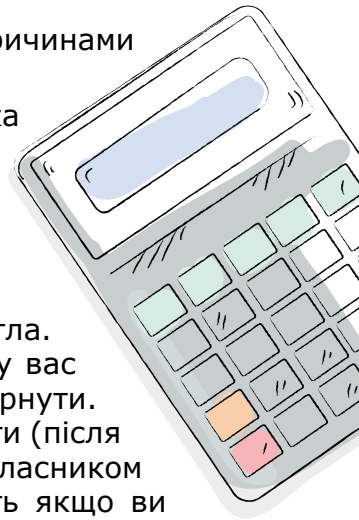
- «добра» (виправдана) причина для позики – це коли позика створює якесь дійсне благо для позичальника або призведе до збільшення його майбутніх доходів. Є багато ситуацій, коли запозичення може дозволити вам придбати певну річ, яка матиме позитивний вплив на ваше життя і навіть покращить із часом ваше фінансове становище.

Наприклад, ідеться про запозичення коштів для придбання житла.

Коли ви отримуєте кредит для придбання квартири чи будинку, у вас з'являється досить великий борг, який вам буде необхідно повернути.

Але ж у вас у власності з'являється й житло, яке ви зможете продати (після того, як виплатите кредит). Тобто кредит дозволяє вам стати власником житла, на відміну від оренди житла, яке не стане вашим, навіть якщо ви сплатите за нього більше орендних платежів, аніж платежів за кредитом. Звичайно, що вартість придбаного вами житла може з часом знизитися, але вона може й зрости, залежно від багатьох факторів;

- «погана» (невиправдана) причина для позики – це коли позика не призводить до появи в позичальника дійсних благ і збільшення його доходів, а отже, не сприяє досягненню ним фінансових цілей.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

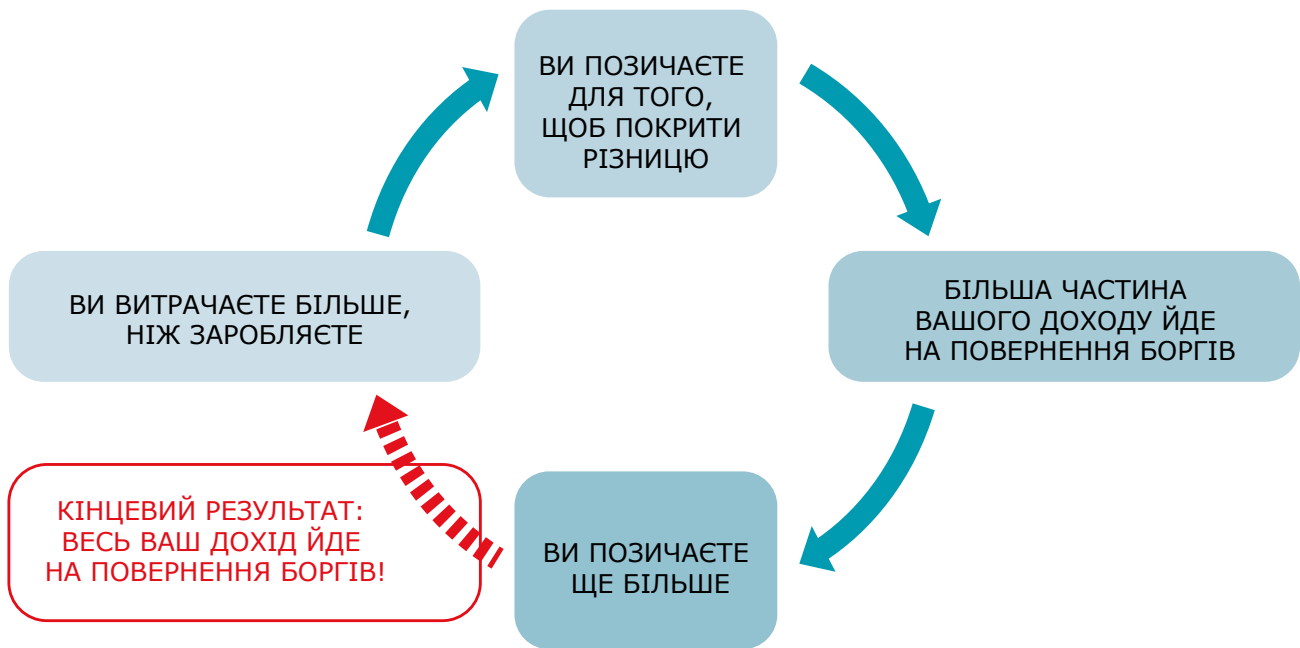
Назвіть три «добрі» й три «погані» причини для позики.

Водночас, незалежно від того, якою є причина для запозичення, треба завжди думати про те, чи буде у вас у майбутньому достатньо коштів для того, аби повернути кредит і сплатити додаткові суми, пов'язані з ним.

Якщо у вас є достатній регулярний дохід, який дозволить вам сплачувати за кредитом із урахуванням усіх інших видатків, і водночас ви почуватиметеся досить «комфортно» – такий борг можна назвати **контрольованим**. Якщо хтось бере кредит, не маючи такого рівня доходів, його борг можна назвати **неконтрольованим**, чи **надмірним**.

Але не все так просто. Насамперед через те, що життєві обставини можуть змінитися. Наприклад, людина з гарною заробітною платою та постійним місцем роботи може таку роботу втратити. У цьому випадку контрольований борг може дуже швидко перетворитися на неконтрольований.

Так само може трапитися, якщо ваш борг постійно збільшується, тобто коли ви позичаєте знову й знову без погашення хоча б частини наявного боргу (мал. 18.4). Поспішаючи зробити імпульсивні покупки, без необхідного планування та бюджетування, ви теж можете зробити свій борг неконтрольованим.

Мал. 18.4 Боргове коло

Якщо ж борг став неконтрольованим, це означає, що в людини є значні фінансові труднощі. Їй може не вистачати грошей на критично необхідні видатки, такі як оплата продуктів харчування чи комунальні платежі. Крім того, наявність «непосильного» боргу може впливати на здоров'я людини (мати наслідком стрес чи психічні розлади) і на її стосунки з іншими людьми (наприклад, стати причиною розлучення).

Саме тому запозичення будь-якої суми, навіть тієї, яка здається вам невеликою, потребує детального аналізу. Ви маєте проаналізувати умови позики, свій фінансовий план і бюджет із точки зору того, як ця позика допомагає досягненню фінансових цілей і чи буде такий борг контрольованим із урахуванням песимістичного сценарію (втрати роботи, тривалої хвороби тощо).

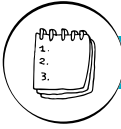

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

*Чому запозичення будь-якої суми потребує детального аналізу?
Що таке контрольований борг?*

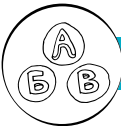

ТЕМА 19. ВАРТІСТЬ КРЕДИТУ

ВИВЧИВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ:

- ✓ знатимете, якими можуть бути витрати за споживчим кредитом, та зможете їх розрахувати
- ✓ дізнаєтеся, що таке реальна річна процентна ставка за кредитом

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ

основна сума кредиту

змінювана процентна ставка

непогашена основна сума

реальна річна процентна ставка

номінальна процентна ставка

комісії

фіксована процентна ставка

§ 19.1 Основні поняття

Як ви вже знаєте, запозичені кошти мають бути повернені кредиторавцю. Але обов'язки позичальника не обмежуються поверненням того, що він позичив.

Зазвичай позичальник повинен:

- 1) повернути (ще кажуть «погасити») кредиторавцю суму, яка була запозичена. Таку суму називають **основною сумою кредиту** (або тілом кредиту);
- 2) сплатити кредиторавцю **проценти** за користування кредитом, які нараховують на **непогашену основну суму кредиту** (тобто ще неповернену кредиторавцеві) впродовж строку користування кредитом;
- 3) сплатити кредиторавцю певну плату за надання чи обслуговування кредиту, яка може бути фіксованою сумою або певним відсотком від основної чи непогашеної суми кредиту (**комісію**);
- 4) у певних випадках сплатити іншим особам, які надають позичальникові послуги, пов'язані з кредитом (наприклад, нотаріусу, оцінювачу, страховій компанії), винагороду чи інший **платіж за надання таких послуг**.

Чому так? Якщо йдеться про платежі на користь кредиторавця (проценти та комісію), то обов'язковість плати за кредит обумовлена, зокрема, вартістю грошей, які кредиторавець залучає як депозити або отримує як кредити від інших осіб. Крім того, кредиторавець хоче ще й «заробити» на тому, що він надає позичальнику кошти. Саме тому «безкоштовних» або «безпроцентних» кредитів насправді не існує.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Що таке основна сума кредиту? Що таке непогашена основна сума кредиту?

§ 19.2 Проценти та номінальна процентна ставка

Тож, за користування кредитними коштами позичальник повинен сплачувати кредиторам проценти на непогашену основну суму кредиту за визначеною в кредитному договорі процентною ставкою. Таку процентну ставку ще часто називають **номінальною**, тому що вона не враховує інші, непроцентні, платежі, які мають бути сплачені позичальником, на відміну від реальної річної процентної ставки, про яку ви дізнаєтеся далі.

Нарахування процентів може здійснюватися декількома методами, найвживанішим із яких є метод простих процентів.

Формула для розрахунку простих процентів для кредиту, строк якого вимірюють місяцями, така:

$$\text{Сума процентів} = \text{Основна сума кредиту} \times \frac{r \times m}{100 \times 12},$$

де r – це річна процентна ставка;

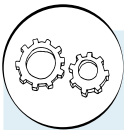
m – кількість місяців користування кредитом.

Формула для розрахунку простих процентів для кредиту, строк якого вимірюють днями (з розрахунку, що в році 365 днів), така:

$$\text{Сума процентів} = \text{Основна сума кредиту} \times \frac{r \times n}{100 \times 365},$$

де r – це річна процентна ставка;

n – кількість днів користування кредитом.

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

Приклад 1. Павло взяв кредит на 1 рік у сумі 1 000 грн, процентна ставка становить 20% річних. Погашення кредиту передбачено наприкінці строку. Визначте процентні витрати Павла за кредитом.

Розрахунок:

Якщо рахуємо строк в місяцях, тоді матимемо:

$$\frac{1\,000 \times 20 \times 12}{100 \times 12} = 200 \text{ грн.}$$

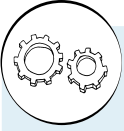
Приклад 2. Валентина також взяла кредит у сумі 1 000 грн і також за ставкою 20%, проте строк такого кредиту становить 3 місяці. Повернення кредиту передбачено наприкінці строку разом зі сплатою процентів. Якими будуть процентні витрати Валентини?

Розрахунок:

$$\frac{1\,000 \times 20 \times 3}{100 \times 12} = 50 \text{ грн.}$$

Зверніть увагу, що в наведених вище прикладах кредит повертався всією сумою наприкінці строку кредиту. Проте такий підхід використовується зазвичай для кредитів на невеликі строки та невеликі суми. Частіше кредиторам передбачають, що кредит повертається частинами. Водночас проценти за певний період нараховуються на непогашену основну суму кредиту, тобто ту суму, яка була в користуванні в позичальника впродовж такого періоду часу.

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

Василь також взяв кредит на 1 рік у сумі 1 000 грн і теж за процентною ставкою 20% річних, проте погашення кредиту передбачено рівними платежами щоквартально. Якими будуть процентні витрати Василя?

Розрахунок: Розрахунок здійснюється в декілька кроків.

Крок 1. Визначимо, яку суму кредиту має повертати Василь щоквартально. У році чотири квартали, отже:

$$\frac{1\,000}{4} = 250 \text{ грн.}$$

Крок 2. Визначимо процентні витрати Василя за перший квартал.

$$\frac{1\,000 \times 20 \times 3}{100 \times 12} = 50 \text{ грн.}$$

Крок 3. Визначимо процентні витрати за другий квартал:

$$\frac{(1\,000 - 250) \times 20 \times 3}{100 \times 12} = 37,5 \text{ грн.}$$

Крок 4. Визначимо процентні витрати за третій квартал:

$$\frac{(750 - 250) \times 20 \times 3}{100 \times 12} = 25 \text{ грн.}$$

Крок 5. Визначимо процентні витрати за четвертий квартал:

$$\frac{(500 - 250) \times 20 \times 3}{100 \times 12} = 12,5 \text{ грн.}$$

Крок 6. Визначимо загальні процентні витрати Василя за рік:

$$50 + 37,5 + 25 + 12,5 = 125 \text{ грн}$$

Отже, ми бачимо, що повернення кредиту частинами впродовж строку кредитування суттєво зменшує процентні витрати.

В Україні фінансові установи пропонують кредити з одним із двох типів процентних ставок:

1) **фіксована процентна ставка:**

Приклад: 20% річних.

Така ставка є незмінною впродовж строку кредиту, окрім випадків, чітко визначених у кредитному договорі, коли ставка автоматично змінюється на іншу. Наприклад, договір може передбачати, що процентна ставка становить 20% річних до того часу, поки позичальник вчасно виконує всі зобов'язання за кредитом; але якщо він порушив свої зобов'язання, то після такого порушення ставка становить уже 40% річних. У всіх інших випадках кредитодавець не має права самостійно (без згоди позичальника) змінювати фіксовану процентну ставку – тому вона й має назву фіксована.

2) **змінювана процентна ставка** (інша назва – плаваюча ставка):

Така процентна ставка розраховується за формулою:

індекс (його ще називають базовою ставкою) + певний **відсоток** (маржа).

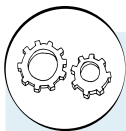

У цій формулі індекс є змінюваною частиною (він може збільшуватися/зменшуватися), а маржа є фіксованою частиною. Розмір маржі залежить від різних чинників, наприклад, від рівня кредитоспроможності позичальника (чим вище рівень кредитоспроможності, тим меншою буде маржа), якості наданої позичальником застави тощо.

Індексом, який зазвичай використовується для змінюваних процентних ставок за договорами про споживчий кредит в Україні, є вже знайомий вам український індекс ставок за депозитами фізичних осіб в гривні (UIRD). UIRD буває на різні строки (3, 6, 9 чи 12 місяців) та в різних валютах (гривня, долар США, євро). Інформацію про поточний і попередні розміри цього індексу можна знайти на веб-сайті Національного банку України.

Приклад змінюваної ставки: 6-місячний UIRD в гривні + 3% річних.

Якщо індекс зростатиме, то кредитор має право збільшувати ставку за кредитом. Якщо індекс падатиме, то кредитор зобов'язаний її зменшувати. Періодичність зміни ставки, тобто як часто кредитор має фіксувати новий розмір індексу і, відповідно, новий розмір ставки, повинна бути визначена в договорі (наприклад, один раз на шість місяців).

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

Коли Василь звернувся по кредит наступного разу, банк запропонував йому кредит на шість місяців із щоквартальним поверненням основної суми та зі змінюваною процентною ставкою, а саме: 3-місячний UIRD в гривні плюс 4% річних.

Припустимо, що на момент укладення угоди 3-місячний UIRD становив 15,5%, а через квартал знизився до 15%.

Тоді за перший квартал користування кредитом ставка становила:

$$15,5\% + 4\% = 19,5\%.$$

А за другий квартал ставка становила:

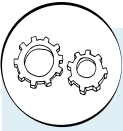
$$15\% + 4\% = 19\%.$$

Важливо, що кредитор не має право самостійно (тобто без згоди позичальника) змінювати ані формулу (тобто який вид індексу береться до розрахунку, наприклад 3-місячний UIRD в гривні), ані розмір маржі.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

На вашу думку, чому українські фінансові установи використовують саме UIRD для розрахунку змінюваної процентної ставки за споживчими кредитами?

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

Банк «Надійний» пропонує кредит «Надійний+» на один рік із фіксованою процентною ставкою 20% річних. Сума кредиту – 1 000 грн, повертається всією сумою наприкінці строку кредиту.

Банк «Меганадійний» пропонує кредит «Меганадійний+» на один рік зі змінюваною процентною ставкою, яку розраховують за формулою 6-місячний UIRD в гривні + 4% річних, причому щопівроку кредитордавець братиме до розрахунку новий розмір UIRD. Станом на дату надання кредиту UIRD був 15%, а через 6 місяців розмір UIRD становив 18%. Сума кредиту – теж 1 000 грн, повертається всією сумою наприкінці строку кредиту.

За яким із двох кредитів позичальник сплатить більше процентів?

Розрахунок:

1. За кредитом «Надійний+» сума процентів до сплати становитиме:

$$\frac{1\,000 \times 20 \times 12}{100 \times 12} = 200 \text{ грн.}$$

2. За кредитом «Меганадійний+» сума процентів до сплати становитиме:

- 1) перші шість місяців: процентна ставка буде 15%+4% = 19%, тож сума процентів буде:

$$\frac{1\,000 \times 19 \times 6}{100 \times 12} = 95 \text{ грн.}$$

- 2) другі шість місяців: процентна ставка буде 18%+4% = 22%, тож сума процентів буде:

$$\frac{1\,000 \times 22 \times 6}{100 \times 12} = 110 \text{ грн.}$$

- 3) загальна сума процентів до сплати буде:

$$95 + 110 = 205 \text{ грн.}$$

Відповідь: позичальник сплатить більше процентів за кредитом «Меганадійний+».

У цьому прикладі змінювана процентна ставка виявилася не вигідною для позичальника, тому що зростання індексу призвело до збільшення суми процентів до сплати. Проте, якщо б індекс залишився на рівні, на якому він був на дату надання кредиту, або знизився, кредит зі змінюваною процентною ставкою був би вигіднішим для позичальника.

Зауважимо, що зазвичай фінансові установи пропонують споживчі нецільові кредити, кредитні картки та кредити на придбання певних товарів із фіксованою процентною ставкою. Змінювана процентна ставка часто використовується за кредитами на придбання транспортного засобу або нерухомості.

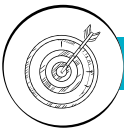
ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

На вашу думку, чому для кредитів на придбання транспортного засобу або нерухомості частіше застосовується змінювана процентна ставка?

Щоб точно порахувати, яку суму процентів треба сплатити за кредитом, на додаток до розміру процентної ставки потрібно знати: (а) як часто нараховуються проценти: щоденно, щомісячно, щоквартально чи щороку; та (б) як часто вони мають бути сплачені. Зверніть увагу на те, що періодичність нарахування та періодичність сплати процентів може відрізнятись. На практиці в кожній фінансовій установі є свої особливості нарахування та сплати процентів.

Де ж знайти інформацію про розмір процентної ставки, її тип, порядок нарахування і сплати процентів за споживчим кредитом? Насамперед – у паспорті споживчого кредиту та в кредитному договорі, про які ми будемо говорити далі. Слід уважно ознайомлюватися з цими документами і просити роз'яснення в кредитодавця, коли щось незрозуміло. Кредитодавці також часто пропонують на своїх веб-сайтах онлайн-калькулятор для розрахунку процентних витрат.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Які види номінальних процентних ставок ви знаєте?

§ 19.3 Комісії за кредитом

На додаток до процентів, кредитодавці часто передбачають у договорі необхідність сплати позичальником певної комісії чи комісій за кредитом.

Основні види комісій за споживчими кредитами в Україні такі:

1. **Одноразова комісія** (за надання кредиту), яку сплачують один раз під час отримання кредиту.

Розраховується як певна фіксована сума (наприклад 100 грн) або відсоток від основної суми кредиту (наприклад 1%).

Деякі фінансові установи відразу вираховують суму цієї комісії зі суми кредиту під час його видачі, тож позичальник отримує «на руки» менше, ніж визначена в договорі основна сума кредиту. Інші кредитодавці вимагають окремої сплати такої комісії позичальником.

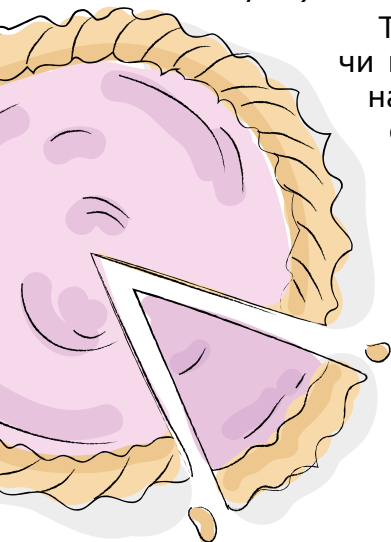
2. **Щомісячна комісія** (за обслуговування кредиту), яку сплачують щомісяця впродовж строку користування кредитом.

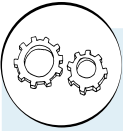
Розраховується в один із таких способів:

- певна фіксована сума (наприклад 100 грн);
- відсоток від основної суми кредиту (наприклад 1% від основної суми);
- відсоток від непогашеної основної суми кредиту (наприклад 2% від непогашеної суми).

Те, від чого розраховується комісія (тобто від основної суми кредиту чи від непогашеної основної суми), називають **базою розрахунку** (чи нарахування) **комісії**. Важливо звертати увагу не тільки на те, якою є комісія у відсотках, а й від чого ці відсотки беруться, тобто на базу розрахунку.

Чому так? Тому що коли базою розрахунку комісії є основна сума кредиту, то це означатиме, що незалежно від того, скільки кредиту було повернуто позичальником, місячна комісія завжди буде однаковою.

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

Банк «Надійний» пропонує кредит «Надійний+» на один рік із місячною комісією 1% від основної суми кредиту. Сума кредиту – 1 000 грн, повертається чотирма платежами по 250 грн щокварталу.

Банк «Меганадійний» пропонує кредит «Меганадійний+» на один рік із місячною комісією 1,2% від непогашеної основної суми кредиту. Сума кредиту – 1 000 грн, повертається чотирма платежами по 250 грн щокварталу.

За яким із двох кредитів позичальник сплатить більше місячних комісій за весь строк користування кредитом?

Розрахунок:

1. За кредитом «Надійний+» місячні комісії за весь строк кредиту дорівнюють:

$$1\,000 \times 0,01 \times 12 = 120 \text{ грн.}$$

2. За кредитом «Меганадійний+» місячні комісії становлять:

1) За перший квартал:

$$1\,000 \times 0,012 \times 3 = 36 \text{ грн.}$$

2) За другий квартал:

$$(1\,000 - 250) \times 0,012 \times 3 = 27 \text{ грн.}$$

3) За третій квартал:

$$(750 - 250) \times 0,012 \times 3 = 18 \text{ грн.}$$

4) За четвертий квартал:

$$(500 - 250) \times 0,012 \times 3 = 9 \text{ грн.}$$

5) Загальна сума місячних комісій за 12 місяців становитиме:

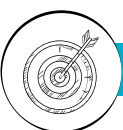
$$36 + 27 + 18 + 9 = 90 \text{ грн.}$$

Відповідь: через те, що за кредитом «Надійний+» базою розрахунку комісії є основна, а не непогашена основна, сума кредиту, позичальник сплатить за цим кредитом більше місячних комісій.

Як ви бачите з прикладу, база розрахунку комісії має важливе значення, тому цю інформацію треба уважно аналізувати, обираючи кредитну пропозицію.

3. **Інші види комісій:** деякі кредиторів встановлюють інші види комісій, наприклад: комісія за відкриття та ведення рахунку (сплачується чи то одноразово, чи то з певною періодичністю); комісія за щомісячне sms-інформування про суму платежу за кредитом тощо.

Інформацію про розмір будь-яких комісій, базу їх розрахунку та порядок сплати можна знайти в паспорті споживчого кредиту та в кредитному договорі.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

*Які основні види комісій за споживчими кредитами?
Чому база розрахунку комісії має важливе значення?*

§ 19.4 Загальні витрати за споживчим кредитом і реальна річна процентна ставка

Знаючи, що таке проценти та що таке комісії, ви можете порахувати загальні витрати за споживчим кредитом, які сплачуються на користь кредитодавця.

Загальні витрати за споживчим кредитом – це витрати споживача включно з процентами та всіма комісіями за послуги кредитодавця, які споживач має сплатити кредитодавцеві впродовж строку кредиту.

Приклад: загальна сума процентів становить 1 000 грн, загальна сума комісій – 1 500 грн. Загальні витрати за споживчим кредитом становлять 2 500 грн.

Якщо загальні витрати за споживчим кредитом виразити в процентах річних від основної суми кредиту, то ми отримаємо **реальну річну процентну ставку** (РРПС) за кредитом. Реальна річна процентна ставка – це та величина, яка показує, скільки насправді коштує кредит для позичальника.

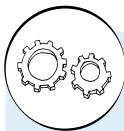
Детальні методики та формули розрахунку загальних витрат за споживчим кредитом і реальної річної процентної ставки встановлюють державні органи, що регулюють кредитодавців (зокрема Національний банк України для банків).

Для ілюстрації погляньмо на спрощену формулу розрахунку реальної річної процентної ставки (на практиці застосовують складніші формули):

$$r_r = \frac{\text{Загальні витрати за споживчим кредитом} \times 365}{\text{Основна сума кредиту} \times n} \times 100\%$$

де r_r – реальна річна процентна ставка;

n – строк користування споживчим кредитом у календарних днях.

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

Банк «Надійний» пропонує кредит «Надійний+» на 365 днів із процентною ставкою 10% річних та щомісячною комісією 1% від основної суми кредиту. Сума кредиту – 1 000 грн, повертається чотирма платежами по 250 грн щокварталу.

Банк «Меганадійний» пропонує кредит «Меганадійний+» на 365 днів із процентною ставкою 15% річних та місячною комісією 0,5% від основної суми кредиту. Сума кредиту – 1 000 грн, повертається чотирма платежами по 250 грн щокварталу.

За яким із двох кредитів реальна річна процентна ставка буде вищою?

Розрахунок:

Спочатку визначимо, яким буде розмір загальних витрат за кредитом. Для цього застосовуємо формулу для розрахунку простих процентів для кредиту, строк якого вимірюється місяцями (табл. 19.1).

Таблиця 19.1

Розрахунок загальних витрат за кредитами «Надійний+» та «Меганадійний+»

Період	«Надійний+»			«Меганадійний+»		
	Процентні витрати, грн	Комісійні витрати, грн	Загальні витрати, грн	Процентні витрати, грн	Комісійні витрати, грн	Загальні витрати, грн
1 кв.	$\frac{1\,000 \times 10 \times 3}{100 \times 12} = 25$	$1\,000 \times 0,01 \times 3 = 30$	55	$\frac{1\,000 \times 15 \times 3}{100 \times 12} = 37,5$	$1\,000 \times 0,005 \times 3 = 15$	52,5
2 кв.	$\frac{750 \times 10 \times 3}{100 \times 12} = 18,75$	$1\,000 \times 0,01 \times 3 = 30$	48,75	$\frac{750 \times 15 \times 3}{100 \times 12} = 28,1$	$1\,000 \times 0,005 \times 3 = 15$	43,1
3 кв.	$\frac{500 \times 10 \times 3}{100 \times 12} = 12,5$	$1\,000 \times 0,01 \times 3 = 30$	42,5	$\frac{500 \times 15 \times 3}{100 \times 12} = 18,75$	$1\,000 \times 0,005 \times 3 = 15$	33,75
4 кв.	$\frac{250 \times 10 \times 3}{100 \times 12} = 6,3$	$1\,000 \times 0,01 \times 3 = 30$	36,3	$\frac{250 \times 15 \times 3}{100 \times 12} = 9,37$	$1\,000 \times 0,005 \times 3 = 15$	24,37
Разом	62,55	120	182,55	93,72	60	153,72

Тепер розрахуємо реальну річну процентну ставку.

За кредитом «Надійний+»:

$$\frac{182,55 \times 365}{1\,000 \times 365} \times 100\% = 18,26\%$$

За кредитом «Меганадійний+»:

$$\frac{153,72 \times 365}{1\,000 \times 365} \times 100\% = 15,37\%$$

Відповідь: реальна річна процентна ставка вища за кредитом «Надійний+».

У наведеному вище прикладі ми бачимо, що номінальна процентна ставка за кредитом «Надійний+» є нижчою, ніж за кредитом «Меганадійний+» (10% порівняно з 15% річних). Але реальна річна процентна ставка за першим кредитом вища через те, що в ньому більший розмір місячної комісії, яка розраховується від основної суми кредиту (1% порівняно з 0,5%).

Ще один приклад – це приклад реальної реклами споживчого кредиту, яка обіцяє позичальнику такі умови (мал. 19.1):

КОЛИ ВАМ ТЕРМІНОВО ПОТРІБНІ ГРОШІ – ВИ МОЖЕТЕ ПРОСТО ВЗЯТИ ЇХ У КРЕДИТ

 Від 2 000 до 50 000 грн

 Від 30 хвилин

 Ставка – 0,01%

 Без разової комісії

Мал. 19.1 Приклад реклами споживчого кредиту

Ця реклама згадує тільки номінальну процентну ставку, яка є дуже привабливою – 0,01%, і зазначає, що немає разової комісії за надання кредиту. Але якщо прийти на консультацію щодо такого кредиту у відділення фінансової установи, може виявитися, що є щомісячна комісія, наприклад, у розмірі 3,99% від основної суми кредиту. Тому за кредитом у розмірі 5 000 грн на 12 місяців реальна річна процентна ставка становитиме (за спрощеною формулою) орієнтовно 48% річних.

Саме тому інформація про реальну річну процентну ставку є важливішою, ніж інформація про номінальну ставку. Розмір реальної річної процентної ставки ви можете знайти в паспорті споживчого кредиту та в кредитному договорі.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ

В Україні загальні витрати за споживчим кредитом та реальна річна процентна ставка враховують тільки платежі, які позичальник сплачує на користь свого кредитодавця. Вони не враховують платежів, які позичальник сплачує у зв'язку зі споживчим кредитом на користь інших осіб.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Що таке реальна річна процентна ставка? Чому вона важлива для позичальника?

§ 19.5 Платежі за послуги інших осіб

Хто такі інші особи, які можуть надавати послуги, пов'язані з кредитом?

По-перше, це **страхові компанії**. Кредитодавці часто вимагають, щоб для отримання кредиту позичальник застрахував або своє життя чи здоров'я, або майно, яке передається в заставу (якщо є таке майно), або й те, і те.

По-друге, це **оцінювачі**, які мають оцінити вартість предмету застави (здебільшого нерухомості). Оцінка потрібна для того, аби кредитодавець знав, скільки він зможе отримати від продажу такого предмету застави, якщо позичальник не поверне кредит.

По-третє, це **нотаріуси**, які мають посвідчити договір застави, якщо нотаріальне посвідчення такого договору вимагається або за законодавством, або самим кредитодавцем.

Платежі за послуги всіх цих осіб (страхова премія на користь страхової компанії, плата за послуги оцінювача/нотаріуса) не враховуються до розміру загальних витрат за споживчим кредитом і розміру реальної річної процентної ставки, про які ми говорили вище. Тому позичальник має зважати на них окремо, тобто пам'ятати, що фактична вартість кредиту буде для нього навіть вищою, ніж реальна річна процентна ставка.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

На додаток до платежів на користь кредитодавця, які ще платежі можуть бути пов'язані з кредитом?

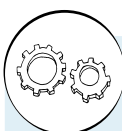

§ 19.6 Методи виплати кредиту

В Україні кредиторів використовують два основні методи виплати кредиту та процентів/комісій за користування ним – **стандартний** (класичний) й **ануїтетний**. Їхня характеристика подана на малюнку 19.2. Інформацію щодо методу виплати кредиту та графік платежів ви можете знайти в паспорті споживчого кредиту й у кредитному договорі.

МЕТОДИ ВИПЛАТИ КРЕДИТУ	СТАНДАРТНИЙ (КЛАСИЧНИЙ)		
	основна сума кредиту виплачується рівними частинами впродовж усього строку кредиту; сума, що підлягає сплаті, є різною кожного місяця, тому що сума нарахованих процентів/комісій кожного місяця зменшується	Перевага – загальна сума сплачених процентів/комісій зазвичай буде меншою	Недолік – у перші періоди сплати щомісячні платежі позичальника є вищими, що створює додаткове навантаження на його бюджет
	АНУЇТЕТНИЙ		
сума, що підлягає сплаті, є однаковою щомісяця; водночас співвідношення між сумою процентів/комісій та основною сумою змінюється (сума процентів/комісій зменшується, а основна сума, що повертається, збільшується)	Перевага – на початку виплати кредиту щомісячні платежі будуть меншими, ніж за стандартною схемою погашення кредиту, що є легшим для бюджету позичальника	Недолік – загальна сума сплачених процентів/комісій зазвичай буде більшою	

Мал. 19.2 Методи виплати кредиту

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

Два позичальника взяли кредити на п'ять років на суму 90 000 грн під 18% річних із щомісячним поверненням. Водночас перший позичальник вибрав ануїтетну схему виплат, а другий – стандартну (класичну).

Різниця в щомісячних платежах і загальних витратах за кредитом за ануїтетної та стандартної (класичної) схемами виплат становитиме:

Таблиця 19.2

Відмінність між стандартною та ануїтетною схемами виплати кредиту

Схема виплат	Щомісячний платіж, грн		Загальні витрати за весь строк, грн
	у перший місяць	в останній місяць	
Ануїтет	2 285,41	2 285,41	47 124,60
Стандартна (класична)	2 850,00	1 522,50	41 175,00

Дані, наведені в таблиці 19.2, отримані таким чином.
Для стандартної схеми (табл. 19.3):

Таблиця 19.3

Стандартна схема виплати кредиту

Місяць користування кредитом	Основна непогашена сума кредиту, грн	Сума щомісячного повернення кредиту, грн	Процентні витрати, грн	Сума щомісячного платежу, грн
1	90 000	$\frac{90\,000}{5 \times 12} = 1\,500$	$\frac{90\,000 \times 18 \times 1}{100 \times 12} = 1\,350$	$1\,500 + 1\,350 = 2\,850$
2	$90\,000 - 1\,500 = 88\,500$	1 500	1 327,5	2 827,5
3	87 000	1 500	1 305	2 805
4	85 500	1 500	1 282,5	2 782,5
5	84 000	1 500	1 260	2 760
6	82 500	1 500	1 237,5	2 737,5
7	81 000	1 500	1 215	2 715
8	79 500	1 500	1 192,5	2 692,5
9	78 000	1 500	1 170	2 670
10	76 500	1 500	1 147,5	2 647,5
11	75 000	1 500	1 125	2 625
12	73 500	1 500	1 102,5	2 602,5
...	...	...	...	...
60	1 500	1 500	22,5	1 522,5

Ануїтетна схема повернення кредиту передбачає використання формули теперішньої вартості ануїтету. Проте ми її трансформували для легшого використання, а саме:

$$\text{Щомісячний ануїтетний платіж за кредитом} = \text{Тіло кредиту} \times \frac{\left(1 + \frac{r}{12}\right)^{n \times 12} \times \frac{r}{12}}{\left(1 + \frac{r}{12}\right)^{n \times 12} - 1}$$

r – річна процентна ставка, переведена у десятковий дріб;

n – кількість років.

За цією формулою щомісячний платіж становитиме:

$$90\,000 \times \frac{\left(1 + \frac{0,18}{12}\right)^{5 \times 12} \times \frac{0,18}{12}}{\left(1 + \frac{0,18}{12}\right)^{5 \times 12} - 1} = 2\,285,41 \text{ грн.}$$

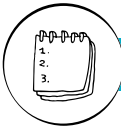

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Які основні методи виплати кредиту? Які їхні переваги та недоліки?

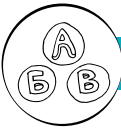

ТЕМА 20. ОБИРАЄМО КРЕДИТНУ ПРОПОЗИЦІЮ

ВИВЧИВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ:

- ✓ знатимете, що таке паспорт споживчого кредиту та кредитна історія
- ✓ дізнаєтеся, якими є основні права та обов'язки позичальника споживчого кредиту

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ

паспорт споживчого кредиту

кредитний договір

оцінка кредитоспроможності

неустойка (штраф, пеня)

кредитна історія

§ 20.1 «Домашнє завдання» та вибір кредитодавця

Перш ніж звертатися до фінансової установи з запитом про надання кредиту, доцільно виконати певне «домашнє завдання», а саме знайти відповіді на такі запитання:

- Чи дійсно вам потрібен кредит? Можливо, ви зможете придбати бажаний товар пізніше, заощадивши та накопичивши для такої покупки кошти? Чи, може, вам взагалі не потрібен цей товар? Іншими словами, чи є причина для позики виправданою?
- Чи вистачить вам надходжень для повернення кредиту з урахуванням усіх інших видатків? Тобто чи буде ваш борг контрольованим? Для цього проаналізуйте ваш бюджет і врахуйте наявність заощаджень або «подушки безпеки».
- Якими мають бути орієнтовні умови кредиту? Мається на увазі, по-перше, мінімальна та максимальна сума кредиту. Мінімальну суму доцільно визначити, оскільки, якщо кредит буде занадто маленьким, його не вистачить для досягнення вашої фінансової цілі (наприклад придбання автомобіля). Максимальну ж суму слід визначити з урахуванням відповіді на запитання щодо рівня контрольованого боргу. По-друге, доцільно подумати над тим, яким має бути орієнтовний строк кредиту, тобто за скільки часу вам було б «комфортно» повернути таку суму, з урахуванням усіх інших платежів, пов'язаних із кредитом. По-третє, у певних випадках доцільно спробувати визначитися з видом кредитного продукту (наприклад, що могло б бути вигіднішим – придбати товар у кредит, розрахувавшись кредитною картою, чи оформити цільовий кредит на придбання саме цього товару). Детальніше ми будемо говорити про різні види кредитних продуктів у наступній темі 21 «Кредитні продукти».
- Чи може хтось із родини стати вашим поручителем, тобто зобов'язатися перед кредитодавцем повернути за вас кредит, якщо ви не зможете цього зробити самі?

Як ви вже знаєте, в Україні споживчі кредити можуть надавати банки, кредитні спілки, ломбарди та фінансові компанії (мал. 20.1). Підприємства ж можуть отримати кредит у банку або фінансовій компанії.

В УКРАЇНІ СПОЖИВЧІ КРЕДИТИ НАДАЮТЬ:			
БАНКИ	КРЕДИТНІ СПІЛКИ	ЛОМБАРДИ	ФІНАНСОВІ КОМПАНІЇ
Багато банків (але не всі) кредитують фізичних осіб. Зазвичай, у банку багато різноманітних кредитних продуктів	Кредитні спілки надають кредити тільки своїм членам. Як правило, спілки надають нецільові кредити (тобто кредити без визначеної цілі, на яку він має бути витрачений; їх ще називають кредитами на будь-які потреби) та кредити на придбання транспортних засобів	Ломбарди надають нецільові кредити на невеликі суми під заклад певного майна	Фінансові компанії надають, як правило, нецільові кредити та кредити на придбання побутових товарів

Мал. 20.1 Фінансові установи, які кредитують споживачів в Україні

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ

У відносинах із фінансовими установами позичальник-споживач має додатковий захист із боку держави. Зокрема, кредитування споживачів регулюється Законом України «Про споживче кредитування», який закріплює деякі додаткові обов'язки фінансових установ стосовно споживачів, порівняно з їхніми обов'язками стосовно підприємств. Водночас станом на січень 2019 року під дію цього Закону не підпадають, зокрема:

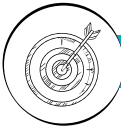
- кредити, які надаються ломбардами;
- кредити на суму менше однієї мінімальної заробітної плати (4 173 грн на 1 січня 2019 року) або на строк менше одного місяця. Фактично це переважна більшість кредитів, які надаються фінансовими компаніями, та частина кредитів, які надаються банками та кредитними спілками.

Ви вже знаєте, що до вибору надавача фінансових послуг треба ставитися вкрай відповідально. Безумовно, що під час обрання фінансової установи для надання кредиту вирішальне значення для позичальника має вартість кредиту, тобто скільки йому доведеться сплатити процентів, комісій та інших платежів, пов'язаних із кредитом.

Водночас інші фактори, які стосуються кредитодавця чи кредитної послуги, теж можуть мати певне значення. Зокрема, це стосується зручності отримання та повернення кредиту. Наприклад, доцільно дізнатися, якими є способи повернення кредиту: чи потрібно для цього йти щоразу до відділення кредитодавця, чи можна сплачувати кредит за допомогою банкомату або інтернет-банкінгу. Але, дізнаючись про різні способи повернення кредиту, ви обов'язково маєте уточнити, яка їхня вартість, тобто чи є якісь додаткові комісії, пов'язані з тим чи іншим способом повернення, що впливають на вартість кредиту.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Які фінансові установи кредитують споживачів в Україні?

§ 20.2 Паспорт споживчого кредиту

Коли споживач звертається до фінансової установи із запитом про кредит, установа має повідомити споживача про те, якими ж є основні умови можливого кредиту. Якщо йдеться про споживчі кредити, які підпадають під дію Закону України «Про споживче кредитування», кредитодавець має надати потенційному позичальнику так званий **паспорт споживчого кредиту**.

Такий паспорт повинен містити інформацію про низку важливих умов кредиту, яка потрібна вам для того, щоб порівняти різні пропозиції одного й того самого кредитодавця чи різних кредитодавців та щоб ухвалити зважене рішення про подальше укладання договору про споживчий кредит. Саме для полегшення цього завдання з 2017 року паспорт є стандартизованим документом. Зазвичай паспорт споживчого кредиту можна отримати, звернувшись до відділення фінансової установи, але деякі кредитодавці також розміщують паспорти з орієнтовними можливими умовами на своїх веб-сайтах чи надають їх в електронному вигляді тощо.

Приклад паспорта споживчого кредиту на будь-які потреби, який має бути наданий споживачу до укладання договору про споживчий кредит, наведено в таблиці 20.1.

Таблиця 20.1

Приклад паспорта споживчого кредиту на будь-які потреби

1. Інформація та контактні дані кредитодавця	
Найменування кредитодавця та його структурного або відокремленого підрозділу, в якому поширюється інформація	Банк «Надійний»
Місцезнаходження кредитодавця й адреса структурного або відокремленого підрозділу, у якому поширюється інформація	м. Полтава
Ліцензія/Свідоцтво	Наявна
Номер контактного телефону	Наявний
Адреса електронної пошти	Наявна
Адреса офіційного веб-сайту	Наявна
2. Інформація та контактні дані кредитного посередника	
Найменування кредитного посередника	Немає
Місцезнаходження	
Номер контактного телефону	
Адреса електронної пошти	
Адреса офіційного веб-сайту	
3. Основні умови кредитування з урахуванням побажань споживача	
Тип кредиту	Кредит
Сума / ліміт кредиту, грн.	5 230,00
Строк кредитування	12 місяців
Мета отримання кредиту	Придбання товарів (робіт, послуг) для задоволення споживчих потреб (відповідно до Закону України «Про споживче кредитування»)

Спосіб та строк надання кредиту	Безготівковим шляхом на поточний рахунок позичальника в день укладання кредитного договору
Можливі види (форми) забезпечення кредиту	Без забезпечення (порука у разі необхідності)
Необхідність проведення оцінки забезпечення кредиту	Ні
Мінімальний розмір власного платежу (фінансової участі) споживача за умови отримання кредиту на придбання товару/роботи/послуги, %	–

4. Інформація щодо реальної річної процентної ставки та орієнтовної загальної вартості кредиту для споживача

Процентна ставка, відсотків річних	15,00
Тип процентної ставки [фіксована, змінювана]	Фіксована
Порядок зміни змінюваної процентної ставки [порядок обчислення, індекси, які застосовуються]	–
Платежі за додаткові та супутні послуги кредитодавця, обов'язкові для укладання договору, грн:	
80,00 грн	Комісія за відкриття поточного рахунка
2,30% від початкової суми кредиту, сплачується щомісячно, в гривні	Комісія за обслуговування кредитної заборгованості

Застереження: витрати на такі послуги можуть змінюватися протягом строку дії договору про споживчий кредит [якщо платежі за послуги кредитодавця, пов'язані з отриманням, обслуговуванням і поверненням кредиту, є періодичними]

Застереження: повний перелік тарифів банку на послуги, що пов'язані з отриманням, обслуговуванням та поверненням кредитів, розміщений на офіційному веб-сайті банку й у приміщеннях установ банку, де здійснюють обслуговування клієнтів

Платежі за послуги кредитного посередника, що підлягають сплаті споживачем, грн	–
Загальні витрати за кредитом, грн.	1 958,09
Орієнтовна загальна вартість кредиту для споживача за весь строк користування кредитом (у т. ч. тіло кредиту, відсотки, комісії та інші платежі), грн	7 188,09
Реальна річна процентна ставка, відсотків річних	87,34*

Застереження: наведені обчислення реальної річної процентної ставки та орієнтовної загальної вартості кредиту для споживача є репрезентативними та базуються на обраних споживачем умовах кредитування, викладених вище, і на припущенні, що договір про споживчий кредит залишатиметься дійсним протягом погодженого строку, а кредитодавець і споживач виконують свої обов'язки на умовах та в строки, визначені в договорі.

Реальна річна процентна ставка обчислена на основі припущення, що процентна ставка та інші платежі за послуги кредитодавця залишатимуться незмінними та застосовуватимуться протягом строку дії договору про споживчий кредит.

Застереження: використання інших способів надання кредиту та/або зміна інших вищезазначених умов кредитування можуть мати наслідком застосування іншої реальної річної процентної ставки та орієнтовної загальної вартості кредиту для споживача.

5. Порядок повернення кредиту

Кількість і розмір платежів, періодичність внесення [надається у вигляді графіку платежів, у якому визначаються кількість, розмір платежів та періодичність їх внесення, за винятком кредитування у вигляді кредитування рахунку, кредитної лінії, коли графік платежів може не надаватися]	Наведено в Орієнтовному графіку платежів, який є додатком до цього Паспорта споживчого кредиту
---	--

6. Додаткова інформація

Додаткові та супутні послуги третіх осіб, обов'язкові для отримання кредиту:	[Зазначається необхідність отримання відповідної послуги. За наявності переліку осіб, яких кредитор визначив для надання таких послуг, такий перелік може зазначитися тут або може надаватися посилання на веб-сайт, де він розміщений]
послуги нотаріуса [так/ні, перелік осіб за наявності]	Ні
послуги оцінювача [так/ні, перелік осіб за наявності]	Ні
послуги страховика [так/ні, перелік осіб за наявності]	Так, перелік погоджених (рекомендованих) банком страховиків розміщено на офіційному веб-сайті банку
...	[Зазначаються інші обов'язкові послуги, за наявності]
Наслідки прострочення виконання та/або невиконання зобов'язань за договором про споживчий кредит:	[Зазначаються розмір платежу, база його розрахунку та умови його застосування]
пеня	Нараховується на суму простроченого платежу у розмірі подвійної облікової ставки Національного банку України, що діяла за період, за який сплачується пеня, але не більше ніж 15% від суми простроченого платежу
штрафи	За порушення зобов'язань позичальника за кредитним договором – 1% від суми виданого кредиту
процентна ставка, яка застосовується при невиконанні зобов'язання щодо повернення кредиту	–
інші платежі	–

7. Інші важливі правові аспекти

Споживач має право безкоштовно отримати копію проекту договору про споживчий кредит у письмовій чи електронній формі за своїм вибором. Це положення не застосовується в разі відмови кредитодавця від продовження процесу укладання договору зі споживачем.

Споживач має право відмовитися від договору про споживчий кредит протягом 14 календарних днів у порядку та на умовах, визначених Законом України «Про споживче кредитування» [так/ні]

Так

Споживач має право достроково повернути споживчий кредит без будь-якої додаткової плати, пов'язаної з достроковим поверненням. Договором про споживчий кредит може бути встановлений обов'язок повідомлення кредитодавця про намір дострокового повернення споживчого кредиту з оформленням відповідного документа.

Умови договору про споживчий кредит можуть відрізнятися від інформації, наведеної в цьому Паспорті споживчого кредиту, та будуть залежати від проведеної кредитодавцем оцінки кредитоспроможності споживача з урахуванням, зокрема, наданої ним інформації про майновий та сімейний стан, розмір доходів тощо.

Дата надання інформації: [ДД/ММ/РРРР]

Ця інформація зберігає чинність та є актуальною до [ДД/ММ/РРРР]

Підпис кредитодавця:

П. І. Б., підпис

Підтверджую отримання та ознайомлення з інформацією про умови кредитування й орієнтовну загальну вартість кредиту, надані виходячи з обраних мною умов кредитування.

Підтверджую отримання мною всіх пояснень, необхідних для забезпечення можливості оцінити, чи адаптовано договір до моїх потреб та фінансової ситуації, зокрема шляхом роз'яснення наведеної інформації, в тому числі суттєвих характеристик запропонованих послуг та певних наслідків, які вони можуть мати для мене, в тому числі в разі невиконання мною зобов'язань за таким договором.

Підпис споживача:

Дата, П. І. Б., підпис

* Наведена реальна річна процентна ставка відрізняється від тієї, яка могла б бути розрахована згідно з наданою в цьому посібнику формулою. Це тому, що посібник наводить лише спрощену формулу, а банк використовує більш складну формулу, визначену НБУ.

Таблиця обчислення загальної вартості кредиту для споживача та реальної річної процентної ставки за договором про споживчий кредит (у т. ч. Орієнтовний графік платежів за кредитом, ануїтет)

№ з/п	Дата платежу	Кількість днів у розрахунковому періоді	Сума платежу за розрахунковий період, грн	У тому числі, грн:							Реальна річна процентна ставка, %	Загальна вартість кредиту, грн
				погашення суми кредиту	проценти за користування кредитом	платежі за додаткові та супутні послуги						
						банку, в тому числі			кредитного посередника (за наявності), в тому числі			
						комісія за відкриття поточного рахунку	комісія за обслуговування кредитної заборгованості	інші послуги банку	комісійний збір	інша плата за послуги кредитного посередника		
1	2	3	4	5	6	7			8		9	10
						7.1	7.2	7.3	8.1	8.2		
0	05.01.2018	30	-5 150,00	0,00	0,00	80,00	0,00	0,00	-	-	X	X
1	05.02.2018	30	592,34	406,67	65,38	0,00	120,29	0,00	-	-	X	X
2	05.03.2018	30	592,34	411,76	60,29	0,00	120,29	0,00	-	-	X	X
3	05.04.2018	30	592,34	416,91	65,14	0,00	120,29	0,00	-	-	X	X
4	05.05.2018	30	592,34	422,12	49,93	0,00	120,29	0,00	-	-	X	X
5	05.06.2018	30	592,34	427,39	44,66	0,00	120,29	0,00	-	-	X	X
6	05.07.2018	30	592,34	432,74	39,31	0,00	120,29	0,00	-	-	X	X
7	05.08.2018	30	592,34	438,14	33,91	0,00	120,29	0,00	-	-	X	X
8	05.09.2018	30	592,34	443,62	28,43	0,00	120,29	0,00	-	-	X	X
9	05.10.2018	30	592,34	449,17	22,88	0,00	120,29	0,00	-	-	X	X
10	05.11.2018	30	592,34	454,78	17,27	0,00	120,29	0,00	-	-	X	X
11	05.12.2018	30	592,34	460,47	11,58	0,00	120,29	0,00	-	-	X	X
12	04.01.2019	30	592,35	468,23	5,83	0,00	120,29	0,00	-	-	X	X
	Разом	360	7 188,09	5 230,00	434,61	80,00	1 443,48	0,00	-	-	87,34	7 188,09

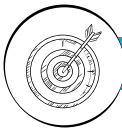
Як ви бачите з прикладу, паспорт – це досить детальний документ, у якому неодмінно має бути інформація про суму та строк кредиту, суму загальних витрат за кредитом і розмір реальної річної процентної ставки тощо. До речі, зверніть увагу на те, що в цьому прикладі номінальна процентна ставка становить 15% річних, а РРПС становить 87,34% – через те, що кредитор стягує щомісячну комісію за обслуговування кредитної заборгованості в розмірі 2,30% від початкової (тобто основної) суми кредиту.

Також паспорт більшості кредитних продуктів повинен містити графік платежів, у якому має бути вказана кількість платежів за кредитом, їхні суми та періодичність (див. останню частину таблиці 20.1).

Якщо кредитор відмовляється надати чи надає незаповнений паспорт, він уже порушує Закон «Про споживче кредитування». Тому доцільно подумати, чи є сенс продовжувати співпрацю з такою фінансовою установою.

Консультант фінансової установи повинен пояснити споживачу умови кредиту, викладені в паспорті, та надавати будь-які необхідні пояснення щодо запропонованого кредиту. Не вагайтеся ставити запитання, якщо щось незрозуміло чи якоїсь інформації вам недостатньо.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Що таке паспорт споживчого кредиту? Інформація про які основні умови кредиту повинна зазначатися в паспорті?

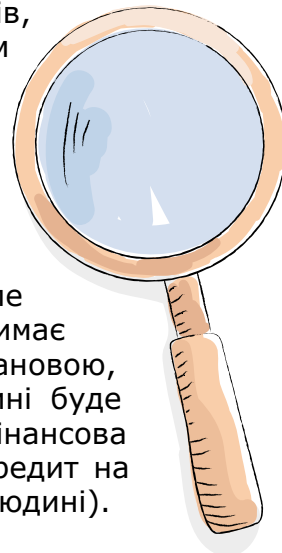
§ 20.3 Кредитоспроможність і кредитна історія

Розпочавши діалог із фінансовою установою щодо можливого отримання кредиту, споживач має надати кредиторам певну інформацію про себе. Ця інформація потрібна фінансовій установі для того, щоб оцінити кредитоспроможність майбутнього позичальника.

Оцінити кредитоспроможність – означає пересвідчитися в тому, що позичальник справді має достатньо доходів (заробітної плати тощо), аби повернути майбутній кредит. Таких доходів має бути достатньо з урахуванням усіх інших видатків, які позичальник повинен здійснювати впродовж строку кредиту (наприклад, сплачувати за комунальні послуги).

Що саме фінансова установа запитає в споживача для оцінки його кредитоспроможності, буде залежати від низки факторів. Зокрема, для видачі кредиту на більші строки та/або більші суми (наприклад, кредиту на придбання транспортного засобу чи нерухомості) банк вимагатиме більше документів, аніж для видачі кредиту на декілька тисяч гривень на три місяці. Крім того, якщо потенційний позичальник уже є існуючим клієнтом банку (наприклад, отримує заробітну плату на поточний рахунок, відкритий у цьому банку), від нього можуть вимагати менше документів для оцінки його кредитоспроможності.

Якщо споживач відмовляється подати документи чи повідомити іншу інформацію про себе та свій фінансовий стан на запит фінансової установи, то фінансова установа може відмовити споживачу в наданні кредиту. Але це не означає, що якщо всі документи надані, споживач обов'язково отримає кредит. Результати оцінки кредитоспроможності, проведеної фінансовою установою, можуть бути негативними, тобто кредитор може вважати, що людині буде недостатньо майбутніх доходів для того, щоб повернути кредит. Тому фінансова установа може відмовити споживачу в кредиті або запропонувати йому кредит на меншу суму (наприклад, 10 000 грн замість 20 000 грн, які були необхідні людині).

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ

Закон «Про споживче кредитування» **забороняє** фінансовим установам брати зі споживачів будь-яку плату за розгляд їхніх запитів про надання кредиту незалежно від того, чи було кредит надано, чи ні.

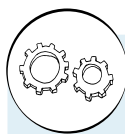
Одним із етапів оцінки кредитоспроможності позичальника є перевірка фінансовою установою кредитної історії такого позичальника.

Кредитна історія позичальника – це інформація щодо його кредитів та дисципліни (вчасності) їх погашення. Іншими словами, це звіт про позичальника, у якому міститься інформація про всі взяті ним кредити й про те, наскільки вчасно вони погашалися. Така інформація допомагає фінансовій установі визначитися, чи варто видавати потенційному позичальнику кредит і на яких умовах.

В Україні кредитні історії складають спеціальні організації – **бюро кредитних історій**. Інформацію до бюро подають і нею користуються різні установи – банки, кредитні спілки, фінансові та лізингові компанії тощо.

Зокрема, кредитордавці передають до бюро інформацію щодо суми виданого позичальникові кредиту, сум зроблених ним платежів, залишку боргу, дані про прострочення (затримки/нездійснення) платежів тощо. Так фінансові установи формують кредитну історію позичальників і попереджають одна одну про проблемних клієнтів. Чим більше записів у кредитній історії (за умови, що вони позитивні), тим більше шансів у позичальника, що він отримає новий кредит.

Позитивною кредитною історією фінансові установи вважають, зазвичай, активне користування кредитами з вчасними платежами за ними. Негативна кредитна історія в розумінні фінансової установи – це, зокрема, тривалі прострочення (навіть якщо кредит потім погашено) або велика кількість одночасно отриманих (непогашених) кредитів. Зазвичай фінансові установи неохоче надають нові кредити позичальникам із такою історією або надають їх із дуже високою процентною ставкою/комісіями.

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

Наталка вирішила отримати новий нецільовий кредит в банку «Надійний», а раніше вона брала кредит на купівлю холодильника в банку «Меганадійний». Той попередній кредит, вона вже погасила, але впродовж строку кредиту вона декілька разів не встигала вчасно сплатити за кредитом. Банк «Надійний» обслуговує поточний рахунок Наталки, на який вона щомісяця отримує заробітну плату. Тому Наталка думала, що банк легко погодиться надати новий кредит у необхідній їй сумі. Але банк «Надійний» погодив їй кредит лише на частину суми, про яку вона запитувала. Чому так?

Відповідь: тому що Наталка має погану кредитну історію, про яку банк «Меганадійний» повідомив бюро кредитних історій і про яку банк «Надійний» дізнався від цього бюро.

Споживач теж може переглянути свою кредитну історію. Для цього він має звернутися до одного з бюро кредитних історій в Україні та оплатити послуги бюро (один раз на рік це можна зробити безкоштовно).

Якщо людина часто користується кредитами, їй доцільно періодично перевіряти кредитну історію, зокрема для того, аби пересвідчитися, що в кредитній історії немає помилок. Приклади помилок, які можуть трапитися в кредитній історії:

- кредити, які були вже повернуті, вказані як «відкриті», а не «закриті»;
- указані кредити, яких людина не брала, – таке може бути, якщо шахраї скористалися чиймись персональними даними для отримання кредиту на чуже ім'я.

Якщо ви знайшли помилку у своїй кредитній історії, слід звернутися до бюро із заявою про виправлення помилки з наданням документів, які б це підтверджували.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Як правило, бюро кредитних історій зберігає інформацію про кредит упродовж десяти років з моменту припинення кредитного договору. Це означає, що ще десять років після погашення кредиту інформація про те, чи вчасно позичальник його сплачував, буде доступна іншим кредиторам. Тож виправити негативну кредитну історію буде непросто, але можна спробувати заново переконати кредиторів у своїй фінансовій дисципліні!

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

На вашу думку, чи потрібно виправляти негативну кредитну історію? Що потрібно для цього зробити?

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

*Для чого потрібна оцінка кредитоспроможності позичальника?
Що таке кредитна історія?*

§ 20.4 Кредитний договір

Окрім паспорту споживчого кредиту, потенційний позичальник може також запитати в кредитодавця проект договору про споживчий кредит (**кредитного договору**) – основного документа, який визначає умови кредиту, порядок його надання та повернення, права та обов'язки сторін (кредитодавця та позичальника).

Доцільно взяти проект договору додому, уважно його прочитати, порадитися з родиною та отримати за можливості юридичну консультацію щодо ваших прав та обов'язків за договором. Якщо щось незрозуміло в проекті договору, попросіть консультанта фінансової установи роз'яснити деталі. Тільки якщо всі умови договору вам зрозумілі та вас влаштовують, його можна укласти (ставити свій підпис).

Не поспішайте! Завжди порівнюйте умови, які містяться в паспорті та проекті договору:

- різних кредитів, які пропонує один кредитодавець (наприклад, кредитної картки та кредиту на будь-які потреби; чи кредитів на різні строки);
- кредитів, які пропонують різні кредитодавці.

«Час – це гроші», і в контексті вибору найкращої кредитної пропозиції цей вислів можна розтлумачити так: чим більше часу ви витратите на вибір кредиту, тим менше процентів чи комісій ви заплатите за кредитом.

Так само як у паспорті, у кредитному договорі обов'язково має бути інформація про суму та строк кредиту, розмір номінальної процентної ставки, розмір і базу розрахунку всіх комісій, розмір реальної річної процентної ставки, порядок повернення основної суми кредиту та сплати процентів/комісій (зазвичай, у формі графіку платежів) тощо.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ

Відповідно до Закону України «Про споживче кредитування»:

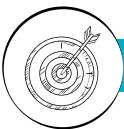
- інформація в паспорті, який кредитор надав позичальнику, та в договорі, який вони укладають, має загалом збігатися. Вона може відрізнятись, якщо оцінка кредитоспроможності здійснюється кредитором уже після надання споживачу паспорта, і в результаті такої оцінки кредитор вважає, що він може запропонувати кредит на кращих чи гірших умовах, ніж у паспорті. Якщо договір укладено на гірших для споживача умовах, ніж передбачено в паспорті, споживач, за певних обставин, має право вимагати приведення укладеного договору у відповідність з інформацією в паспорті. Для цього позичальник повинен письмово повідомити кредитора, і кредитор має 14 днів, аби це зробити. Якщо кредитор не зробив цього, позичальник може звернутися для захисту своїх прав до суду;
- споживач не зобов'язаний сплачувати кредиторю будь-які платежі, не зазначені в договорі.

Тож не поспішайте нічого підписувати й ще раз уважно перечитайте паспорт споживчого кредиту та договір перед підписанням.

Проект договору може бути наданий вам у письмовому вигляді (як роздрукований документ) або в електронному вигляді. Так само договір може укладатися як паперовий документ (із «живими» підписами позичальника та представника кредитора) або в електронному вигляді (з електронними підписами сторін). Незалежно від того, укладається договір у паперовому чи електронному вигляді, позичальник повинен отримати свій примірник договору невідкладно після підписання.

До речі, кредитні договори деяких кредиторів є дуже стислими (на дві-три сторінки), бо вони містять посилання на інші документи, наприклад, правила банківського обслуговування чи правила кредитування фізичних осіб. Якщо це так, обов'язково ознайомтеся з усіма такими документами, на які є посилання в тексті, тому що всі такі документи визначатимуть ваші права та обов'язки за договором. Зазвичай такі документи розміщені на веб-сайті кредитора.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Що таке кредитний договір? У якому вигляді він може бути укладений?

§ 20.5 Зміна умов договору, відмова від договору та дострокове повернення кредиту

Може статися так, що після укладання кредитного договору позичальник або кредитор захочуть внести до нього зміни (наприклад, збільшити суму кредиту).

Закон «Про споживче кредитування» захищає права споживачів, встановлюючи, що будь-яка **зміна умов договору** про споживчий кредит можлива тільки **за згодою обох сторін** – позичальника та кредитодавця. Тобто фінансова установа не може самостійно, без згоди позичальника, збільшити розмір комісії чи змінити іншу важливу умову договору. Кредитодавець може лише направити позичальнику повідомлення з пропозицією про зміну, а позичальник може таку зміну прийняти або не прийняти.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ

Зміна розміру змінюваної процентної ставки, якщо вона відбувається згідно зі встановленою в договорі формулою, не вважається зміною умов договору та не потребує погодження з боку позичальника.

Ще одним правом споживача, яким його наділяє Закон «Про споживче кредитування», є **право на відмову від договору**.

Якщо ще не минуло 14 календарних днів із дня укладання договору, незалежно від того, отримав позичальник гроші чи ні, позичальник може подати кредитодавцю заяву про відмову від договору (у наступній темі ви дізнаєтеся про певні винятки, коли це не дозволяється). У цьому разі, якщо гроші були отримані, споживач має повернути їх і сплатити проценти за період користування грошима. Кредитодавець не може вимагати, щоб позичальник сплатив будь-які інші платежі у зв'язку з відмовою від кредитного договору (комісію за відмову чи подібний платіж).

Для чого споживачеві надається таке право відмови? Для того щоб він міг передумати, наприклад, зробити висновок, що йому не потрібен кредит на придбання певного товару чи взагалі не потрібен такий товар.

Але чи означає це, що якщо 14 днів минули, позичальник уже не може передумати та повернути отримані гроші раніше, ніж це передбачено договором? Ні, не означає. Відповідно до Закону «Про споживче кредитування», споживач має **право в будь-який час повністю або частково достроково повернути** споживчий кредит (тобто, повернути його раніше, ніж зазначено в графіку платежів). Кредитодавець не може відмовити споживачу в прийнятті дострокового платежу чи встановити якусь мінімальну чи максимальну суму дострокового повернення. Так само кредитодавець не може вимагати, щоб позичальник сплатив будь-які додаткові платежі у зв'язку з достроковим поверненням (комісію за дострокове повернення чи подібний платіж). Водночас, договір про споживчий кредит може встановлювати, що позичальник має повідомити кредитодавця про свій намір достроково повернути кредит (наприклад, за один день до сплати), тому варто ще раз перевірити свій договір перед тим, як платити.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Чи можлива зміна умов договору кредитодавцем?

У чому відмінність між відмовою від договору та достроковим поверненням кредиту?

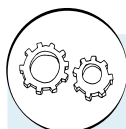
§ 20.6 Відповідальність позичальника у випадку порушень договору

Кредитні відносини – це договірні відносини між позичальником і кредитором, а договори, як ви знаєте, мають виконуватися. Іншими словами, позичальник має вчасно та в належній сумі повертати кредит та сплачувати проценти/інші платежі. Проте бувають випадки, коли людині не вистачає коштів для вчасного повернення кредиту, тобто відбувається **прострочення платежу**. Також може бути інше порушення умов договору, наприклад, позичальник не переоформлює вчасно договір про страхування предмету застави на наступний рік.

Зрозуміло, що за прострочення чи порушення позичальник має «заплатити», ще кажуть «понести відповідальність». Ця відповідальність може бути у формі:

- **пені** – обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно здійсненого платежу за кожен день прострочення. У прикладі паспорту в таблиці 20.1 указано, що пеня нараховується на суму простроченого платежу в розмірі подвійної облікової ставки Національного банку України за кожен день прострочення;
- **штрафу** – обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно здійсненого платежу чи іншої суми. Приклад паспорту в таблиці 20.1 зазначає, що штраф за порушення певних зобов'язань за договором становить 1% від суми кредиту. Пеня та штраф разом називаються **неустойкою**;
- **підвищеної процентної ставки** – наприклад, процентна ставка становить 20% річних до того часу, поки позичальник виконує вчасно всі зобов'язання за кредитом; але якщо він порушив свої зобов'язання, то після такого порушення ставка становить уже 40% річних.

Паспорт і договір повинні чітко визначати, як і коли застосовується така відповідальність. Водночас Закон «Про споживче кредитування» обмежує максимальну суму штрафу та пені разом (вона не може перевищувати 50% від суми, одержаної позичальником за договором) та максимальну суму пені (вона не може перевищувати 15% від суми простроченого платежу).

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

Наталка отримала кредит 2 липня 2018 року на 5 000 грн. Вона прострочила сплату 3 000 грн, які вона мала сплатити 1 серпня 2018 року. Наталка погасила всю основну суму кредиту 29 жовтня 2018 року. Порахуйте, яку суму пені мала сплатити Наталка з урахуванням, що:

- згідно з умовами договору пеня нараховується на суму простроченого платежу в розмірі подвійної облікової ставки Національного банку України за кожен день прострочення;
- облікову ставку НБУ можна перевірити на сайті регулятора;
- період прострочення починає рахуватись із наступного дня після дати, коли мав відбутися платіж, тобто з 2 серпня 2018 року.

Розрахунок:

- 1) Строк прострочення: із 2 серпня по 29 жовтня 2018 року, а саме 89 днів.
- 2) Згідно з веб-сайтом НБУ, за цей період діяла така облікова ставка:
  - з 2 серпня по 6 вересня – 17,5%;
  - з 7 вересня по 29 жовтня – 18%.

3) Оскільки облікова ставка вказана за річний період, то насамперед потрібно порахувати її щоденний розмір:

- за період з 2 серпня по 6 вересня:

$$\frac{17,5\% \times 2}{365} = 0,096\%$$

- за період з 7 вересня по 29 жовтня:

$$\frac{18\% \times 2}{365} = 0,099\%$$

4) Розраховуємо розмір пені методом застосування денної ставки, обрахованої вище, до суми прострочення за кожен день прострочення:

- за період з 2 серпня по 6 вересня (всього 36 днів):

$$3\,000 \times 0,00096 \times 36 = 103,68 \text{ грн};$$

- за період з 7 вересня по 29 жовтня (всього 53 дні):

$$3\,000 \times 0,00099 \times 53 = 157,41 \text{ грн};$$

- додаємо отримані результати:

$$103,68 + 157,41 = 261,09 \text{ грн.}$$

Відповідь: Наталка повинна сплатити 261,09 грн пені.

Додатково до «грошової» відповідальності позичальника за прострочення договору може передбачати, що, коли прострочення триває більше одного місяця (за іпотечними кредитами – більше трьох місяців), кредитодавець має право вимагати від позичальника дострокового повернення кредиту в повному обсязі.

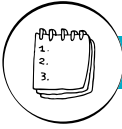
ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Якими є форми відповідальності позичальника за порушення договору?

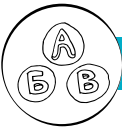

ТЕМА 21. КРЕДИТНІ ПРОДУКТИ

ВИВЧИВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ:

- ✓ знатимете, якими є основні кредитні продукти для споживачів і підприємств
- ✓ орієнтуватиметеся в основних умовах різних видів споживчих кредитів

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ

кредит на будь-які потреби

автокредит

цільовий кредит на товари

іпотечний кредит

кредитна картка

кредитний посередник

§ 21.1 Основні кредитні продукти для споживачів

Ми вже згадували в попередніх темах деякі кредитні продукти, які фінансові установи пропонують споживачам в Україні. Розгляньмо тепер їх детальніше (мал. 21.1).

кредит на будь-які потреби (нецільовий) без застави	КРЕДИТНІ ПРОДУКТИ ДЛЯ СПОЖИВАЧІВ	кредит на придбання транспортного засобу під його заставу – на купівлю нового автомобіля в автосалоні чи на купівлю вживаного автомобіля
кредит від ломбарду під заклад певного майна		кредит на придбання квартири, будинку чи земельної ділянки з передачею такої нерухомості в заставу (іпотеку) – на придбання нерухомості у забудовника або у попереднього власника
кредит на придбання побутової техніки чи інших товарів – наприклад, той, який можна оформити прямо в магазині	кредитна картка з певним кредитним лімітом	

Мал. 21.1 Кредитні продукти для споживачів

Далі ми розглянемо основні риси таких кредитних продуктів і на що слід звертати увагу при укладанні та виконанні відповідних кредитних договорів.

§ 21.2 Кредит на будь-які потреби без застави

Такий кредит можна отримати в банку, кредитній спілці (потрібно бути її членом) або фінансовій компанії. Зазвичай сума та строк кредитування порівняно невеликі. Паспорт споживчого кредиту, наведений у попередній темі (табл. 20.1), є паспортом саме такого кредиту.

Нецільовий кредит позичальник може отримати:

- готівкою у відділенні фінансової установи;
- у формі безготівкових коштів на свій поточний рахунок.

Зазвичай процентна ставка за такими кредитами є фіксованою на весь строк кредиту. Також кредитор часто стягує одноразову комісію за надання кредиту та/або місячну комісію за обслуговування кредиту.

Вартість такого кредиту може бути різною для різних категорій позичальників залежно від результатів оцінки їхньої кредитоспроможності тощо. Наприклад, у січні 2019 року один із найбільших українських банків пропонував споживачам кредит на будь-які потреби з номінальною процентною ставкою від 25,1% до 59,9% річних, залежно від рівня доходів клієнта, його кредитної історії тощо. Якщо додати комісії, мінімальна реальна річна процентна ставка, за якою цей банк був готовий кредитувати «найнадійніших» позичальників, становила 40,13%.

Крім того, фінансові установи працюють за різними бізнес-моделями, тому вартість кредитів, які вони надають, може суттєво відрізнятись. Зокрема, це стосується особливостей роботи фінансових компаній. Такі компанії часто кредитують споживачів без детальної перевірки кредитоспроможності або навіть споживачів, результати оцінки кредитоспроможності яких не дуже високі (наприклад, клієнтів із поганою кредитною історією). Тому фінансові компанії закладають високі ризики неповернення кредиту в його вартість. Тож вартість таких кредитів є часто значно вищою, аніж вартість кредитів, які надають банки або кредитні спілки.

Наприклад, у січні 2019 року одна з фінансових компаній пропонувала споживачам кредит на 30 днів на таких умовах:

- сума кредиту 5 300 грн;
- плата за кредит 2 968 грн.

Застосувавши спрощену формулу розрахунку реальної річної процентної ставки з теми 19 «Вартість кредиту», РРПС за цим кредитом була б 681% річних.

До речі, фінансові компанії часто зазначають у своїх рекламних оголошеннях розмір процентів на день (а не річну ставку), ось як, наприклад, у цій рекламі (мал. 21.2).

КРЕДИТИ

до 10 000 ГРИВЕНЬ ПІД 0,85%*

Денна ставка, річна відсоткова ставка складає 310%. Максимальний термін кредиту 360 днів

Мал. 21.2 Приклад реклами споживчого кредиту

Також врахуйте, що, оскільки фінансові компанії переважно надають кредити на суму до однієї мінімальної заробітної плати та/або на строк менше одного місяця, до таких кредитів не застосовується Закон «Про споживче кредитування». Отже, позичальники таких кредитів не мають певних гарантій/додаткових прав, що є в позичальників, на кредити яких цей Закон поширюється.

Здебільшого фінансові установи не вимагають від позичальників передачі певного майна в заставу за нецільовими кредитами. Проте кредитор може вимагати, щоб хтось із родичів чи друзів позичальника виступив поручителем – зобов'язався повернути кредит, якщо позичальник із якихось причин цього не зробить.

Окрім того, кредитор може вимагати, щоб позичальник на строк кредиту уклав договір страхування свого життя або свого здоров'я від нещасних випадків.

Закон «Про споживче кредитування» забороняє вимагати укладання договору страхування з конкретною страховою компанією. Кредитодавець має надати споживачу перелік страхових компаній для вибору страховика. Якщо такий перелік не надано або в ньому менше трьох компаній, споживач має право сам обрати страховика.

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ

Витрати на страхування не включаються до загальних витрат для розрахунку реальної річної процентної ставки. Тобто якщо кредитодавець вимагає, щоб позичальник уклав договір страхування, фактична вартість кредиту для позичальника буде вищою, ніж РРПС.

Договір про надання нецільового кредиту має містити чіткий графік платежів (їх кількість, розмір і періодичність). Повертати такий кредит і сплачувати проценти/комісії за ним можна зазвичай або готівкою, або безготівковим платежем. Під час укладення договору та періодично впродовж строку його дії доцільно запитувати в кредитодавця інформацію щодо:

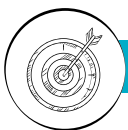
- можливих способів оплати: готівкою/безготівково у відділенні фінансової установи, через банкомат або платіжний термінал, інтернет-банкінг тощо;
- строку зарахування коштів: наприклад, зарахування коштів на рахунок кредитодавця в разі оплати через інтернет-банкінг здійснюється зазвичай швидше, аніж у разі оплати через платіжний термінал, який належить не кредитодавцю, а іншій установі.

Також слід завжди дізнаватися, чи є якісь комісії за здійснення платежу. Вони можуть встановлюватися:

- кредитодавцем – наприклад, банк може заохочувати повернення кредиту безготівковими платежами, встановлюючи додаткову комісію за сплату готівкою в касі;
- посередником, залученим до здійснення платежу, наприклад фінансовою компанією, якій належить платіжний термінал, через який ви проводите платіж.

Увага до цих питань дозволить вам уникнути втрат коштів через додаткові комісії. Також це дозволить не прострочити платіж. Чому? Наприклад, не дізнавшись про це заздалегідь, ви можете помилково думати, що кошти потраплять на рахунок кредитодавця в день, указаний як день сплати в графіку платежів, а вони будуть зараховані тільки наступного дня, і кредитодавець розглядатиме це як невиконання вами договору.

Так само, якщо ви не будете звертати увагу на комісії за здійснення платежу, ви можете помилково думати, що ви перераховуєте кредитодавцеві суму в повному обсязі, а кредитодавець отримає менше внаслідок відрахування посередником комісії. Це також буде порушенням договору, і на суму, яку кредитодавець недоотримає, може нараховуватися пеня, штраф або підвищена процентна ставка.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

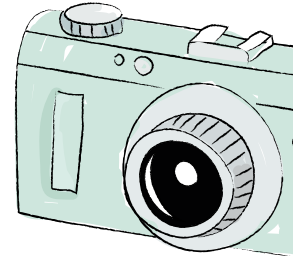
Якими є типові основні умови нецільових кредитів без застави?

§ 21.3 Кредит від ломбарду під заклад певного майна

Як ви вже знаєте, ломбарди – це небанківські фінансові установи, які надають позики фізичним особам. Здебільшого це позики на невеликі суми (до 10 000 грн чи ще менше) та короткі строки (7–30 днів). Переважно такі кредити отримують готівкою, але деякі ломбарди пропонують і кредити на платіжну картку, тобто на поточний рахунок позичальника.

Кредити надають під заклад – фізичну передачу ломбардові певного майна. Зазвичай у заклад передаються або ювелірні вироби, або техніка (телефон, ноутбук, фотоапарат тощо). Водночас сума кредиту залежить від вартості майна, яке закладається. Саме тому в ломбардах працюють оцінювачі, які можуть оцінити пробу золота та знають, скільки коштують різні смартфони чи інші прилади.

До речі, клієнт не отримує в кредит 100% оціночної вартості брошки чи фотоапарату, а отримує меншу суму (зазвичай 60–80% від вартості закладеної речі). Наприклад, людина пропонує в заклад золоту каблучку, яку працівник ломбарду оцінив у 2 000 грн. Сума кредиту, яку ломбард може запропонувати клієнтові, буде становити орієнтовно 1 200–1 600 грн.

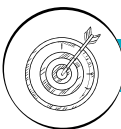
Зазвичай ломбарди стягують тільки проценти, без додаткових комісій. Процентні ставки за такими кредитами є досить високими, зокрема, через те, що ломбарди також часто кредитують споживачів без детальної перевірки кредитоспроможності, або навіть якщо результати такої оцінки не дуже високі.

Наприклад, у січні 2019 року в одному з ломбардів із відділеннями по всій Україні можна було отримати кредит під ставку 0,89% в день, тобто з річною ставкою 324,85%. Інший ломбард пропонував клієнтам кредит за ставкою від 0,79% до 0,99% в день (288,35–361,35% річних), залежно від суми та строку кредиту.

Якщо позичальник не повертає кредит вчасно, ломбард має право звернути стягнення на закладену річ. Це означає, що телефон чи каблучка перейде у власність ломбарду, який може потім продати їх комусь іншому. Зазвичай у такому разі ломбард більше не має права нічого вимагати від позичальника, навіть якщо сума, виручена ломбардом від продажу, є меншою, ніж сума неповерненого кредиту.

Під час укладення кредитного договору з ломбардом варто звернути особливу увагу на такі моменти:

- чи правильно зважено (для дорогоцінних металів), описано в договорі та запаковано річ, яка надається в заклад, – це важливо, щоб уникнути в майбутньому спорів щодо того, що саме ломбард має віддати клієнтові, який повернув кредит;
- упродовж якого строку ломбард не має права продати закладену річ (у випадку неповернення кредиту до визначеної в договорі дати) – зазвичай ломбарди дають людині ще 5–7 днів для того, щоб сплатити за кредитом.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Що відбувається, якщо позичальник не повернув кредит, отриманий у ломбарді?

§ 21.4 Кредит на придбання побутової техніки чи інших товарів

Такі кредити надають банки, кредитні спілки (для цього потрібно бути її членом) або фінансові компанії. Сума кредиту залежить від вартості товару та від того, чи сплачує покупець продавцеві відразу якусь суму за рахунок власних коштів (так званий **перший внесок**, наприклад 20% від вартості смартфона). Строк такого кредиту зазвичай становить від 6 до 24 місяців.

Часто такий кредит можна оформити безпосередньо в магазині чи на веб-сайті онлайн-магазину, якщо він має партнерську програму з однією або декількома фінансовими установами. У такому випадку магазин є **кредитним посередником**. Зазвичай кредитний посередник збирає від споживача інформацію та інші документи для отримання кредиту, а також готує та підписує від імені кредитодавця договір.

Якщо кредит надається за участі кредитного посередника, посередник повинен надати споживачеві письмову інформацію про себе. Інформація має містити, зокрема, найменування кредитодавця, якого він представляє; якими є його повноваження (чи він тільки збирає документи та консультує, чи він також підписує договір) і розмір його комісії. До речі, сума комісій кредитного посередника включається до загальних витрат за кредитом та до розрахунку РРПС.

Зазвичай процентна ставка за такими кредитами є фіксованою. Кредитодавці також часто стягують одноразову комісію за надання кредиту та/або місячну комісію за обслуговування кредиту.

Вартість таких кредитів може бути різною залежно від результатів оцінки кредитоспроможності позичальника, різних сум та/або строків кредитів, – але не тільки через це. Зокрема, деякі продавці, зацікавлені в збільшенні обсягів своїх продажів, мають певні партнерські програми з фінансовими установами, у рамках яких фінансові установи кредитують споживачів за відносно невисокими реальними річними процентними ставками.

Проте не забувайте, що будь-яка покупка в кредит буде коштувати більше, ніж якби ви оплатили її одразу!

За такими кредитами фінансові установи також часто вимагають укладення договору страхування життя або здоров'я позичальника.

Найчастіше такий кредит ви «на руки» не отримаєте, тому що гроші одразу перераховують на рахунок продавця.

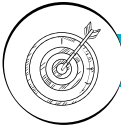
ЗВЕРНІТЬ УВАГУ

Якщо фінансова установа не фінансує купівлю товару, а сам продавець дозволяє споживачу розбити оплату на кілька платежів, то це не є фінансовим кредитом, і на такі розстрочки Закон «Про споживче кредитування» не поширюється.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Порівняйте актуальні пропозиції декількох фінансових установ на нецільовий кредит на суму 10 000 грн і тих самих установ на кредит на купівлю певного товару (орієнтовно на таку ж суму). Які пропозиції є вигіднішими – пропозиції нецільових чи цільових кредитів? На вашу думку, чому?

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Хто такий кредитний посередник?

Якими є типові основні умови кредитів на придбання побутової техніки чи інших товарів?

§ 21.5 Кредитна картка

Як ви вже знаєте, банки випускають для клієнтів кредитні картки, які також є платіжними картками. Такі картки дозволяють клієнту користуватися кредитними коштами в рамках ліміту кредитування (**кредитного ліміту**), що встановлюється банком (наприклад, максимум 10 000 грн).

Витяг із прикладу паспорта кредитної картки наведено в таблиці 21.1.

Таблиця 21.1

Витяг із паспорта споживчого кредиту «Кредитна картка» (приклад)

Основні умови кредитування з урахуванням побажань споживача		
	«Звичайна» картка	«Звичайна+» картка
Тип кредиту	Відновлювана кредитна лінія шляхом встановлення кредитного ліміту на кредитній картці	
Сума/ліміт кредиту, грн	До 50 000 грн	До 75 000 грн
Строк договору, місяців	240 місяців	
Строк кредитування, місяців	До 240 місяців	
Мета отримання кредиту	Споживчі потреби	
Спосіб та строк надання кредиту	Безготівковим шляхом (на Картковий рахунок)	
Можливі види (форми) забезпечення кредиту	Без забезпечення	
Необхідність проведення оцінки забезпечення кредиту	Ні	
Мінімальний розмір власного платежу (фінансової участі) споживача за умови отримання кредиту на придбання товару/роботи/послуги, %	0% (не потрібен)	
Інформація щодо реальної річної процентної ставки та орієнтовної загальної вартості кредиту для споживача		
Процентна ставка в межах пільгового періоду, відсотків річних	0,01%	
Процентна ставка за межами пільгового періоду, відсотків річних	43,2%	42%
Тип процентної ставки	Фіксована (може бути змінена за згодою кредитодавця та споживача шляхом укладання додаткової угоди до договору про споживчий кредит)	
Порядок зміни змінюваної процентної ставки	-	
Платежі за додаткові та супутні послуги кредитодавця, обов'язкові для укладання договору, грн:		
Членський внесок за участь у Плюс Клубі, на місяць	-	20 грн
Вартість оформлення Картки	безкоштовно	безкоштовно
Застереження: витрати на такі послуги можуть змінюватися протягом строку дії договору про споживчий кредит		

Платежі за послуги кредитного посередника, що підлягають сплаті споживачем, грн	Кредитний посередник відсутній	
Загальні витрати за кредитом, грн	53 185,77 грн	61 687,16 грн
Орієнтовна загальна вартість кредиту для споживача за весь строк користування кредитом (у т. ч. тіло кредиту, відсотки, комісії та інші платежі), грн (за припущення, що сума використаного кредитного ліміту становить 20 000 грн):		
за умови здійснення розрахунків з використанням платіжної картки та користування коштами в межах пільгового періоду	20 000 грн	20 060 грн
за умови отримання готівкових коштів з використанням платіжної картки та користування коштами поза межами пільгового періоду й погашенню кредиту мінімальними платежами	73 185,77 грн	81 687,16 грн
Реальна річна процентна ставка, відсотків річних:		
за умови здійснення розрахунків з використанням платіжної картки та користування коштами в межах пільгового періоду	0%	1,56%
за умови отримання готівкових коштів з використанням платіжної картки та користування коштами поза межами пільгового періоду й погашенню кредиту мінімальними платежами	52,84%*	53,36%*

...

Порядок повернення кредиту

Кількість і розмір платежів, періодичність внесення	Щомісяця до 25 числа поточного місяця 5% від заборгованості на кінець попереднього місяця, але не менше ніж 100 грн
---	---

Додаткова інформація

...

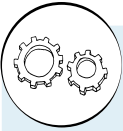
Наслідки прострочення виконання та/або невиконання зобов'язань за договором про споживчий кредит:		
пеня	Не застосовується	
штраф за прострочення більш ніж на 30 днів за обов'язковими платежами за карткою	500 грн + 5% від суми заборгованості за кредитним лімітом з урахуванням нарахованих і прострочених процентів і комісій	
процентна ставка, яка застосовується при невиконанні зобов'язання щодо повернення кредиту	86,4%	84%

...

* Наведена реальна річна процентна ставка відрізняється від тієї, яка могла б бути розрахована згідно з наданою в цьому посібнику формулою. Це тому, що посібник наводить лише спрощену формулу, а банк використовує більш складну формулу, визначену НБУ.

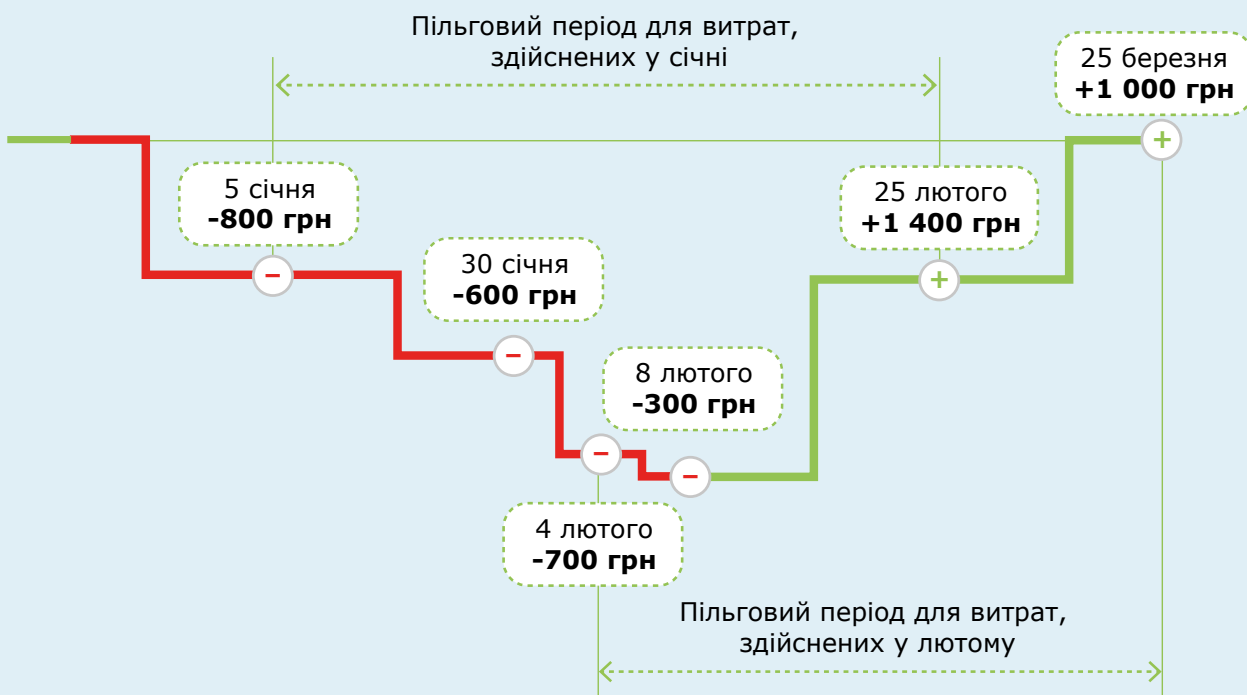
- Основні умови, на які слід звертати увагу при оформленні кредитної картки, такі:
  - розмір пільгової ставки** (0,01% річних у прикладі паспорту) на пільговий період. Пільговий період становить зазвичай 45–70 днів. Що це означає? Якщо позичальник сплатив за покупку в Інтернеті кредитними коштами 10 січня, він має час до, наприклад, 25 лютого для того, щоб внести на свій картковий рахунок суму, яка дорівнює сумі використаних кредитних коштів. Якщо позичальник встиг це зробити до 25 лютого, то він сплатить зовсім маленьку суму процентів, бо проценти за період з 10 січня по 25 лютого будуть нараховуватися за процентною ставкою 0,01% річних;

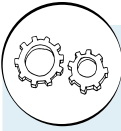
ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

- 5 січня ви сплатили 800 грн кредитною картою в онлайн-магазині, 30 січня – ще 600 грн.
- 4 лютого ви розраховалися картою в супермаркеті на 700 грн, а 8 лютого – ще на 300 грн.
- Якщо до 25 лютого ви внесете на картку 1 400 грн, що витратили в січні, то ви майже нічого не заплатите як проценти.
- Щоб у березні знов практично не платити процентів, потрібно до 25 березня внести на картку 1 000 грн, що були витрачені в лютому (мал. 21.3).

Мал. 21.3 Графік витрат і пільгового періоду за кредитною картою

- **розмір звичайної ставки** – набагато вищий, ніж розмір пільгової ставки (43,2% чи 42% річних у прикладі паспорту). Звичайна ставка застосовується, якщо витрачену з картки суму не повернуто (не внесено на рахунок) до кінця пільгового періоду. Якщо це трапилось, то зазвичай проценти за звичайною ставкою нараховуватимуться вже з першого дня, коли ви розраховалися картою, а не з першого дня після закінчення пільгового періоду;

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

5 вересня ви здійснили карткою оплату на 100 грн. Якщо ви повернули 100 грн до 24 жовтня (до кінця пільгового періоду), проценти нарахуються на 100 грн за ставкою 0,01% річних за період із 5 вересня по 24 жовтня. Але якщо ви повернули 100 грн 28 жовтня, проценти нарахуються на 100 грн за ставкою 42% річних із 5 вересня по 28 жовтня (приблизно 6 грн).

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ

Як правило, пільгова ставка застосовується тільки до безготівкових розрахунків карткою (через POS-термінали, в Інтернеті, через інтернет-банкінг тощо). Якщо кредитні кошти знімають готівкою, то до них часто застосовується відразу звичайна ставка.

- **розмір і база нарахування комісій** – це можуть бути, зокрема, комісії за отримання готівкових коштів (наприклад, 3% від суми знятих коштів) та/або щомісячні комісії за обслуговування. Комісії за обслуговування часто застосовуються, якщо ви розрахувалися карткою менше, наприклад, десяти разів за місяць, або якщо загальна сума оплат в Інтернеті чи торговельній мережі менша, ніж визначена банком сума. Цим банки заохочують клієнтів частіше користуватися карткою для безготівкових розрахунків;
- зазвичай **загальний строк кредитування** встановлюється досить великий, наприклад, до 240 місяців, як у прикладі вище. Але це не означає, що, якщо ви не повернули кредит упродовж пільгового періоду, ви можете нічого не сплачувати й наступного місяця. Зазвичай банки встановлюють розмір **щомісячного обов'язкового мінімального платежу**. У прикладі паспорту в таблиці 21.1 вказано, що кожного місяця позичальник має сплатити щонайменше 5% від суми заборгованості на кінець попереднього місяця, але не менше ніж 100 грн. Якщо позичальник вчасно не зробив обов'язкового мінімального платежу, банк може нараховувати пеню, штраф чи підвищену процентну ставку, а також може вимагати повного повернення кредиту. Зверніть увагу, що 5% від суми заборгованості – це тільки мінімальна сума, і доцільно сплачувати більше коштів, ніж сума щомісячного обов'язкового мінімального платежу, аби скоріше погасити борг за карткою.

Процентні ставки, пільговий період, комісії та інші умови можуть дуже відрізнитися залежно від банку й типу картки. Тому важливо заздалегідь знати, як саме ви плануєте використовувати кредитну картку. Самі собі дайте відповіді на такі запитання:

- Чи плануєте ви сплачувати повну суму боргу за кредитною карткою щомісяця (упродовж пільгового періоду)? Якщо так, то звичайна процентна ставка не має для вас особливого значення. Краще обрати картку з найдовшим пільговим періодом та з невисокою платою за оформлення картки (платою за річне обслуговування).
- Якщо ви плануєте оплачувати кредитною карткою дорогі покупки, за які доведеться довго розплачуватися, то шукайте картку із найнижчою процентною ставкою, яка застосовується після пільгового періоду.

Наведемо ще декілька загальних порад щодо користування кредитними картками (мал. 21.4).

перевіряйте баланс на картці, перш ніж розраховуватися картою/знімати гроші	ЗАГАЛЬНІ ПОРАДИ ЩОДО КОРИСТУВАННЯ КРЕДИТНИМИ КАРТКАМИ	користуйтеся sms-інформуванням та інтернет-банкінгом, а також щомісяця перевіряйте виписку з картки (її можна отримати у відділенні банку або через інтернет-банкінг). Адже завдяки цьому ви зможете простежити, чи не перевищили кредитний ліміт; перевірити, коли саме слід сплатити, щоб не вийти за рамки пільгового періоду; та виявити шахрайські або помилкові операції
щоб підтримувати позитивну кредитну історію, треба, щонайменше, робити щомісячні мінімальні платежі		
намагайтеся платити більше, ніж мінімальна сума, а найкраще – сплачувати все протягом пільгового періоду, щоб уникнути нарахування процентів за звичайною, а не пільговою, ставкою		

Мал. 21.4 Загальні поради щодо користування кредитними картками

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Якими є основні умови кредитних карток, на які варто звертати увагу під час вибору картки?

§ 21.6 Кредит на придбання транспортного засобу з передачею його в заставу (автокредит)

Автокредити надають банки, кредитні спілки (треба бути її членом) або деякі фінансові компанії. Вони можуть надаватися як на нові транспортні засоби (автомобілі, мотоцикли тощо), так і на вживані. Часто їх можна оформити безпосередньо в автосалоні, якщо він має партнерську програму з одним або декількома кредитодавцями. У цьому випадку автосалон буде кредитним посередником.

У таблиці 21.2 наведено витяг із прикладу паспорта кредиту на придбання автомобіля.

Таблиця 21.2

Витяг із паспорта споживчого кредиту «НОВЕ АВТО» (приклад)

Основні умови кредитування з урахуванням побажань споживача	
Тип кредиту	Строковий кредит
Сума/ліміт кредиту, грн	До 80% ринкової вартості транспортного засобу, що передається в заставу Банку в якості забезпечення за кредитним договором
Строк кредитування	До 84 місяців
Мета отримання кредиту	Придбання нового легкового транспортного засобу для власних потреб, не пов'язаних зі здійсненням підприємницької діяльності
Спосіб і строк надання кредиту	Одноразова видача всієї суми кредиту шляхом перерахування її на поточний рахунок позичальника, відкритий у Банку, із подальшим перерахуванням на поточний рахунок автосалону – продавця транспортного засобу. Видача кредитних коштів здійснюється Банком не пізніше наступного робочого дня після підписання Кредитного договору та надання Позичальником заяви про видачу кредитних коштів

Можливі види (форми) забезпечення кредиту	Основне забезпечення: Транспортний засіб, що купується Додаткове забезпечення: Нерухомість, майнові права за заявою-договором банківського вкладу, розміщеного в Банку
Необхідність проведення оцінки забезпечення кредиту	Так За рахунок Позичальника в разі надання додаткового забезпечення
Мінімальний розмір власного платежу (фінансової участі споживача за умови отримання кредиту на придбання товару/роботи/послуги, %)	20% За умови надання додаткового забезпечення достатньої вартості позичальник має можливість отримати 100% ринкової вартості транспортного засобу, на придбання якого необхідні кредитні кошти
Метод погашення кредиту	<ul style="list-style-type: none"> щомісяця рівними частинами – за графіком або щомісяця рівними платежами – ануїтет
Додаткові умови	Необов'язкове – автоматичне списання суми щомісячного платежу з поточного рахунку позичальника, до якого випущено платіжну карту та на який здійснюються зарахування заробітної плати/пенсійних виплат, у рахунок погашення заборгованості за кредитним договором

Інформація щодо реальної річної процентної ставки та орієнтовної загальної вартості кредиту для споживача

Процентна ставка, відсотків річних (сплачується щомісяця) Проценти нараховуються на фактичну заборгованість за кредитом виходячи з розрахунку 360 днів у році та фактичної кількості днів у місяці	Залежно від строку оформлення кредиту (включно): <ul style="list-style-type: none"> до 36 місяців - 16,90% до 60 місяців - 18,90% до 84 місяців - 19,90% 	
Тип процентної ставки	Фіксована	
Порядок зміни змінюваної процентної ставки	Ні	
Платежі за додаткові та супутні послуги кредитодавця, обов'язкові для укладання договору, грн:	Відкриття рахунку згідно з чинними тарифами Банку Розрахункове обслуговування кредиту - 0,1% від суми кредиту за кредитним договором Комісія сплачується щомісячно, а також в день повного повернення кредиту	
Застереження: витрати на такі послуги можуть змінюватися протягом строку дії договору про споживчий кредит	Ні	
Платежі за послуги кредитного посередника, що підлягають сплаті споживачем, грн	Ні	
Загальні витрати за кредитом, грн	326 774,96 грн	
Орієнтовна загальна вартість кредиту для споживача за весь строк користування кредитом (у т. ч. тіло кредиту, відсотки, комісії та інші платежі), грн	576 774,96 грн	
Реальна річна процентна ставка, відсотків річних	24,07%*	39,66% – включаючи послуги третіх осіб (надається для ознайомлення)

Розрахунок сукупної вартості кредиту, реальної процентної ставки та інших фінансових зобов'язань позичальника розраховано як приклад за наступних умов: отримання кредиту за цією програмою у розмірі 250 000,00 грн під 19,90% річних строком на 84 місяці. Повернення кредиту здійснюється щомісячно рівними частинами (за графіком) до закінчення строку дії кредитного договору

...

Порядок повернення кредиту	
Кількість та розмір платежів, періодичність внесення	<p>Повернення кредиту здійснюється, починаючи з місяця, наступного за місяцем видачі кредиту.</p> <p>Сплата щомісячних поточних платежів здійснюється Позичальником у строк до останнього робочого дня місяця.</p> <p>Повернення кредиту може здійснюватися готівкою в касу будь-якого структурного підрозділу Банку або шляхом переказу з рахунку Позичальника у валюті кредиту, відкритого в Банку. Повернення кредиту також можливе шляхом безготівкового переказу або переказу з поточного рахунку через відділення інших банківських установ.</p>
Додаткова інформація	
Додаткові та супутні послуги третіх осіб, обов'язкові для отримання кредиту:	
послуги нотаріуса	<p>Так – одноразово при оформленні кредиту/внесенні змін.</p> <p>Вартість послуг встановлюється нотаріусом. Нотаріальні послуги надають Банку приватні нотаріуси: _____, _____, _____</p>
послуги оцінювача	<p>Так – у разі надання додаткового забезпечення у вигляді нерухомого майна. Вартість послуг встановлюється оцінювачем. Оцінку майна здійснюють такі суб'єкти оціночної діяльності: _____, _____, _____</p>
послуги страховика	<p>Так – щорічно.</p> <p>Придбаний легковий транспортний засіб повинен бути застрахований за повним пакетом ризиків КАСКО за страховою вартістю, зазначеною в рахунку-фактурі/специфікації/акті вибору автомобілю.</p> <p>Страховий тариф КАСКО орієнтовно становить від 5,6% від вартості транспортного засобу.</p> <p>Вартість послуг встановлює страхова компанія. Гранична франшиза КАСКО:</p> <ul style="list-style-type: none"> • пошкодження – до 1%; • загибель, крадіжка – до 10%. <p>Перелік страхових компаній: _____, _____, _____</p>
<p><i>* Наведена реальна річна процентна ставка відрізняється від тієї, яка могла б бути розрахована згідно з наданою в цьому посібнику формулою. Це тому, що посібник наводить лише спрощену формулу, а банк використовує більш складну формулу, визначену НБУ.</i></p>	

Сума та строк таких кредитів досить великі. Зазвичай позичальник може отримати кредит на суму, що становить 60–80% від вартості транспортного засобу, який він купує. Залишок позичальнику доведеться сплатити самому – зробити перший внесок (наприклад 20% від вартості). Інколи кредитор може вирішити дати позичальнику в кредит суму, яка дорівнює 100% вартості автомобіля, але тоді кредитор буде вимагати від позичальника надання в заставу не тільки авто, а і якогось іншого цінного майна позичальника (наприклад, квартири). Строк такого кредиту зазвичай становить 3–10 років.

Процентна ставка за такими кредитами може бути (а) фіксованою (не підлягає зміні) на весь строк кредиту або (б) змінюваною – зазвичай розраховується за формулою: $UIRD + \text{певний відсоток (маржа)}$. Періодичність зміни змінюваної ставки має бути зазначена в договорі (наприклад, один раз на рік). Якщо інше не встановлено договором, кредитор зобов'язаний повідомляти позичальника про зміну змінюваної ставки щонайменше за 15 днів до початку застосування нової ставки та надавати йому новий графік платежів.

На додаток до процентів кредитодавці також часто стягують одноразові комісії за видачу кредиту та/або місячні комісії.

Найчастіше гроші позичальник «на руки» не отримує, бо їх відразу перераховують на рахунок продавця.

До того ж за такими кредитами є ціла низка платежів за послуги третіх осіб, які має сплатити позичальник. Зокрема:

- 1) послуги з оцінки майна – послуги оцінювача будуть необхідні для купівлі вживаного авто або якщо в заставу надається додаткове майно;
- 2) послуги нотаріуса за посвідчення договору застави – раніше всі договори застави транспортних засобів підлягали обов'язковому нотаріальному посвідченню, а з лютого 2019 року кредитодавець може не вимагати цього;
- 3) страхування транспортного засобу (КАСКО) і його щорічне поновлення;
- 4) страхування життя/здоров'я позичальника, якщо цього вимагає кредитодавець.

Кредитодавець має письмово проінформувати про всі такі обов'язкові послуги та надати перелік осіб, послугами яких позичальник може скористатися. Неповнення договору страхування на новий рік чи несплата позичальником страхового платежу, як правило, вважаються кредитодавцем суттєвим порушенням договору, за яке позичальник повинен буде сплатити кредитодавцеві штраф та/або буде зобов'язаний повернути кредит на вимогу кредитодавця.

Якщо кредит забезпечено заставою транспортного засобу за нотаріально посвідченим договором, позичальник не може відмовитися від договору впродовж 14-денного періоду. Проте позичальник може достроково повернути кредит.

Коли кредит повністю повернено позичальником, право застави, яке кредитодавець має щодо транспортного засобу, припиняється.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

В Україні діє спеціальний реєстр – державний реєстр обтяжень рухомого майна. До нього записують відомості про те, чи є обмеження на розпорядження певним рухомим майном (наприклад, застava транспортного засобу). Після повернення кредиту слід обов'язково перевірити в реєстрі, чи до нього були внесені зміни щодо припинення застави.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Які типові основні умови кредитування на придбання транспортних засобів в Україні?

§ 21.7 Кредит на придбання нерухомості з передачею її в заставу (іпотечний кредит)

Такі кредити надають банки та деякі кредитні спілки (треба бути її членом). Продавцем нерухомості може бути як забудовник (який може бути кредитним посередником), так і попередній власник.

У таблиці 21.3 наведено витяг із прикладу паспорта кредиту на придбання нерухомості.

Таблиця 21.3

Витяг із паспорта споживчого кредиту «КВАРТИРА» (приклад)

Основні умови кредитування з урахуванням побажань споживача	
Тип кредиту	Строковий кредит
Сума/ліміт кредиту, грн	До 70% від ринкової вартості нерухомості, що передається в іпотеку як забезпечення за кредитом (ринкова вартість визначається оцінювачем у звіті про ринкову вартість).
Мета отримання кредиту	Придбання, будівництво нерухомості (квартири, домоволодіння, земельної ділянки) – для особистих потреб Позичальника, безпосередньо не пов'язаних із підприємницькою діяльністю), як на первинному, так і на вторинному ринку.
Спосіб і строк надання кредиту	Одноразова видача всієї суми кредиту шляхом перерахування її на поточний рахунок позичальника, відкритий у Банку, із подальшим використанням кредитних коштів у безготівковій або готівковій формах. Видача кредитних коштів здійснюється Банком не пізніше наступного робочого дня після надання Позичальником Заявки на отримання грошових коштів (за формою, встановленою Банком).
Можливі види (форми) забезпечення кредиту	Основне забезпечення: Іпотека нерухомості (квартира, домоволодіння, земельна ділянка, нерухомість нежитлового призначення). Додаткове забезпечення: Для зменшення розміру першого внеску Банку надається додаткове забезпечення: <ul style="list-style-type: none"> іпотека нерухомого майна, яка належить Позичальнику/майновому поручителю на правах власності; майнові права на вклад, розміщений у Банку, що належить Позичальнику/майновому поручителю.
Необхідність проведення оцінки забезпечення кредиту	Так За рахунок Позичальника
Мінімальний розмір власного платежу (фінансової участі) споживача за умови отримання кредиту на придбання товару/роботи/ послуги, %	Від 30% від ринкової вартості нерухомості, що передається в іпотеку як забезпечення за кредитом (ринкова вартість визначається оцінювачем у звіті про ринкову вартість). За умови надання додаткового забезпечення достатньої вартості позичальник має можливість отримати 100% вартості майна.
Метод погашення кредиту	<ul style="list-style-type: none"> щомісяця рівними частинами – класична схема погашення; щомісяця за індивідуальним графіком.
Додаткові умови	Необов'язкове – автоматичне списання суми щомісячного платежу з поточного рахунку позичальника, до якого випущено платіжну карту та на який здійснюються зарахування заробітної плати/пенсійних виплат, у рахунок погашення заборгованості за кредитним договором.

Інформація щодо реальної річної процентної ставки та орієнтовної загальної вартості кредиту для споживача

Власний платіж* до ринкової вартості застави (%)	Строк, місяців		
	0-60	61-120	121-240
понад 91% (вкл.)	15	16	17
71-90% (вкл.)	17	18	19
51-70% (вкл.)	17,5	18,5	19,5
30-50% (вкл.)	18	19	20

Проценти нараховуються на фактичну заборгованість за кредитом виходячи з розрахунку 360 днів у році та фактичної кількості днів у місяці.

*під «Власним платежем» мається на увазі різниця між ринковою вартістю застави і сумою кредиту, що буде отримано.

** діє включно з дня укладення Кредитного договору протягом дванадцяти місяців; надалі, тобто через дванадцять місяців із дня укладення Кредитного договору

Процентна ставка, відсотків річних, (сплачується щомісяця)	Процентна ставка розраховується кожні шість місяців згідно з формулою: Маржа + UIRD (6m) (процентів річних), де: <ul style="list-style-type: none"> • <i>Маржа</i> (процентів річних) – незмінна частина плаваючої процентної ставки. Розмір Маржі залишається незмінним протягом усього терміну дії Кредитного договору та становить 4,5% (процентів річних); • <i>UIRD (6m)</i> (процентів річних) – змінна частина плаваючої процентної ставки, що відповідає розміру «Українського індексу ставок за депозитами фізичних осіб» у гривні на 6 місяців станом на перший робочий день за 20 календарних днів до календарного дня кожного шостого місяця з дати укладення Кредитного договору; • <i>UIRD</i> (Ukrainian Index of Retail Deposit Rates) – український індекс ставок за депозитами фізичних осіб – індикативна ставка, що розраховується о 15:00 за київським часом кожного банківського дня в системі Thomson Reuters на основі номінальних ставок за строковими депозитами фізичних осіб у гривні з виплатою процентів після закінчення строку дії депозитного договору, що діють у 20 найбільших українських банках за розміром депозитного портфелю фізичних осіб. Детальніша інформація про індекс UIRD – на сайті Національного банку України (www.bank.gov.ua).
Тип процентної ставки	Фіксована на перші 12 місяців, надалі змінювана
Порядок зміни змінюваної процентної ставки	Перегляд та зміна Процентної ставки за кредитом здійснюється Банком через дванадцять місяців з дня укладення Кредитного договору, починаючи з наступного дня, та підлягає подальшому перегляду кожні шість місяців протягом строку дії Кредитного договору, відповідно до ставки UIRD (6m), зафіксованої станом на перший робочий день за 20 календарних днів до календарного дня кожного шостого місяця з дати укладення Кредитного договору. Максимальний розмір збільшення змінюваної процентної ставки не може перевищувати 30% (процентів річних).
Платежі за додаткові та супутні послуги кредитодавця, обов'язкові для укладання договору, грн	Відкриття рахунку згідно з чинними Тарифами Банку Розрахункове обслуговування кредиту: 1% від суми кредиту за кредитним договором Комісія сплачується одноразово, в день надання кредитних коштів.
Застереження: витрати на такі послуги можуть змінюватися протягом строку дії договору про споживчий кредит	Ні
Платежі за послуги кредитного посередника, що підлягають сплаті споживачем, грн	Ні
Загальні витрати за кредитом, грн	404 694,86 грн
Орієнтовна загальна вартість кредиту для споживача за весь строк користування кредитом (у т. ч. тіло кредиту, відсотки, комісії та інші платежі), грн	904 694,86 грн
Реальна річна процентна ставка, відсотків річних	25,32%*

Розрахунок сукупної вартості кредиту, реальної процентної ставки та інших фінансових зобов'язань позичальника розраховано як приклад за наступних умов: отримання кредиту за цією програмою у розмірі 500 000,00 грн під 22% річних строком на 84 місяці. Повернення кредиту здійснюється рівними частинами щомісяця (за класичною схемою погашення заборгованості за кредитом, починаючи з другого місяця з дати укладення Кредитного договору) до закінчення строку дії кредитного договору.

Порядок повернення кредиту	
Кількість та розмір платежів, періодичність внесення	<p>Варіанти повернення кредиту, тобто основного боргу за кредитним договором – тіла кредиту (остаточне рішення приймає Банк):</p> <ul style="list-style-type: none"> • варіант I. Повернення кредиту здійснюється, починаючи з другого місяця з дати укладення Кредитного договору, за класичною схемою погашення (рівними частинами); • варіант II. Повернення кредиту здійснюється наприкінці строку погашення кредитного договору (такий варіант повернення кредиту можливий у випадку, коли строк кредитування не перевищує 12 місяців); • варіант III. Повернення кредиту здійснюється частинами зі строком відстрочки сплати заборгованості за основним боргом до 6 місяців. <p>Сплата процентів, нарахованих на фактичну заборгованість за кредитом, здійснюється щомісячно, починаючи з місяця отримання кредиту, проте не пізніше останнього робочого дня місяця включно.</p> <p>Сплата щомісячних поточних платежів здійснюється Позичальником в строк до останнього робочого дня місяця включно.</p> <p>Остаточне погашення заборгованості за кредитом має бути здійснено не пізніше, ніж наприкінці строку погашення відповідно до умов Кредитного договору.</p> <p>Повернення кредиту може здійснюватися готівкою в касу будь-якого структурного підрозділу Банку або шляхом переказу з рахунку Позичальника, відкритого в Банку, у валюті кредиту. Повернення кредиту також можливе шляхом безготівкового переказу або переказу з поточного рахунку через відділення інших банків.</p>
Додаткова інформація	
<i>Додаткові та супутні послуги третіх осіб, обов'язкові для отримання кредиту:</i>	
послуги нотаріуса	Так – одноразово при оформленні кредиту/внесенні змін. Вартість послуг встановлюється нотаріусом. Нотаріальні послуги надають Банку приватні нотаріуси: _____, _____, _____
послуги оцінювача	Так. Вартість послуг встановлює оцінювач. Оцінку майна здійснюють такі суб'єкти оціночної діяльності: _____, _____, _____
послуги страховика	<p>Так – щорічно.</p> <p>Страховання життя та предмету іпотеки.</p> <p>Страховання життя – страховий тариф орієнтовно становить від 0,6% від суми заборгованості за кредитом на початок кожного року користування кредитом.</p> <p>Страховання предмету іпотеки – страховий тариф орієнтовно становить від 0,3% щорічно від ринкової вартості предмету іпотеки (крім випадків, коли предметом іпотеки є земельна ділянка) та від 0,09% щорічно від ринкової вартості предмету іпотеки, якщо предметом іпотеки є земельна ділянка.</p> <p>Вартість послуг встановлюється страховою компанією. Перелік страхових компаній: _____, _____, _____</p>
* Наведена реальна річна процентна ставка відрізняється від тієї, яка могла б бути розрахована згідно з наданою в цьому посібнику формулою. Це тому, що посібник наводить лише спрощену формулу, а банк використовує більш складну формулу, визначену НБУ.	

Сума та строк таких кредитів найбільші. Зазвичай позичальник може отримати кредит на суму, що становить 50–80% від вартості нерухомості, яку він купує. Залишок позичальнику доведеться сплатити самому – зробити перший внесок (наприклад 30% від вартості). Інколи кредитодавець може вирішити дати позичальнику в кредит суму, яка дорівнює 100% вартості майна, але тоді кредитодавець вимагатиме від позичальника надання в заставу іншої нерухомості, яка вже належить позичальнику або комусь із його родичів. Строк такого кредиту зазвичай становить до 20 років.

Процентна ставка за такими кредитами може бути (а) фіксованою (не підлягає зміні) на весь строк кредиту або (б) змінюваною – зазвичай розраховується за формулою: UIRD + певний відсоток (маржа). У прикладі паспорта в таблиці 21.3 ставка на другий та наступні роки кредитування розраховується за формулою:

Маржа + UIRD (6 міс.) (процентів річних).

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

У прикладі паспорта (табл. 21.3) кредитодавець встановлює, що на перший рік процентна ставка за кредитом фіксована, а в подальшому вона буде змінюваною. На вашу думку, чому саме такі умови вигідні для кредитодавця? Які ризики для позичальника має такий розрахунок процентних ставок?

Додатково до процентів кредитодавці також часто стягують одноразові комісії за видачу кредиту та/або місячні комісії.

Часто гроші позичальник «на руки» не отримує, бо їх відразу перераховують на рахунок продавця нерухомості. Під час придбання нерухомості за кредитні кошти зазвичай одночасно укладають три договори:

- нотаріально посвідчений договір купівлі-продажу майна між покупцем (позичальником) і продавцем;
- кредитний договір між позичальником і фінансовою установою;
- нотаріально посвідчений договір застави (юридичною мовою – договір **іпотеки**) майна, яке купують, між позичальником і фінансовою установою.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

*Термін «іпотека» походить від грецького слова *hipotheke* — застава землі/нерухомого майна, за якої земля чи інше майно, що становить предмет застави, залишається у власника-заставадавця.*

За такими кредитами є ціла низка платежів за послуги третіх осіб, які мають бути сплачені позичальником. Зокрема, позичальник має сплатити за:

- 1) послуги з оцінки нерухомості, що передається в іпотеку;
- 2) послуги нотаріуса за посвідчення договору іпотеки;
- 3) страхування нерухомості та його щорічне поновлення;
- 4) страхування життя/здоров'я позичальника, якщо цього вимагає кредитодавець.

Як і у випадку з автокредитом, кредитодавець має письмово поінформувати про всі такі обов'язкові послуги та надати перелік осіб, послугами яких позичальник може скористатися.

Оскільки такі кредити завжди забезпечуються іпотекою нерухомості за нотаріально посвідченим договором, позичальник не може відмовитися від договору впродовж 14-денного періоду. Проте позичальник може достроково повернути кредит.

Коли кредит повністю повернено позичальником, право застави (іпотеки), яке кредитодавець має щодо квартири чи будинку, припиняється.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Аналогічно до реєстру рухомого майна, є спеціальний реєстр щодо нерухомості – державний реєстр речових прав на нерухоме майно. У ньому ви можете перевірити, хто є власником нерухомості та чи передана вона в іпотеку.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Якими є типові основні умови кредитування на придбання нерухомості в Україні?

§ 21.8 Поради позичальникам щодо можливих конфліктних ситуацій

Загальні поради:

- 1) Якщо кредитор змінює умови за кредитом в односторонньому порядку? Наполягайте, що договір діє на таких умовах, на які ви погодилися під час його укладення.
- 2) Якщо виникли платежі, яких не було передбачено договором? Ви не зобов'язані їх сплачувати.
- 3) Якщо вам забороняють повернути кредит достроково чи вимагають за це якусь комісію? Ви маєте право повернути кредит у будь-який час без додаткових платежів.
- 4) Якщо кредитор каже, що ви ще маєте борг, хоча ви повністю погасили суму заборгованості? Треба розібратись – якщо ви маєте рацію, кредитор не має права вимагати коштів і повинен підтвердити припинення застави (якщо вона була).
- 5) Завжди ретельно зберігайте документи за кредитом:
  - ваш примірник договору та паспорт споживчого кредиту;
  - усі квитанції, платіжки, рахунки та подібні документи щодо надання та повернення кредиту.
- 6) Відповідно до Закону «Про споживче кредитування» кредитор зобов'язаний безоплатно надавати позичальнику (не частіше одного разу на місяць) інформацію про поточний розмір його боргу, платежів за договором, які сплачені та які ще належить сплатити тощо. Доцільно запитувати таку інформацію під час здійснення чергового місячного платежу та уважно її вивчати. Порівняйте отриману поточну інформацію щодо кредиту з інформацією в паспорті та договорі, – якщо є будь-які платежі, які вам незрозумілі, негайно зверніться до кредитора.
- 7) «У будь-якій незрозумілій ситуації» звертайтеся до кредитора по поясненню та, якщо потрібно, для захисту своїх прав. Як це робити, ви прочитаєте у темі 25 «Захист прав споживачів фінансових послуг».

Якщо не вистачає коштів для сплати за кредитом:
- 1) Слід уважно вивчити умови договору, зокрема щодо пені, штрафів та підвищеної процентної ставки.
- 2) Важливо намагатися продовжувати здійснювати платежі за кредитом хоча б частково. Закон «Про споживче кредитування» встановлює спеціальну черговість погашення вимог кредитора: кошти, що сплачує позичальник, ідуть насамперед на зменшення основного боргу й лише потім – на оплату неустойки.
- 3) У разі кредиту під заставу майна кредитор за наявності передбачених договором підстав (наприклад, прострочення позичальником чергових платежів і невиконання ним вимоги кредитора про повернення всієї суми кредиту) матиме право на звернення стягнення на заставлене майно. Це означатиме, що кредитор матиме право забрати майно собі у власність або продати його комусь іншому. За певних обставин навіть після продажу предмету застави позичальник може залишитися винним кредитору певну суму, і кредитор матиме право звернути стягнення на інше майно позичальника.
- 4) Головне: не слід ігнорувати кредитора. Якщо кредитор пропонує діалог щодо реструктуризації проблемного кредиту (зміни графіка платежів, зміни процентної ставки тощо), слід розглянути пропозицію або запропонувати власну схему.

- 5) Якщо ж несумлінний боржник ігнорує кредитодавця, той може звернутися до суду (зокрема для звернення стягнення на заставлене майно) або передати такий борг колекторам (компаніям, які купують у кредитодавців проблемні кредити, щоб стягувати з позичальників кошти). Якщо боржник отримав позовну заяву або до нього звернулися колектори, доцільно якнайшвидше отримати юридичну консультацію.

§ 21.9 Основні кредитні продукти для юридичних осіб

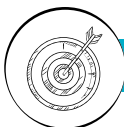
Кредитування підприємств банками чи іншими фінансовими установами має важливе значення не лише для бізнесу окремого підприємства, а й для розвитку національної економіки загалом. Адже збільшення обсягів кредитування юридичних осіб, особливо виробничих компаній реального сектору економіки, сприяє активізації ділової та підприємницької діяльності. Це, зі свого боку, сприяє створенню нових робочих місць й економічному зростанню.

Основні кредитні продукти, які фінансові установи пропонують підприємствам в Україні, такі:

- 1) **кредит на поповнення обігових коштів** – це фактично аналог кредиту на будь-які потреби для споживачів. Зазвичай це короткострокові кредити (до одного року) на порівняно невеликі суми, які підприємства можуть отримати в банку або фінансовій компанії;
- 2) **короткостроковий кредит для певної мети**, наприклад, для придбання товарів з метою подальшого перепродажу чи придбання запасних частин для ремонту виробничої лінії. Такі кредити також можна отримати в банку або фінансовій компанії;
- 3) **кредитна лінія** на поповнення обігових коштів чи на певну мету. Вона відрізняється від короткострокових кредитів тим, що кредит зазвичай надається однією сумою, а кредитна лінія дозволяє підприємству використовувати кредитні кошти поетапно (частинами – їх називають **траншами**) у межах установленого ліміту кредитування (наприклад, до 1 000 000 грн, які можуть бути отримані впродовж 9 місяців).

Кредитні лінії відкривають, як правило, банки. Вони можуть бути:

- **відновлювальними** – це означає, що позичальник може знову отримати транш, який був ним до того часу повернений (у цьому й полягає «відновлення»), але за умови, що сума його непогашеної на будь-який момент заборгованості не перевищує встановленого ліміту кредитування. Цим відновлювальні кредитні лінії підприємств подібні до кредитів за кредитними картками, які можуть отримати споживачі;
  - **невідновлювальними** – це означає, що позичальник не може запозичити знову те, що було ним повернено;
- 4) **довгострокові кредити** – їх ще називають інвестиційними кредитами. Це кредити на строк більше одного року на порівняно великі суми, які надають, зазвичай, банки під конкретний проект або для конкретних цілей розвитку підприємства (наприклад, будівництво нового цеху чи придбання іншої компанії);
  - 5) **овердрафт** – це так зване кредитування рахунку, коли банк дозволяє клієнтові здійснювати платежі з поточного рахунку за відсутності на ньому власних коштів клієнта, тобто за кошти, що надаються банком у кредит. Погашення заборгованості за овердрафтом здійснюється автоматично за рахунок коштів, які надходять на поточний рахунок клієнта.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

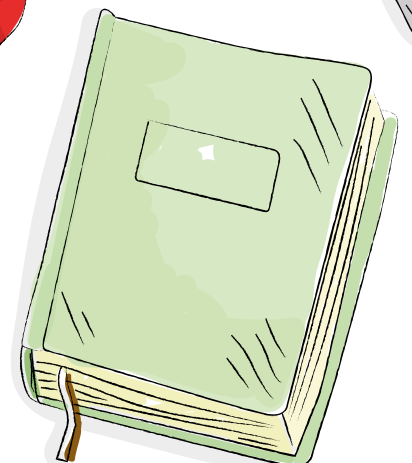
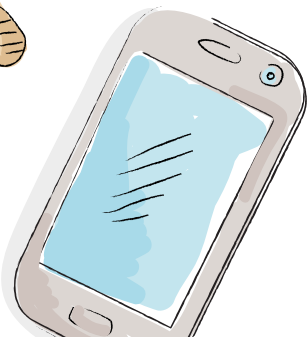
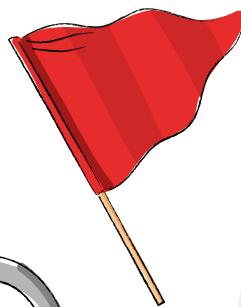
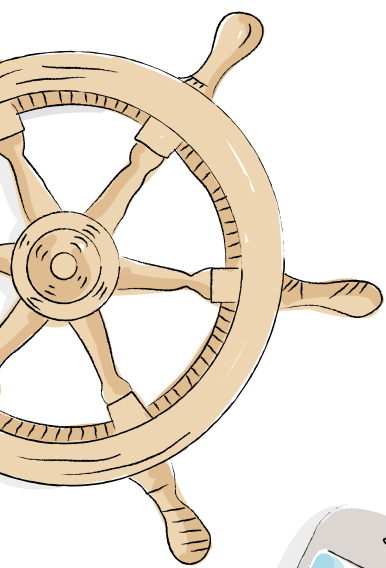
Які основні кредитні продукти доступні для підприємств в Україні?

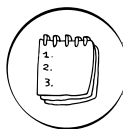
РОЗДІЛ 5

Як себе захистити

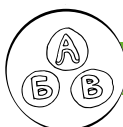

ТЕМА 22. ТИПИ РИЗИКІВ ТА УПРАВЛІННЯ НИМИ

ВИВЧИВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ:

- ✓ дізнаєтеся про сутність та види фінансових ризиків
- ✓ зможете оцінювати ймовірність і вплив ризику
- ✓ зрозумієте, як можна управляти ризиками

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ

ризик

передача ризику

схильність до ризику

§ 22.1 Поняття та види ризиків

У цьому навчальному посібнику вам уже траплялися поняття ризику або ризикованості, пригадайте матеріал із тем 3 «Фінансове планування», 14 «Вступ до заощаджень та інвестицій» та 16 «Інвестиції». Далі ми розглянемо ризики уважніше.

У найширшому розумінні, **ризик** – це можливість (імовірність) невдачі або настання події з негативними для нас наслідками. Усвідомлюємо ми це чи ні, але з ризиками ми маємо справу багато разів на день. На деякі події, що можуть призвести до негативних наслідків, наша реакція майже автоматична. Наприклад, ми з дитинства усвідомили важливість дотримання правил дорожнього руху. Якщо цього не робити, можна стати жертвою автомобільної аварії, завдати шкоди власному здоров'ю, а подекуди і втратити життя. Утім, кожен раз, переходячи дорогу, ми звертаємо увагу на безліч факторів (як-от: щільність або швидкість руху автомобілів, наявність пішохідного переходу тощо), оцінюємо ризики настання аварії й ухвалюємо відповідне рішення: наприклад, чи варто ризикнути та перебігти вночі через неосвітлене перехрестя.

У фінансовому житті заведено говорити про ризики, які з певною ймовірністю призведуть до прямих або опосередкованих фінансових втрат (**фінансові ризики**). Будь-який фінансовий ризик характеризується двома параметрами:

- імовірністю настання події: ризик завжди існує там, де є невизначеність щодо того, настане подія чи ні. Зазвичай імовірність – кількісна оцінка можливості настання події – вимірюється в процентах та перебуває в діапазоні від 0% до 100%;
- ефектом від настання, або ж абсолютним розміром втрат, які є наслідком певної події.

Ці параметри дозволяють здійснити оцінку (вимірювання) фінансового ризику. Проілюструємо, як працює вимірювання фінансового ризику на прикладі парі на підкидання монети. За умовами парі, якщо випадає орел, людина програє 200 грн, якщо решка – виграє 100 грн. Імовірність випадіння орла та решки є однаковою (50/50).

Очікувана корисність від такого парі для людини буде від'ємною та дорівнюватиме (-)50 грн:

$$100 \times \frac{50\%}{100\%} - 200 \times \frac{50\%}{100\%} = -50 \text{ грн.}$$

Інколи ризик є результатом свідомого вибору людиною певної поведінки. Це, зокрема, охоплює і вибір не робити нічого (ризик бездіяльності). Наприклад, якщо не користуватися паском безпеки в автомобілі, можна зазнати значно серйозніших травм, ніж якщо скористатися ним. Щодо фінансових ризиків, то, наприклад, якщо зберігати готівкові заощадження вдома, існує ймовірність того, що їх викрадуть або що інфляція «з'їсть» усі або частину заощаджень. Утім, доволі часто ризики виникають незалежно від нашої волі або від наших дій, як, наприклад, ризики знецінення національної валюти або банкрутства окремого банку.

Нижче ми розглянемо основні фінансові ризики, на які може наражатися людина.

1. Ризик втрати регулярних надходжень (або ризик втрати здатності заробляти). Людина регулярно потребує грошей, щоб заплатити за товари та послуги, які задовольняють її потреби. Більшість людей фінансує такі видатки за рахунок доходів від трудової діяльності (роботи за наймом, фрілансу або власного бізнесу).

Проте надходження найманого працівника або фрілансера можуть опинитися під загрозою у випадку хвороби або професійної травми. Найманий працівник також може втратити роботу через зміну ситуації всередині компанії або організації, де він працює, або ж через те, що не може на належному рівні виконувати роботу (невідповідність займаній посаді). Досягнувши певного віку, людина взагалі втратить здатність заробляти власною працею собі на життя. Фрілансери та підприємці також можуть зіткнутися із втратою регулярних надходжень від діяльності або бізнесу, наприклад, через підвищення рівня конкуренції, зниження попиту на їхні товари та послуги.

2. Ризик втрати майна. У сучасному світі людина має безліч речей: від дрібних (наприклад, гаджети або коштовності) до великих (автомобіль, будинок тощо). Але завжди існує ймовірність, що будь-яка з цих речей буде пошкоджена або повністю зіпсована, загублена або викрадена. Як результат, власник матиме певні витрати на поновлення, заміну або ремонт речі. У деяких випадках пошкодити можна не тільки власне майно, а й майно, що належить іншим особам, наприклад, випадково затопити квартиру сусідів. У такому разі людина буде змушена відшкодувати збитки, пов'язані з відновленням чужого майна.

Варто зважати, що чим коштовнішою є річ, тим більшим буде фінансовий ризик. Таким чином, на оцінку фінансового ризику впливають:

- вартість речі (абсолютна величина можливих втрат);
- імовірність настання несприятливої події (наприклад, дорожчий годинник приверне більше уваги злодія).

3. Ризики неконтрольованого або надмірного боргу. Ви вже знаєте про важливість збалансованого бюджету. У тих випадках, коли людина регулярно витрачає більше грошей, ніж може дозволити собі з урахуванням своїх доходів і заощаджень, вона може потрапити у пастку постійно зростаючих боргів. Вочевидь, це матиме свої негативні наслідки, зокрема загрожує нерозбірливому позичальнику ризиком особистого банкрутства.

Зазначимо, що, коли ви звертаєтесь за кредитом до банку або іншої фінансової установи, вони обов'язково запитають від вас документи й інформацію про ваші доходи та фінансовий стан. Кредитодавець робить це для оцінки вашої кредитоспроможності. Власне, така оцінка – це не чергова бюрократична процедура, а оцінка ризику, який позичальник становить для банку або фінансової установи (його називають кредитним ризиком).

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Кредитний ризик – це розмір очікуваних кредитором втрат, яких він може зазнати, якщо позичальник не виконає свої зобов'язання та не поверне кредит (іншими словами, зазнає дефолту). Кредитор оцінює ймовірність дефолту, базуючись на результатах аналізу фінансового стану позичальника.

Для цього використовують, зокрема:

- *інформацію про надходження та залишки коштів на банківських рахунках;*
- *коефіцієнти платоспроможності (наприклад, співвідношення витрат на погашення кредиту та сплату процентів/інших платежів до обсягу щомісячних надходжень позичальника);*
- *інформацію про матеріальне становище (наявність власного майна) та соціальний стан (наявність постійної роботи, ділова репутація);*
- *кредитну історію боржника.*

На кредитний ризик також впливатиме розмір і якість забезпечення, наданого позичальником (наприклад, вартість і ліквідність переданого в заставу автомобіля).

4. Ризики, пов'язані з інвестуванням. Будь-які інвестиції пов'язані з прийняттям ризику. Люди спрямовують кошти в інвестиції, розраховуючи, що з часом вони зростуть у ціні та принесуть прибуток. Проте не існує жодних гарантій, що певне майно (акції, цінні метали, нерухомість тощо) насправді з часом коштуватиме більше. Інвестиції можуть частково або повністю знецінитися, тобто інвестор ризикує втратити свої гроші. Водночас дохідність інвестицій зазвичай прямо залежить (тобто корелюється) з її ризиковістю. Це є своєрідним «бонусом» тим інвесторам, які погоджуються вкласти свої кошти в ризикованіші активи; цей «бонус» так і називається – премія за ризик.

Останнім часом ризики, пов'язані з інвестуванням, тісно переплітаються з новітніми фінансовими продуктами. Одним із прикладів є фінансові продукти на базі краудфандингових платформ, про які ми згадували в темі 18 «Запозичення та борг». У багатьох країнах, зокрема й в Україні, станом на 2019 рік не запроваджено чітких правил діяльності таких платформ. Немає і державних органів, які б наглядали за цим сегментом і запобігали зловживанням. Як наслідок, використовуючи послуги таких платформ, ризикують як інвестори, так і ті, хто залучив через них гроші. Наприклад, інвестор вимушений покладатися на неперевірену інформацію про позичальника та не має гарантій, що останній розрахується з боргами. Як інвестор, так і боржник жодним чином не захищені від неякісного надання послуг, зловживань або навіть відвертого шахрайства з боку адміністратора краудфандингової платформи.

Варто також пам'ятати, що інвестор може обрати декілька фінансових інструментів або вкласти гроші в різноманітні інвестиції, диверсифікувавши свої ризики. Диверсифікація не гарантує, що інвестиції не постраждають, якщо зміниться ситуація на ринку. Але вона підвищує шанси не втратити всі гроші або втратити не так багато, як без неї.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

*За якими параметрами можливо оцінити (виміряти) фінансовий ризик?
Які види фінансових ризиків вам відомі?*

§ 22.2 Схильність до ризику

Усі люди по-своєму ставляться до ризику, не тільки фінансового. У декого потреба в ризику наче закладена в ДНК, а дехто буде уникати ризику будь-якою ціною. Це називається різною **схильністю до ризику**. На неї впливають певні особисті якості та риси характеру людини (імпульсивність, прагнення до успіху, схильність до домінування) та зовнішнє середовище (культура, виховання тощо).

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Якби вам запропонували обрати одну з наступних опцій:

1. *Гарантовано отримати 250 грн.*
2. *Отримати 1 500 грн з ймовірністю 10% або не отримати нічого з ймовірністю 90%; яку з них ви б обрали?*

А якщо одну з таких опцій:

1. *Гарантовано втратити 250 грн.*
2. *Втратити 1 500 грн з ймовірністю 10% або не втратити нічого з ймовірністю 90%? Як вибір характеризує вашу схильність до ризику?*

Схильність до ризику суттєво впливає на фінансову поведінку людини. Зокрема, люди з різною схильністю до ризику можуть надавати перевагу різним фінансовим продуктам, здійснювати різні за ступенем ризику інвестиції. Наприклад:

- людина з низькою схильністю до ризику, найімовірніше, віддасть перевагу «безризиковим» заощадженням або низькоризиковим інвестиціям (зберігатиме заощадження вдома в наднадійному сейфі або на банківському депозиті в межах гарантованої суми, а якщо й купуватиме цінні папери, то тільки «гарантовані» державою облігації внутрішньої державної позики). Крім того, для неї буде прийнятнішим користування страховими продуктами, тобто здійснювати незначні регулярні видатки, якщо вони дозволять уникнути можливих великих втрат;
- людина з високою схильністю до ризику готова буде скористатися ризикованішою пропозицією, інвестуючи гроші в ризикові, але водночас і дохідніші фінансові інструменти (наприклад, купуватиме акції нових дрібних компаній з розрахунку на швидке зростання їхньої вартості).

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

РИЗИК – БЛАГОРОДНА СПРАВА. ЧИ ЦЕ ЗАВЖДИ ТАК?

Ризик майже завжди «пропонує» дві можливості: щось втратити або щось здобути. На цьому побудована ціла індустрія азартних ігор, в основу якої покладені ймовірності виграшу та програшу. Часто поза увагою залишається те, що шанси гравця втратити гроші є неспівмірно вищими, ніж виграти, тим паче «зірвати джекпот». Наприклад, у лотереї шанси отримати джекпот, вгадавши виграшну ігрову комбінацію «6 з 42», становить менше ніж 1:5 млн, а комбінацію «6 з 52» – менше ніж 1:20 млн.

Саме тому лотереї й азартний бізнес загалом (наприклад, тоталізатор або казино) є надзвичайно прибутковим заняттям для тих, хто їх організовує. Станом на початок 2019 року в Україні діяльність казино заборонена, а лотереї можуть організовувати лише ліцензовані державою компанії.

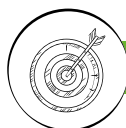

Варто пам'ятати, що, коли недбало або поверхово підходити до оцінки ризикових подій для ухвалення на їхній основі фінансових рішень, можна припуститися помилки, яка дорого коштуватиме. Із одного боку, це пов'язано з тією особливістю людського мислення, що перебільшує ймовірність настання малоїмовірних подій. Вирішуючи, чи варто йти на ризик, у людини часто спрацьовують прив'язки (або так звані «якорі») до подій, про які вона нещодавно чула або яким була свідком. Із іншого боку, популярне сьогодні захоплення «позитивним мисленням» часто концентрує увагу лише на найкращих варіантах розвитку подій. Як наслідок, людина починає ігнорувати очевидні факти, які можуть зробити такий найкращий варіант неможливим.

Погляд на свої фінансові звички та життя загалом крізь призму схильності до ризику є вкрай важливим. Чи є ви людиною, яка готова ризикувати та не хвилюватися, якщо щось піде не так (наприклад, якщо ціна акцій компанії, які ви придбали, впаде на 20% або 50%)? Чи кожну ризиковану ситуацію ви сприйматимете як гарантовану втрату грошей та будете намагатися їх уникнути, щоб не відчувати зайвого стресу?

Залежно від схильності до ризику людей можна поділити на:

- **схильних до ризику** – вони готові сплачувати (іншими словами, погоджуватися на втрати) за те, щоб нести ризик;
- **несхильних до ризику** – вони готові сплачувати, щоб уникнути ризику;
- **нейтральних до ризику** – для них немає значення, наявний чи відсутній ризик.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Яким чином схильність до ризику впливає на вибір людиною фінансових продуктів?

§ 22.3 Етапи та способи управління ризиками

Якщо фінансові ризики майже завжди загрожують втратою грошей, то чи не варто з цим щось робити? Наприклад, навчитися управляти особистими фінансовими ризиками та знизити можливість втрат.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ЯК ОЗНАКА ДОРОСЛОСТІ

Американський консультант із побудови складних бізнес-систем й автор низки книг з управління ризиками Том ДеМарко порівняв управління ризиками з досягненням певного рівня професійної зрілості.

На його думку, визначальною характеристикою дорослості є готовність протистояти неприємним сторонам життя: від побутових дрібниць до катастроф. Так, дитина може не перейматися думками про забруднення довкілля, рівень злочинності, економічну кризу в країні або зниження сімейних надходжень.

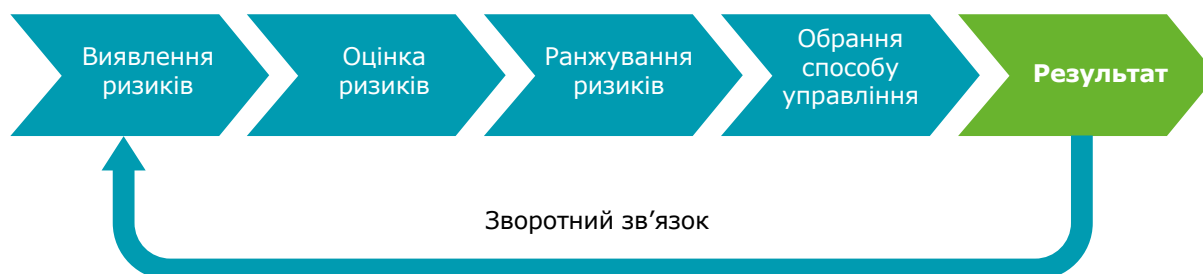
Проте батьки дитини зобов'язані зважати на вказані негаразди, аби максимально забезпечити дитину від можливих негативних наслідків, уберегти її від трагедії, що може статися через дитячу наївність або незнання. Тому бути дорослим, зокрема, означає дивитися в обличчя неприємній правді, розпізнавати в навколишньому середовищі загрози та управляти ризиками, які нас оточують.

Управління ризиками передбачає декілька ключових етапів (мал. 22.1):

- 1) **виявлення ризиків** – усвідомлення того, що якась негативна подія може статися. Це не «одноразове» завдання: ризики можуть змінюватися, замість одних можуть виникати інші. Наприклад, коли людина вирішує розмістити готівкові заощадження, що зберігалися вдома, на депозит у кредитній спілці, ризики знецінення заощаджень через інфляцію та їх викрадення злодіями трансформуються в ризик втрати заощаджень через банкрутство кредитної спілки. Тому потрібно проводити послідовну роботу з моніторингу свого середовища та відслідковувати появу нових ризиків;
- 2) **оцінка (вимірювання) ризиків** – прогноз того, які наслідки матиме негативна подія. Для цього можливі витрати зважують на ймовірність настання події;
- 3) **ранжування ризиків** – визначення, якими ризиками потрібно управляти, а якими ні; які потребують найбільшої уваги (зазвичай це ті, що мають вищі ймовірність і більший негативний ефект), а які є другорядними та менш важливими;
- 4) **обрання способу управління ризиками.**

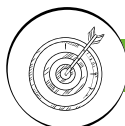
Мал. 22.1 Етапи управління ризиками

Які ж існують способи управління ризиком?

1. **Уникнення ризику.** Обираючи такий спосіб, людина намагається знизити ймовірність настання негативної події до нуля. Адже, якщо вона становить 0%, ризик ніколи не реалізується. Наприклад, якщо не робити інвестиції через краудфандингові платформи, то не буде ризику втратити кошти через банкрутство такої платформи. Інколи уникнення ризику передбачає певну усвідомлену пасивну поведінку людини. Наприклад, аби не стати жертвою фінансових шахраїв, людина має утриматися від передачі інформації про свою банківську картку та PIN-код незнайомим людям.
2. **Мінімізація (послаблення) ризику.** Якщо перший спосіб передбачає дії, спрямовані на усунення ймовірності негативної події, то в разі мінімізації (послаблення) ризику людина діє так, аби зменшити ймовірність настання негативної події або мінімізувати абсолютний негативний ефект (втрати), або й те, і те одночасно. Розгляньмо декілька випадків мінімізації (послаблення) ризику детальніше:
  - Якщо найманий працівник витрачає свій час на додаткове навчання та здобуття професійних навичок, він **знижує ймовірність** того, що він не буде задовольняти вимоги свого роботодавця, або що в разі скорочення не зможе швидко знайти іншу роботу за професією. Однак повністю усунути ймовірність звільнення або тимчасового безробіття за допомогою розбудови людського капіталу не вдасться.
  - Якщо вкладник розмістить у банку річний депозит на суму 200 000 грн, у випадку неплатоспроможності банку він **мінімізує свої втрати** таким чином, що суму депозиту йому буде відшкодовано Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, проте нараховані проценти відшкодовані не будуть.

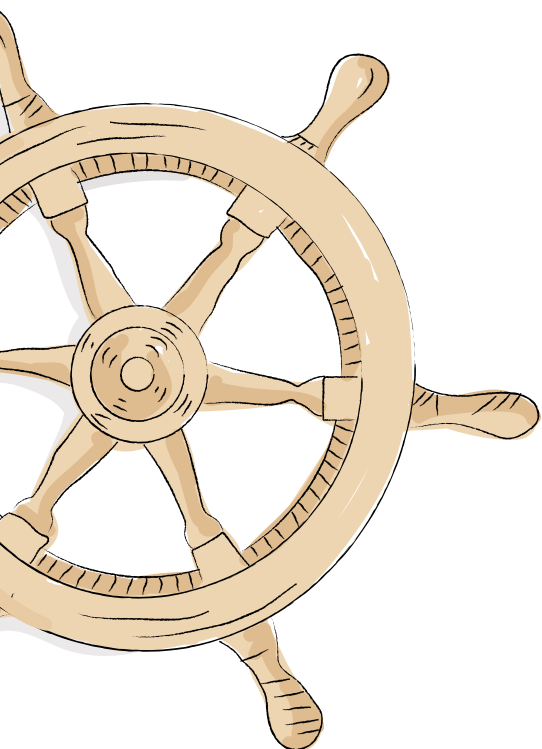

- Якщо інвестор замість купівлі акцій тільки однієї компанії формує диверсифікований портфель зі, скажімо, акцій десяти компаній і трьох державних облігацій, він одночасно **знижує ймовірність** знецінення всього портфелю та **мінімізує можливі втрати**.
3. **Передача ризику.** Може так статися, що знизити ймовірність настання негативної події або можливі втрати для людини буде занадто складно або дорого. У таких випадках можна вдатися до передачі ризику третім особам, які у випадку настання негативної події і зазнають відповідних витрат або відшкодують їх людині. Як вам відомо, для цього часто використовують окрему групу фінансових установ – страхові компанії. Страхові компанії за винагороду беруть на себе чужий ризик та, якщо настає страховий випадок (тобто ризик реалізовується), виплачують страхове відшкодування постраждалій людині.
  4. **Прийняття ризику.** Існують випадки, коли певні події стаються без нашого відома, не залежать від нашої активної чи пасивної поведінки. Тоді кажуть, що ризики перебувають поза людським контролем. До таких подій можна зарахувати, наприклад, фінансову кризу, банкрутство страхової компанії, зниження ділової активності в економіці або зміни в законодавстві. У такому разі людині залишається лише прийняти ризики та скорегувати власні фінансові рішення з урахуванням можливих негативних наслідків.

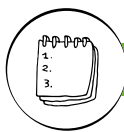
ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Які етапи та способи управління ризиками вам відомі?

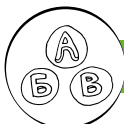

ТЕМА 23. ВИДИ СТРАХУВАННЯ

ВИВЧИВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ:

- ✓ дізнаєтеся, як працює добровільне медичне страхування та накопичувальне страхування життя
- ✓ зрозумієте, у чому різниця між автоцивілкою та КАСКО

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ

<i>добровільне медичне страхування</i>	<i>європротокол</i>
<i>накопичувальне страхування життя</i>	<i>КАСКО</i>
<i>електронний поліс</i>	

Страхування є найвживанішим інструментом передачі фінансових ризиків. Страхові компанії в усьому світі пропонують велику кількість страхових продуктів, що дозволяють захистити власника страхового полісу від різноманітних негараздів: від втрати багажу під час подорожі до повної втрати працездатності та здатності заробляти собі на життя.

Далі ми будемо говорити про найпоширеніші в Україні страхові продукти:

- страхування життя та здоров'я людини (особисте страхування);
- страхування відповідальності;
- страхування майна.

§ 23.1 Особисте страхування

Людина може застрахувати себе (або когось іншого) від настання певних особистих несприятливих подій (хвороби, тимчасової чи повної втрати працездатності тощо). Таке страхування називається **особистим**.

Вибір виду особистого страхування пов'язаний із віком людини, родом її професійних занять і позаробочою активністю. Наприклад:

- у юності більш затребуваним є страхування від нещасних випадків;
- у зрілому віці – страхування життя;
- під час відпочинку – туристичне страхування;
- на час роботи – страхування від нещасних випадків на виробництві;
- упродовж усього життя – медичне страхування.

Зокрема, популярним є **добровільне медичне страхування (ДМС)** – вид страхування, за якого страховик компенсує застрахованій особі витрати на послуги медичних установ.

Страхувальник за ДМС може застрахувати не лише себе, а й визначити в договорі інших застрахованих осіб, наприклад, когось із близьких. Також роботодавці можуть пропонувати працівникам долучитися до програм корпоративного ДМС. У такому

випадку роботодавці-страхувальники сплачують страховій компанії страхові платежі, а послугою користується застрахована особа-працівник або члени її родини.

Страхові компанії пропонують покриття витрат на оплату послуг медичних установ на випадок різноманітних хвороб, а також на придбання необхідних ліків (страхові ризики). Зазвичай договір ДМС покриває відвідування лікаря в поліклініці, екстрену медичну допомогу, хірургічне втручання тощо. Проте варто пам'ятати, що чим довшим буде перелік страхових ризиків, тим більшим буде страховий платіж.

У разі укладення договору ДМС варто звернути увагу на таке:

- якими є винятки зі страхових випадків, тобто які хвороби/страхові випадки поліс не покриває, зокрема, чи покриває він лікування хронічних хвороб;
- чи передбачена франшиза під час користування медичними послугами;
- чи відшкодує страхова компанія витрати на лікування, що не були наперед погоджені з нею або асистанською компанією.

Після укладення договору ДМС страхова компанія зазвичай видає застрахованій особі пам'ятку, у якій зазначено порядок дій на випадок хвороби. Часто страхова компанія не виплачує застрахованій особі страхове відшкодування напряму, а організовує лікування (наприклад, візит до лікаря або госпіталізацію, доставку ліків). Для цього застрахованій особі необхідно:

- зателефонувати в страхову/асистанську компанію та повідомити про симптоми хвороби;
- погодити зі страховою/асистанською компанією візит до лікаря чи направлення лікаря додому;
- узгодити з лікарем і страховою компанією перелік медичних процедур і необхідних ліків, які покриває страховий поліс.

Іншим важливим видом особистого страхування є **страхування життя**. Ця страхова послуга корисна для тих, хто бажає матеріально забезпечити себе після досягнення похилого віку або убезпечити матеріально залежних близьких людей на випадок своєї смерті.

Страхування життя, яке передбачає страхову виплату на випадок, якщо застрахована особа доживе до кінця строку договору страхування (**ризик дожиття**), або на випадок смерті застрахованої особи впродовж дії договору (**ризик смерті**), називається **накопичувальним**. Це зумовлено тим, що здійснені страхувальником страхові внески накопичуються страховою компанією та виплачуються після закінчення строку дії договору. Страхова виплата може складатися не тільки з накопичених внесків, а й з доходу, отриманого страховою компанією від інвестування коштів у різноманітні фінансові інструменти. Такий дохід може бути двох видів: гарантований (не більше ніж 4% річних, цей розмір встановлено законом) та інвестиційний (визначається щороку та залежить від результатів діяльності страхової компанії).

Зазвичай страхувальник і застрахована особа за договором накопичувального страхування життя (НСЖ) є однією людиною. Утім, можливим є оформлення батьками НСЖ для дітей, наприклад, до досягнення ними повноліття або завершення навчання в університеті.

Страхові внески можуть сплачуватися страхувальником одноразово (під час укладення договору) або ж періодично. Поширенішою є практика саме періодичної сплати внесків, адже сплачувати, наприклад, упродовж 20 років по 10 000 грн на рік буде меншим навантаженням на сімейний бюджет, ніж один раз наперед заплатити 200 000 грн. Із іншого боку, це вимагає фінансової дисципліни та ретельного фінансового планування. У разі, якщо страхувальник перестає сплачувати періодичні страхові внески, можлива одна з таких ситуацій:

- застрахованій особі виплачують так звану викупну суму, розмір якої залежить від того, скільки часу минуло від початку дії договору НСЖ (зазвичай вона становить 30–80% від сплачених внесків);

- договір редукується, тобто страховик може самостійно зменшити розмір страхової суми (виплати). Наприклад, страхувальник відповідно до договору зобов'язався впродовж 20 років щороку сплачувати 10 000 грн, але на 10-й рік він вирішив надалі не здійснювати страхові внески. Тоді страхова компанія зробить перерахунок страхової суми, виходячи з того, що фактично сплачені 90 000 грн є сумою страхових платежів за всі 20 років дії договору;
- страхувальник і страховик можуть домовитися скоротити строк договору НСЖ, перерахувати страхову суму, і страхувальник отримає виплату швидше.

Якщо ж людина здійснює сплату внесків повністю та регулярно, після закінчення строку договору НСЖ застрахована особа може отримати повну страхову суму, яку їй виплатять одноразово або регулярно платіжками впродовж певного часу. У разі смерті застрахованої особи до закінчення дії договору НСЖ страхова сума буде виплачена спадкоємцям або іншій особі, зазначеній у договорі. Водночас така страхова сума може значно перевищувати суму фактично сплачених страхових внесків.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Які види особистого страхування вам відомі?

§ 23.2 Страхування відповідальності

Часто одна особа зазнає втрат унаслідок дій інших осіб. Саме для забезпечення відшкодування постраждалим збитків, завданих діями третіх осіб, виникло страхування відповідальності. Його ми розглянемо на прикладі **страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів** (так звана автоцивілка). Це є одним із найпоширеніших в Україні видів страхування відповідальності: лише за дев'ять місяців 2018 року було оформлено майже 6 млн полісів автоцивілки. Транспортні засоби вважають джерелом підвищеної небезпеки, оскільки можуть завдати суттєвої шкоди стороннім особам. Тому автоцивілка є обов'язковою для всіх, хто керує наземними транспортними засобами.

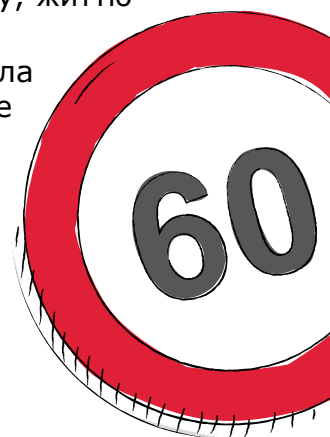

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

За дев'ять місяців 2018 року в Україні відбулося понад 116 тисяч ДТП, у яких загинуло близько 2,3 тисячі осіб і ще 22 тисячі було травмовано. За цей період рішення про виплату страхових відшкодувань було ухвалено за понад 90 тисячами полісів автоцивілки.

В автоцивілці страховим ризиком вважається завдання шкоди майну, життю та здоров'ю людей, які стали жертвою ДТП.

Страхувальником за автоцивілкою вважається особа, що уклала договір страхування (оформила страховий поліс, мал. 23.1). Найчастіше ним є власник автомобіля. Водночас у полісі обов'язково зазначають дані транспортного засобу, ДТП із яким вважатиметься страховим випадком. Тобто поліс «прив'язаний» до авто, а не до страхувальника, тому неможливо з одним полісом керувати двома різними автомобілями.

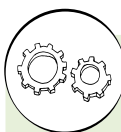
Мал. 23.1 Приклад полісу автоцивілки

Юридичні та фізичні особи, життю, здоров'ю чи майну яких заподіяна шкода внаслідок ДТП, є потерпілими, і саме вони отримують страхове відшкодування у випадку ДТП.

В Україні страхова сума, у межах якої страхова компанія має провести виплату в разі ДТП, регламентується законодавчо.

Так, за полісами, оформленим з вересня 2019 року, у разі завдання шкоди майну потерпілих страхова компанія здійснює виплату в межах 130 000 грн на одного потерпілого. Коли ж розмір шкоди за одним страховим випадком перевищує 650 000 грн (наприклад, якщо в ДТП постраждало більше шести автомобілів), відшкодування кожному потерпілому зменшується. Франшиза (частина збитків, яка не відшкодовується страховою компанією) встановлюється в договорі (полісі), але не може перевищувати 2% від страхової суми.

У разі завдання шкоди життю та здоров'ю потерпілих страхова сума становитиме 260 000 грн на одного потерпілого. Франшиза в разі відшкодування такої шкоди не застосовується.

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

Унаслідок порушення водієм автомобіля «Тревел» правил дорожнього руху сталася ДТП, у якій було пошкоджено декілька автомобілів. Водій і жоден потерпілий особисто не постраждали (шкоди життю та здоров'ю немає).

Хто з учасників отримує страхове відшкодування? Розрахуйте страхову суму, у межах якої здійснюватиметься виплата, якщо буде (а) 1, (б) 2, (в) 5 або (г) 7 потерпілих, а заподіяна шкода кожному автомобілю становитиме (1) 50 000 грн, (2) 100 000 грн або (3) 150 000 грн.

Відповідь:

Водій автомобіля «Тревел» не отримує відшкодування, оскільки ДТП сталася з його вини, а отже він не є потерпілим.

Максимальна страхова сума становить 130 000 грн на одного потерпілого або 650 000 грн на всіх потерпілих разом. Отже, у разі завдання шкоди кожному автомобілю на 150 000 грн потерпілі отримають лише 130 000 грн (у всіх випадках, крім останнього).

В останньому випадку максимальна страхова сума 650 000 грн має бути розподілена між сімома потерпілими ($650\,000\text{ грн} / 7 = 92\,857\text{ грн}$). Тож, у разі заподіяння шкоди на 50 000 грн усі потерпілі отримають повне відшкодування, а в разі заподіяння шкоди на 100 000 грн та 150 000 грн – лише 92 857 грн (табл. 23.1).

Таблиця 23.1

Результати розрахунку страхової суми, у межах якої здійснюватиметься відшкодування кожному потерпілому

Розмір заподіяної шкоди майну одного потерпілого	Страхова сума, у межах якої здійснюватиметься відшкодування кожному потерпілому, грн		
	50 000	100 000	150 000
1 потерпілий	50 000	100 000	130 000
2 потерпілих	50 000	100 000	130 000
5 потерпілих	50 000	100 000	130 000
7 потерпілих	50 000	92 857	92 857

Також зазначимо, що страхова компанія може пропонувати клієнтам автоцивілку лише за умови членства в Моторному (транспортному) страховому бюро України (МТСБУ). МТСБУ є об'єднанням страховиків, одним із завдань якого є виплата відшкодування потерпілим, якщо страхова компанія, яка продала поліс, збанкрутує до виплати страхового відшкодування. МТСБУ регулярно формує рейтинг страхових компаній-членів й оцінює їх, зокрема, за кількістю скарг потерпілих і страхувальників (дивіться інформацію на веб-сайті МТСБУ).

Варто пам'ятати, що трапляються випадки шахрайства під час оформлення полісів автоцивілки, особливо коли водії купують їх «на дорозі» або в неперевірених агентів. Дізнатися, чи покривається автоцивілкою конкретний транспортний засіб, можна за допомогою Централізованої бази даних МТСБУ.

Із 2018 року можна оформити **електронний поліс** – поліс автоцивілки в електронній формі, замовивши автоцивілку через веб-сайт страхової компанії. Після здійснення платежу онлайн водій отримає на електронну пошту копію полісу. Водночас страховий поліс формується безпосередньо в базі даних МТСБУ. Це мінімізує ризик фальсифікації полісу; його неможливо зіпсувати або втратити. Крім того, у разі припинення членства страхової компанії в МТСБУ випуск нею нових електронних полісів автоматично припиняється.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

ЩО ТАКЕ БОНУС-МАЛУС ТА ЯК ВІН ПРАЦЮЄ?

У багатьох країнах для страхування відповідальності власників транспортних засобів страхові компанії застосовують систему коригуючих коефіцієнтів, яка заохочує безаварійну їзду. Така система дозволяє застосовувати вищі страхові премії за автоцивілкою для тих страхувальників, із вини яких страхові випадки стаються частіше, та нижчі премії для тих, хто безаварійно управляє автомобілем. Така система отримала назву бонус-малус (з латини «добре-погане»).

Така система може застосовуватися і в Україні. Ефективному впровадженню системи бонус-малус мають посприяти електронні поліси автоцивілки та Централізована база даних МТСБУ.

У разі настання страхового випадку за автоцивілкою необхідно обрати один із двох варіантів порядку дій.

Перший передбачає складання європротоколу – фіксацію ДТП її учасниками без виклику поліції та страхової компанії. **Європротокол** – це спеціальний бланк

повідомлення про ДТП, який заповнюють водії-учасники ДТП на місці аварії, а потім надають страховій компанії. Він є підставою для виплати страхового відшкодування потерпілим. Європротокол може заповнюватися як у паперовому вигляді на спеціальному бланку, так і в електронній формі через веб-сайт МТСБУ за допомогою мобільного телефону тощо.

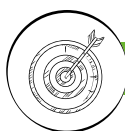
Утім, європротоколом можна скористатися не в усіх ДТП, а якщо, зокрема:

- відсутні травмовані люди;
- усі водії-учасники ДТП мають поліси автоцивілки;
- усі водії-учасники ДТП згодні з тим, хто є винуватим.

Варто пам'ятати, що на підставі європротоколу страхове відшкодування за шкоду майну потерпілих обмежується 50 000 грн.

Другий порядок дій передбачає оформлення документів за участі представників влади та, можливо, судовий розгляд перед отриманням відшкодування. У випадку ДТП водії, які є учасниками пригоди (як страхувальник, так і потерпілі), мають:

- викликати поліцію;
- повідомити страхову компанію телефоном, а також надати інформацію про себе та свій страховий поліс іншим учасникам ДТП;
- невідкладно, але не пізніше трьох робочих днів з дня ДТП, надати своїй страховій компанії письмове повідомлення про ДТП та відомості про пошкоджене майно;
- взяти участь у судовому засіданні, якщо таке відбудеться за результатами ДТП.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Який розмір страхової суми за автоцивілкою передбачено в разі завдання шкоди майну потерпілих?

У яких випадках не можна скласти європротокол?

§ 23.3 Страхування майна

Страхування майна дозволяє застрахувати свою власність від випадкових, незвичайних, але неприємних подій (страхових ризиків), наприклад:

- житло або комерційну нерухомість – від затоплення, руйнування, землетрусу, пограбування тощо;
- транспортні засоби – від пошкодження або викрадення;
- тварин та урожай – від загибелі.

Переважна більшість договорів страхування майна укладається добровільно. Людина сама вирішує, чи варто взагалі страхувати майно, на яку суму та від яких страхових ризиків. Проте трапляються випадки, коли таке страхування стає обов'язковим за законом або згідно з взятими зобов'язаннями.

Наприклад, людина, яка отримала іпотечний кредит, має укласти договір страхування нерухомого майна, придбаного за кредитні кошти. Цього вимагає закон. Така вимога пояснюється тим, що нерухомість передається (зазвичай на тривалий строк) в іпотеку банку або іншій фінансовій установі та є забезпеченням повернення кредиту. Якщо з нерухомістю щось станеться упродовж строку кредиту, то кредитор ризикує залишитися з нічим не підкріпленою «обіцянкою» повернути кредит і не матиме жодних альтернатив погашення боргу.

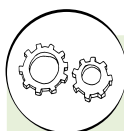
Схожа, утім не ідентична, ситуація виникає в разі купівлі автомобіля в кредит. У такому випадку кредитор вимагатиме від позичальника застрахувати автомобіль. Мотив кредитора буде той самий, що й у випадку іпотечного кредиту, – застрахувати

від ризиків майно, яке може бути продане задля погашення кредиту, якщо позичальник перестане погашати борг. Утім, укладення такого договору страхування буде обов'язковим не відповідно до вимог закону, а згідно з кредитним договором. Такий договір страхування матиме назву «договір добровільного страхування транспортного засобу».

Далі ми розглянемо, як працює такий вид страхування. **Добровільне страхування транспортного засобу**, або КАСКО (комплексне автомобільне страхування, крім відповідальності), на відміну від автоцивілки, не є обов'язковим для всіх водіїв. Власники автомобілів самостійно (або на вимогу кредитодавця) купують поліси КАСКО, щоб передати страховій компанії ризики, пов'язані з володінням та користуванням транспортним засобом, та компенсувати можливі втрати внаслідок:

- пошкодження автомобіля в ДТП (це є корисним, коли не можна розраховувати на автоцивілку, наприклад, якщо страхувальник є винним у ДТП або вартість ремонту перевищує страхову суму за автоцивілкою);
- крадіжки, інших протиправних дій третіх осіб;
- пошкодження внаслідок природних явищ (граду, повені, землетрусу);
- потрапляння каміння, падіння дерев на автомобіль тощо.

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

З вини водія автомобіля «Тревел» сталася ДТП, у якій було пошкоджено його та ще один автомобіль. У водія автомобіля «Тревел» є два поліси: автоцивілки та КАСКО. Хто отримує страхове відшкодування та за яким полісом?

Відповідь:

Страхове відшкодування за полісом КАСКО отримає водій автомобіля «Тревел».

Страхове відшкодування за полісом автоцивілки отримає власник іншого пошкодженого автомобіля.

Як правило, страхова сума дорівнює вартості автомобіля. Як ви вже знаєте, страхова сума впливає на розмір страхової премії за полісом КАСКО, яка буде значно більшою, ніж премія за автоцивілкою. Окрім цього, на розмір страхової премії впливатимуть і встановлена в полісі франшиза, і види страхових ризиків. Відтак, страхова премія може становити 2–7% від вартості автомобіля.

У разі оформлення полісу КАСКО також корисно звернути увагу на умови виплати страхового відшкодування та вимоги, які висуває страхова компанія до порядку користування автомобілем. Наприклад:

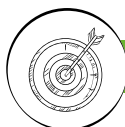
- як виплачується страхове відшкодування, якщо страховий випадок стався повторно впродовж строку дії полісу;
- чи встановлені вимоги щодо місця стоянки автомобіля. Найчастіше в умовах страхування закріплений обов'язок страхувальника забезпечити зберігання автомобіля в нічний час (зазвичай із 00:00 до 07:00) на стоянці з охороною. Якщо ж автомобіль уночі було викрадено не з платної стоянки, то страхова компанія має право відмовити у виплаті страхового відшкодування.

Як і в будь-якому виді добровільного страхування, правила страхування КАСКО завжди детально визначають порядок дій для отримання страхового відшкодування. Нехтувати цим порядком не варто, адже в разі його недотримання страхова компанія

може відмовити у відшкодуванні. Зазвичай поліс КАСКО покриває значний спектр страхових ризиків, і порядок дій може мати свої особливості для кожного з випадків. Якщо узагальнити, то після настання страхової події страхувальнику буде потрібно:

- зателефонувати в страхову компанію;
- викликати поліцію чи рятувальників (за необхідності);
- звернутися в страхову компанію із заявою та відповідними документами для отримання страхового відшкодування;
- провести технічний огляд автомобіля (спільно з представниками страхової компанії);
- отримати страхове відшкодування.

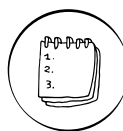

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Що таке КАСКО та чи є воно обов'язковим для всіх водіїв транспортних засобів?

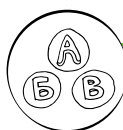

ТЕМА 24. ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ТА ШАХРАЙСТВО. ФІНАНСОВІ ПІРАМІДИ

ВИВЧИВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ:

- ✓ зрозумієте, що таке шахрайство з грошима й іншими активами, зокрема чому небезпечні фінансові піраміди
- ✓ знатимете, як захистити себе від шахраїв, і навчитесь уникати різних шахрайських схем

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ

фінансове шахрайство

крадіжка персональних даних

скімінг

фармінг

фішинг

вішинг

фінансові піраміди

У попередніх розділах ви вже навчилися планувати своє майбутнє, складати сімейний бюджет, а також ознайомилися з можливими варіантами заощаджень, інвестицій та запозичень. Ці знання є необхідними кожній людині для досягнення її життєвих цілей і фінансового добробуту. Проте іноді виникають ситуації, коли фінансовий добробут може бути порушений через шахрайські дії інших осіб, а тому далі йтиметься про фінансову безпеку.

Фінансової безпеки можна досягти, дотримуючись певних правил й умов. Тоді людина матиме впевненість у захищеності своїх грошей та інших активів (наприклад, цінних паперів). Кожна людина особисто відповідальна за свій фінансовий захист, починаючи з доволі простих операцій, таких як зняття готівки в банкоматах чи оплата послуг в Інтернеті, закінчуючи складнішими та ризикованішими (зокрема інвестиції на ринках капіталу).

§ 24.1 Що таке фінансове шахрайство

Там, де є гроші, там можуть бути й різні шахрайські схеми й афери. Багато з них добре відомі, і є певні ознаки, за якими їх можна ідентифікувати. Їх треба вміти розпізнати, щоб не стати жертвою шахраїв.

Фінансові шахраї навмисно обманюють жертву з метою незаконного заволодіння її грошима чи іншими активами. Інтернет та нові технології, з одного боку, забезпечують нові можливості для розвитку фінансових послуг, зокрема кращого та швидшого надання таких послуг. Із іншого боку, ці технології забезпечують шахраям широкі можливості для скоєння злочинів у великих масштабах.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

В Україні за шахрайство передбачена адміністративна відповідальність (у випадку його здійснення у дрібному розмірі) та кримінальна відповідальність (за вчинення шахрайства у великому розмірі). Покарання може варіюватися від штрафу в розмірі 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (510 грн станом на 1 січня 2019 року) й аж до 12 років позбавлення волі з конфіскацією майна.

Винахідливість сучасних злочинців не знає меж, і сьогодні все частіше виникають нові способи позбавити людину її грошей чи інших активів. Найпоширеніший спосіб фінансового шахрайства – це крадіжка персональних даних.

Крадіжка персональних даних – це незаконні дії шахраїв для отримання інформації та даних про людину, які дають змогу вкрати її гроші.

Персональними даними, які цікавлять шахраїв, є відомості (сукупність відомостей) про людину. Насамперед ідеться про ті дані, які дають змогу злочинцю незаконно розпоряджатися грошима на чужому банківському рахунку: повне ім'я, дата народження, код платника податків (ідентифікаційний код), дані платіжних карток (зокрема, їх номери, терміни їх дії, коди CVV2/CVC2) тощо. Крім цього, шахраї можуть намагатися незаконно з'ясувати й інші дані, наприклад, дівоче прізвище (прізвище особи до зміни після одруження), адресу, номер телефону, адресу електронної пошти, паролі до інтернет-банкінгу тощо.

Саме крадіжка персональних даних держателів платіжних карток є найпоширенішою практикою шахраїв.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

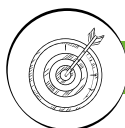
Згідно з дослідженнями 17% опитаних мали справу (на власному досвіді або досвіді близьких людей) з шахрайством із платіжними картками.

Умовно всі шахрайські схеми крадіжки персональних даних можна поділити на такі групи (мал. 24.1).

Фізичні методи крадіжки персональних даних	Крадіжки персональних даних в онлайн	Соціальні методи крадіжки персональних даних
<ul style="list-style-type: none"> • Крадіжка картки • Скімінг • Шимінг 	<ul style="list-style-type: none"> • Фармінг • Хакерство 	<ul style="list-style-type: none"> • Фішинг • Вішинг • Sms-фішинг

Мал. 24.1 Шахрайські схеми крадіжки персональних даних

Далі ви детальніше дізнаєтеся про кожну з таких шахрайських схем та ознаки, за якими їх можна ідентифікувати.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Що таке фінансове шахрайство? Що таке крадіжка персональних даних?

§ 24.2 Фізична крадіжка персональних даних

Під час цього виду шахрайства злочинці викрадають платіжну картку людини або використовують загублену нею картку у своїх особистих цілях. Незаконно отримавши платіжну картку жертви, шахраї знімають кошти в банкоматі або намагаються розрахуватися картою в торговельних мережах або Інтернеті.

Із попередніх розділів ви вже дізналися про послуги sms-інформування та інтернет-банкінгу. Ці послуги, які сьогодні пропонують майже всі банки, роблять використання платіжної картки не тільки зручним, а й безпечнішим. Тому перше, що потрібно зробити для своєї фінансової безпеки, це одразу після оформлення картки підключитися до послуг:

- sms-інформування та постійно переглядати sms-повідомлення від свого банку;
- інтернет-банкінгу та контролювати в ньому свої рахунки та операції.

Якщо ви отримали sms-повідомлення чи виявили в інтернет-банкінгу інформацію про операцію, яку було проведено без вашого дозволу, або спробу проведення такої операції, варто негайно повідомити свій банк за телефоном гарячої лінії та попросити заблокувати картку. До речі, йдеться не тільки про операцію списання коштів, а й про операцію зарахування, про яку вам нічого не відомо.

Що робити у випадку крадіжки чи втрати платіжної картки?

Якщо ви виявили, що загубили картку чи її було викрадено, негайно повідомте про це банк, який випустив картку. Попросіть негайно заблокувати картку, щоб ніхто не зміг скористатися нею. Блокування картки фактично робить неможливим усі подальші операції з нею. У разі запізненого блокування банк не відповідальний за операції, здійснені за допомогою вашої картки. Завжди тримайте список номерів ваших карток разом із номерами телефонів банків, які їх випустили, у надійному місці. Крім того, запам'ятайте такі номери телефонів та запишіть їх у свій мобільний телефон. Ви також можете знайти номер гарячої лінії банку на його веб-сторінці.

Якщо ви забули картку в банкоматі, через деякий час вона автоматично вилучається банкоматом. Але є ризик, що хтось інший може до того моменту забрати її з банкомату. Тому, щойно ви виявили, що забули картку в банкоматі, вам потрібно негайно повідомити свій банк за телефоном гарячої лінії та попросити заблокувати її.

Іноді трапляються ситуації, коли ви швидко заблокували свою викрадену/втрачену картку, але все одно відбулася неавторизована операція (операція, яку ви не здійснювали, але кошти з вашого рахунку були списані). У такому разі вам потрібно звернутися до свого банку з заявою про опротестування платежу. Після відповідного розслідування в банку, якщо правда на вашому боці, списану з вашого рахунку суму повернуть.

До речі, якщо ви загубили/забули PIN-код, пам'ятайте, що він не відновлюється, тому що його знає тільки держатель платіжної картки, і вам доведеться звернутися до свого банку за випуском нової картки з новим PIN-кодом.

Зчитування даних із картки

Останнім часом з'являються нові технології та пристрої, які дозволяють шахраям ще легше викрадати дані та гроші з платіжних карток жертв. Шахраї не витягають гаманці з картками, а за допомогою спеціальних пристроїв (сканерів) зчитують платіжну картку жертви, отримуючи доступ до грошових коштів. Одним із таких видів шахрайства є скімінг.

Скімінг платіжної картки – крадіжка даних із платіжної картки за допомогою пристроїв, установлених ззовні банкоматів для зчитування інформації з платіжної картки (мал. 24.2).

Без скімера

Зі скімером

За класичного скімінгу за допомогою спеціальних пристроїв – накладок на картридер банкомату (пристрій для прийому карт) – злочинці копіюють дані магнітної смуги (ім'я, номер, термін дії, коди CVV2/CVC2). Цих даних достатньо для розрахунку за допомогою картки в Інтернеті або для подальшої підробки картки та зняття готівки.

Але накладки на банкомати – скімери – вже вважаються пристроями «минулого покоління». У світі поширюються нові пристрої – **шимери**, які роблять власників платіжних карток майже безпорадними перед зловмисниками. Шимери, на відміну від скімерів, непомітні: тонка гнучка плата вставляється через щілину картридера банкомату й зчитує дані введених карток. Даних магнітної смуги та PIN-коду достатньо для виготовлення дублікату картки (так званого «білого пластику») та заволодіння коштами власника рахунку, до якого була випущена картка.

Мал. 24.2 Фото банкомату без скімера та зі скімером

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Щоб уявити, яка майстерність потрібна для виготовлення шахрайського пристрою, можна навести наступне порівняння: товщина платіжної картки – близько 0,76 мм, крупинки солі – 0,5 мм, волосини – приблизно 0,18 мм, а плата для шимінгу майже вдвічі тонша за волосину.

Окрім небезпечних пристроїв на справжніх банкоматах, становити загрозу можуть **фальшиві банкомати**.

Фальшивий банкомат зовні нічим не відрізняється від звичайного. У разі спроби зняти готівку в такому банкоматі видається повідомлення про технічні несправності або про відсутність коштів. Під час використання такого банкомату копіюються дані картки та введений PIN-код, після цього шахраї виготовляють фактичну копію вашої картки – «білий пластик». Дублікат вашої картки використовують для зняття готівки вже у справжніх банкоматах або ж використовують номер картки та CVV2/CVC2 для розрахунку в Інтернеті.

Можливими ознаками фальшивого банкомату може бути його незакріпленість, легкість і відсутність отворів для інкасації (завантаження банкомата касетами з банкнотами).

Якщо у вас виникли підозри щодо справжності банкомату, варто звернутися на гарячу лінію банку та пересвідчитися, що банк справді має банкомат за такою адресою. Якщо ви не зовсім упевнені в безпечності банкомату, краще не поспішати й обрати інший банкомат.

Правила зняття коштів у банкоматах

1. Намагайтеся знімати гроші в перевірених місцях і знайомих вам банкоматах.
2. За можливості використовуйте банкомати, розташовані в приміщеннях банків – в освітлених місцях та з камерами спостереження.
3. Намагайтеся запам'ятати, який вигляд має банкомат (клавіатура, картридер), у якому ви найчастіше знімаєте гроші, та перед тим, як користуватися ним,

уважно огляньте його на предмет наявності якихось підозрілих деталей чи пристроїв.

4. Найдешевші накладки на картридер можна помітити неозброєним оком. Завжди будьте уважні. Якщо банкомат здається вам підозрілим, ви можете зняти гроші з вашої платіжної картки в касі відділення банку (певна річ, у робочі години відділення банку).
5. Під час введення PIN-коду в банкоматі прикривайте клавіатуру рукою. До речі, таке саме правило застосовне й до введення PIN-коду на POS-терміналі.
6. Якщо ви отримали sms-повідомлення про списання коштів з рахунка, але банкомат не видав вам грошей, негайно зверніться на гарячу лінію банку, який випустив вашу картку, та банку, у банкоматі якого ви знімали кошти (якщо це два різні банки). На гарячій лінії вас мають проінструктувати, що робити далі в такій ситуації.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Як ви вважаєте, чому сьогодні багато людей досі стають жертвами фізичних крадіжок персональних даних?

Наведемо ще таку низку загальних рекомендацій щодо використання платіжних карток, які допоможуть вам не стати жертвою шахрайських схем і зберегти свої гроші:

- ніколи та нікому, навіть своїм близьким родичам, не повідомляйте PIN-код, логіни та паролі до інтернет-банкінгу тощо;
- заборонено зберігати картку та PIN-код в одному місці, наприклад, у гаманці. Не зберігайте PIN-код на цифрових носіях, не записуйте на платіжній картці або інших місцях, де існує можливість стороннього доступу. Якщо ви записали PIN-код у мобільному телефоні, переконайтеся, що ваш телефон має пароль. Ніхто, навіть працівники банку чи правоохоронних органів, не мають права просити ваш PIN-код;
- періодично змінюйте PIN-код, зокрема обов'язково змініть PIN-код після отримання картки від банку (така операція передбачена в банкоматі);
- зазвичай банки встановлюють загальний для всіх клієнтів ліміт для зняття коштів у банкоматах, для розрахунків картою в магазинах, Інтернеті чи за кордоном. Проте доцільно встановити свої власні ліміти на проведення операцій, які можна зручно та швидко змінювати (через інтернет-банкінг або зателефонувавши на гарячу лінію банку) залежно від ваших потреб. Зокрема, доцільно встановити мінімальний або навіть нульовий ліміт для розрахунків картою в Інтернеті та змінювати цей ліміт тільки на час проведення конкретних покупок;
- намагайтеся не випускати з поля зору вашу картку під час здійснення платежів. Наприклад, не дозволяйте працівникам торговельної мережі або різних закладів забирати вашу платіжну картку та здійснювати розрахунки без вашої присутності;
- під час розрахунку платіжною картою в торговельній мережі завжди перевіряйте вартість покупки, зазначену в чеку, перш ніж платити за товар картою.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Що робити у випадку крадіжки картки?

Як обрати безпечний банкомат?

§ 24.3 Шахрайство в онлайн

Із проникненням технологій у різні сфери життя все більших обертів набирають види шахрайства, що відбуваються онлайн. Дуже часто користувачів заманюють обманним шляхом на веб-сайти, які розроблені виключно для того, щоб отримати доступ до персональних даних людини та заволодіти її грошима. Зловмисники постійно вигадують нові та складні механізми. Фармінг є одним із таких.

Фармінг – шахрайська схема таємного перенаправлення користувача з надійної IP-адреси (унікальної адреси в комп'ютерній мережі) на хибну.

Як це працює? Шахраї несанкціоновано запускають на комп'ютерах користувачів спеціальні шкідливі програми. Після запуску однієї з таких програм на своєму комп'ютері ви опиняєтеся на веб-сайтах-клонах, які є копією офіційних веб-сайтів. Ви намагаєтеся здійснити покупку, але товари, замовлені на таких веб-сайтах, ви не отримуєте. Метою створення веб-сайтів-клонів є лише отримання ваших персональних даних, зокрема інформації про вашу платіжну картку, та подальша крадіжка грошей. Зазвичай на таких веб-сайтах у користувача запитують номер платіжної картки, термін її дії, коди CVV2/CVC2 й інше.

Захистити себе ви зможете, користуючись виключно перевіреними веб-сайтами (безпечні веб-сайти мають у назві <https://> та спеціальні засоби захисту даних). Також ви можете використовувати окрему платіжну картку для розрахунків в Інтернеті з мінімальною сумою грошей на ній, потрібною для покупок.

Іншим методом крадіжки персональних даних є **хакерство**. Це вид шахрайства, коли зловмисники також намагаються отримати несанкціонований доступ до комп'ютерних систем, зазвичай з метою отримання персональних даних власника грошей. Для цього шахраї використовують різні шкідливі програми, віруси, шифрувальники тощо.

Зокрема, таке шкідливе програмне забезпечення спрямоване на отримання незаконного доступу до комп'ютера, планшета або мобільного телефону. Шкідливі програми допомагають зловмисникам не тільки перешкоджати роботі комп'ютера, а й викрадати реквізити рахунків та PIN-коди, логіни та паролі, необхідні для доступу до рахунка людини.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

У 2017 році відбулася найбільша в історії США крадіжка персональних даних – хакери вкрали персональні та фінансові дані 44% населення США. Одне з трьох американських бюро кредитних історій Equifax у 2017 році оголосило про витік даних 143 мільйонів американських споживачів (населення США становить приблизно 320 мільйонів осіб). Зловмисники отримали їхні повні імена, номери соціального страхування, дати народження, домашні адреси, а в деяких випадках – номери водійських прав. Окрім загальних даних, хакерам також вдалося отримати номери кредитних карт 209 тисяч споживачів і документи з персональною інформацією 182 тисяч людей.

Фінансові установи роблять усе можливе, аби уникати крадіжок персональних даних своїх клієнтів. На жаль, повного захисту від усіх шкідливих програм, фармінгу або хакерства не існує. Проте щоб знизити ризики крадіжки персональних даних і втрат коштів, необхідно дотримуватися таких загальних правил фінансової безпеки:

- використовувати сучасні та виключно ліцензійні операційні системи, що мають достатній рівень захисту від шкідливих програм;
- використовувати виключно ліцензійне програмне забезпечення та постійно оновлювати його;

- не завантажувати на свій комп'ютер невідомі сторонні програми й додатки;
- використовувати й регулярно оновлювати ліцензійне антивірусне програмне забезпечення.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Що таке фармінг? Як можна захиститися від нього?

§ 24.4 Крадіжки персональних даних за допомогою соціальної інженерії

В окрему категорію можна зарахувати види шахрайства, що належать до **соціальної інженерії** – науки, що вивчає людську поведінку та чинники, які на неї впливають.

Це передача персональних даних, зокрема реквізитів картки, третім особам в Інтернеті та/або по телефону. Від фармінгу або хакерства такі схеми відрізняються тим, що їх успіх повністю залежить від людини: повірить вона зловмиснику чи ні.

Одним із видів виманювання у довірливих або неуважних користувачів Інтернету їх персональних даних є фішинг. **Фішинг** – вид шахрайства в Інтернеті, яким користуються злочинці, щоб обманним шляхом примусити людину розкрити свої персональні дані та надалі використовувати їх для отримання грошей з її рахунків.

Як працюють шахраї? Стати жертвою фішингу можна, отримавши на свою електронну адресу лист або файл від незнайомого адресата. Наприклад, ви можете отримати електронний лист від – начебто – банку, у якому йдеться про проблеми технічного характеру банку та прохання підтвердити правильність ваших банківських реквізитів на веб-сайті банку за вказаним та, певна річ, хибним посиланням у листі. Або вам може прийти повідомлення про те, що через брак коштів ваш банківський рахунок було заблоковано й що для детальнішої інформації вам потрібно перейти на веб-сайт банку за хибним посиланням або відкрити вкладення в електронному листі.

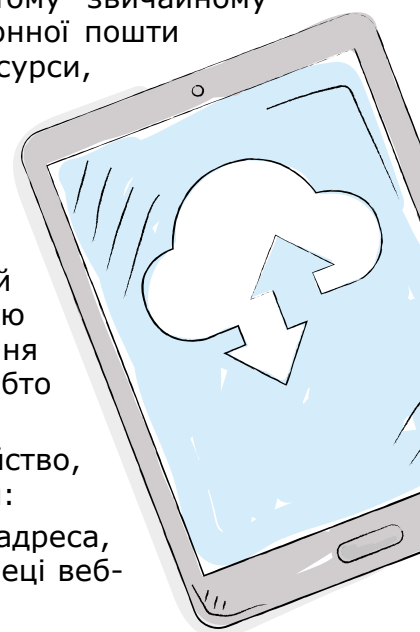
Щойно користувач переходить за посиланням із листа, він потрапляє на підроблений веб-сайт, створений зловмисниками. Там жертва вводить запитовані дані: номери рахунків, логіни та паролі, PIN-коди й іншу інформацію, тим самим передаючи її до рук зловмисників.

На жаль, фішингові атаки стають дедалі складнішими, тому звичайному користувачу нелегко відрізнити шахрайські повідомлення електронної пошти або веб-сайти від безпечних. Доволі часто шахраї клонують веб-ресурси, коли назва такого веб-сайту є дуже схожою на назву оригінального веб-сайту, але відрізняється декількома буквами, цифрами, крапками, підкресленнями тощо.

Більше того, багато шахрайських повідомлень електронної пошти та веб-сайтів містять логотипи реальних відомих компаній і тому мають вигляд справжніх. Але більшість серйозних компаній не надсилають запитів на надання персональних даних електронною поштою. Також варто звертати увагу на те, що повідомлення електронною поштою від шахраїв зазвичай неперсоналізовані, тобто вони ніколи не звертаються до людини особисто.

Цілком імовірно, що відбувається спроба здійснити шахрайство, якщо ви отримали повідомлення електронною поштою з проханням:

- надати ваші персональні дані, якщо вам не відома поштова адреса, із якої надійшло таке повідомлення або ви не впевнені в безпеці веб-сайту, на який ви перейшли за посиланням у листі;

- підтвердити дані вашої платіжної картки, погрожуючи заблокувати її в разі, якщо це не буде зроблено;
- здійснити грошовий переказ або внесок невідомій особі або організації.

Рекомендація в цьому випадку проста – ніколи не відповідайте на такі підозрілі листи і, тим більше, не відправляйте реквізитів своєї картки чи інші персональні дані. Не переходьте за посиланнями в цих листах; якщо ви випадково перейшли – ніколи не вводьте на таких веб-сайтах свої персональні дані та якомога швидше перевірте свій комп'ютер на віруси.

Якщо ви сумніваєтесь у справжності будь-якої комунікації, зателефонуйте на гарячу лінію свого банку та переконайтесь у справжності отриманого вами листа, тобто в тому, що банк і справді надіслав вам його. Зверніть також увагу, що телефонувати до банку потрібно за номером гарячої лінії банку, вказаним на вашій платіжній картці або на офіційному веб-сайті банку, а не користуватися номером з підробленого веб-сайту або з отриманого вами листа. Це можуть бути телефони шахраїв.

На перший погляд може здатися, що фішинг і фармінг – це одне й те саме. Але їх відмінність полягає в тому, що жертва фішингу сама переходить за хибним посиланням, яке вона отримала в масовій розсилці зловмисників, та вводить свої персональні дані на підробленому веб-сайті, а жертву фармінгу автоматично перенаправляють на веб-сайт зловмисника при спробі перейти за посиланням на офіційний веб-сайт банку. Таким чином, фармінг є небезпечнішим видом шахрайства.

Водночас сьогодні фішинг виходить за межі Інтернет-шахрайства, а підроблені веб-сайти стали лише одним із безлічі його напрямків. Наприклад, користувач може отримати лист, який нібито відправлений із банку, із повідомленням про необхідність зателефонувати за вказаним номером для вирішення проблем із його банківськими рахунками. Ця техніка називається вішинг.

Вішинг (голосовий фішинг) – телефонне шахрайство, пов'язане з виманюванням реквізитів платіжних карток або іншої інформації для незаконного заволодіння коштами жертви, зокрема примушування до переказу коштів на картку злодіїв.

Схема надзвичайно проста: шахраї телефонують із незнайомого номеру нібито як співробітники або автовідповідач банку та під різними приводами намагаються:

- дізнатися дані платіжної картки (номер, термін дії, PIN-код тощо) й одноразові паролі для операцій із банківських sms-повідомлень;
- змусити вас зняти ліміти на операції за платіжною картою (наприклад, ліміт для розрахунків в Інтернеті);
- змусити вас відключити перевірку коду безпеки картки CVV2/CVC2;
- умовити вас перерахувати кошти на картку шахраїв;
- повідомити, що у вас начебто є борг перед банком, наприклад, за користування платіжною картою, і що його потрібно негайно погасити, перерахувавши гроші на певний рахунок.

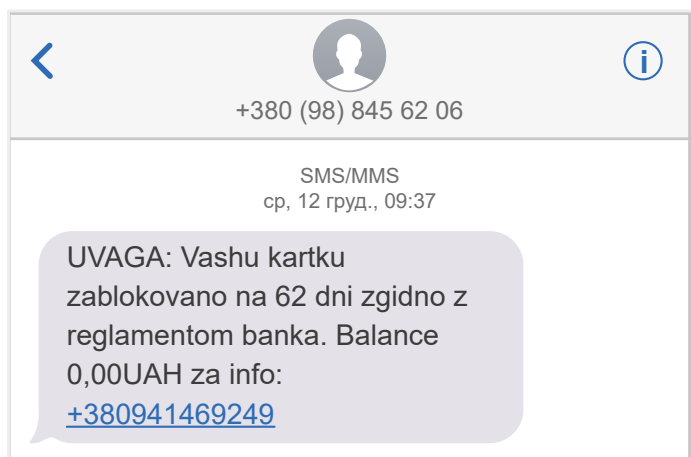
Ніколи не передавайте жодних персональних даних телефоном, якщо сумніваєтеся в людині, із якою говорите.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

У середньому одна телефонна розмова з шахраєм «коштує» необачному й довірливому українцю 5 000 грн.

Мал. 24.3 Приклад шахрайського sms-повідомлення

Набирає обертів ще один вид телефонного шахрайства – **sms-фішинг**, також відомий як смішинг (мал. 24.3).

Шахраї розсилають sms-повідомлення, що містять посилання на фішингові веб-сайти. Знову ж таки, коли людина переходить за посиланням і вводить там свої персональні дані, вона автоматично передає їх зловмисникам. Вам також може прийти sms-повідомлення з незнайомого номеру про те, що вашу картку заблоковано й що вам потрібно зателефонувати шахраям за певним номером для отримання більшої інформації чи вирішення проблеми.

Новітнім способом обману в Інтернеті є так звані «**чарівні гаманці**». Через спам, повідомлення на форумі, коментарі в блозі, соціальну мережу людина дізнається про існування так званих «чарівних гаманців». Їй обіцяють, що після того, як вона перерахує певну суму грошей, вона натомість отримає суму в декілька разів більшу. Якщо людина перераховує гроші шахраям, можливі два варіанти розвитку подій: або вона нічого не отримує, або замість перерахованої суми коштів приходить «приманка», нібито збільшена сума. У другому випадку шахраї розраховують на те, що на радощах людина зважиться повторити експеримент і перерахує ще більшу суму грошей, які вже точно не повернуться. Повернути втрачені гроші майже неможливо, тому потрібно бути дуже уважними з такими ризикованими пропозиціями.

Щоб уникнути цього, варто дотримуватися таких правил:

- будьте обачними, якщо несподівано з вами контактує компанія чи людина, про яку ви ніколи не чули;
- ніколи не надавайте свої персональні дані в соціальних мережах, через різні месенджери в Інтернеті;
- використовуйте захист електронної поштової скриньки (варто вимкнути попередній перегляд листів);
- не відкривайте й не завантажуйте невідомі вкладення в електронних листах від незнайомих і підозрілих адресатів;
- ніколи не вводьте PIN-код на веб-ресурсах, навіть якщо виникає відповідний запит (введення PIN-коду передбачено тільки під час зняття готівки в банкоматах і касах та під час розрахунків картою в торговельній мережі);
- не вказуйте коди CVV2/CVC2, крім тих випадків, коли ви самі є ініціатором відповідного платежу й довіряєте веб-сайту. Перевірте, чи налаштована для розрахунків у Інтернеті технологія 3D-Secure за вашою картою, щоб отримувати коди підтвердження у sms-повідомленнях на ваш телефон.

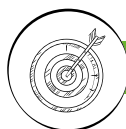
ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Як свідчить опитування gemiusAdHoc, проведене компанією Gemius, 77% українських інтернет-користувачів віком від 14 до 69 років, які мають платіжну картку, знають, що нікому не можна повідомляти реквізити картки та секретні коди з sms-повідомлень від банку. Попри це 76% українців у розмові з телефонним злодієм розголошують цю інформацію.

Якщо ви зрештою піддалися на шахрайські провокації та встигли повідомити злочинцям свої персональні дані, потрібно:

- негайно заблокувати картку, наприклад звернувшись на гарячу лінію банку, який випустив картку;
- написати відповідну заяву до банку;
- звернутися до поліції, зокрема до підрозділу кіберполіції (це можна зробити на веб-сайті кіберполіції).

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

*Які є схеми крадіжок персональних даних за допомогою соціальної інженерії?
Як не стати жертвою цих шахрайських схем?*

§ 24.5 Інші різновиди шахрайства: махінації з обміном валют, розіграшами, лотереями та кредитами на чуже ім'я

1. Махінації з обміном валют

Усім відомо, що обмінювати валюту просто на вулиці небезпечно. Тим не менше, з різних причин люди все ж звертаються до «міняйл», наприклад, людина знаходиться в незнайомому місті й не знає, де найближча фінансова установа, або «міняйли» пропонують вигідніший курс. Не завжди подібні операції – шахрайство. Але випадків, коли жертві підсовують фальшиві купюри або дають не всі гроші, більше ніж достатньо.

Як людині зрозуміти, що її намагаються обманути? У більшості випадків їй пропонують поміняти валюту дуже терміново й водночас заохочують надзвичайно вигідним курсом. Але не варто піддаватися на такі маніпуляції та обмінювати валюту «з рук».

Щоб обміняти готівкову валюту безпечно, потрібно:

- звернутися до каси банку або законного обмінного пункту (перевірити, чи обраний вами пункт обміну валют є законним, тобто має ліцензію на здійснення цієї діяльності, можна на веб-сайті Національного банку України – в Реєстрі приміщень, у яких здійснюється діяльність із обміну валют);
- отримати чек та перевірити, чи отримана вами сума є правильною;
- перерахувати гроші, не відходячи від віконця каси чи обмінного пункту.

2. Махінації з розіграшами та лотереями

Продовжуючи тему шахрайства в Інтернеті, варто згадати про листи, зміст яких зводиться до однієї фрази: «Вітаємо, ви виграли!» (мал. 24.4).

На електронну пошту приходять повідомлення про виграш у рамках рекламної акції: товар високої якості за дивовижно низькою ціною. Лист, найімовірніше, підписаний великою компанією, тому все виглядає досить правдоподібно. За номером, зазначеним у листі, людина телефонує представнику компанії, який пропонує клієнту оплатити товар і пересилку, щоб отримати

Мал. 24.4 Приклад шахрайського листа

приз. У результаті людина нічого не отримує.

У подібних ситуаціях людину повинні застерегти такі речі:

- якщо вона не брала участі в розіграшах або лотереях, то не могла стати переможцем;
- із переможцями акцій, які виграли цінні призи, їхні організатори обов'язково зустрічаються особисто, і такі заходи висвітлюються в медіа з метою реклами;
- у разі отримання призу переможець акції зазвичай не повинен платити її організаторам жодних зборів чи податків.

3. Кредити на чуже ім'я

Із поживаленням кредитування зростають і ризики потрапляння до кредитних шахраїв. У розділі 4 «Запозичення та кредит» ви дізналися, що, користуючись кредитами, важливо періодично перевіряти свою кредитну історію, тому що це дає можливість пересвідчитися, що в ній немає помилок. Інколи при перевірці кредитної історії людина може дізнатися про наявність кредитів, які вона не брала. Це може статися, якщо шахраї скористалися її персональними даними для отримання кредиту на чуже ім'я. Також часто людина може дізнатися про кредит, який вона нібито отримала, після дзвінка консультанта фінансової установи чи колектора, який повідомляє про прострочення платежів за кредитом.

У багатьох випадках такі ситуації виникають після крадіжки або втрати документів людини, насамперед її паспорта. Шахраї можуть замінити фото в паспорті на своє або знайти схожу людину, щоб привести її до відділення фінансової установи для отримання кредиту. Ще один можливий варіант – коли в цьому винен співробітник фінансової установи, клієнтом якої ви є або коли-небудь були. Маючи доступ до персональних даних, нечесний консультант міг використати їх у своїх шахрайських цілях.

Що робити, якщо ви дізналися, що шахраї оформили на вас кредит? Слід:

- 1) звернутися до фінансової установи з відповідною заявою, поясненням ситуації та доказами, що ви стали жертвою шахраїв;
- 2) звернутися до правоохоронних органів із заявою про відкриття кримінальної справи (з наданням доказів та залученням свідків);
- 3) звернутися до суду.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Як не стати жертвою махінацій з обміном валют, розіграшами та лотереями?

Що робити, якщо шахраї оформили на вас кредит?

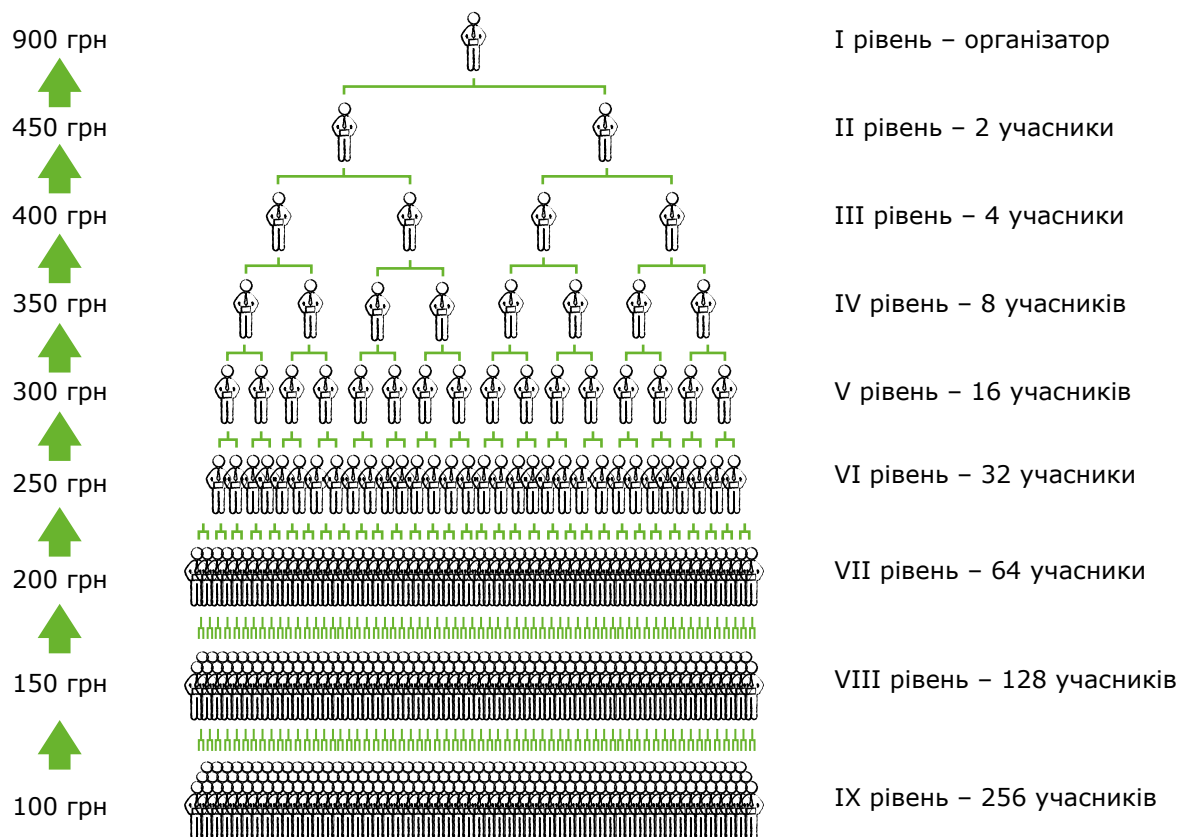
§ 24.6 Фінансові піраміди

Поширеним видом фінансового шахрайства є фінансові піраміди. **Фінансова піраміда** – це тип фінансового шахрайства, що передбачає виплату існуючим інвесторам фіктивних прибутків за рахунок коштів, внесених новими вкладниками/інвесторами.

Працює піраміда за рахунок постійного залучення клієнтів і, відповідно, грошових коштів. Дохід першим учасникам (вищого рівня) виплачується за рахунок вкладів наступних учасників (нижчого рівня). Малюнок 24.5 демонструє приклад схеми роботи фінансової піраміди, на кожному наступному рівні якої кількість учасників подвоюється. Як бачимо зі схеми, учасники IX рівня сплатили по 100 грн учасникам VIII рівня, що залучили їх до піраміди. Кожен із учасників VIII рівня отримав 200 грн, із яких 150 грн сплатив учасникові VII рівня. Останні, отримавши

300 грн, по 200 грн сплатили учасникам VI рівня. Учасники VI рівня отримали по 400 грн, із них лише 250 грн передали на наступний рівень, тобто на руках у них залишилося 150 грн, і вони отримали дохід від участі в піраміді (оскільки початковий внесок становив 100 грн). Надалі що на вищому рівні перебуває учасник, то більший дохід він отримує. Зазвичай у фінансовій піраміді обіцяють високу прибутковість, яку неможливо підтримувати тривалий час.

Мал. 24.5 Схема функціонування фінансової піраміди

На пострадянському просторі найвідомішою пірамідом була славнозвісна «МММ» Сергія Мавроді, який у середині 1990-х ошукав понад мільйон жителів СНД лише за півтора роки.

Коли йдеться про фінансові піраміди, досить часто згадують схеми Понці. Проте, на відміну від класичних фінансових пірамід, у схемах Понці від інвесторів приховують той факт, що виплата винагороди відбувається за рахунок нових вкладників. Крім того, такі схеми часто передбачають, що вкладники, які отримали перші виплати, вкладуть їх знову в справу, щоб отримати ще більші прибутки.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Схеми Понці називаються за ім'ям Чарльза Понці, який ошукав тисячі американців, переконавши їх інвестувати в схему спекуляцій із поштовими марками в далеких 1920-х роках.

Тобто в усіх цих схемах замість здійснення законної інвестиційної діяльності шахраї зосереджуються на тому, щоб залучити нові кошти, аби здійснювати обіцяні виплати інвесторам, які вклали кошти раніше, та, найголовніше, аби «наповнювати свої гаманці».

Чому фінансові піраміди приречені на крах? Не здійснюючи реального

інвестування, піраміди потребують постійних фінансових вливань від нових інвесторів. Коли стає важко залучати нових інвесторів або коли велика кількість інвесторів вимагає виплат, піраміди руйнуються.

Кожен наступний рівень піраміди потребує вдвічі більше надходжень, ніж попередній. Близько 90% людей віддають за участь у фінансовій піраміді більше, ніж згодом отримають. Практика показує, що після краху піраміди вдається повернути не більше ніж 10–15% зібраних коштів. До речі, строк життя піраміди, згідно з науковими обчисленнями, – рік, щонайбільше півтора. Чим довше існує піраміда, тим менше грошей можна повернути.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Найвідомішою та найбільшою у світі фінансовою пірамідю останніх десятиліть стала компанія Madoff Investment Securities Бернарда Медоффа, заснована в 1960-х роках в США. Маючи безмежну довіру, фірма збанкрутувала на піку фінансової кризи 2008 року: залучати нових інвесторів не вдавалося, коштів на виплату «прибутків» «старим» вкладникам не було. У результаті постраждали кілька мільйонів людей і великих фінансових організацій. Загальний збиток становив 65 млрд дол. США. Як мінімум один із інвесторів, що вклав у Madoff Investment Securities 1,5 млрд дол. США, покінчив життя самогубством після звістки про крах піраміди. Засновника було покарано 150-річним ув'язненням.

Незважаючи на те, що сьогодні є багато інформації про фінансові піраміди й заздалегідь відомо, що вони рано чи пізно будуть зруйновані, вони є непоодинокими ані в Україні, ані в інших країнах. Із розвитком технологій зростає також кількість пірамід, у яких фінансові операції та залучення учасників здійснюються через Інтернет. Особливістю таких пірамід є можливість для організаторів залишатися анонімними, що значно ускладнює відслідковування руху грошей і притягнення шахраїв до кримінальної відповідальності. Повернути гроші в таких випадках практично неможливо.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Які приклади фінансових пірамід в Україні ви знаєте? Як ви вважаєте, чому люди вкладають свої заощадження у фінансові піраміди?

У більшості випадків фінансова піраміда майстерно завуальована, і її не завжди просто розпізнати. Людина не знайде вивіски «фінансова піраміда», як і в договорі не буде написано, що це «пірамідальна схема». Фінансові піраміди можуть існувати під виглядом установ, які пропонують депозити; установ, які надають кредити; установ, які працюють на ринку цінних паперів; установ, які залучають кошти для фінансування будівництва тощо.

Щоб розпізнати фінансову піраміду, потрібно звертати увагу на такі ознаки, що мають одразу викликати підозру:

- відсутність офіційної реєстрації та ліцензії державних органів;
- агресивна реклама, що обіцяє шалені прибутки й мінімальний ризик вкладення грошей або його відсутність («надійні інвестиції», «ваш заробіток гарантований» тощо);
- поверховість інформації, яку отримує потенційний інвестор. Зазвичай

вона стосується лише того, скільки він може заробити (використовуються психологічні методи впливу, пафосні презентації, рекламні розсилки, реклама на телебаченні тощо). Часто можливості перевірити таку інформацію на основі даних із незалежних джерел інвестор не має, адже організатори піраміди можуть наголошувати на її конфіденційності. Проте якщо діяльність установи не має на меті шахрайства, то вона надасть інформацію про себе – фінансові звіти, звіти про проведені операції, об'єкти інвестування і т. д. Ця інформація не може бути секретною;

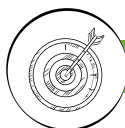
- використання великої кількості специфічних термінів, що часто є незрозумілими для пересічних громадян;
- анонімність організаторів піраміди;
- невеликий розмір вступного внеску, що дозволяє охопити широке коло інвесторів;
- «підозрілий» «інвестиційний» договір – його складають таким чином, що в разі краху компанії людині нічого не виплачується.

Найефективніший спосіб захисту людини від шахрайства – це її особиста фінансова обізнаність. Тому, перш ніж витратити чи вкласти кудись свої гроші, необхідно:

- 1) розібратися в особливостях фінансової послуги або принципах роботи фінансового інструменту, який вас зацікавив;
- 2) перевірити й проаналізувати всю наявну інформацію, а також не дозволяти тиснути на себе;
- 3) чітко розуміти свої права та обов'язки як споживача фінансових послуг.

Кожна людина особисто відповідає за безпеку власних грошей і конфіденційність своїх персональних даних. Пам'ятайте: якщо це звучить занадто добре, щоб бути правдою, то це має вас насторожити. Не існує таких речей, як «безкоштовні» або «швидкі» гроші.

Для людини, яка все ж таки потрапила до фінансової піраміди, є два способи захисту своїх прав: звернутися до правоохоронних органів із заявою про відкриття кримінальної справи, а також звернутися до суду з цивільним позовом.

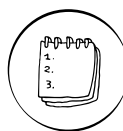
ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Що таке фінансова піраміда та як відрізнити її від легальної фінансової установи?

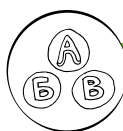

ТЕМА 25. ЗАХИСТ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

ВИВЧИВШИ ЦЮ ТЕМУ, ВИ:

- ✓ зрозумієте свої права та обов'язки як споживача фінансових послуг
- ✓ усвідомите, наскільки важливо бути фінансово обізнаним й обачливо поводитися зі своїми грошми та іншими активами

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ

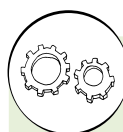
споживач фінансових послуг

права та обов'язки споживача фінансових послуг

§ 25.1 Уміння обачливо витратити гроші

Обачлива фінансова поведінка людини формується на основі розуміння цінності грошей та вміння ними розумно розпоряджатися (управляти).

Дуже показовим у фінансовій поведінці людини є саме здатність обачливо витратити свої гроші. Крім звичок та знань, які людина використовує для ухвалення фінансових рішень, є і зовнішні фактори, які впливають на її поведінку. Наприклад, доволі часто, не маючи достатньої інформації, люди здійснюють покупки під впливом реклами. Річ у тім, наскільки ці витрати усвідомлені, а покупки – необхідні. Досить часто виникає ситуація, коли люди шкодують, що витратили гроші, тому що річ, яку так хотілося мати, непотрібна. Але усвідомлення цього приходить уже після покупки. Більше того, може з'ясуватися, що витрати, пов'язані з користуванням річчю, стають у кругленьку суму.

ПРИКЛАД ПРАКТИКИ

Ярославові на 16-річчя батьки подарували 1 000 грн. У Ярослава була мрія – новий велосипед. Проте однокласники порадили: «Ти б краще купив собі скутер, як Тарас з 11-В. Усі заздритимуть тобі!» Правда, за ці гроші Ярослав міг купити лише старий скутер. Та з'ясувалося, що той же Тарас із радістю згоден продати свій. Угода відбулася у дворі наступного дня. Ярослав був у захваті. Однак радість тривала недовго. На бензин йшли майже всі кишенькові гроші. Але це було тільки початком неприємностей. Вік скутера почав даватися взнаки. На ремонт гроші довелося брати в батьків. Інтерес друзів Ярослава до скутера швидко згас.

Ярослав пошкодував, що піддався спокусі й даремно витратив гроші. Він сказав Тарасу: «Я так тобі заздрив, поки не купив у тебе скутер! А тепер сам готовий швидше його позбутися». «Усе правильно, – відповів Тарас. – Адже ти бачив тільки, як я катаюся, але жодного разу не запитав, скільки часу та грошей я витрачаю на нього».

Аби не повторювати чужі помилки, перед великою покупкою треба поставити собі три запитання (мал. 25.1).

Мал. 25.1 Запитання, які варто поставити собі перед здійсненням покупки

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Які фактори треба брати до уваги перед великою покупкою?

§ 25.2 Базові права та обов'язки споживача фінансових послуг

Фінансова обізнаність й обачлива поведінка полягають не лише в тому, щоб мати широкі знання з фінансових питань, планувати свій бюджет і раціонально розпоряджатися своїми грошми й іншими активами, а ще й у тім, щоб знати свої права та не порушувати закони. Незважаючи на те що ми живемо в інформаційну епоху, зовсім не кожен споживач фінансових послуг сьогодні знає свої права й обов'язки, користується ними та виконує їх.

Споживач фінансових послуг (споживач) – фізична особа, яка отримує, має намір і може отримати фінансову послугу для задоволення потреб, не пов'язаних із підприємницькою, незалежною професійною діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника.

Необхідність знання своїх прав та обов'язків є також актуальною з огляду на те, що у відносинах із фінансовими установами споживач фінансових послуг часто є «слабшою» стороною та потребує додаткового захисту. Чому саме так?

По-перше, споживач є менш поінформованим щодо умов фінансових послуг, а також своїх прав. Доволі часто він стає «жертвою» реклами фінансових установ, не отримує достатньо інформації для ухвалення обґрунтованого фінансового рішення й інколи навіть не розуміє, коли його права порушують і куди звертатися в такому випадку.

По-друге, у споживача не завжди є вибір. У разі оформлення однієї фінансової послуги йому можуть нав'язувати додаткові необов'язкові послуги, які йому не потрібні. Йому можуть наполегливо пропонувати співпрацю з конкретною організацією без права вибору тієї, якій він довіряє, або тієї, яка пропонує кращі умови обслуговування. Крім того, у фінансових установ є свої зразки договорів, до яких споживач найчастіше не може внести зміни.

Окрім цього, споживач не завжди має можливість порівнювати різні фінансові продукти та послуги, що надаються різними фінансовими установами. Сьогодні вимоги до реклами та розкриття фінансовими установами інформації щодо кредитів (відповідно до Закону «Про споживче кредитування») не є однаковими з вимогами до реклами/

розкриття інформації щодо інших фінансових послуг. Як ви вже знаєте, інформація щодо споживчого кредиту надається потенційному позичальнику в стандартній формі – паспорті кредиту, що полегшує порівняння різних кредитних пропозицій. Водночас, для інших фінансових послуг такого стандартного документа немає. А це, безумовно, може ускладнювати людині ухвалення обґрунтованого рішення.

Тому кожен споживач фінансових послуг має подбати про свій особистий захист – знати свої базові права й водночас усвідомлювати свої обов'язки. Адже, згідно з Конституцією України, незнання закону не звільняє людину від відповідальності.

Тож розгляньмо, які права, обов'язки та відповідальність ви маєте як споживач фінансових послуг.

1. Інформація

- Право на отримання повної та достовірної інформації про фінансову послугу й умови її надання, що є необхідним для обґрунтованого вибору.
- Відповідальність за пошук й аналіз наявної інформації про фінансову послугу та фінансову установу, яка її пропонує. Перед укладенням договору про надання фінансових послуг необхідно уважно ознайомитися з умовами надання послуги та звернути особливу увагу на інформацію, яка стосується платежів, строків і штрафів.

2. Вибір

- Право вільного вибору фінансової послуги та фінансової установи.
- Обов'язок робити інформований і відповідальний вибір (відповідно до власних фінансових потреб і можливостей), а також вживати заходів, щоб протистояти тиску під час ухвалення рішень (для цього варто, зокрема, попросити взяти договір та пов'язані з ним документи додому, аби детальніше ознайомитися та порадитися з родиною чи юристом).

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Із 2014 року з ринку було виведено понад 100 банків, а клієнти, які розмістили в них свої депозитні вклади, мали проблеми з поверненням своїх грошей (Фонд гарантування вкладів фізичних осіб відшкодовує не всі вклади). Це тільки один із багатьох прикладів того, що від правильного вибору фінансової установи залежить безпека ваших фінансів.

3. Якість

- Право на належну якість обслуговування.
- Відповідальність за надання фінансовій установі документів, необхідних для здійснення ідентифікації споживача, документів і відомостей про джерела походження коштів, які використовуються для здійснення фінансової операції (у разі потреби), та інших документів, які можуть вимагатися фінансовою установою для надання послуги.

4. Виконання договору

- Право звернутися до фінансової установи, яка надає послугу, по роз'ясненню умов договору та правил надання фінансових послуг і право вимагати від фінансової установи виконання її обов'язків.
- Обов'язок дотримуватися умов договору та виконувати його зі свого боку (вчасно повертати кредит, повідомляти фінансову установу про важливі факти, які впливають на виконання договору тощо).

5. Відмова

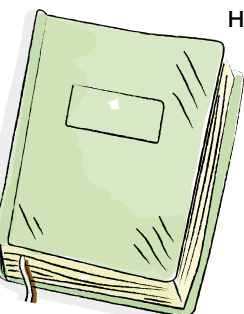
- Право на відмову від фінансової послуги та розірвання договору про таку послугу у випадках, передбачених чинним законодавством та договором про надання фінансових послуг (в основному стосується споживчого кредиту).
- Обов'язок повідомити фінансову установу про свій намір відмовитися від фінансової послуги в порядку й у строки, передбачені законодавством і договором про надання фінансових послуг.

6. Захист

- Право на звернення для захисту своїх прав до державних органів (Національний банк України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, правоохоронні органи, суди).
- Відповідальність за надання повної та правдивої інформації у своєму зверненні та додаткових документів чи доказів (у разі потреби).

7. Відшкодування

- Право на відшкодування збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням фінансовою установою договору про надання фінансових послуг, та право на виплати гарантованих державою сум (наприклад, відшкодування Фондом гарантування вкладів фізичних осіб депозиту в разі банкрутства банку).
- Обов'язок відшкодувати фінансовій установі збитки, завдані невиконанням або неналежним виконанням договору споживачем.

8. Освіта споживачів

- Право знати свої права як споживача фінансових послуг, зокрема можливість отримання необхідних знань і навичок, аби бути обізнаним споживачем й ухвалювати самостійні рішення щодо фінансових послуг.
- Обов'язок використовувати всі наявні можливості для підвищення своєї обізнаності (участь у семінарах, різних просвітницьких заходах, ознайомлення із законодавством та інформацією на веб-сайтах, у книгах тощо).

9. Конфіденційність

- Право на приватність, особливо коли це стосується персональних даних.
- Відповідальність за розкриття персональних даних лише тоді, коли це необхідно, та необхідність розуміння того, яким чином фінансова установа використовує ваші персональні дані.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Як ви вважаєте, які права споживачів порушуються фінансовими установами найчастіше й чому?

Існує практика, коли для захисту своїх законних прав та інтересів споживачі фінансових послуг об'єднуються в громадські організації споживачів фінансових послуг. Але кожній людині потрібно розраховувати насамперед на себе – намагатися бути фінансово обізнаною, знати свої права й обов'язки та використовувати ці знання в повсякденному житті.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Які права та обов'язки має споживач фінансових послуг?

§ 25.3 Обізнаний – значить озброєний

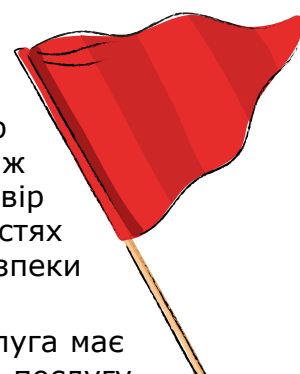
Сьогодні фінансові установи пропонують доволі великий спектр фінансових послуг на різних умовах у відділеннях та онлайн. Тому перш ніж погоджуватися на пропозицію фінансової установи й укласти з нею договір чи підписувати інші документи, потрібно добре розібратися в особливостях тієї чи іншої фінансової послуги та звернути увагу на можливі ознаки небезпеки (так звані червоні прапорці) для вас як споживача.

Про які ознаки небезпеки йдеться? Звичайно, кожна фінансова послуга має свою специфіку, а отже, і небезпеки, які можуть супроводжувати таку послугу, також є специфічними. Однак є певні спільні червоні прапорці для всіх видів фінансових послуг. Це, наприклад:

- агресивний маркетинг та занадто приваблива реклама;
- відсутність в особи, яка пропонує послугу, ліцензії надавача фінансових послуг;
- недостатнє розкриття інформації про фінансову послугу, небажання надати примірник договору для ознайомлення споживачу додому до його укладення;
- недостатнє розкриття інформації про саму фінансову установу (фінансова звітність, інформація про власників істотної участі тощо);
- незбалансованість прав й обов'язків сторін на користь фінансової установи;
- чинення тиску на споживача з використанням принципу «зараз або ніколи», щоб він не роздумував довго, а швидше погоджувався;
- негативна попередня історія фінансової установи (невиплати, судові спори тощо).

Варто запам'ятати загальні правила, які допоможуть вам безпечно користуватися будь-якими фінансовими послугами:

1. Перш ніж довірити гроші будь-якій компанії, перевірте, чи має вона ліцензію, та дізнайтеся про її досвід і репутацію.
2. Не довіряйте «зовнішньому блиску»: розкішний офіс і солідні менеджери можуть мати й шахраї. Шахраї можуть також посилатися на свій «міжнародний статус», хоча насправді їхні вивіски існують лише тиждень чи місяць і зникають, тількино вони зберуть достатню суму грошей у довірливих громадян.
3. Не довіряйте оманливій рекламі, яка заради приваблення клієнтів може бути недобросовісною.
4. Уважно читайте договір, звертайте увагу на цифри, аналізуйте та порівнюйте всі отримані документи.
5. Ставте будь-які запитання, навіть якщо це займає певний час. Ви маєте право отримати всю необхідну вам інформацію та роз'яснення.
6. Не ухвалюйте поспішних рішень – краще взяти проект договору додому, щоб вивчити всі його умови, та порадитися з родиною або юристом.
7. Не ухвалюйте рішення під тиском – якщо вас кваплять, це може бути ознакою шахрайства.
8. Ще раз уважно перечитайте договір безпосередньо перед підписанням.
9. Вчасно та повністю виконуйте всі умови договору.

10. Зберігайте всі документи, пов'язані з фінансовою послугою (платіжки, повідомлення, довідки тощо). Якщо є можливість підключити послугу sms-інформування, інтернет-банкінгу чи іншого особистого кабінету клієнта в Інтернеті, зробіть це. Реагуйте на інформацію, яку будете отримувати, у «режимі реального часу», не зволікайте з вирішенням проблем, сподіваючись на те, що вони вирішаться самі собою.
11. Не піддавайтеся на провокації – якщо порушуються умови договору, звертайтеся для захисту своїх прав до відповідних органів.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

На які ознаки небезпеки треба звертати увагу, перш ніж починати користуватися фінансовою послугою чи підписувати будь-які документи з фінансовою установою?

§ 25.4 Куди звертатися для захисту своїх прав

Станом на січень 2019 року в Україні немає єдиного центру чи органу, куди споживачі фінансових послуг можуть звертатися по захист своїх прав.

ЧИ ЗНАЛИ ВИ?

Згідно з результатами досліджень, обізнаність дорослого населення України щодо того, до яких установ можна звернутися зі скаргою в разі виникнення конфліктів із фінансовими установами, дуже низька – 45% опитаних відповіли, що взагалі не знають, до кого можна звернутися в таких ситуаціях.

Тож що робити споживачу фінансових послуг, чії права порушила фінансова установа? Ми рекомендуємо діяти так:

1. Спочатку доцільно особисто звернутися до відділення фінансової установи, у якому ви отримували фінансову послугу чи адресу якого зазначено в договорі. Співробітник фінансової установи або зможе надати роз'яснення, або, якщо є помилка з боку фінансової установи, зможе її виправити.
2. Якщо питання не вдалося вирішити, напишіть заяву на ім'я керівника відділення фінансової установи. У заяві вкажіть своє прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання, чітко опишіть проблему, не забувши зазначити всі реквізити свого договору, та сформулюйте своє прохання чи вимоги. Підпишіть заяву із зазначенням дати та докладіть копію наявних у вас документів. Попросіть співробітника відділення відразу зареєструвати вашу заяву та надати вам номер вхідної кореспонденції. Співробітник фінансової установи зобов'язаний прийняти вашу заяву. Якщо вам відмовлять, ви можете відправити листа на адресу фінансової установи, зазначену як адреса для листування або адреса сторони договору, поштою з описом вкладення та повідомленням про вручення. Важливо зафіксувати факт вашого звернення до фінансової установи.
3. Якщо фінансова установа не відповіла вам упродовж 30 днів або отримана відповідь вас не влаштовує, можна звернутися зі скаргою до Національного банку України (якщо це банк), до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (із питань, пов'язаних із цінними паперами та професійними учасниками фондового ринку) або до Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (якщо це інша фінансова установа).

4. Якщо ваше питання стосується банку, який збанкрутував (повернення депозиту або виплати кредиту тощо), ви можете звернутися до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.
5. Якщо вам не вдалося вирішити своє питання, у вас є право звернутися для захисту своїх прав до суду. Згідно з Конституцією України, звернення до суду є безумовним правом кожного громадянина, і жоден договір чи документ не може це право обмежити.

Із порядком подання скарг до зазначених органів, а також можливою формою звернень (письмові чи електронні) ви можете більш детально ознайомитися на їхніх веб-сайтах.

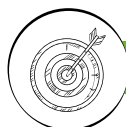

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

Як ви вважаєте, чому більшість українців не звертається до суду для захисту своїх прав? Куди найчастіше звертаються споживачі фінансових послуг?

У світовій практиці широко застосовують позасудові механізми вирішення спорів (фінансовий омбудсмен, арбітражні комісії тощо). В Україні поки відсутні загальнонаціональні позасудові механізми вирішення спорів.

Але, незважаючи на обмежені можливості щодо вирішення конфліктів із фінансовими установами через поточні канали, усі ми маємо обстоювати свої законні права й інтереси. Підвищення правової та фінансової культури суспільства починається з кожного з нас. Тож намагайтеся бути фінансово обізнаними та слідкувати за змінами, що відбуваються у фінансовому світі. Будьте обачливими зі своїми грошми та пам'ятайте про те, як безпечно користуватися фінансовими послугами. Відповідально ставтеся до виконання своїх обов'язків перед фінансовою установою та, зі свого боку, не дозволяйте жодній фінансовій установі порушувати ваші права.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

Куди ви можете звернутися зі скаргою, якщо вважаєте, що ваші права як споживача фінансових послуг були порушені?

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Банківська енциклопедія / С. Г. Арбузов, Ю. В. Колобов, В. І. Міщенко, С. В. Науменкова. Київ: Центр наукових досліджень Національного банку України: Знання, 2011. 504 с.
2. Банкноти та монети. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=65148&cat_id=36709.
3. Варуфакіс Я. Розмови з донькою про економіку. Коротка історія капіталізму; з англ. пер. Ю. Скавінський. Львів: Вид-во Старого Лева, 2018. 165 с.
4. Вовчак О. Д. Платіжні системи: навч. посіб. / О. Д. Вовчак та інші. Київ: Знання, 2008. 341 с.
5. Гроші України = Money of Ukraine / Р. М. Шуст та ін.; худ.-оформл. Б. П. Бублик. Харків : ФОЛІО, 2011. 503 с.
6. ДеМарко Т., Листер Т. Вальсирує с медведями: управління ризиками в проектах по розробці програмного забезпечення; под общ. ред. Баженова А. Д., Арефьева А. О. Москва: Компания р.т. Office, 2005. 190 с.
7. Енциклопедія для банкіра: у 2-х т. / авт. кол.; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Т. С. Смовженко, д-ра екон. наук, проф. Р. А. Слав'юка. Київ: УБС НБУ, 2013. Том 2 (практична термінологія). 547 с.
8. Енциклопедія для банкіра: у 2-х т. / авт. кол.; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. Т. С. Смовженко, канд. екон. наук, доц. Г. Стеблій, д-ра філос. наук, проф. З. Скринник. Київ: УБС НБУ, 2012. Том 1 (теоретична та історична частини). 483 с.
9. Інвестиційний банкінг: навч. посібник / авт. кол. ; за ред. д-ра екон. наук, проф. Б. І. Пшика. Київ: ДВНЗ «УБС», 2017. 490 с.
10. Історія центрального банку України.
URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36110&cat_id=36012.
11. Канеман Д. Мислення швидко й повільно; з англ. пер. М. Яковлев. Київ: Наш формат, 2017. 479 с.
12. Карлін М. І., Цимбалюк І. О. Фінанси домогосподарств провідних країн світу: навч. посіб. Луцьк: Вежа-Друк, 2014. 172 с.
13. Кові С. Р. 7 звичок надзвичайно ефективних людей: потужні інструменти розвитку особистості; пер. з англ. О. Любенко. 2-ге вид., стер. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 382 с.
14. Кузнецова С. А., Болгар Т. М., Пестовська З. М. Банківська система: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2017. 416 с.
15. Попередження інвесторам: 10 ознак фіктивності інвестиційного проекту.
URL: <https://www.nssmc.gov.ua/2019/03/25/poperedzhennya-nvestoram-10-znak-fktivnost-nvestitsynogo-proektu>.
16. Рекомендації держателям платіжних карток. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=26645330&cat_id=3127220.
17. Ринок платіжних карток України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=79219.
18. Рікардз Дж. Валютні війни. Витоки наступної світової кризи; пер. з англ. Д. Тавровецький. Київ: Наш формат, 2018. 327 с.
19. Романенко О. Р. Фінанси: підручник для ВНЗ. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 310 с.
20. Споживачу небанківських фінансових послуг. URL: <https://nfp.gov.ua/files/DepFi nMon/%D0%91%D0%A0%D0%9E%D0%A8%D0%A3%D0%A0%D0%90.pdf>.
21. Талер Р. Поведінкова економіка. Як емоції впливають на економічні рішення; пер. з англ. С. Крикуненко. Київ: Наш формат, 2018. 462 с.

22. Тапскотт Д., Тапскотт А. Технология блокчейн: то, что движет финансовой революцией сегодня; пер. с англ. К. Шашковой, Е. Ряхиной. Москва: Эксмо, 2017. 443 с.
23. Ткаченко Н. В. Страхування: підручник. Київ: УБС НБУ, 2014. 570 с.
24. Фергюсон Н. Еволюція грошей. Фінансова історія світу; пер. з англ. К. Діса. Київ: Наш формат, 2017. 380 с.
25. Фінанси: експрес курс: навч. посібник / І. С. Волохова, Н. А. Шикіна, О. Г. Волкова та ін.; за заг. ред. І. С. Волохової. Харків: ПромАрт, 2018. 262 с.
26. Фінансова грамотність: інтерактив. електрон. посіб. / авт. кол.; за ред. Т. С. Смовженко; М-во освіти і науки України. Київ, 2014. 1 електрон. диск.
27. Фінансова грамотність: підручник / авт. кол.; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т. С. Смовженко. Київ, 2014. 316 с.
28. Фінансово-економічна грамотність: підручник: у 2-х ч. / за ред. д-ра екон. наук, проф. О. Б. Жихор, д-ра екон. наук, проф. О. В. Димченко. Київ: Кондор, 2017. Ч. 1: Основи національної економіки, економіки регіонів та фінансової системи України. 1024 с.
29. Фінансово-економічна грамотність: підручник: у 2-х ч. / за ред. д-ра екон. наук, проф. О. Б. Жихор, д-ра екон. наук, проф. О. В. Димченко. Київ : Кондор, 2018. Ч. 2: Банківська система України, загальні поняття про облік, аудит та економічний аналіз в умовах ринкової економіки. 400 с.
30. Фондовий ринок: практикум: навч. посібник / В. Д. Базилевич, В. М. Шелудько, В. В. Вірченко та ін.; за ред. В. Д. Базилевича. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: Знання, 2017. 718 с.
31. Фондовий ринок: підручник: у 2 кн. / В. Д. Базилевич, В. М. Шелудько, В. В. Вірченко та ін.; за ред. В.Д. Базилевича. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ : Знання, 2015. Книга 1. 621 с.
32. Фондовий ринок: підручник: у 2 кн. / В. Д. Базилевич, В. М. Шелудько, В. В. Вірченко та ін.; за ред. В. Д. Базилевича. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: Знання, 2016. Книга 2. 686 с.
33. Харарі Ю. Н. 21 урок для 21 століття; з англ. пер. О. Дем'янчук. Київ: Форс Україна: Book Chef, 2018. 413 с.
34. Чанґ Ха-Юн. Економіка. Інструкція з використання; пер. з англ. А. Лапін. Київ: Наш формат, 2016. 400 с.
35. CFA Institute. CFA Program Curriculum 2018 Level I Volumes 1-6 Box Set (CFA Curriculum 2018). Wiley; 1 edition (July 31, 2017); reading 6 «The Time Value of Money».
36. Financial Consumer Protection. URL: <https://www.oecd.org/g20/topics/financial-sector-reform/financialconsumerprotection.htm>.
37. Frey C. B., Osborne M. A. The future of employment: how susceptible are jobs to computerisation? URL: https://www.oxfordmartin.ox.ac.uk/downloads/academic/The_Future_of_Employment.pdf.
38. Madura J., Casey K. M., Roberts Sh. J. Personal financial literacy. Second Edition. Boston, New York, etc. : Pearson, 2014. 318 p.
39. Mishkin F. S. The Economics of Money, Banking, and Financial Markets. Eleventh Edition. New York, etc. : Pearson, 2015. 704 p.
40. Saving and Investing. A Roadmap To Your Financial Security Through Saving and Investing. U.S. Securities and Exchange Commission. URL: <https://www.sec.gov/investor/pubs/sec-guide-to-savings-and-investing.pdf>.
41. Smith A. Gig Work, Online Selling and Home Sharing. URL: <https://www.pewinternet.org/2016/11/17/gig-work-online-selling-and-home-sharing>.
42. Your Money Matters / J. Chapman, St. Jones, E. Waller, R. Winnard, L. Booth etc. London: Young Money, 2018. 150 p.

Список нормативно-правових актів

43. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
44. Податковий кодекс України: Закон від 02.12.2010 р. №2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
45. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
46. Про валюту і валютні операції: Закон України від 21.06.2018 р. № 2473-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19>.
47. Про кредитні спілки: Закон України від 20.12.2001 р. № 2908-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2908-14>.
48. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14>.
49. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 р. № 1057-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>.
50. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України від 05.04.2001 р. № 2346-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14>.
51. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23.02.2012 р. № 4452-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>.
52. Про споживче кредитування: Закон України від 15.11.2016 р. № 1734-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19>.
53. Про страхування: Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр>.
54. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>.
55. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>.

Список корисних веб-сайтів

56. Державна служба фінансового моніторингу. URL: <http://www.sdfm.gov.ua>.
57. Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua>.
58. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua>.
59. Міністерство фінансів України. URL: <https://www.minfin.gov.ua>.
60. Моторне (транспортне) страхове бюро України. URL: <http://www.mtsbu.ua>.
61. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. URL: <https://www.nssmc.gov.ua>.
62. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL: <https://www.nfp.gov.ua>.
63. Національний банк України. URL: <https://www.bank.gov.ua>.
64. Пенсійний фонд України. URL: <https://www.pfu.gov.ua>.
65. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб. URL: <http://www.fg.gov.ua>.
66. Школа кібербезпеки на сайті Української міжбанківської Асоціації членів платіжних систем «ЕМА». URL: <https://ema.com.ua/citizens/cyber-safety-school>.

ПОКАЖЧИК

А

Активи 16, 30
чисті 31
Акціонер 149
Акція 149
привілейована 150
проста 150
Ануїтет 168, 170
Асистанська компанія 93

Б

Банк
комерційний 80, 121
розрахунковий 121
центральний 11, 14, 51, 76, 121, 162
Банкнота 11, 244
Банкрутство 31
Бартерна економіка 15, 16
Бізнес-ідея 21
Бізнес-план 21
Блага 43
довірчі 44
досвідні 44
звичайні 44
пошукові 44
Блокчейн 162
Бюджет
дефіцитний 58
збалансований 58
особистий (сімейний) 33, 52
профіцитний 58
Бюро кредитних історій 200

В

Валюта 107
вільно конвертована 110
віртуальна 15
іноземна 108
національна 108
резервна 110
частково конвертована 110
Валютні інтервенції 112
Вартість
альтернативна 47
ануїтету майбутня 135
ануїтету теперішня 136
грошей майбутня 132
грошей номінальна 50
грошей реальна 50
грошей теперішня 132
грошей у часі 132, 142

досягнення цілі 29
номінальна 11, 149
ринкова 149
Вигодонабувач 93, 95
Видатки 43
необов'язкові 45
непередбачувані 48
обов'язкові 45
очікувані 48
Вішинг 248
Вкладник 138

Г

Гаманець
електронний 119, 120
мобільний 119
Гарантування вкладів 78
Гроші 10, 15, 16, 17
електронні 11, 14, 114, 119, 120
паперові 11
товарні 11
фіатні 11, 114, 162

Д

Депозитарна установа 73, 154
Депозит (вклад) 33, 130, 132, 135, 138, 139, 253
банківський 139
валютний 139
гривневий 139
металевий 139
на вимогу 140
строковий 140
у кредитній спілці 139
Державна служба фінансового моніторингу
України 78
Дивіденди 39, 108, 147, 149
Домогосподарство 38, 70
Доходи
від власності 39
номінальні 50
реальні 50
соціальні 40

Е

Електронний поліс 237
Емісія 149
Емітент 14, 108, 120, 149, 157

Є

Європротокол 237
Єдиний соціальний внесок 64, 165

З

Забезпечення 177
Зайнятість населення 18
Заклад 101, 209
Заощадження 25, 31, 33, 55, 128, 138, 231
Запозичення 25, 40, 174, 176, 179
Заробітна плата 18, 19, 22, 39, 53, 178, 199
    додаткова 22
    мінімальна 23, 67, 207
    основна 22
Застава 177
Застрахована особа 92, 94, 165
Золотовалютні резерви 110

І

Інвестиції 33, 131, 147, 148, 226
    в антикваріат і предмети мистецтва 160
    у криптовалюти 161
    у людський капітал 25
    у нерухомість 158
    у цінні метали 159
Інвестиційна стратегія 155
Інвестор 74, 131, 146
    інституційний 154
Індекс споживчих цін 50
Індекс ставок за депозитами фізичних осіб 184
Інститути спільного інвестування 76, 153
Інтернет-банкінг 113, 208, 242, 243
Інфляційне таргетування 51
Інфляція 11, 49, 50, 130, 131, 139

К

Кар'єра 26
КАСКО 90, 217, 218, 239
Кліринг 122
Ключові показники ефективності 23
Комісії 87, 124, 143, 191
    одноразові за кредитом 186
    щомісячні за кредитом 186
Конвертованість валюти 110
Кошти
    безготівкові 14, 15, 17, 104, 107, 114, 120
    готівкові 11, 30, 114, 115
Крадіжка персональних даних 242
Кредит 80, 81, 176
    від ломбарду під заклад майна 209
    за кредитною картою 214
    іпотечний 218
    на будь-які потреби без застави 206
    на поповнення обігових коштів 224
    на придбання побутової техніки чи інших товарів 210

на придбання транспортного засобу з передачею його в заставу (автокредит) 215
    податковий 62
    споживчий 177

Кредитна історія 200, 251
Кредитна лінія 224
Кредитна спілка 42, 73, 101, 102, 194, 200
Кредитний договір 176, 178, 186, 191
Кредитний посередник 210
Кредитодавець (кредитор) 174, 178, 199, 201, 223
Кредитоспроможність 178, 199
Криптовалюта 15, 161
Купівельна спроможність грошей 50, 132
Курс
    біржовий 155
    валютний 111
    валютний плаваючий 112
    валютний фіксований 111

Л

Лізингова компанія 106
Лізингодавець 104
Лізингоодержувач 104
Ліквідність 16, 33, 83
Ломбард 73, 101, 209

М

Методи виплати кредиту
    ануїтетний 191
    класичний 191
Метод простих процентів 133, 142, 182
Метод складних процентів 133, 142
Монета 13
Моторне (транспортне) страхове бюро України 92, 237

Н

Надходження 33, 38, 39, 52, 53
    випадкові 41
    нетрудові 39
    регулярні 41
    сезонні 41
    трудові 39
Накопичувальна система 168
Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку 76, 158, 258
Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг 76, 92, 258
Національний банк України 76, 79, 80, 108, 258
Небанківські фінансові установи 73, 76, 80, 100, 101, 103, 209
Нетто-кредитори 70, 71
Нетто-позичальники 70, 71, 72
Неустойка 204

О

Облігація 150
відсоткова 151
дисконтна 151
Облікова ставка 51
Обов'язки споживача фінансових послуг 256, 257
Овердрафт 224

П

Пасиви 30, 31
Паспорт споживчого кредиту 195, 202, 206
Пенсійний вік 163
Пенсійний фонд
накопичувальний 168
недержавний 136, 168, 169
України 64
Пенсія 163
за віком 163, 166, 167
по інвалідності 167
у зв'язку з втратою годувальника 163, 165
Пеня 204
Передача ризику 232, 233
Підприємництво 18, 20
Платіжна картка 81, 83, 85, 118, 124, 244, 245, 248
дебетова 85
кредитна 85, 211
Платіжна організація 121
Платіжна система 121
Податкова пільга 67
Податок 42, 59
на доходи 59, 63, 65, 66
на майно 59, 67
на споживання 59, 61
Позичальник (боржник) 101, 174, 175
Порука 177
Права споживача фінансових послуг 254, 256
Процентна ставка 132, 141, 182, 183, 188
змінювана 183
номінальна 182
реальна 188, 198
фіксована 183

Р

Рахунок
депозитний 138
кореспондентський 121
поточний 84, 85, 87
у цінних паперах 154
Ризик 33, 90, 95, 97, 155, 157, 226, 227, 229, 230, 231, 232
втрати майна 227
втрати регулярних надходжень 227

інвестування 228
кредитний 228
неконтрольованого боргу 227
страховий 90, 91, 234, 238

Ринок

валютний 112
вторинний 149
грошей 71, 74
капіталу 74, 76, 148
первинний 149
позабіржовий 154, 155
праці 23
Робота за наймом 18

С

Система недержавного пенсійного забезпечення 164, 170
Скімінг 243, 244
Солідарна система 164, 165
Соціальна інженерія 247
Споживання 40, 43
Споживач фінансових послуг 256
Споживчий кошик 49
Ставка податку 61
прогресивна 63
пропорційна 63
фіксована 67
Страхова виплата 93, 96
Страхова компанія (страховик) 91, 92
Страхова премія 97
Страхова сума 96, 97
Страхове відшкодування 91
Страховий агент 93
Страховий брокер 93
Страховий випадок 91
Страховий стаж 166
Страховальник 91
Страхування 90, 218
від нещасних випадків 94, 233
відповідальності 90, 94, 235
добровільне 94
життя 94, 95, 218, 234
майна 233, 238
медичне 19, 48, 90, 233
нерухомості (нерухомого майна) 94, 222, 238
обов'язкове 94
особисте 94, 95, 233
ризикове 95
цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів 92, 94, 235
Сума кредиту
непогашена 181
основна 181
Схильність до ризику 229

Т

Тарифи 88
Транш 224

Ф

Фармінг 246
Фінансова компанія 103, 104
Фінансова піраміда 251
Фінансова послуга 70, 72, 256, 257
Фінансова система 70
Фінансова ціль 28, 29
Фінансове шахрайство 241
Фінансовий лізинг 33, 73, 104
Фінансовий план 32, 226
Фінансовий продукт 74
Фінансові інструменти 148, 229
Фінансові посередники 72
Фінансові регулятори 75
Фінансові рішення 35, 37, 52, 255, 256
Фішинг 247
Фонд гарантування вкладів фізичних осіб 85, 257
Фондова біржа 154
Франшиза 97, 234, 236
    безумовна 97
    умовна 97
Фріланс 19, 20

Ц

Цінні папери 149

Ш

Штраф 204

Навчальне видання

**ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ.
ФІНАНСИ. ЩО? ЧОМУ? ЯК?
Навчальний посібник**

Авторський колектив

Від Проекту USAID «Трансформація фінансового сектору»: Т. С. Грищенко (керівник), Ю. В. Вітка (керівник), А. Б. Дягілев,
М. В. Захарко, Н. Ю. Лозицька, М. В. Бурлака, К. І. Білоус, Т. В. Бурак, Н. В. Горюк, І. І. Вишневський.

Від ДВНЗ «Університет банківської справи»: Т. С. Смуженко (керівник), А. Я. Кузнецова (керівник), О. Д. Вовчак, Т. Д. Гірченко,
О. О. Гордєєв, О. С. Гирик, З. Я. Лапішко, Б. І. Пшик, В. В. Рисін, О. П. Сідельник, Л. Я. Слобода, Н. В. Ткаченко, М. І. Хмелярчук.

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Художнє оформлення
Студія графічного дизайну «Splendor»
<http://www.splendor.com.ua>

Державний вищий навчальний заклад «Університет банківської справи».
04070 м. Київ, вул. Андріївська, 1.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 5033 від 29.12.2015

